

Луцький національний технічний університет

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
УПРАВЛІННЯ, ТЕХНОЛОГІЇ, МОДЕЛІ**

Колективна монографія

Видання шосте

Луцьк
ІВВ Луцького НТУ
2020

УДК 338.48(477)
ББК 65.9

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Луцького національного технічного університету
(протокол № 10 від 4 травня 2020 р.)*

Рецензенти:

Ільїн Леонід Володимирович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Ковальська Любов Леонідівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету;

Папп Василь Васильович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету.

Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання шосте / за наук. ред. проф. Матвійчук Л.Ю. – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2020. – 332 с.

ISBN 978-617-672-232-8

*Збережена авторська орфографія, пунктуація та стилістика.
Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.*

УДК 338.48(477)
ББК 65.9

ISBN 978-617-672-232-8

© авторські тексти,
Луцький національний
технічний університет,
2020

Автори:

Архипова Л. М., доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Барський Ю. М., доктор економічних наук, професор, декан географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Бедрадіна Г. К., кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу Одеського національного економічного університету

Бишовець Л. Г., старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету

Божук Т. І., доктор географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка

Борщук Є. М., доктор економічних наук, професор кафедри управління персоналом та державної служби Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України

Васильченко А. О., кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу і міжнародного менеджменту ЗО «Поліський державний університет»

Волошин І. М., доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Волошин В. О., здобувач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Гладкий О. В., доктор географічних наук, академік НАН ВО України, професор кафедри туризму та рекреації Київського національного торговельно-економічного університету

Грановська Л. М., доктор економічних наук, професор, завідувач відділу зрошувального землеробства Інституту зрошувального землеробства НААН

Гудзь М. В., доктор економічних наук, професор кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка»

Гудзь П. В., доктор економічних наук, професор, академік АЕН України, директор економіко-гуманітарного інституту Національного університету «Запорізька політехніка»

Гургула Т. В., доктор економічних наук, професор кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України

Дем'янов С. О., старший викладач кафедри маркетингу і міжнародного менеджменту ЗО «Поліський державний університет»

Дупак Н. В. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики професійної освіти Рівненського державного гуманітарного університету

Єдинак Н. А., кафедра туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Загорський В. С., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Івашина Л. Л., кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету

Ільїна О. В., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Кампов Н. С., старший викладач кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Карпук І. В., аспірант кафедри Луцького національного технічного університету

Касинець О. В., старший викладач кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Козак Б. О., здобувач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Корнілова Н. В., кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету

Куракін О. Б., старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету

Лепкий М. І., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету

Лісова С. В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики професійної освіти Рівненського державного гуманітарного університету

Лужанська Т. Ю., кандидат географічних наук, доцент, декан факультету туризму та готельно-ресторанного бізнесу Мукачівського державного університету

Любіцева О. О., доктор географічних наук, академік НАН ВО України, професор, завідувач кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Маслиган О. О., кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Матвійчук Л. Ю., доктор економічних наук, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету

Машіка Г. В., доктор географічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Медвідь Л. І., старший викладач кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Мезенцева І. В., кандидат географічних наук, доцент кафедри економіки та туризму Академії рекреаційних технологій і права

Мілашовська О. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної справи Мукачівського державного університету

Нездоймінов С. Г., кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу Одеського національного економічного університету

Омельченко О. Р., кандидат географічних наук, викладач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури

Подоляк В. М., кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерних наук Луцького національного технічного університету

П'ятка Н. С., старший викладач кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Свідло К. В., доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри інноваційних харчових і ресторанных технологій Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Сидорук С. М., кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету

Смирнов І. Г., доктор географічних наук, академік НАН ВО України, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Смочко Н. М., кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету

Хоменко Ю. М., здобувач кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Цуй Джибо, докторант PhD кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чепурда Г. М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету

Чепурда Л. М., доктор економічних наук, професор, декан факультету харчових технологій та сфери обслуговування Черкаського державного технологічного університету

Шпарага Т. І., кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Якимчук А. Ю., доктор економічних наук, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування

Якимчук О. Ф., керівник групи розрахунків відділу бізнес-систем ТОВ «Рівненська обласна енергопостачальна компанія»

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ	9
1. 1. Базові принципи формування і функціонування сучасних систем управління сталим розвитком туристичної сфери	10
1. 2. Публічне адміністрування регіональним і локальним туристичним розвитком на основі узгодження інтересів учасників ринку	27
1. 3. Теоретичні і практичні аспекти управління сталим розвитком туризму Карпатського регіону	46
1. 4. Теоретичні аспекти регулювання рекреаційної діяльності на територіях поліфункціонального статусу Південного регіону України	69
1. 5. Інфраструктура сталого туризму в Брестській області в контексті оцінки туристично-рекреаційного потенціалу	82
1. 6. Формування напрямків удосконалення управління туристичною галуззю України в контексті державної безпеки	102
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИЗМУ	111
2. 1. У «Чотирикутнику смерті»: воєнно-туристичний потенціал Кам'яця на Поділлі, як столиці Соборної України під час визвольних змагань	112
2. 2. Основні передумови та пріоритети розвитку WELLNESS I SPA туризму в Україні	127
2. 3. Поселення білих хорватів на території України	141
2. 4. Аналіз та оцінка управлінської діяльності готельних закладів	148
2. 5. Нетрадиційні методи лікування як чинник підвищення конкурентоспроможності санаторно-курортних підприємств	168
РОЗДІЛ 3. ІНТЕГРАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ДО ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	183
3. 1. Шляхи вдосконалення соціально-економічного розвитку суб'єктів гастрономічного туризму	184
3. 2. Туристичні об'єкти України: оціночні судження і способи популяції	201
3. 3. Оцінювання якості туристичного сервісу на засадах бенчмаркінгу	215
3. 4. Технологія впровадження сервісних інновацій щодо дня жінок і дівчат в науці	225
3. 5. Вплив COVID - 19 на туристичну галузь України: загрози та наслідки	240
3. 6. Розвиток гастрономічного бренду регіону на основі формування конкурентоспроможних туристичних продуктів	245

РОЗДІЛ 4. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	262
4. 1. Критерії якості підготовки фахівців сфери послуг	263
4. 2. Удосконалення системи теоретичної і практичної підготовки бакалаврів готельно-ресторанної справи в умовах вищого навчального закладу	272
4. 3. Організація кваліфікованої підготовки фахівців сфери послуг для потреб інклюзивного туризму	286
4. 4. Дослідження особливостей розвитку та просування гастрономічного туризму у Сполучених Штатах Америки	294
4. 5. Дослідження ландшафтного планування в Україні, як суспільного географічного аспекту туризму	307
4. 6. Вивчення ландшафтного планування території: історико-географічні та туристичні підходи	320

ВСТУП

Шановні колеги!

Майже у всіх суспільствах, принаймні у Європі, туризм є частиною звичайного життя. Проте, останні події, пов'язані з поширенням пандемії «COVID-19» у світі, а також збільшення кількості природних та техногенних стихій, розповсюдження тероризму та військових дій, стали стримуючими факторами розвитку усіх видів туризму. Разом з тим, для популяризації внутрішнього туризму в Україні, пандемія зробила більше, ніж усі реформи даної галузі разом взяті. Сьогодні спостерігається збільшення кількості внутрішніх туристів, а суб'єкти туристичної галузі, могли б заробити на сплеску внутрішнього туризму, проте більшість таких подорожей люди організовують самостійно. Крім того, більшість сучасних туристів шукає нових вражень, які дозволять не тільки відпочити, побачити та почути, а й відчутти, посмакувати, спробувати, продегустувати та дізнатись про місцевість через кухню, традиції та обряди, прийняти в них участь. Зазначене, вимагає проведення досліджень щодо пошуку нових напрямів розвитку туристичної галузі, зважаючи на наявні фактори впливу. Тому, питання пошуку сучасних механізмів управління, технологій і моделей розвитку туризму на усіх рівнях мають важливе значення для перспективного майбутнього досліджуваної галузі.

У монографії висвітлено теоретико-методологічні підходи щодо раціонального використання та охорони туристичних ресурсів, визначені проблеми сучасної інституційної інфраструктури регіонів та ресурсного забезпечення туристичної індустрії. Розглянуто методологічні та теоретичні засади туристичного менеджменту, питання розвитку туристично-рекреаційних комплексів та туристичних регіонів. Проведено аналіз перспективних видів та форми туристичної діяльності. Досліджено національні та міжнародні механізми регулювання і стандартизації туризму. Запропоновано ефективні шляхи інноваційного розвитку туристичного бізнесу як пріоритетного напрямку. Окремо визначено сучасні напрями професійної підготовки фахівців, сфери туристичних послуг. Монографія складається з чотирьох розділів. Перший розділ присвячений теорії та методології управління сталим розвитком туризму. Другий – спрямований на дослідження механізмів використання ресурсного потенціалу туризму. У третьому розділі обґрунтовується інтеграція туристичної індустрії до глобального ринку туристичних послуг. В четвертому – проведена оцінка науково-методичних засад професійної підготовки фахівців, сфери туристичних послуг.

Колектив авторів висловлює вдячність рецензентам рукопису монографії за висловлені побажання. Автори не претендують на повне висвітлення всіх наявних питань, пов'язаних з пошуком шляхів ефективного розвитку туризму. Деякі з положень, що розглядаються, вимагають подальших досліджень.

З щирою повагою,
Людмила Матвійчук

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ

1.1. БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ *

Більшість дослідників трактує туристичну галузь як сукупність відносин, зв'язків і явищ, які виникають під час переміщення і перебування людей в місцях, відмінних від їх постійного місця проживання і не пов'язаних з їх трудовою діяльністю. Туризм, як складна система, з одного боку, має власну структуру (субсистеми, елементи) з різноманітним внутрішнім зв'язком, а з другого боку, є складовою частиною трьох взаємозв'язаних суперсистем – суспільство, виробництво, природне середовище¹.

З позицій системного аналізу туризм розглядається як функціонування складної соціально-виробничої системи з характерними для неї певними особливостями структури і процесів функціонування. Такий підхід дозволяє, з одного боку, виявити структуру внутрішніх зв'язків, а з іншого – визначити характер взаємодії туристичної діяльності з зовнішнім середовищем.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку, туризм, як важливий сектор економіки будь-якої країни, сприяє активному подоланню диспропорцій розвитку окремих регіонів, господарської й соціально-демографічної депресивності, пожвавлює традиційні господарські промисли місцевого населення, інтегрує місцеве господарство у світову економічну систему тощо. Головною особливістю такої системи є кінцевий продукт – туристичні послуги, які мають свою специфіку, порівняно з продуктами інших галузей матеріального виробництва.

Як зазначають дослідники, унікальність туристичного продукту полягає в наступному:²

– невідчутність – послуги туристичної сфери не мають матеріальної форми, тому їх якість визначається не стільки формою або процесом її надання, скільки комплексним синергетичним ефектом трансформації цієї послуги у фізичний і духовний потенціал особистості;

– невіддільність послуги від джерела її утворення – кожна установа туристичної сфери відрізняється особливою специфічністю та неповторністю, що, у свою чергу, унеможливує надання таких послуг за її межами;

– мінливість – туристичні послуги зазнають відчутного впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, що вимагає від організації рекреаційної сфери дотримання соціальних стандартів послуги, приведення її у відповідність до потреб ринку, постійного контролю і моніторингу;

– відсутність права власності – на відміну від товару, туристична послуга не може бути об'єктом власності внаслідок того, що вона не має матеріальної форми та інших характерних ознак і властивостей;

* Автори Загорський В.С., Борщук Є.М..

¹ Ткаченко Т.І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія - Вид. 2-ге, перероб. та доп. / Т.І. Ткаченко. - К.: Вид-во КНТЕУ, 2009. - 463 с.

² Мельниченко О.А. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні/ О. А. Мельниченко, В.О. Шведун. – Монографія.-Харків:Видавництво НУЦЗУ, 2017. – 153 с.; Гаман П.І. Державне регулювання розвитку рекреаційної сфери Карпатського регіону України: автореф. дис... д.держ.упр...: 25.00.02. – Київ, 2009. – 40 с.

– не збереженість – процес досягнення бажаного ефекту від наданої туристичної послуги переривається в міру отримання результату);

– складність нормування – має дуже суб'єктивний характер і залежить від рівня дисципліни, прагнення й бажання учасників соціальних відносин відповідати вимогам суспільства та ринку.

В глобальному масштабі, туризм сьогодні перетворився в галузь світової економіки, яка динамічно розвивається і займає вагомe місце у формуванні ВВП і вирішенні проблем зайнятості населення, забезпечення зовнішнього торговельного балансу тощо. Світовими тенденціями розвитку туризму є зростання туристичних потоків та прибутків від ведення туристичної діяльності. За даними Всесвітньої організації туризму, на туризм припадає 10% валового світового продукту, 7% загального обсягу інвестицій, 5% усіх податкових надходжень. Туристична діяльність безпосередньо впливає на близько 40 інших галузей економіки. У туризмі зайнято 10–15% працездатного населення країн світу³.

Важливим чинником системності туристичної діяльності є те, що розвиток туризму пов'язаний не тільки з діяльністю суцільно туристичних підприємств, але із функціонування суб'єктів господарювання інших галузей, що надають основні та додаткові послуги. Туристські підприємства в процесі свого функціонування взаємодіють з виробниками туристських послуг (готелями, транспортними організаціями, підприємствами харчування тощо), для яких надання послуг туристам є в більшості випадків тільки одним із напрямків їх комерційної діяльності. Наданням послуг туристам займаються також підприємства, що обслуговують все населення туристського регіону (підприємства торгівлі, зв'язку, побутового і медичного обслуговування, культурно-просвітницькі заклади тощо).

Нами пропонується трактувати туристичну діяльність як функціонування складної еколого-економічної системи (ЕЕС), яка, з одного боку, має власну структуру (підсистеми, елементи) з різноманітним внутрішнім зв'язком, а з другого – є складовою частиною трьох взаємозв'язаних суперсистем: суспільство, виробництво, природне середовище (рис. 1)⁴.

В загальному, ЕЕС є відносно відокремлена підсистема держави і національної економіки в межах якої акумульовано певні функції і ресурси, яка уможливає різні підходи до цілей її функціонування.

Виходячи із загальноприйнятих визначень, дамо визначення компонентів, які можна розглядати як основні підсистеми ЕЕС. В загальному, ЕЕС структурно можна представити як єдність трьох підсистем – екологічної, виробничої, соціальної, які завжди взаємопов'язані та взаємозалежні.

Соціальна підсистема (соціум) – сукупність групи людей, об'єднаних певними відносинами, зумовленими історично мінливими способами виробництва матеріальних і духовних благ, спільною територією проживання.

³ Харрис Г. Стимулирование международного туризма в XXI веке / Г. Харрис, К. Кац. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 240 с.

⁴ Загорський В.С. Системний аналіз концепції сталого розвитку : монографія, /В.С. Загорський, Є.М. Борщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 256 с.

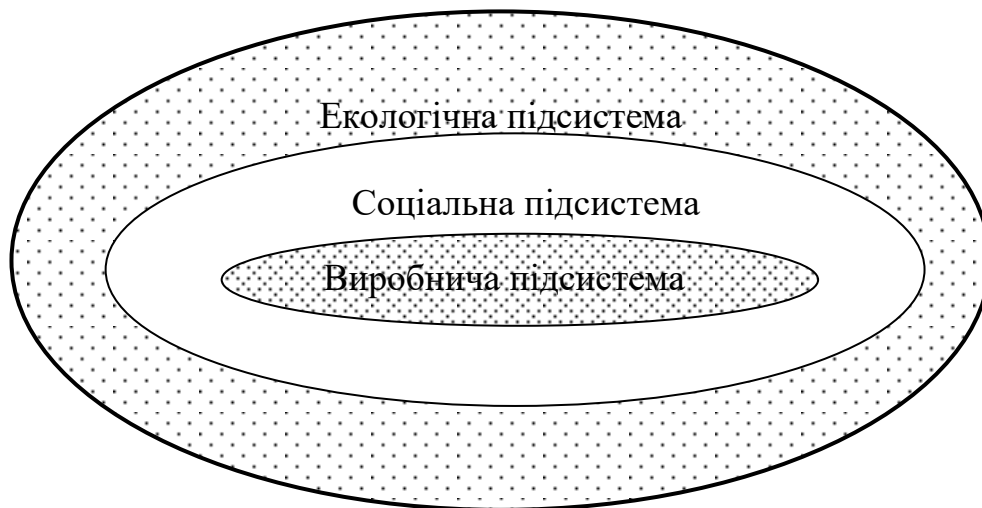


Рис. 1. Модель еколого-економічної системи

Екологічна підсистема – природна складова навколишнього середовища, система абіотичних і біотичних факторів, що безпосередньо впливають на людину, її господарську діяльність у межах певної території.

Виробнича підсистема (виробництво) – комплекс засобів обробки речовини, енергії та інформації з метою виробництва заданої продукції на певній території.

Соціальна підсистема є одним з головних структурних елементів ЕЕС, який охоплює широкий комплекс різноманітних антропогенних чинників: населення, трудові ресурси, заклади освіти, охорони здоров'я, культури та інші аспекти функціонування ЕЕС. Наприклад, ЕЕС, як підсистема інформаційного суспільства, є елементом інтернаціоналізації і глобалізації економіки. Як підсистема національної економіки, ЕЕС має зв'язки з державними регулюючими системами, виступає учасником міжрегіонального та міжнародного ринків кредитних ресурсів і цінних паперів тощо.

Структурними елементами головних підсистем ЕЕС є:

- екологічні компоненти: повітря, ґрунт, вода, флора, фауна, мінеральні (енергетичні та сировинні) ресурси;
- соціальні компоненти: елементи демографічного, соціального й етнічного характеру та різноманітні зв'язки між ними на конкретній території;
- виробничі компоненти: виробничі фонди, транспорт, житлово-комунальне господарство, споруди техногенної сфери, предмети споживання.

Функціонування ЕЕС є складним процесом взаємодії її головних підсистем, для кожної з якої характерна власна специфіка руху матерії. Так, людина, як система, – це одночасно елемент соціальної форми руху і завершальна фаза біологічної форми руху. Сутність процесів функціонування ЕЕС полягає в системно – організованій взаємодії виробництва і природи з застосуванням взаємопов'язаних організаційно-економічних та соціальних заходів. З позицій теорії управління вони спрямовані на виробництво, розподіл, перерозподіл засобів виробництва на рівні виробничої системи і створення умов раціонального використання природних ресурсів з метою забезпечення

сталого та ефективного функціонування і екологічно безпечних умов функціонування соціальної підсистеми.

Важливим моментом при розгляді конкретної ЕЕС є встановлення її меж, які визначаються її положенням відносно інших територій. Територія ЕЕС – це певна частина земної поверхні з притаманними їй природними, антропогенними і просторовими властивостями і ресурсами, на якій відбувається взаємодія природних, матеріально-технічних і соціальних потоків, яка є середовищем існування живих організмів, включаючи і людину.

Використовуючи системний підхід, визначимо найважливіші характеристики ЕЕС, як базової моделі туристичної діяльності.

Перш за все обґрунтуємо відкритість ЕЕС, яка ґрунтується на специфіці туризму, як відкритої системи, що взаємодіє і функціонує в певному середовищі, яке формується під впливом політичних, економічних, соціальних, технологічних і природних факторів. Саме взаємодія з різномірними чинниками зовнішнього середовища виокремлює особливості функціонування туристичної індустрії. На Уругвайському раунді країн-партнерів Генеральної угоди з тарифів і торгівлі було розроблено визначення туризму, яке включає наступні види діяльності та послуги, які і обумовлюють відкритість системи туристичної діяльності:

- діяльність туристських організацій – туроператорів і турагентів;
- більшість послуг пасажирського транспорту, в тому числі оренду автомобілів і використання транспорту для екскурсій;
- засоби розміщення та харчування;
- рекреаційні, культурні, спортивні та інші розважальні послуги;
- додаткові (допоміжні) послуги, наприклад послуги гідів, організацію конгресів, страхування, пов'язані з туризмом фінансові послуги – кредитні картки, туристські чеки та допоміжні служби, медичне обслуговування, торгівля товарами туристського призначення та для використання туристами (безмитна торгівля, магазини в туристських центрах).

Виробнича підсистема ЕЕС це сукупність підприємств матеріального виробництва і невиробничої сфери, які забезпечують виробництво, розподіл, обмін і споживання туристських послуг, освоєння та експлуатацію туристичних ресурсів, а також створення відповідної матеріально-технічної бази туризму. Формування, просування та реалізація комплексу туристичних послуг, об'єднаних єдиним цільовим призначенням, забезпечується туристськими підприємствами, чия діяльність служить виключно туризму і становить основу його існування. Туристські підприємства в процесі свого функціонування взаємодіють з виробниками туристських послуг (готелями, транспортними організаціями, підприємствами харчування тощо), для яких надання послуг туристам є в більшості випадків тільки одним із напрямків їх комерційної діяльності. Наданням послуг туристам займаються також підприємства, що обслуговують все населення туристського регіону (підприємства торгівлі,

зв'язку, побутового і медичного обслуговування, культурно-просвітницькі заклади тощо)⁵.

У процес надання туристських послуг залучені також інші організації, державні і громадські організаційно-правові структури, які регулюють і координують розвиток туризму, забезпечують умови (інфраструктуру, інформацію, безпеку, свободу переміщення, доступність та збереження туристських об'єктів, формування туристичного іміджу регіону і т. д.) ефективного функціонування системи туризму. Зазначені організації формують туристську політику і здійснюють на національному, регіональному та місцевому рівнях свою діяльність, спрямовану на задоволення різноманітних потреб людей у різних видах відпочинку і подорожей при раціональному використанні наявних туристських ресурсів і забезпеченні високої якості обслуговування туристів.

Туристські підприємства в процесі свого функціонування взаємодіють з виробниками туристських послуг (засобами розміщення, транспортними організаціями, підприємствами ресторанного господарства і т. ін.), для яких в більшості випадків обслуговування туристів є одним з напрямів їх комерційної діяльності. Наданням послуг туристам займаються також підприємства, обслуговуючі все населення туристського регіону, хоча вони задовольняють одночасно і потреби туристів (перш за все це відноситься до підприємств торгівлі, зв'язку, побутового і медичного обслуговування, культурно-просвітницьких установ і т. ін.).

Екологічна підсистема лежить в основі туристичного ринку, який визначається попитом, сформований на основі місцевих особливостей і культури з урахуванням сезонності галузі. Інформація і просування туризму ґрунтується на створенні іміджу, доступності джерел інформації та ефективності реклами на місцевому ринку.

Важливим аспектом функціонування *соціальної підсистеми* є, перш за все, вплив туристичної діяльності на людський розвиток, забезпечення оздоровлення та відпочинку населення, проведення змістовного дозвілля. Туристично-рекреаційна сфера виконує суспільно необхідні функції – максимальне задоволення потреб населення в оздоровленні, лікуванні, відпочинку, духовному та фізичному розвитку. Функції ЕЕС стосовно соціуму можна поділити на чотири основні групи: медико-біологічні; соціально-культурні; економічні⁶.

Медико-біологічна функція (санаторно-курортне лікування й оздоровлення) полягає у відновленні фізичних і духовних сил, подальшому оздоровленні людини.

Соціально-культурна функція задовольняє культурні, духовні потреби населення, потреби пізнання в найширшому значенні.

⁵ Лойко О.Т. Туризм и гостиничное хозяйство / О.Т. Лойко. – Томск: Издательство ТПУ, 2005. – 152 с.

⁶ Каленюк І. С., Соціальні аспекти розвитку рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства: теоретико-методологічні засади / І. С. Каленюк, Т. М. Котенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. - Випуск 3. - С. 173-174.

Соціально-економічна функція – відтворення робочої сили, яке прискорює зростання продуктивності праці та підвищення ефективності виробництва.

Проблеми розвитку головних підсистем туристичної сфери тісно пов'язані з концепцією сталого розвитку, яка була запропонована Міжнародною комісією ООН з навколишнього середовища й розвитку (Комісія Г. Брундланд), і затверджена на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку, яка відбулась у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро.

Висновки, які були отримані в процесі роботи Комісії Г. Брундланд щодо глобальних проблем цивілізаційного розвитку наприкінці ХХ ст., в повній мірі стосуються проблем соціально-економічного розвитку на початку ХХІ ст.:

- за останнє сторіччя взаємовідносини між людиною і природою, що забезпечує людську життєдіяльність, суттєво змінилися – виникла загроза існуванню людської цивілізації і життю на Землі;

- впродовж ХХ ст. темпи споживання різко збільшились – у виробництво було залучено стільки ресурсів, скільки було залучено за всі минулі століття існування людини;

- процеси економічного зростання, незбалансовані з можливостями природного середовища, стали причиною виникнення тенденцій, впливу яких ні природні екосистеми, ні соціум не зможуть довго витримати;

- економічне зростання руйнує природне середовище, призводить до екологічної деградації, що підриває процес економічного зростання. Нині всі регіони світу зіштовхуються з ризиком незворотного руйнування навколишнього середовища, що загрожує знищенням основ цивілізації і зникненням живої природи Землі;

- загалом йдеться не про окремі глобальні кризи (екологічну, економічну, продовольчу), а про єдину кризу глобальної світової системи «людина – природне середовище»;

- швидкість руйнування людиною навколишнього середовища перевищує можливості сучасної науки в їхньому осмисленні і не дозволяє вчасно оцінити, що відбувається, і внести відповідні рекомендації;

- якщо високі темпи економічного зростання збережуться, то через кілька десятиліть неминуча глобальна деградація природного середовища, а це неодмінно призведе до підриву всієї економіки, усієї системи життєзабезпечення Землі⁷.

Узагальнюючи існуючі проблеми цивілізаційного розвитку сучасності можна виокремити два основні блоки глобальних проблем:

- проблеми, пов'язані з протиріччями між суспільством і навколишнім середовищем (функціонування системи «суспільство – природа»);

- соціальні проблеми, пов'язані з протиріччями всередині суспільства (функціонування системи «людина – суспільство»).

⁷ Наше общее будущее. Доклад международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) / [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1989. – 374 с.

Генеральний секретар Міжнародної конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро М. Стронг на її відкритті зазначав, що модель розвитку суспільства, яка використовувалась до того часу багатьма країнами, вичерпала себе, а спроба малорозвинених країн повторити її може призвести цивілізацію до краху. Необхідна докорінна зміна курсу соціально-економічного розвитку, заміна старої, нестійкої стратегії новою, більш стійкою. На його думку, центральними питаннями проблеми є: а) характер виробництва і споживання в промислово розвиненій частині світу, який підриває природні системи, що підтримують життя на Землі; б) різке зростання чисельності населення, переважно в частині світу, що розвивається; в) нерівність між багатими і бідними, яка залучає 75 % людства до боротьби за виживання; г) економічна система, яка не враховує екологічні цінності і розглядає безмежне зростання як прогрес.

У цьому контексті сталий розвиток трактується як процес радикальних змін в характері цивілізаційного розвитку. По суті, постає завдання оптимального керування не тільки природно-ресурсним потенціалом, але й всією сукупністю природно-соціокультурного потенціалу, яким володіє цивілізація на конкретному етапі всесвітнього історичного розвитку.

Стосовно моделі ЕЕС, в найбільш узагальненому випадку, сталим можна вважати такий розвиток, який забезпечує збалансованість функціонування соціальної, виробничої і екологічної підсистем. Соціальний підхід до сталого розвитку ЕЕС орієнтований на боротьбу з нерівністю можливостей серед різних верств населення і окремих держав. Екологічний – передбачає збереження природних ресурсів шляхом обмежень на різні види діяльності, які суттєво впливають на стан природного середовища. На нашу думку, ключовим моментом сталого розвитку ЕЕС є спроможність забезпечення умов розвитку людини як біологічного виду і як компоненти соціальної підсистеми. Досить наглядним є визначення сталого розвитку, подане Дж. Р. Хіксом. Він зазначав, що сталим можна вважати розвиток, при якому можна розглядати дохід такою умовою, що в кінці тижня матиме ті ж можливості, що і на початку. Таким чином, коли людина береже свої доходи, то планує жити краще в майбутньому, коли вона живе понад свої доходи, вона планує жити гірше⁸.

Проблема переходу туристичної діяльності на принципи сталого розвитку є предметом дослідження багатьох вчених. Генеральною Асамблеєю ООН Міжнародним 2017 рік був оголошений роком сталого розвитку туризму. У прийнятій з цього приводу резолюції зазначається важливість туризму, який сприяє кращому взаєморозумінню між народами в усьому світі, підвищує обізнаність про багатій спадщині різних цивілізацій і допомагає кращому розумінню цінностей, властивих різним культурам, сприяючи тим самим зміцненню миру в усьому світі. Трьома стовпами стійкості було визнано економічний, соціальний та екологічний, і зазначено, що туристичний сектор може внести свій внесок у їх зміцнення, створюючи нові робочі місця і розвиваючи сфери торгівлі та послуг.

⁸ Хикс, Дж. Р. Стоимость и капитал/Дж. Р. Хикс. – М.: Прогресс, 1993. – 488 с.

Сталий розвиток туризму базується на доктрині сталого розвитку, яка спрямована на зміну стосунків людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання, на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери. Структуру доктрини складають сукупність ідей, положень та постулатів різних наук, які лягли в основу таких документів ООН як «Порядок денний на XXI століття», Конвенцій щодо змін клімату, боротьби зі злиднями тощо. Сталий розвиток передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем, які суттєво впливають на рівень задоволення населення туристичними послугами – розвиток буде сталим тільки тоді, коли буде досягнута оптимальна рівновага між різними факторами, що зумовлюють загальний рівень життя.

Необхідно зазначати, що як і у випадку поняття «сталий розвиток» так і для поняття «сталий розвиток туризму» існує багато трактувань. Всесвітня туристична організація (ЮНВТО) трактує поняття «сталий туризм» як «Туризм, у якому повністю враховуються його поточні та майбутні економічні, соціальні та екологічні наслідки, враховуючи потреби відвідувачів, промисловості, навколишнього середовища та приймаючих громад»⁹. На думку вітчизняних вчених Матвійчук Л.Ю., особливість сталого розвитку туризму обумовлена тим, що він займає положення в суспільній практиці і як форма дозвілля, і як вид економічної діяльності і розвивається на основі збалансованості інтересів:

– між економічною ефективністю туристичної діяльності, яка потребує розширення меж, прямує до повсюдності, та збереженням природного довкілля і соціокультурної самобутності народів;

– між бізнесом, діяльність якого спрямована на отримання максимально можливого, за даних умов, прибутку та місцевими громадами і державою, які повинні дбати не лише про соціально-економічне зростання, а й про збереження для майбутніх поколінь природної і соціокультурної складової туристичної діяльності, яка, по суті, є ресурсом для його стабільного функціонування¹⁰.

На думку Т.О. Тимошенко, сталий туризм – це інструмент швидких змін, переорієнтування та адаптації. Туризм допомагає знайти баланс між ресурсами та межами їх використання. Сталий підхід до розвитку туризму, а саме дотримання економічних, соціальних та екологічних аспектів сталого розвитку повинні враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін, включаючи потреби місцевих громад, туристів, представників бізнесу та влади. Це означає, що прибуття туристів не зашкодить ні природному середовищу, ні соціокультурній інфраструктурі приймаючої громади. Навпаки, природне середовище та місцеві громади повинні мати максимальну вигоду від розвитку

⁹ Definition: Sustainable Development of Tourism / World Tourism Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sdt.unwto.org/content/about-us-5>

¹⁰ Стратегія сталого розвитку туризму в Україні: географічний підхід / Я.Б. Олійник, П.Г. Шищенко, О.О. Любіцева та ін. // Географія в інформаційному суспільстві: Зб. наук. праць. – К.: Обрії, 2008. – Т. 1. – С. 191-199.

туризму як з економічної, так і з культурної точки зору. Сталість передбачає, що туристичні ресурси та визначні пам'ятки повинні використовуватися таким чином, щоб їх подальше використання майбутніми поколіннями не піддавалось небезпеці. Туризм допомагає боротися із бідністю через здатність створювати робочі місця, особливо в сільській місцевості¹¹.

У Протоколі про сталий туризм, до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, «сталий туризм» визначається як туризм, який передбачає стале використання природних ресурсів, перешкоджає загрозам для біологічного та ландшафтного різноманіття, від якого він внутрішньо залежить, і мінімізує негативний вплив на довкілля, екологію, культуру та соціум; забезпечує освітні можливості, підвищуючи рівень знань та повагу до природних екосистем і біологічних ресурсів; враховує соціально-культурну автентичність місцевого населення, зберігаючи їх сформовану існуючу культурну спадщину і традиційні цінності, робить внесок в міжкультурне взаєморозуміння та сприяння толерантності; робить внесок в забезпечення життєздатної, довгострокової економічної діяльності, надаючи соціально-економічні вигоди, що розподіляються справедливо, усім заінтересованим сторонам, зокрема стабільну зайнятість та можливості отримання прибутку й соціальні послуги місцевим громадам, а також сприяє подоланню бідності¹².

Міжнародна конференція з туризму, яка відбулася у Лансеро (Канарські острови) в 1995 році, ухвалила «Хартію зі сталого туризму», в якій зазначено, що розвиток туризму має ґрунтуватися на критеріях сталості, що означає, що він має бути екологічно терпимим в довгостроковій перспективі, а також економічно життєздатним, і етично і соціально справедливим для місцевих громад. Сталий розвиток є керованим процесом який передбачає глобальне управління ресурсами, з тим щоб забезпечити їх життєздатність, у т.ч. для природного і культурного капіту, включаючи охоронювані райони, що повинні бути збережені. Туризм, як потужний інструмент розвитку, може і повинен активно брати участь в стратегії сталого розвитку суспільства. Гарантованим повинна бути стійкість ресурсів, на яких засновано туристичну діяльність¹³.

У відповідності зі Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 року в Україні пріоритетами сталого розвитку туризму і курортів є:

- формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту;
- розвиток людських ресурсів в інтересах туризму;
- збереження ресурсного потенціалу туризму, формування простору високої туристичної привабливості з метою забезпечення раціонального та ефективного використання туристичних ресурсів;

¹¹ Тимошенко Т. О. Міжнародний досвід розвитку державно-приватно партнерства в індустрії гостинності в рамках концепції сталого розвитку та можливості його використання його в Україні //Інвестиції: практика та досвід № 15/2018 С.91-96 Хартія зі сталого туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://studopedia.su/2_57459_hartiya-zi-stalogo-turizmu.html.

¹² Протокол про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_004-11/

¹³ Хартія зі сталого туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://studopedia.su/2_57459_hartiya-zi-stalogo-turizmu.html

- формування інформаційного простору сфери туризму;
- створення єдиної системи маркетингу у сфері туризмі;
- поглиблення міжнародного співробітництва з метою забезпечення сталого розвитку туризму¹⁴.

Перехід на модель сталого розвитку туризму потребує розробки фундаментальних основ пошуку нових шляхів використання потенціалу туристичного комплексу. Як частина всіх соціально-економічних процесів сучасності туризм повинен враховувати всі тенденції, які відбуваються в глобальному цивілізаційному просторі. Тому проблема переходу функціонування сфери туризму на принципи сталого розвитку постає важливою теоретико-прикладною проблемою формування сталого розвитку туризму¹⁵.

Сталий розвитку туризму ґрунтується на характерних для цього процесу загальних принципах, які концентрують використання відповідних ресурсів на забезпечення екологічної, економічної, а також соціально-культурологічної сталості. Відповідні принципи сталого туризму сформульовані ЮНВТО:

- узгоджене планування та управління розвитком туризму з іншими видами економічної діяльності й напрямками розвитку країни і регіону загалом;
- сприяння розвитку малих і середніх підприємств як основи створення робочих місць у туристичній сфері;

- підтримка впровадження у туристичну індустрію екологічно м'яких технологій;

- здійснення маркетингу туризму з метою підвищення ефективності місцевої економіки та зменшення тиску на довкілля шляхом більш рівномірного розподілу туристів у часі і просторі;

- налагодження зусиллями урядів тісної співпраці всіх зацікавлених сторін, включаючи національні ради з туризму, туристичні агенції та організації, приватний сектор, місцеві громади для прийняття рішень щодо розвитку туризму;

- забезпечення рівноправних умов для корінного населення поряд з іншими учасниками туристичного бізнесу в отриманні економічних, соціальних і культурних вигод від розвитку туризму, надання йому першочергового права на працевлаштування; повага та збереження місцевих культур, традиційних ремесел, фольклору;

- заохочення відповідальної поведінки туристів, культивування поваги до національних законів, культурних цінностей, соціальних норм і традицій.

Традиційними принципами вирішення проблем економічної політики сталого розвитку туризму мають стати достатність, справедливість, ефективність, збалансованість, динамічність, довготривалість і попередження.

¹⁴ Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/nras/249826501>

¹⁵ Божко Л. Д. Проблеми розвитку сталого туризму в Україні в умовах глобалізації/ Л. Д. Божко //Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - 2014. - № 2. - С. 43-50.

Перехід України до сталого розвитку потребує зміни підходів до управління соціально-економічними процесами на основі впровадження нової моделі соціально орієнтованої економіки на засадах збалансованого природокористування, що дасть змогу вирішити низку завдань сталого розвитку держави в трьох сферах: економічній, соціальній та екологічній¹⁶.

Для України високий рівень сталого розвитку туризму забезпечує в:

– *економічній сфері*:

– стимулювання розвитку суміжних галузей (будівництва, торгівлі, сільського господарства, транспорту, житлово-комунального господарства, виробництва товарів та надання послуг, освіти і т. ін.);

– збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів;

– створення нових та збереження наявних робочих місць, зниження рівня безробіття;

– *екологічній сфері*:

– розвиток екологічно-орієнтованих форм і видів малого та середнього підприємництва у сфері надання рекреаційних послуг;

– збереження навколишнього природного середовища;

– раціональне використання й охорону природних ресурсів;

– *соціальній сфері*:

– сприяння відновленню та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності та здоров'я;

– підвищення життєвого рівня населення;

– відродження національної культури та народних ремесел, формуванні національної свідомості;

– збереження і відновлення унікальних історико-культурних пам'яток

Успішна та ефективна діяльність підприємств сфери туризму можлива лише за умови правильної організації управління ними. Ринок туризму характеризується великою кількістю суб'єктів (туристичні підприємства, турагенти, туроператори тощо), що беруть участь у процесі виробництва і реалізації туристичної послуги. Незважаючи на їх різноманітність, між ними встановлюються логічні взаємовідносини рівнів управління та функціональних служб, які за допомогою менеджменту будуються так, щоб досягти стратегічних цілей туристичної галузі. Це обумовлює необхідність розробки відповідних підходів до формування і функціонування системи механізмів теорії управління розвитком господарюючих суб'єктів у сфері туризму¹⁷.

Формування системи управління процесами туристичної діяльності повинно враховувати фундаментальні основи загальної теорії управління, а саме:

– управління є функцією організованих систем різної природи (біологічних, технічних, соціальних), яка забезпечує їх цілісність і досягнення

¹⁶ Загорський В.С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем : монографія / В.С. Загорський. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. – 336 с.

¹⁷ Рега М. Тенденції та перспективи розвитку управління підприємствами туристичної сфери в сучасному ринковому середовищі / М. Рега // Молодий вчений. – 2015. – № 5 (20). – С. 72-75. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2015/5/56.pdf>

завдань, які стоять перед об'єктами управління, збереження їх структури, підтримку режиму їх діяльності;

– управління відповідає інтересам взаємодії складових єдиного цілого із загальними для всіх елементів завданнями;

– управління – внутрішня якість цілісної системи, основними елементами якої є суб'єкт (елемент, що управляє) і об'єкт (керований елемент), які постійно взаємодіють на засадах самоорганізації;

– управління передбачає не лише внутрішню взаємодію відповідних елементів системи, але й взаємодію із зовнішнім середовищем.

Механізмом управління туристичною діяльністю є системна сукупність методів і інструментів управління, за допомогою яких організуються, регулюються і координуються процеси туристичної діяльності в сукупності з дотичними виробничо-соціально-економічними процесами, формується сприятливе для туризму внутрішнє і зовнішнє середовище, що забезпечує ефективне використання відповідних ресурсів для отримання високоякісного туристичного продукту.

При формуванні механізму управління туристичною діяльністю необхідно вирішити такі завдання:

– визначити цілі, завдання та принципи механізму управління;

– визначити умови і чинники функціонування механізму управління;

– визначити суб'єктів механізму управління;

– сформулювати об'єкти управління;

– розробити методи, способи і інструменти управління;

– визначити результат і розробити систему моніторингу кінцевих результатів.

При цьому необхідно приймати до уваги, що механізми управління туристичною діяльністю є важливим елементом механізму управління національною економікою в цілому, він має таку ж структуру, базується на тих же концептуальних підходах і принципах загальної системи соціально-економічного управління. Водночас, вони повинні відображати специфіку функціонування сфери туризму. Як зазначається в законі України «Про туризм», однією з найважливіших особливостей туризму як об'єкта управління є те, що туризм – це специфічна форма діяльності людей. Тому під час розроблення системи управління туристичним підприємством необхідно враховувати особливості туристичних послуг і туристичного продукту.

Відповідно до цього можна виокремити декілька спільних рис, характерних для управління туризмом:

– невідчутність і не збереженість турпродукту;

– різноманітність та пріоритет бажань кінцевих споживачів під час планування туристичної діяльності;

– значущість маркетингу в туризмі;

– унікальність туристичної послуги¹⁸.

¹⁸ Про туризм: Закон України № 324/95-ВР; редакція від 11 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/zakon/pro_turyzm.htm

При формуванні системи управління сталим туризмом необхідно виходити з того, що туристична сфера, динамічний розвиток якої неминуче викликає позитивні зрушення в інших галузях і створює сприятливі передумови для розв'язання соціальних проблем, підвищення життєвого рівня населення, формування нормального ринкового середовища та інвестиційної привабливості, що є надзвичайно важливим для сталого розвитку держави.

Перша особливість туризму, як об'єкту управління, полягає в великій складності взаємозв'язків між його складовими елементами. Велика частина туристських підприємств – невеликих розмірів, великі туристські підприємства створюються лише у густонаселених районах. В туристській індустрії багато підприємств і організацій, які так чи інакше повинні вписуватися в єдину регіональну систему управління, де переслідується мета забезпечення довготривалої дієздатності і конкурентоспроможності на ринку.

Другу особливість туризму, як об'єкта управління, можна представити у вигляді неясних і важко вимірюваних цілей. З-за того, що туристична організація не має конкретно вимірних цілей, не можна об'єктивно оцінити її продуктивність і успіх. Мова йде про імовірнісний характер процесів, що відбуваються в туристичній індустрії. Це означає, що дуже складно точно спрогнозувати всі явища і процеси, що відбуваються в туризмі (змінилася політична обстановка, різко погіршилися кліматичні умови тощо).

Система управління процесами розвитку туризму повинна передбачати наявність як елементів керованого, так і елементів самоорганізованості. Керованість містить конкретні аспекти управління цим процесом, яке повинне мати глобальні масштаби. Оскільки сучасному суспільству властиві негативні тенденції і глобальні проблеми, що ведуть до цивілізаційної катастрофи, то шляхом керування необхідне їх усунення або зменшення до прийняттого рівня. Спрямованість може бути забезпечена встановленням певного роду обмежень на протікання негативних соціальних процесів.

Аналіз, проведений Всесвітньою туристською організацією, свідчить, що в більшості країн світу державна туристична політика впроваджується безпосередньо через центральні органи виконавчої влади – національні туристичні організації, інші інститути, а також опосередковано за допомогою правових важелів, підтримки туристичної інфраструктури й міжнародної політики. Туристична політика має характерні риси загальної політики держави. Водночас існують і деякі специфічні фактори, що впливають на її формування: природні умови країни, розвиненість транспортної індустрії, соціальні фактори (умови життя людей, система відпусток), фактори, пов'язані зі створенням економічної основи для розвитку туризму (стабільні валютно-фінансові, зовнішньоекономічні відносини), правові фактори, пов'язані зі створенням і функціонуванням туристичного законодавства¹⁹.

Проблема державного регулювання туристичної галузі полягає у необхідності врахування основних тенденцій розвитку міжнародного туризму та впровадженні відповідних кроків інтеграції України в міжнародний ринок

¹⁹ Всесвітня туристична організація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unwto.org>

туристичних послуг з урахуванням її реальних можливостей. Під державним управлінням туристичною галуззю розуміють вид діяльності держави, що передбачає цілеспрямований вплив на галузь чи окремі її складові через дієвий механізм державного управління з метою досягнення визначених стратегічних завдань²⁰.

В загальному державне регулювання туристичної галузі пропонується розглядати як сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади на розвиток туристичної галузі та створення умов для ефективної співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування й приватного сектора щодо розвитку туризму за допомогою різних механізмів: адміністративних, організаційних, економічних, правових, екологічних тощо. Узагальнення існуючих підходів до формування механізмів державного регулювання туристичної діяльності в сучасних умовах дозволяє виокремити три базові моделі державного регулювання туризму²¹.

Перша модель передбачає відсутність центральної державної туристичної адміністрації, всі питання вирішуються на місцях на засадах та принципах ринкової «самоорганізації». Урядові органи використовують таку модель у тих випадках, коли туризм узагалі не дуже потрібний національній економіці або коли суб'єкти туристичного ринку займають сильні позиції, тобто здатні вирішувати свої проблеми без державної участі. Подібна модель управління індустрією туризму прийнята в США після того, як в 1997 р. була ліквідована державна структура US Travel and Tourism Administration (USTTA), що відповідала за розвиток туризму в країні. Друга модель передбачає наявність сильного й авторитетного центрального органу – міністерства, що контролює діяльність усіх підприємств туристичної галузі в країні. Для її реалізації потрібні відповідні умови, а саме: значні фінансові вкладення в туристичну індустрію, зокрема в рекламну й маркетингову діяльність, інвестування в туристичну інфраструктуру тощо. Подібна модель організації управління туристичною індустрією діє в країнах, для яких туризм є одним з основних джерел валютних надходжень до бюджету. Третя модель переважає в розвинутих європейських державах. У країнах, де використовується така модель, питання розвитку туристичної діяльності в країні вирішуються в «надрах» певного багатогалузевого міністерства на рівні відповідного галузевого підрозділу. При цьому підрозділ такого міністерства, що відповідає за розвиток туризму в країні, здійснює свою діяльність у двох напрямках: вирішує або регламентує загальні питання державного регулювання (розроблення нормативно-правової бази, координація діяльності регіональної представницької й виконавчої влади, міжнародне співробітництво на міждержавному рівні, збирання й обробка статистичної інформації тощо) та спрямовує й координує маркетингову діяльність (участь у виставках і

²⁰ Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) : наук. розробка / М. Біль, Г. Третяк, О. Крайник. – К. : НАДУ, 2009. – 40 с.

²¹ Гостева Н.П. Механізми реалізації державної політики в галузі туризму/Н.П. Гостева//Держава та регіони. - 2009. - №3. - С.27-32 с. 28-29.

міжнародних об'єднаннях у туристичній сфері, управління туристичними представництвами своєї країни за кордоном.

Вплив державного управління на екологічні, економічні та соціальні чинники забезпечується через організацію та удосконалення механізмів управління на державному й місцевому рівнях, запровадження стратегічного планування, відповідного нормативно-правового, регуляторного, інституційного, фінансового забезпечення тощо. При цьому стратегічне планування у сфері сталого туризму здійснюється на основі стратегії соціально-економічного розвитку країни, що забезпечує його цільову спрямованість на покращення якості життя населення як основний показник оцінки сталого розвитку.

Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції та законів України здійснює державне управління та забезпечує реалізацію державної політики в галузі туризму; приймає нормативно-правові акти, що регулюють відносини в галузі туристичної діяльності; розробляє та затверджує програми розвитку туризму в Україні і фінансує їх виконання відповідно до бюджетного законодавства; забезпечує раціональне використання туристичних ресурсів і впровадження заходів для їх збереження; створює державну систему наукового забезпечення в галузі туристичної діяльності; здійснює міжнародне співробітництво в галузі туризму²².

Серед основних завдань розвитку туристичної галузі на державному рівні можна виокремити²³:

- розроблення профільних програм розвитку на загальнонаціональному рівні;
- формування стратегічних напрямів розвитку галузі;
- забезпечення якісних показників розвитку туристичної галузі;
- зростання кількісних показників фінансово-економічної діяльності галузі;
- нарощування обсягів залучених фінансових інвестицій у галузь;
- збільшення надходжень до державного бюджету через підвищення дохідності галузі;
- збільшення туристичних потоків внутрішнього та зовнішнього туризму;
- збільшення кількості робочих місць через розширення обсягів туристичної галузі.

Наукові основи управління процесами формування сталого туризму повинні базуватись на моделі ЕЕС, управління якою являє собою цілісну сукупність методів та інструментів соціально-економічного та екологічного управління. Але конкретні методи управління ЕЕС визначаються її особливостями: інфраструктурним характером продукції і послуг туристичної сфери:

²² Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні та визначення 2008 року Роком туризму і курортів в Україні: Указ Президента України від 21.02.2007 №136/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua

²³ Угоднікова О.І. Державне управління розвитком галузі туризму: теорія і практика. Теорія та практика державного управління 3 (62) / 2018 с. 1-6.

- тривалістю основних відтворювальних процесів в природокористуванні і переплетенням соціальних, економічних і природних процесів;
- специфікою відносин власності на природні ресурси;
- специфікою ринкових відносин в екологічній сфері та істотною роллю держави в управлінні природокористуванням.

В цілому, ефективний підхід до управління ЕЕС повинен враховувати всі особливості і спиратися як на адміністративно-контрольні, економічні, так і соціально-політичні, психологічні, морально-етичні інструменти управління. Підхід до управління ЕЕС потребує ефективного кадрового науково-технічного та інформаційного забезпечення.

Державне управління сферою рекреації та туризмом необхідно розглядати як складну систему в єдності соціальної, економічної та екологічної компонент, подальший генезис якої і базуватиметься на концепції сталості²⁴. Виходячи з головних функцій державного управління туристичною діяльністю визначається як: сукупність організаційних, адміністративних, соціально-економічних, нормативно-правових механізмів управління цілеспрямованою діяльністю з розвитку туристичної галузі, що реалізуються на державному рівні, через створення умов підвищення якісних та кількісних показників діяльності галузі. Основними функціями державних органів управління в галузі туризму є визначення правових засад, фінансового забезпечення, планування, міжгалузева координація, реалізація оздоровчих програм засобами туризму.

Концепція сталого розвитку обумовлена зміною світової парадигми розвитку та зростання системної нестабільності, пошуком джерел подальшого розвитку цивілізації, формуванням адекватних цілям розвитку механізмів управління соціально-економічного розвитку. Загально визнано, що володіння управлінськими технологіями є домінуючою конкурентною перевагою будь-якої країни, яка дозволяє ефективно позиціонувати себе в глобальній економіці. Тому для формування базових механізмів управління сталою туристичною діяльністю важливим є визначення головних функцій туризму. Більшість дослідників їх зводять до наступних²⁵:

- культурно-пізнавальна функцію спрямовано на підвищення освітнього, світоглядного, культурного рівня населення;
- соціальну функцію – на підвищення рівня життя населення, рівня освіти та матеріального благополуччя, зниження рівня безробіття тощо;
- економічну функцію – на розвиток економіки країни через залучення додаткових інвестицій та підвищення рівня прибутковості через розвиток галузі;
- політичну функцію спрямовано на розвиток державної політики в різних галузях економіки, забезпечення ефективного зовнішньополітичного вектора.

²⁴ Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – К.: Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2009. – 463 с.

²⁵ Угоднікова О.І. Державне управління розвитком галузі туризму: теорія та практика/ О.І. Угоднікова// Теорія та практика державного управління. – 2018.- № 3(62). С. 1-6.

Головним завданням державного управління туристичною діяльністю є перехід на принципи сталого туризму, що може відбуватись лише в межах сталого розвитку ЕЕС. Необхідно зазначити, що на сьогодні ще не сформувався загально визнаний методологічний підхід до дослідження структурних змін в ЕЕС, особливостей і механізмів трансформацій її головних підсистем на засадах сталого розвитку, що є основою формування управління процесами, які відбуваються в межах ЕЕС²⁶.

Управління сталим розвитком ЕЕС в цілому являє собою безперервний управлінський процес, що включає в себе постановку мети і завдань, оцінку ситуації, вироблення і організацію реалізації рішень, контроль і аналіз ходу виконання і коригування прийнятих рішень, і триває до тих пір, поки не буде досягнутий запланований результат. Система управління сталим розвитком регіону включає в себе сукупність суб'єктів управління у вигляді органів влади, об'єктів управління в вигляді господарюючих суб'єктів, організацій і населення і взаємозв'язків між ними. Вона вимагає організаційно-правової модифікації на основі стратегія сталого розвитку. Стратегія повинен відповідати конституційним цілям соціальної держави, а також задовольняти об'єктивним вимогам підвищення конкурентоспроможності економіки.

В основі формування систем управління сталим розвитком повинні бути покладені принципи та пропозиції, викладені в Порядку денному на XXI століття, які були доповнені і доопрацьовані в подальшому на декількох великих конференціях ООН з проблем народонаселення і соціального розвитку. У відповідності з цими документами, сталий розвиток передбачає підвищення якості життя всього населення планети без збільшення масштабів використання природних ресурсів до ступеня, що перевищує можливості Землі як екологічної системи.

Таким чином можна стверджувати, що формування сталого розвитку туризму може забезпечити системний підхід до вирішення проблем в трьох ключових областях:

1. Економічне зростання і справедливість – застосування комплексного підходу до стимулювання довгострокового економічного зростання.

2. Збереження природних ресурсів та охорона навколишнього середовища – пошук економічно прийнятних рішень проблеми скорочення споживання ресурсів, припинення забруднення навколишнього середовища і збереження природного середовища проживання.

3. Соціальний розвиток – задоволення потреб людей у робочих місцях, харчах, освіті, енергії, медичної допомоги, воді та санітарії; дбайливе ставлення до багатой культурної та соціальної різноманітності і дотримання прав людини; забезпечення можливостей всіх членів суспільства брати участь у прийнятті рішень, що впливають на їх подальшу долю.

²⁶ Загорський В.С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем: Монографія. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. – 336 с.

1.2. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ І ЛОКАЛЬНИМ ТУРИСТИЧНИМ РОЗВИТКОМ НА ОСНОВІ УЗГОДЖЕНЕННЯ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ РИНКУ *

Особливість сучасного порядку денного полягає в тому, що з одного боку, світ вступив в епоху хаосу і невизначеності, а з іншого, посткоронавірусна криза є можливістю народження і становлення нового. Економічна система не є самодостатньою. Вона обмежена і, по суті, є підсистемою більш потужної системи – екології Землі, яка носить обмежений характер як за ресурсним потенціалом і здатністю природи до самовідтворення використовуваних ресурсів, так і за економічним тиском на природні системи і ареал життя людини, флори та фауни. Саме дана обмеженість визначає ентропію економічного розвитку.

Людина з її жадобою до зростання прибутків забуває про правомірні потреби і природне право інших живих істот на власний простір життєдіяльності. Тому проблема переходу до сталої економіки означає перехід на таку організацію економічної діяльності, за якої економічне зростання досягається за рахунок якісних факторів розвитку – компетенцій, технологій, новацій, а не шляхом залучення нових ресурсів, які є обмеженими природною екосистемою, яка є первинною до підсистеми економічної. Звісно, бізнес не стане добровільно опікуватися вирішенням цієї проблеми. Це завдання публічного управління різних рівнів та адміністрування, громадянських активістів і груп дій.

У доповіді Римського клубу за 2019 р. йдеться про один із сценаріїв побудови кращого світу через зміну економічної ідеології: скорочення частки матеріального виробництва і зростання вартості нових видів економічної діяльності, таких як захист довкілля, ефективне використання ресурсів, дослідницька діяльність, культура, послуги з догляду¹. На наш погляд, одним із таких видів діяльності є розвиток індустрії гостинності, курортно-рекреаційної діяльності в туристичних регіонах.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в період зтяжнього спаду національної і світової економіки з пандемії COVID-19, оскільки за окремими прогнозами світовий ринок туристичних послуг просяде на 20-80 %, насамперед, внаслідок адміністративних бар'єрів, психологічного бар'єру відвідування туристами країн походження чи спалаху коронавірусу. Ці обставини впливають на оптимістичні перспективи активізації регіонального і місцевого туризму, що потребує фахової роботи державних службовців та службовців місцевого самоврядування – від регіональних влад до новостворених ОТГ та туристичного менеджменту суб'єктів туристичного ринку. З точки зору теорії менеджменту, успіх в адмініструванні розвитку загалом та туризму зокрема залежить від трьох факторів: влади – сильної

* Автори Гудзь М.В., Гудзь П.В.

¹ Макстон, Грем, Рандерс, Йорген. У пошуках добробуту. Керування економічним розвитком для зменшення безробіття, нерівності та змін клімату [текст]. К.: Пабулум, 2017. 320 с.

регіональної та місцевої ланки, інституційного забезпечення; соціального довір'я та активності; ефективних лідерів.

Методологія сталого розвитку у регіональній економіці дозволяє нам розглядати туристичний регіон як територіально-просторова система, яка поєднує туристичні райони та дестинації, що споріднені за умовами та факторами місцевого розвитку, мають спільні особливості географічного, галузевого, історичного, фінансового, ринкового, інституційного, операційного розвитку і мають спільний регуляторний орган в особі державних адміністрацій та місцевих рад різних рівнів, локальні та регіональні громадські туристичні об'єднання.

Системний підхід до сталого регіонального і локального розвитку зростає необхідність взаємопов'язаного комплексу заходів і кроків у сфері публічного управління та адміністрування. При цьому регіональний рівень управління повинен відігравати важливу роль у формуванні та розвитку інноваційних процесів, адже поряд з технологічними нововведеннями особливого значення набувають управлінські, організаційні і маркетингові інновації, тобто ті методи, які прийнято називати інноваційними, оскільки вони вбирають у себе механізми інституційного та інфраструктурного забезпечення життєвого циклу новацій. Так, на перший план виходять інституційні перетворення, політичні компетенції посадових осіб об'єднаних територіальних громад і регіональної влади. Вихід із інклюзивними проектами у економіці та соціальній сфері на національний рівень та рівень міжнародних фондів є фактором просування інноваційного розвитку регіону.

Так, об'єктами впливу місцевих адміністрацій виступатимуть місцевий економічний розвиток, активізація ділової активності і оживлення локального ринку, інституційне та інтеграційне забезпечення (рис.1).



Рис. 1. Вплив публічного управління на економічний розвиток ОТГ

Нова роль публічного управління та адміністрування у економічному вимірі ОТГ спрямовується на створення нової конфігурації продуктивних сил і

виробничих відносин, оптимальну комбінацію місцевих ресурсів, узгодженість економічних інтересів суб'єктів місцевого економічного розвитку.

Інституційному забезпеченню місцевого самоврядування має сприяти визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів виконавчої влади та відповідних органів місцевого самоврядування внаслідок нового адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня: замість 490 районів – 129². Згідно Постанов Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» і «Про утворення та ліквідацію районів у Автономній Республіці Крим» ує буде ніякого підпорядкування органів місцевого самоврядування територіальних громад районним радам ні адміністративно, ні фінансово, а міжтериторіальна взаємодія та співпраця у сфері розробки туристичних маршрутів, інфраструктурного забезпечення туристичних дестинацій для надання турпослуг суб'єктами діяльності має вийти на більш якісний рівень.

Способами інституційного забезпечення економічного розвитку ОТГ є:

- розвиток громадських організацій та об'єднань активних громадян в економічній сфері – домогосподарства, інклюзивна економіка;
- започаткування діяльності нових комунальних підприємств, бізнес-інституцій у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання, дорадчих товариств і консультаційних агенцій, регіональних центрів експертизи, промоції муніципальних проєктів, розвиток кредитних спілок;
- не буде ніякого підпорядкування органів місцевого самоврядування територіальних громад районним радам ні адміністративно, ні фінансово.

Регіональна та локальна різноманітність створює передумови для регіональних інвестицій на основі конкурентних переваг локалізації природних ресурсів та умов, якості економічного середовища, інфраструктурного забезпечення, мобільності робочої сили. Справедливо зазначають дослідники, що в сучасних умовах гармонічний розвиток регіонів передбачає наявність інклюзивного їх розвитку за наявності рівного доступу до ресурсів, співучасті регіонів та участі місцевих співтовариств³. В умовах розширення повноважень територіальних громад, ресурсного забезпечення їх фінансової спроможності зростає роль адміністрування у залученні внутрішніх і зовнішніх чинників місцевого економічного розвитку, у тому числі і професійних компетентностей керівних осіб місцевого врядування⁴.

У якості конкретних інструментів адміністрування місцевого економічного розвитку в межах повноважень посадових осіб ОТГ можна виділити наступні:

- освоєння місцевого економічного простору, ресурсів і факторів розвитку;

² Урядовий портал. Проєкт Постанов Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» і «Про утворення та ліквідацію районів у Автономній Республіці Крим», 12.06.2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-pidtrimav-proekti-postanov-vru-pro-utvorennya-ta-likvidaciyu-rajoniv-v-ukrayini>

³ Казюк Я., Венцель В., Демиденко С., Герасимчук І. Оцінка фінансової спроможності 366 об'єднаних територіальних громад за 2019 рік. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/177/B0_2017.pdf

⁴ Крюков В. А., Севастьянова А. Е., Токарев А. Н., Шмат В. В. Современный подход к разработке и выбору стратегических альтернатив развития ресурсных регионов. *Экономика региона*. 2017. Т. 13, вып. 1. С. 93-105

- відновлення традиційних для краю ремесел і створення нових виробництв;
- продукування пропозиції місцевих виробників з місцевої сировини;
- створення інвестиційних майданчиків для залучення бізнесу до реалізації пріоритетних для громади напрямків господарської діяльності;
- мікрокредитування стратегічних і соціально для громади видів дрібного і середнього підприємництва.

Наприклад, для розвитку сільського економічного простору Європейська комісія комплексність підходів до сільського розвитку пропонує використовувати інструменти та механізми впливу через диверсифікацію зайнятості, розвиток інфраструктури, розвиток соціального капіталу через нові знання та навички⁵.

На наш погляд, основною проблемою адміністрування регіональним і локальним розвитком туризму є розбіжність економічних інтересів учасників туристичного ринку регіону, що проявляється у різному визначенні розвитку територіальних стратегій (цілей), інструментів (засобів) і результатів (наслідків) реалізації потенціалу туристичних територій. Аналіз економічної літератури також засвідчує, що там, де відсутнє поєднання різнопланових інтересів цільових учасників виконання програм, проектів, стратегій, там виникають при реалізації потенціалу приморських КРТ колізії стримуючого або навіть деструктивного характеру. Безумовно, коло питань, які стосуються економічних інтересів, механізму і способів їх поєднання складає самостійний предмет дослідження економічної теорії та інших споріднених економічних наук, у тому числі регіоналістики.

Предметом цього етапу дослідження є теоретичні й методичні засоби, важелі й інструменти узгодження інтересів учасників регіонального і локального туристичного ринку. Економічний інтерес – це система економічних потреб суб'єктів господарської діяльності територіальної економіки. Відображаючи єдність усіх економічних потреб, інтерес, на відміну від потреб, орієнтованих на предметні цілі (потреба в хлібі, взутті, авто тощо), спрямований на економічні відносини, на життєві умови в цілому. Тому інтерес виступає як стимул діяльності суб'єкта економіки, визначаючи його господарську поведінку й вчинки. Специфіка економічних інтересів визначена, з одного боку, об'єктивними умовами виробництва, з іншого боку, способом усвідомлення інтересу суб'єктом економіки. Діалектична взаємодія двох сторін економічного інтересу – об'єктивної та суб'єктивної приводить до того, що економічний інтерес виступає двигуном економічного життя в регіоні.

Природа економічного інтересу була розкрита ще класиками економічної теорії. Так, Адам Сміт в обґрунтуванні економічних інтересів опирається на методологічні принципи природного порядку й природного права. Природній порядок і природне право – це той порядок і те право, які впливають із людської природи й адекватні їй. При цьому людина розглядається, як егоїст –

⁵ Ткачук А. Нові підходи розвитку сільських територій в умовах децентралізації та змін у державній регіональній політиці. URL: <https://www.csi.org.ua/articles/novi-pidhody-rozvytku-silskyh-terytorij-v-umovah-detsentralizatsiyi-ta-zmin-u-derzhavnij-regionalnij-politytsi>

така його природа. Вона переслідує винятково свої особисті інтереси шляхом власної господарської діяльності. І оскільки реалізація особистого інтересу впливає із самої природи людини, то вони законні, і отже, мають право на існування. Особистий інтерес даного індивіда обмежений лише особистими інтересами інших індивідів; інших обмежень немає й бути не може.

Обмеження особистого інтересу одного особистими інтересами іншого – теж природно. Тому що кожен потребує допомоги іншого, яка щонайкраще може бути отримана, якщо в ній також зацікавлені й ті, хто повинні її виявити. «Тим часом, на відміну від тваринного світу, людина постійно потребує допомоги своїх близьких, – говорить А. Сміт, – і марно він буде очікувати її лише від їхнього розташування. Він скоріше досягне своєї мети, якщо звернеться до їхнього егоїзму й зуміє показати їм, що в їхніх власних інтересах зробити для нього те, що він вимагає від них. Усякий, хто пропонує іншому угоду якого-небудь роду, припускає зробити саме це. Дай мені те, що мені потрібно, і ти одержиш те, що тобі потрібно, – такий зміст усякої подібної пропозиції...»⁶. Згідно із цією концепцією, регіональний соціум складається з окремих індивідів, а інтереси регіонального соціуму – з інтересів його мешканців, тобто, характерним для цієї концепції економічного інтересу є методологічний індивідуалізм.

Економічні інтереси чималою мірою визначають зміст і спрямованість економічної діяльності людей і, тим самим, – зміст і спрямованість дії економічних законів. Специфіка структури економічних інтересів в Україні визначається гіпертрофованим, надто централізованим значенням економічного інтересу держави, а також потребою розширення форм реалізації регіонального інтересу, який проявляється у потребі регіональної самоідентифікації, створенні економіко-правових засад економічного й фінансового самозабезпечення й самофінансування, реалізації власних шляхів, перспектив використання сукупного потенціалу території для задоволення потреб формування безпечного, сприятливого середовища життєдіяльності територіальної громади.

З іншого боку, виробничі відносини проявляються й реалізуються у формі економічних інтересів, а економічний інтерес – це ще й економічна категорія, що виражає відносини між основними агентами відтворювального процесу із приводу задоволення економічних потреб. В процесі відтворення території людина завжди впливає на природу через отримання від навколишнього середовища різних видів природних ресурсів: вода, повітря, енергія, сировина й матеріали, рекреаційні «послуги» лісів, морів, різноманіття тваринного й рослинного світу тощо. Усі ці ресурси використовуються не тільки для задоволення економічних інтересів і потреб – виробництва товарів і послуг і прямого споживання економічними агентами, але й для екологічних, забезпечуючи саму можливість існування людей, флори й фауни шляхом відтворення природних ресурсів.

⁶ Сміт Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Эксмо, 2007. 960 с.

Але у процесі виробництва й споживання регіонального продукту економіка генерує різні види забруднень, які надходять у навколишнє середовище: у воду, в атмосферу, на поверхню і в надра землі. Навколишнє середовище не тільки надає послуги по розміщенню відходів і шкідливих викидів, але з їхньої переробки за рахунок асиміляційних спроможностей довкілля. Здатність екосистем асимілювати шкідливі викиди без негативного впливу на здоров'я людей є обмеженою. Натомість, в останні десятиліття спостерігається зростаючий негативний вплив економіки на навколишнє середовище.

Відтак, суспільство останнім часом свідомо й напівсвідомо формує інтерес, який можна назвати екологічним, що проявляється первинними екологічними інтересами до чистого й здоровішого навколишнього природного середовища і вторинними – інтереси споживачів в екологічних товарах. Оскільки у регіональній економіці екологічні інтереси, в основному, проявляються через інтереси економічні, то можна виявити протиріччя еколого-економічного характеру, які потребують нагального розв'язання. Адаптація регіональної економічної системи до екологічних обмежень буде означати спрямованість на врахування в природокористуванні більш віддалених екологічних наслідків.

Причина прояву територіального інтересу прихована в поведінці територіальних спільнот: мешканців, бізнесу, влади, інвесторів, туристів. Територіальна поведінка породжується не відмінностями в потребах, а неадекватними можливостями їхнього задоволення на різних територіях. «Відтак, усвідомлення того, – вважає А.Ю. Завалишин, – що дана територія (у силу різних причин) не забезпечує реалізацію тієї або іншої насущної потреби, породжує територіальний інтерес, що, так само як і просторова рефлексія, опосередковує територіальну поведінку соціального суб'єкта»⁷. Для подальшого дослідження предмету важливим є твердження про те, що дійсним показником корисності витрачених управлінських зусиль по реалізації стратегії є не виготовлений продукт, а отриманий результат (ефект), тобто неприпустимим вважається ототожнення продукту й результату, оскільки у такому разі має місце змішання діяльності (процесу) й досягнень (ефективності)⁸. Результат, обумовлений цілями діяльності органу місцевого самоврядування туристичних регіонів та територіальних громад, – це ті блага, які одержують мешканці, бізнес і туристи в цілому в результаті отримання послуг.

На тлі наукових досліджень стратегічного менеджменту вирізняється зауваження Д. Аакера, котрий пов'язує діяльність по стратегічному менеджменту не тільки з постановкою цілей і завдань організації, що властиво більшості дослідникам, але вказує у якості обов'язкової умови успішної стратегії на підтримку системи взаємин між територією й зовнішнім середовищем, що дозволяє вибудовувати систему власних інтересів території і

⁷ Завалишин А.Ю. Территориальный интерес как фактор территориального поведения. 2017. №4. С.24-30

⁸ Гарри П. Хатри. Мониторинг результативности в общественном секторе [пер. с англ. А.Михайловой]. К.: Нова преса, 2006. 457 с.

домагатися цілей, що відповідають її потенційним можливостям і дозволяють залишатися стійкою до трансформацій зовнішнього середовища⁹. Власне, такий підхід є базовим для розуміння природи територіальних інтересів учасників стратегії, їх врахування та узгодження у ринкових умовах для відкритих систем.

На існування проблеми узгодження інтересів мешканців територіальної громади, інвесторів територіального розвитку вказують практики-управлінці, пропонуючи для її вирішення розробити та ухвалити своєрідний опис «технологічного процесу» організації взаємодії усіх структур органів місцевого самоврядування, виконавчої влади та громадських організацій у процесі стратегічного управління територіальним розвитком»¹⁰.

У приморських регіонах та громадах відбувається зіткнення й взаємодія територіальних інтересів різного рівня, що результують вектор і визначають конкретний тип домінуючої територіальної поведінки. Тобто капіталоутворювальним чинником виступає наявність рекреаційних ресурсів та наближеність розміщення до них об'єктів туристичної інфраструктури. Саме за ці чинники виробництва та сприятливі режими ведення курортного та туристичного бізнесу ведеться добросовісна та недобросовісна конкуренція усіх учасників туристичного ринку, у тому числі й споживачів турпослуг.

З цього приводу Нечаєва Т. пропонує у якості механізму узгодження інтересів регіонального простору при реалізації стратегії розвитку використовувати концепцію стратегічного маркетингу. Нова концепція стратегічного маркетингу, на її думку, уявляє собою механізм узгодження інтересів виробників і споживачів протягом тривалого періоду їхньої інтерактивної взаємодії. У даній концепції споживач розглядається не як пасивний об'єкт впливу з боку виробника, а як активний і повноправний агент ринку з довгостроковою програмою (стратегією) власної діяльності¹¹.

Територіальна поведінка основних активів турринку (T_b), по суті є похідною від ступеня волі соціальних суб'єктів (SL_b), яку можна представити у вигляді функції, що прямо пропорційно залежить від TI_{gov} (територіальних інтересів держави), TI_{cor} (корпоративних (або галузевих) територіальних інтересів), TI_{sg} (територіальних інтересів спільноти, консолідованих у діяльності органів місцевого самоврядування й громадянського суспільства) і обернено пропорційно від L_{au} – рівня політичних і соціальних свобод (1):

$$T_b = \overline{SL_b} = \overline{f}(TI_{gov}, TI_{cor}, TI_{sg}, L_{ay}) \quad (1)$$

Якщо у межах конкретної території вектори інтересів держави, економічної і політичної еліти, місцевих органів влади, а також територіальної спільноти в цілому збігаються, це об'єктивно приводить до значних позитивних соціально-економічних перетворень у регіоні. Якщо ж має місце розбіжність

⁹ Аакер Д. Стратегическое рыночное управление [пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского]. Изд. 3-е. СПб.: Питер, 2016. 544 с.

¹⁰ Лях О. Вдосконалення стратегічного управління місцевим розвитком (на прикладі шахтарських міст і селищ Донбасу). Регіональна економіка. 2006. № 4. С. 119-126.

¹¹ Нечаева Т. Стратегическое планирование и стратегический маркетинг: некоторые вопросы методологии. Проблема теории и практики управления. 2006. №9. С. 111-114.

векторів територіальних інтересів, її наслідком буде посилення соціально-політичної напруженості, кризові явища, міжгрупові конфлікти.

У процесі реалізації стратегічних планів для узгодження соціально-економічних інтересів суб'єктів територіальної економіки важливо виходити з наступних принципів:

- визначення суб'єктів території – носіїв системи інтересів ринку туристичних послуг, які при цьому можуть знаходитися й поза межами території;

- визначення сукупності рівнів, типів і форм інтересів у регіоні, ідентифікація спільного територіального інтересу;

- усвідомлення цінності й збереження ресурсно-екологічної складової курортно-рекреаційної економіки як спільного інтересу мешканців територіальної громади приморського регіону;

- визначення зон конфліктів інтересів основних суб'єктів господарської дії та їх структурування;

- механізм подолання конфліктів і узгодження інтересів учасників ринку туристичних послуг, представлений у прийнятних формах, підходах, способах;

- поєднання довгострокових і короткострокових інтересів території;

- гармонізація інтересів суб'єктів підприємництва, держави та місцевих органів влади, місцевої громади.

Природа економічного інтересу опосередковується відносинами власності щодо володіння, користування, розпорядження, використання природних і матеріальних об'єктів власності. За результатами аналізу визначено учасників туристичного ринку регіону, що дало підстави побудувати композицію територіальних інтересів. Економічний інтерес громади приморських регіонів і громад проявляється у зростанні зайнятості і доходів, самодостатності територіальної громади, формуванні суспільних благ і сприятливого середовища життєдіяльності, екологічної безпеки природної системи «морська акваторія – прибережна територія – лікувальні природні ресурси». Інтерес опосередковується національно-культурною, кваліфікаційною, освітньою, віковою, сімейною структурою населення.

Безпосередньо цю складову територіального інтересу з більшою підставою можна вважати домінантою, оскільки регіон, за визначенням, не що інше, як адміністративно-територіальне утворення, орієнтоване на максимальне, комплексне задоволення потреб проживаючих тут мешканців. Вихідне із даної тези тлумачення територіального інтересу дозволяє сприймати мешканців керованої території не тільки як сукупність споживачів і, відповідно, об'єкт турботи по забезпеченню життєвими благами, але і як потенційно потужний ресурс (сукупність творців), здатний створювати регіону основу власного благополуччя.

У прояві носіїв інтересів території – органів регіонального управління і органів місцевого самоврядування – присутні власні інтереси, які детерміновані принциповими відмінностями об'єктів місцевого самоврядування від об'єктів регіонального рівня управління, що спричиняються розбіжність розв'язуваних ними функцій, завдань, і врешті інтересів. Ці розбіжності полягають у тім, що

органи місцевого самоврядування у якості безпосереднього об'єкту управління визначають громаду і різноманітні форми спільного проживання людей у містах, селищах, селах, де фіксується різний рівень й якість життя, обсяг людського потенціалу. Для органів регіонального управління об'єктом впливу є «регіон», «район», «територія», тобто адміністративно-просторове середовище життєдіяльності людей. Враховуючи, що тягар соціального забезпечення несе переважно місцева влада, як найбільш наближений до людей орган управління, доцільно надати територіальному управлінню податкову базу для самозабезпечення, економічну основу для використання ресурсного потенціалу та задоволення потреб населення територій.

На відміну від економічного інтересу ринкових суб'єктів, економічний інтерес бізнесу і підприємців у приморських регіонах і громадах полягає у привласненні не лише підприємницького прибутку, але й природної ренти, чим породжується протиріччя бізнесу й громади, економіки і природи. Економічний бізнес-інтерес у регіоні, хоча й представлений сукупністю окремих підприємств, має принципові якісні відмінності. Перша риса полягає в тому, що регіон не утворений підприємцями з метою отримання прибутку й відповідно не може бути «ліквідований» через фінансову неспроможність. Тому інтереси бізнесу, будучи визначальними в рамках окремих підприємств, у масштабах регіону присутні лише як одна зі структурних складових загально регіонального інтересу.

Економічний інтерес мешканця курортних і рекреаційних територій полягає у майновому та економічному забезпеченні самодостатності родини через різноманітні види зайнятості з метою розвитку особистості, духовного і фізичного тіла.

Економічний інтерес інвестора визначається можливістю одержання прибутку на вкладений капітал, проявляється в забезпеченні безпеки майна й доходів, а також є сполученим з територіальним інтересом. Адже для інвестора важливі властивості місця мінімізувати витрати бізнесу з організації й ведення діяльності, розміщувати інфраструктурне забезпечення інвестиційного процесу, забезпечити доступ до ринку місцевої робочої сили, встановити партнерські стосунки із владою.

Економічний інтерес туриста лежить в площині задоволення потреб у системі параметрів «ціна – якість», безпеці відпочинку, отриманні вражень. Практика взаємовідносин і «розведення» інтересів «великої» і «малої» території, самоврядної управлінської і регіональної, адміністративної, закріплена інститутом власності на об'єкти комунальної власності громади й об'єкти власності регіонального рівня, що приводить до втрати керованості об'єктів, віддалених від суб'єкта управління з боку керівників регіональних центрів, до зайвого з точки зору ефективності управління «перетягування» канату і зон впливу у свій бік та інші прояви нецивілізованих і неринкових відносин.

Заявлений поділ об'єктів управління дозволяє на основі виявленої специфіки більш чітко сформулювати завдання й функції, які повинні вирішувати і виконувати відповідні структури управління. Так, соціально-

економічне положення тих або інших видів поселень, їхній стан і проблеми визначають функції, які повинні бути покладені на органи місцевого самоврядування, що є функцією життєзабезпечення населення. У той же час, як зазначає Т. Миронова, стан і проблеми територій (природні ресурси, виробничий потенціал, екологія й бюджет повинні мати іншу функціональну специфіку управління) й тим самим відрізняться від місцевого самоврядування, насамперед, своєю ресурсною спрямованістю й забезпеченістю процесів розвитку¹². Подібна невідповідність прав, обов'язків, повноважень різних рівнів управління територіями унеможливорює реалізацію власних інтересів території, перетворює їх у квазіінтереси з бутафорними владами без коштів і повноважень істинного господаря території. Відтак, територіальний менеджмент вимушений використовувати договірне право й укладати між собою угоди про розподіл спільних предметів ведення адміністрування між органами державної влади й суб'єктом самоврядування. Наприклад, у Росії протягом 1994-2000 рр. підписано 46 подібних угод¹³.

У нормативних документах не закладено механізми погодження інтересів суб'єктів регіонального і місцевого туристичного розвитку: п.1.4.3. Проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року» визначає завдання розвитку внутрішнього туризму і не адмініструє узгодження державних, регіональних та місцевих інтересів при розробленні стратегії регіонального розвитку¹⁴. Очевидно, вони мають міститися в документах Стратегії на 2021-2027 роки: Планах заходів з реалізації на два періоди реалізації Стратегії, на 3 та на 4 роки, інвестиційних програмах регіонального розвитку та конкурсному відборі проектів регіонального розвитку.

У літературі одним із способів погоджувальних дій гілок влади на регіональному рівні пропонується визнати просторове переміщення центральних органів державного управління ближче до керованих суб'єктів, а саме, до тих територій, де безпосередньо відбувається поєднання факторів суспільного виробництва (природних, матеріальних, трудових, фінансових й інформаційних ресурсів) і трансформація їх у товари зі споживчими властивостями¹⁵ або ж навіть створення господарського органу, уповноваженого приймати рішення на регіональному рівні, що стосуються вироблення не тільки тактичних (оперативних) завдань, але й вироблення стратегії розвитку території, наприклад, ради народного господарства економічного району¹⁶.

¹² Миронова Т.Л. Управління розвитком регіону: навч. посібн. [Миронова Т.Л., О.П. Добровольська, А.Ф. Процай, С.Ю. Колодій]. К.: Центр учбової літератури, 2015. 328 с.

¹³ Малин А.С. Исследование систем управления [Текст]: учебн. для вузов / А. С. Малин, В. И. Мухин ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. 5-е изд. М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2018. 399 с.

¹⁴ Проект Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi/>

¹⁵ Центр и периферия в региональном развитии : монография [О.В. Грицай, Г.В. Иоффе, А.И. Трейвин]. М.: Наука, 1991 168 с

¹⁶ Василенко В. Н. Пути распределения компетенции между центром и регионом. Город, регион, государство: проблемы распределения полномочий: Матер. III Междун. научно-практ. конф., г. Донецк, 24-26 апреля 2013 г. НАН Украины, ИЭПИ, Донецк: «Юго-Восток», 2013. С.34-41.

Проведене теоретичне дослідження свідчить про відсутність чіткого механізму гармонізації погодження інтересів учасників регіонального і локального туризму. Необхідна якісно нова партнерська модель взаємодії між владою й бізнесом, зокрема, колегіальна участь представників бізнесу в розробці стратегії розвитку інвестиційного потенціалу регіону, громади. Як справедливо підмічено науковцями, поки що влада ставиться до бізнесу як до дійної корови, а бізнес бачить у владі тільки доступ до бюджетних ресурсів, на яких можна робити прибуток¹⁷. З іншого боку, є приклади у Новодністровську та інших регіонах, коли місцевий стейкхолдер фактично виступає єдиним власником активів у місті чи районі та формує власне представництво в органах місцевого самоврядування, яке стає повністю залежним у прийнятті рішень від бізнесу. Подібна модель є загрозою спроможності місцевого самоврядування бути незалежним представницьким органом народовладдя.

Проведений аналіз дозволяє сформувати модель досягнення консенсусу основних груп суб'єктів економічних інтересів у регіон шляхом інституційного забезпечення та операційних форм, способів, дій (рис. 2).



Рис. 2. Блок-схема погодження інтересів бізнесу, влади й громади в процесі регіонального й локального туристичного розвитку

Центром осі прийняття рішень та узгодження інтересів є колективний інтерес мешканців територіальної громади, який акумулює позитивні й конструктивні сигнали громадськості, і відбирає, підтримує соціально значущі проекти, що вписуються в регіональний і локальний туристичний розвиток. Серед переліку способів досягнення соціального консенсусу при реалізації інтересів громади силами громадських організацій значиться суспільний інститут ендаументу, що функціонує на засадах ділової ініціативи і соціальної місії. Ендаумент – це цільовий фонд, призначений для використання в некомерційних цілях, як правило, для фінансування медицини, освіти, культури з метою впровадження проектів благодійного соціального спрямування.

¹⁷ Мартиєнко А.И., Харичков С.К. Отношения реализации форм и прав собственности в природопользовании : Монография. ИПРЭИ НАН Украины, 2008. 214 с.

Подібні інститути повинні мати зелене світло на законодавчому рівні, як і громадські організації, органи самоорганізації громадян, адже, за світовим рейтингом філантропічної діяльності наша держава займає всього 151 місце серед 153 досліджуваних країн¹⁸. Натомість, законодавцем не створено матеріальні і фінансові основи благочинної і громадської діяльності, а без цього фактору, без громадської активності, як свідчить зарубіжний досвід, жодні реформи не приведуть до якісних позитивних змін середовища життєдіяльності громадян.

Запропонована імітаційна модель соціально-економічного механізму збалансування інтересів суб'єктів ринку туристичних послуг на регіональному та локальному рівнях на основі соціальних, організаційно-структурних, економічних і комбінованих форм і способів соціального партнерства, що забезпечує пріоритет колективних потреб мешканців територіальної громади курортних регіонів (рис. 3).

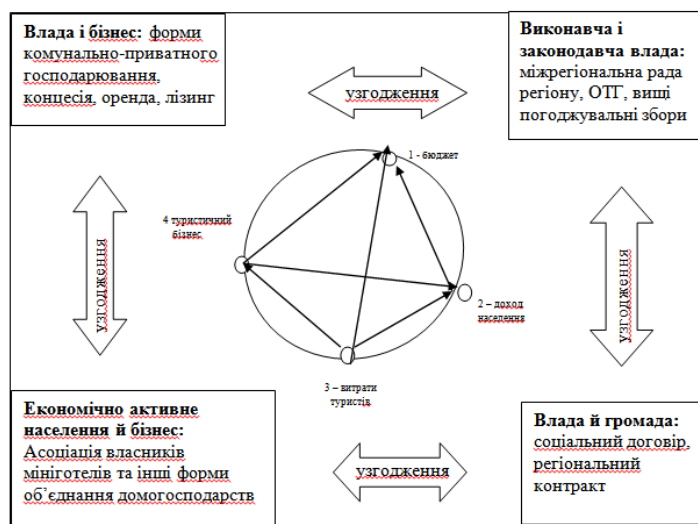


Рис. 3. Імітаційна модель узгодження економічних інтересів учасників туристичного ринку

Подібна модель може бути зображена у вигляді знакового орграфу, орієнтованого на інтереси учасників трансакцій у курортно-рекреаційній економіці: туристи є інвесторами через ринковий механізм купівлі товарів і послуг – з цих коштів формуються доходи населення у вигляді прямих і непрямих надходжень: грошової виручки, заробітної плати тощо, а також надходження до місцевого бюджету у вигляді зборів, податків і платежів. Учасники реалізації стратегії перебувають під впливом форм і способів досягнення балансу економічних інтересів згідно чинного законодавства. Модель відображає взаємозв'язки між місцевим урядом (бюджетом), населенням, туристами та операторами ринку туристичних і курортних послуг, що дозволяє перевіряти через рух грошових потоків виконання стратегій розвитку.

¹⁸ Рейтинг якості життя: Україна на 53 місці. Вісник Центру [Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. 2018. №10 (444). С.35-42.

Територіальний господарський комплекс є місцем, де формуються комбінації економічних ресурсів, інтересів, зароджуються та вирішуються економічні протиріччя. З урахуванням підвищеної привабливості прибережної території і рекреаційних земель, як унікального місця відпочинку і як прибуткової земельної ділянки, у роботі запропоновано авторський підхід до механізму збалансування інтересів учасників туристичного ринку як суспільного інституту узгодження економічних інтересів бізнесу, влади і громадськості прозорими засобами та інструментами комунікаційного, погоджувального, стимулюючого, стримуючого характеру; збереження природних екосистем, сприятливого середовища для життєдіяльності і оздоровлення населення й туристів.

Аналіз, систематизація та узагальнення різноманітних локальних підходів до визначення соціально-економічних механізмів узгодження інтересів основних акторів територіального середовища дозволяє сформувати наступне бачення форм і способів погодження інтересів учасників туристичного ринку. Засобом погодження економічних інтересів туристичного ринку може стати новий суспільний договір у регіоні (території) (табл. 1).

Таблиця 1 – Сучасні форми і способи узгодження інтересів основних суб'єктів туристичного розвитку регіону, громади

№	Влада – громада	Влада – бізнес	Громада – бізнес
1	2	3	4
1	Розробка й прийняття Статуту територіальної громади	Механізм попиту: надання технічної допомоги, підвищення капіталізації, економічного розвитку місцевості, землевідведення	Суспільно-приватне партнерство – створення інтеграційних форм діяльності з метою досягнення колективного екологічного, соціального, економічного інтересу громади із розвитку території
2	Суспільний договір – добровільне прийняття керівною особою зобов'язань із дотримання соціальних стандартів, зайнятості	Механізм переконання: спільна діяльність, території	Функціонування кондомініумів – товариств співвласників багатоквартирних будинків
3	Регіональний контракт – ухвала угоди виборних чи призначених керівних осіб із територіальною громадою області по захисту інтересів громади регіону	Механізм пропозиції: субсидування, кредитування, конкурсне фінансування інноваційних соціальних проектів	Благоустрій території, екологічні проекти
4	Громадські слухання	Механізм безпосереднього забезпечення: пільги, узгодження керівників державних підприємств, розбудова інфраструктури території	Соціальна безпека території, соціальні проекти, працевлаштування молодих спеціалістів
5	Створення територіальних органів самоорганізації населення – комітетів мікрорайонів, вуличних комітетів	Адміністративний механізм: обмеження, заборона	Економічна безпека території: організація роботи на дому, господарська кооперація дрібного збирального виробництва

1	2	3	4
6	Система управління якістю ISO 9001: 2015 на муніципальні послуги	Державно-приватне партнерство в освоєнні інфраструктурних проєктів	Громадська експертиза та згода на розміщення об'єктів підприємництва у житловій зоні
7	Розробка і контроль за реалізацією стратегії розвитку території	Концесія	Асоціації домогосподарств за майновою спрямованістю
8	Збори, зібрання, вищі погоджувальні збори	Оренда	Громадські спілки підприємців за соціальною спрямованістю
9	Міжрегіональна рада регіону	Лізинг	Громадські спілки підприємців за екологічною спрямованістю

Суспільний договір – це взаємодія громадян, представлених через інститути громадянського суспільства, включаючи вільну економіку, і державу, з метою ефективного рішення політичних, економічних і соціальних проблем різного рівня в рамках взаємності й відповідальності. Суть суспільного договору як інституту співставлення та прийняття різновекторних груп інтересів полягає у наступному.

Головним інститутом нового суспільного договору є постійний переговорний процес між будь-якими зацікавленими суб'єктами як усередині громадянського суспільства, так і включаючи державу. Громадянське суспільство – це окремі громадяни, неурядові організації, політичні об'єднання й вільна економіка в особі підприємців і найманих робітників. Політичне суспільство – це державні інститути, урядові заклади й державний сектор економіки.

До числа конкретних інструментів соціально-економічного механізму узгодження інтересів, що заснований на формулі суспільного договору, особливо для дрібного і середнього бізнесу у регіонах є «зниження податкового тягаря й дерегулювання в обмін на сплату податків і легальне ведення бізнесу». Для успішного здійснення цього обміну необхідно:

- з боку держави – гарантії виконання декларованих зобов'язань по зниженню податків і дерегулювання;
- з боку бізнесу – усвідомлення необхідності зустрічних зобов'язань, здатність їх сформулювати й забезпечити їхнє виконання більшістю учасників ринку, а це – екологізація бізнесу, участь у відтворенні відтворювальних природних ресурсів, соціальна відповідальність бізнесу.

Протягом усього пострадянського періоду державна політика в економічній і соціальній сфері формувалася «зверху», тобто держава, виходячи з державних власних інтересів, установлювала «правила гри» для економічних агентів і примушувала до їхнього виконання. Ця політика не припускала ні згоди економічних агентів із правилами гри, ні відповідальності держави за дотримання правил. Однак, ефективність такого підходу довела свою неієздатність, що проявляється у надцентралізації бюджетних відносин,

внаслідок чого дотаційними стали навіть промислово розвинуті регіони; мізерності коштів на бюджети розвитку територіальних громад базового рівня; зростанні бюрократизації і криміналізації в бюджетному процесі.

З одного боку, дійсно, якщо правила гри не приймаються добровільно учасниками ринку, то держава змушена застосовувати примусові заходи до виконання правил і нести витрати, пов'язані зі здійсненням таких заходів. Якраз у системі відносин з приводу обов'язковості участі бізнесу у системі відтворення відтворюваних ресурсів має закладатися державою принципів обов'язковості участі. З іншого боку, при відсутності інституту відповідальності держави за порушення нею правил гри виникає загальна проблема недовір'я до державної політики, інститутів, зокрема, створюється вкрай несприятливий клімат для бізнесу й інвестицій, що і спостерігається в останні роки.

У всіх описаних випадках механізм взаємодії економічних суб'єктів з державою ґрунтується на паритетності інтересів за рахунок:

- формування широкої коаліції зацікавлених сил громадянського суспільства;

- залучення для захисту законних прав й інтересів бізнесу представницьких організацій, у тому числі бізнес-товариств, союзів, асоціацій підприємницьких кіл, які представляють ділове співтовариство, що виводить з-під удару конкретні компанії;

- поєднання всіх можливих методів роботи: юридичних (через заперечування незаконних нормативних актів у судах), політичних (взаємодія із зацікавленими державними відомствами), експертних (висококваліфікований аналітичний супровід), інформаційних (залучення інтересу ЗМІ до проблеми й забезпечення достатньої кількості інформаційних приводів для забезпечення постійного висвітлення в пресі).

Важливо відзначити, що успіх таких програм можливий тільки при наявності ініціативи й готовності до діалогу з боку зацікавлених сторін, включаючи державу, і їхньої готовності йти на взаємні зобов'язання, виконання яких може бути проконтрольовано незалежними інститутами.

Досягнуті домовленості відносно зобов'язань держави закріплюються шляхом розробки й прийняття нею відповідних нормативних актів. Паралельно запускається процес створення економічних механізмів, що гарантують виконання зустрічних зобов'язань із боку бізнесу. Нарешті, для розгляду й дозволу виникаючих між сторонами спорів й конфліктів формуються незалежні третейські інститути. Подібна практика працює у цивілізованому світі у країнах з ринковою економікою.

Способами формування паритетності інтересів двосторонніх груп учасників регіонального і локального туристичного розвитку: соціальні, організаційно-структурні, економічні і комбіновані інструменти й заходи, що мають здійснюватися на принципах законності, прозорості, гласності, компетентності, пріоритету інтересів громади. У цьому контексті вкрай важливою є демократизація регіонального життя й довіра громадян до влади.

До конкурсних способів узгодження інтересів відносяться такі інструменти, відповідно до яких взаємодія реалізується тоді, коли підприємство виграє конкурс, організований по спеціальній, заздалегідь розробленій схемі за участю регіональної влади, але при певному залученні до цього процесу місцевих громадянських ініціатив, груп дій, наприклад, комітетів мікрорайонів, громадянських груп дій, органів самоорганізації населення – друзів природи, товариств співвласників спільного житла багатоквартирного будинку, тощо. До цієї групи входять найбільш поширені механізми соціального замовлення: рівня Президента України (конкурс інноваційних програм місцевого розвитку, Конкурс благоустрою міст і поселень), муніципального соціального замовлення, тендера, конкурсу соціальних проектів, конкурсів для громадянських ініціатив по різних номінаціях, конкурсу на одержання кредиту.

До соціально-технологічних відносяться способи взаємодії соціальних технологій (ноу-хау), продукованих державними чи регіональними інституціями заново (або освоєної на основі вивчення позитивного закордонного досвіду). Вони вигідно відрізняються за ефективністю використання засобів й якістю результатів від інших технологій, що застосовувалися владними структурами. Спеціалісти відносять до таких форм діяльність будинків пенсіонерів, прийомні родини, екологічні експертизи й громадянські цивільні дії по захисту навколишнього середовища у формі судових позовів, спеціальні моделі соціалізації дітей-інвалідів, розумово відсталих дітей, нові підходи до психологічної реабілітації алкоголіків і наркоманів і до створення оздоровчих програм, концепцію реабілітаційного простору для неповнолітніх груп ризику, систему геріатричної реабілітації вдома, програму суспільного розвитку територіальних громад у малих містах і багато чого іншого.

Організаційно-структурні механізми характеризуються тим, що влада разом із громадськими територіальними об'єднаннями утворює нову організаційну структуру (як правило, юридична особа), якій делегується частина функцій на вирішення соціально значимих завдань через залучення громадян і суспільних об'єднань за фінансової підтримки з боку влади. Маються на увазі різні форми соціального партнерства, екологічної взаємодії громадянських груп дій і органів місцевого самоврядування. Наприклад, для урегулювання проблеми збору і надходжень до бюджету курортного збору із неорганізованих відпочивальників за кордоном використовується механізм сприяння створенню Асоціацій приватних власників міні-готелів, які надають послуги гостинності туристам. Аналіз показує, що домогосподарства, що надають послуги гостинності, самоорганізуючись у співтовариства на добровільній основі, безпосередньо виступають ефективною ланкою територіального управління конкретного локалітету.

До організаційно-структурних механізмів відноситься створення у межах впровадження системи управління якістю на муніципальні послуг ISO 9001: 2015 Центрів надання послуг, механізм узгодження інтересів будується на основі встановлення нової філософії відносин у системі «влада – громада», «влада – бізнес». З цією метою не тільки жорстко регламентується виконання

звернень громадян чи бізнесу, але й проводиться величезна організаційно-структурна робота у муніципалітеті: виписуються технологічні картки на кожну процедуру оформлення документів, до них складає карти процесів з позначення входу і виходу, визначається ступінь компетенції й відповідальності службовця на кожному із цих етапів, що дозволяє встановити розриви чи невідповідності в процесі надання послуги мешканцеві громади чи інвестору.

Вивчення зарубіжного досвіду встановлення партнерства влади і громади розвитку туристичних регіонів і громад, зокрема канадської практики, свідчить, що формою забезпечення пріоритету колективних потреб мешканців територіальної громади курортних регіонів може стати регіональний контракт. У цивілізованих регіональних спільнотах поширення набув інститут укладання регіонального контракту як інструменту погодження інтересів основних суб'єктів територіального розвитку, який базується на консолідації інтересів з метою досягнення визначених індикаторів соціально-економічного розвитку території. Регіональний контракт по суті є соціальним договором між органами місцевого самоврядування регіонального рівня й урядом держави, що має за мету реалізацію державної стратегії регіонального розвитку, регулює взаємні зобов'язання й відповідальність сторін щодо зазначених у контракті заходів.

Основна *мета* впровадження контрактних відносин у відносинах між державою й регіоном складається в необхідності чітко сформулювати і юридично закріпити *пріоритет*, у реалізації яких зацікавлені як держава, так і регіон, а також визначити ресурси, які сторони зобов'язуються направити на реалізацію програм і проектів згідно вписаним у контракті пріоритетам. Регіональний контракт сприяє більш активній участі регіонів у формуванні та реалізації стратегії й планів розвитку територій.

В умовах українських реалій контракт міг би ухвалюватися між урядом й обласною державною адміністрацією терміном на п'ять років, що передбачає дотримання двосторонніх вимог і зобов'язань. Справедливості ради варто обумовитись, що без адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування не лише регіональний контракт, практично усі механізми розвитку територій і реалізації територіального потенціалу будуть зведені до режиму ручного управління. Оформлення відносин між державою й регіоном у формі контракту засвідчило б перехід державного менеджменту у відносинах з регіонами від адміністративного управління через підпорядкованість або командування до управління через взаємодію на основі програмно-цільового методу.

В інших випадках регіональний контракт є соціальним договором вибірного керівника громади (міського чи обласного голови ради) і відповідного депутатського корпусу, який представляє інтереси територіальної спільноти. Формою прояву внутрірегіонального контракту могло стати підписання угоди (суспільного договору) між регіональною владою й громадянським суспільством, представленим бізнесом і громадськими організаціями як повноправними суб'єктами територіального розвитку. Вважається, що таку норму можна вписати у Статутах територіальних громад – мешканці мали б тоді додатковий важіль контролю за місцевим урядом. У

даному контексті показовою є практика партнерства виконавчої й законодавчої влади Запорізької області: там створений новий орган влади – вищі узгоджувальні збори. На першому засіданні основним завданням вищих узгоджувальних зборів визначили об'єднання зусиль всіх органів влади на благо розвитку Запорізького краю. Вищі збори, до складу яких входять представники всіх сфер обласної виконавчої влади й місцевих рад, можуть стати головним громадським органом управління регіону.

Аби стратегії (структурні реформи, регіональні контракти) почали виконуватися, необхідний відповідний механізм демократизації влади, що ліквідує її відособленість від народу, що покладає на неї всю повноту відповідальності за результати прийнятих рішень і забезпечує суспільний контроль за її діяльністю. У цьому зв'язку солідарні з пропозицією Д.С. Львова, котрий запропонував подібний механізм правовідносин закріпити в законі про зобов'язання й відповідальність влади за їхнє виконання, причому відповідальності персоніфікованої, аж до карної.

Враховуючи специфіку природи сторін регіонального контракту, подібна угода між ними може і не бути експліцитною (тобто мова не йде про фізичне підписання державними чиновниками й керівниками компаній яких-небудь паперів), але вони може бути символічною, публічною, одночасно при прийнятті присяги чиновником на службу громаді. Важливо знайти й активізувати механізми, які робили б виконання прийнятих зобов'язань для обох сторін більш вигідним, ніж їхнє порушення. Такі механізми можуть бути як чисто економічними (наприклад, зниження податкового тягаря й підвищення збирання податків, зняття технічних бар'єрів і зниження витрат), так і позаекономічними (активність незалежних ЗМІ, правила ділової етики, можливість впливу з боку суспільства на дії держави тощо).

Процедурні механізми взаємодії встановлюють правила співробітництва державних інститутів, громадськості, бізнесу і влади при вирішенні (як правило, разового) певного класу завдань (без організації конкурсів, без створення нових оргструктур у формі юридичних осіб і без опори на які-небудь нові технології). Ці процедури формуються в ході спільного обговорення й найчастіше оформляються у вигляді спеціальної угоди, що діє протягом фіксованого періоду. Такими, наприклад, є певні правила й процедури, оформлені у відповідних законах і постановах, а також різного роду суспільні палати, суспільні комітети, форуми громадян, круглі столи, координаційні ради, угоди, молодіжні парламенти, збори громадськості, громадські ради, громадські слухання тощо.

Комплексні або комбіновані механізми несуть у собі риси, як мінімум, будь-якої пари з вище названих механізмів – це фонди розвитку місцевого співтовариства (поєднують риси конкурсних, технологічних й оргструктурних способів), ярмарки соціальних проектів і послуг тощо.

Слід визнати, що переважна більшість зазначених форм і способів реалізації та погодження інтересів на рівні території постійно гальмується, а замість них процвітають тіньові соціально-економічні механізми узгодження інтересів регіонального розвитку: лобіювання товстосумами, у тому числі через

підкуп чиновників, вирішення питань землевідведення у рекреаційних зонах, порушення режиму природокористування у природоохоронних територіях через самовільне будівництво з наступним узаконенням забудови, отримання в обхід рішення місцевих рад дозвільних рішень і землевідведення та будівництва котеджів у санітарній зоні курортів, інші оборудки, що носять ознаки кримінального характеру.

Аналіз функціонування громадського сектору приморських регіонів і громад, зокрема восьмирічного досвіду адміністрування громадською організацією «Асоціація «Європейський шлях», виявив деформації в системі відносин «влада – громадські організації»: створення владою квазігромадських організацій під керівництвом довірених осіб або членів родин чиновників з метою отримання різних преференцій: доступу до інформації, бюджетне, поза конкурсне фінансування статутної діяльності тощо. Найчастіше це робиться для того, щоб імітувати взаємодію влади із громадськістю, або відпрацьовувати кошти відповідного проектного бюджетного розпису, зокрема, за фінансування міжнародних фондів проектів місцевого економічного, соціального розвитку.

Регіональна стратегія вимагає певного типу політики в регіоні. Якщо стратегія опирається на безліч самостійних гравців і виходить із їхньої принципової волі, то вона вимагає демократичної політики в регіоні, інакше приречена на провал. Ще залишається політика узгодження планів розвитку територій з «стейк-холдерами», адміністраціями кластерних утворень, технопарків, спеціальних економічних зон й інших акторів регіонального і локального туристичного розвитку. Однак, без широкої демократизації ці зв'язки й відносини не можуть бути стійкими, а інтереси – узгодженими.

Найбільш ефективним способом адміністрування регіонального і локального туристичного розвитку є соціально-економічний механізм узгодження інтересів учасників регіонального і локального розвитку туризму будується на основі розуміння інтересу як сукупності потреб, прав і обов'язків суб'єктів господарської діяльності територіальної економіки, влади і громадськості.

Аналіз практики використання інструментів узгодження інтересів влади, бізнесу й населення відображає процес становлення в країні подібних механізмів, властивих розвинутим економікам. Визначено основні методи узгодження двосторонніх груп інтересів регіональних інститутів, бізнесу і громадськості в процесі регіонального і локального туристичного розвитку, а саме: конкурсні; соціально-технологічні; організаційно-структурні; процедурні; комплексні або комбіновані форми, а ефективно апробованими способами забезпечення врахування інтересів учасників реалізації стратегії визнано соціальний договір, регіональний контракт, організаційні інновації – створення Асоціації домогосподарств з надання готельних послуг та інших органів самоорганізації населення, вищі узгоджувальні збори між ланками регіонального управління.

1.3. ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ *

Сучасний стан екосистем і навколишнього середовища Карпатського регіону змушує змінювати точку зору щодо подальшого туристичного розвитку, технічного прогресу й оцінювати їх з урахуванням екологічних пріоритетів, наявності екологічних ризиків та стану природно-техногенної безпеки.

Для цього необхідно переглянути існуючі методи природокористування, докорінно перебудувати туристично-господарську діяльність і системи природо-користування на нових засадах, які ґрунтуються на досягненні компромісу між соціальними і економічними потребами суспільства та можливостями навколишнього середовища задовольняти їх без загрози для нормального функціонування екосистем.

Необхідно виробити і здійснювати таку стратегію і тактику природокористування Карпатського регіону, які б забезпечили інтегральне управління екосистемами, їх невиснажливе туристичне використання і охорону від виснаження і забруднення, а також постійний контроль за змінами природних і антропогенних процесів у навколишньому середовищі.

Починаючи з останньої чверті ХХ-го століття у розвинених країнах відбувається бурхливий розвиток науки про екологічну безпеку. Рух в напрямі запровадження нової превентивної політики забезпечення екологічної безпеки спостерігається сьогодні і в Україні^{1,2,3}.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. В ДСТУ під безпекою розуміється властивість об'єкту забезпечити відсутність ризику нанесення шкоди. Ключовими засадами інноваційності науки про екологічну безпеку є концепції «прийняттого техногенного ризику» та «управління ризиком»^{4, 5}.

Всі ці тенденції свідчать про формування такої нової галузі, як «управління екологічною безпекою». Відповідно до основних напрямків управління, вирішення питань безпеки вимагає розробки методів визначення рівнів екологічного ризику.

З іншого боку, на сьогодні Карпатський регіон займає провідне місце в Україні за обсягом доходів від рекреаційної сфери (22% від сумарного показника по Україні), випереджаючи Причорномор'я (17%) і Приазов'я (13%)⁶.

* Автор Архипова Л.М.

¹ Закон України від 19.06.2003 р. №964-IV «Про основи національної безпеки України»// Відомості Верховної Ради України від 26.09.2003. – К: 2003. – № 39. – С. 351.

² Дорогунцов С. Ризик надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру / С. Дорогунцов, О. Бутрим // Економіка України. – 2001. – № 4. – С. 68-73

³ Аникиев В.В. Интегральный критерий экологической безопасности / В.В. Аникиев, П.В. Захарова // Геоинформатика. – 2002. – № 1. – С. 18-24

⁴ Кузьмин И.И. Концепция безопасности от риска «нулевого» к «приемлемому» / И.И. Кузьмин, Д.А. Шапошников // Вестник Рос.А.Н. – 1994. – Т. 64. – №5. – С. 45-51

⁵ Tixier J. Development of a risk assessment methodology for Sevezo II establishments / J. Tixier, G. Dusserre, O. Salvi, D. Gaston // European Safety & Reliability International Conference, 2001. – P. 231-243.

⁶ Источник: Гук Н.А. Перспективні напрямки розвитку туризму в регіоні Українських Карпат. <http://tourlib.net>

Чи не єдиним курортом європейського рівня залишається «Буковель». Отже, перспективи розвитку міжнародного туризму в Українських Карпатах полягають у створенні великих туристичних комплексів, які за прогнозами вчених, змогли б приймати щорічно біля 4 млн. чоловік, на перших початках, а з часом ця цифра змогла б зрости до 10 млн. приїжджих туристів⁷.

Оцінка розвитку туризму, в тому числі міжнародного, у народногосподарському комплексі виконувалась в минулому без достатнього врахування екологічних факторів. Затрати на відтворення навколишнього природного середовища та його покращення при виборі варіантів туристичного освоєння регіону аналізувалися і враховувалися недостатньо¹⁶. Актуальність обраної теми в глобальному контексті відображена в результатах ряду міжнародних форумів з питань політики, а саме: «Цілей тисячоліття в галузі розвитку», прийнятих в 2000 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Конференції ООН зі стійкого розвитку «Ріо+20» (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 20-22 червня 2012 р.) та ін. Отже, на часі – розробка стратегії сталого розвитку туризму, в першу чергу для найбільшої в Україні рекреаційної зони – Карпатського регіону¹⁷.

Використання системного підходу в управлінні екологічною безпекою технічних систем представлено в дослідженнях Є.П. Буравльова, П.І. Ковальчука, М.Ю. Слесарева, В.І. Теліченко, Є.О.Яковлева, Р. Уїльямса, Е.Дж. Хенлі, та ін.^{18,11,12}. Аналіз літературних джерел і нормативних документів доводить, що в проведених дослідженнях потребують розвитку й удосконалення теорія і методи оцінки екологічної безпеки туристичних комплексів (ТК) на макрорівні і об'єктному рівні, управління екологічною безпекою туристичної діяльності, системи критеріїв екологічної безпеки, можливості підвищення екологічної безпеки ТК за рахунок управління технічними характеристиками тих, що входять в них технічних систем, методи оцінки екологічної безпеки технічних систем як складових елементів ТК тощо.

Теперішній стан та перспективи розвитку туризму в Карпатському регіоні достатньо глибоко висвітлено у наукових працях Кравціва В., Жука П., Вачевського М., Мазура Ф. та інших вчених і дослідників. Необхідно розробити стратегію розвитку міжнародного туризму в Українських Карпатах¹⁰. За прогнозами, її реалізація дасть змогу залучити в регіон щорічно біля 100 млн.

⁷ Архипова Л.М. Гранична місткість та сталий розвиток рекреаційної зони «Буковель» / Л.М. Архипова // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування: науково-технічний журнал. – №2(10)- Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. - С. 93-100- агенції]. – Режим доступу: <https://mirtorjества.jimdo.com>. – Станом на 01.10.2018. – Назва з екрану

¹⁶ Вачевський М.В., Свінцов О.М., Кузнецов В.Ф. Розвиток рекреаційної сфери в Карпатському регіоні // Український бальнеологічний журнал. – 2001. – №1. – С.99-104.

¹⁷ Архипова Л.М. Сталий розвиток території – основа міжнародного туризму в Українських Карпатах/ Л.М. Архипова // «Економіка. Управління. Інновації. Серія: економічні науки. - №2(10) – 2013. Електронне фахове видання. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

¹⁸ Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М. Рекреаційна політика Карпатського регіону. – Чернівці: Прут, 2015. – 68 с.

¹¹ Теліченко В.І. Підходи к інтерпретации систем управления экологической безопасностью в строительстве / В.И. Теліченко, В.В. Гутенев, М.Ю. Слесарев // Экология урбанизированных территорий. – 2006. – № 2. – С. 6-11.

доларів США¹⁴. Залучені кошти зможуть покращити рівень соціальної сфери та добробуту населення, забезпечити поступлення коштів до бюджетів різних рівнів.

При цьому проблема сталого (екологічно безпечного) розвитку території при створенні великих туристичних комплексів вимагає подальшого всебічного вивчення^{15,16}. Існуючий порівняно високий рівень екологічної безпеки території сприяє різним формам відпочинку і туризму, в тому числі приваблює іноземців. При створенні туристично-відпочинкових зон гостро стоїть питання збереження унікальної природи краю.

При комплексному підході до аналізу варіантів туристичного освоєння рекреаційної зони Карпатського регіону потрібне глибоке еколого-економічне вивчення всіх аспектів природокористування з тим, щоб повністю врахувати шкоду, яка буде завдаватись навколишньому середовищу в процесі туристичної діяльності, при цьому стратегія екологічно-безпечного розвитку рекреаційного комплексу повинна будуватися на основі оптимізації впливу туристичного господарства на довкілля.

Види природокористування, від яких залежить рівень туристичного навантаження на екосистеми, слід розрізняти:

а) за способами природокористування – загальне (без вживання споруд, засобів і технічних пристроїв) і спеціальне (із застосуванням спеціальних пристосувань і технічних засобів);

б) за часом користування природними об'єктами – безстрокове і на певний термін (короткострокове, довгострокове);

в) за суб'єктами користування – рівень міжнародний, державний, муніципальний, юридичні і фізичні особи;

г) за характером користування – платне, безкоштовне, пільгове;

д) за цільовим призначенням – туристичне, лікувально-курортне і оздоровче, сільськогосподарське, транспортне, інше, передбачене чинним законодавством;

е) за умовами надання природокористування – спільне з невизначеним числом користувачів, відособлене з певним числом користувачів, особливе користування обмеженого кола осіб, обмежувальне природокористування.

Основні пріоритети охорони та екологічно безпечного використання природних ресурсів регіону у туристичній діяльності, реалізація заходів природно-техногенної безпеки екосистем повинні базуватись на таких основних принципах^{13,15}:

1. Забезпечення досягнення раціонального природокористування та збереження природних екосистем. Замінити галузевий підхід при плануванні

¹⁴ Міністерство екології та природних ресурсів України – [Електронний ресурс] – Регіональні доповіді про стан навколишнього середовища у областях України. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/>.

¹⁵ Екологічна безпека територій: колективна монографія/ за ред. О.М.Адаменка, Я.О.Адаменка; [О.М.Адаменко, Я.О.Адаменко, Л.М.Архипова та ін.]; ІФНТУНГ. – Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2014. – 444с.

¹⁶ Kinash I, Arkhypova L, Polyanska A, Dzoba O, Andrusiv U and Iuras Iu 2019 Economic evaluation of tourism infrastructure development in Ukraine, IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering 477 012020 <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/477/1/012020>

природокористування, системним підходом, впроваджувати системи інтегрального управління екосистемами, забезпечити дотримання екологічно обґрунтованих норм використання ресурсів. Необхідно скоротити обсяги споживання і скиду забруднених стічних вод, викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря за рахунок удосконалення технологічних процесів у готельно-ресторанній, санаторно-курортній та інших сферах, на яких базується туристична діяльність.

2. Недопущення необґрунтованого та незаконного використання природних об'єктів не за визначеною метою, порушення законів природокористування при обґрунтуванні моделей туристично-рекреаційного розвитку територій.

3. Пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні природних ресурсів як складової частини забезпечення нормальної життєдіяльності людини та незамінного туристичного ресурсу. Дотримання у всіх сферах туристичної діяльності природоохоронних вимог і основних принципів сталого природокористування: системність, безперервність, невиснажливе використання, відтворення, збереження, охорона.

4. Нормування та обмеження антропопресії на природні ресурси. Зберігається екологічно необґрунтована (деформована) структура туристичного сектора економіки. Наприклад, у мережі сільського туризму Карпатського регіону спостерігається недостатня потужність і ефективність споруд для очищення комунально-побутових стічних вод, або взагалі їх відсутність. При цьому внаслідок тривалої експлуатації (понад 60-90 років) значна частина водопровідних мереж та замортизованого і морально застарілого енергоємного обладнання вимагають зміни.

5. Захист туристичних об'єктів від шкідливого впливу природних та антропогенних чинників, забруднення відходами, хімічними, біологічними та радіоактивними ксенобіотиками. Захист природних туристичних об'єктів як цінного ресурсу для забезпечення його ресурсоспроможності якомога найдовший час повинен стати невід'ємною складовою туристичного бізнесу .

6. Відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства України. Існує стала тенденція щодо все більшого забруднення навколишнього середовища Карпатського регіону внаслідок динамічного зростання туристичного потоку. Це призводить до погіршення якості довкілля, навіть в умовах значного спаду виробництва.

7. Поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони природних туристичних ресурсів.

8. Постійне удосконалення системи моніторингу та контролю за станом екосистем. На сьогодні відбувається скорочення мережі і програм спостережень екологічного моніторингу, відсутність автоматизованої постійно діючої системи моніторингу екологічного стану природних об'єктів. Недостатнє фінансування для проведення ефективного контролю за здійсненням моніторингу довкілля, а також технічно-застарілі засоби виміральної техніки і їх недостатня наявність в лабораторіях моніторингу.

9. Впровадження тенденції зменшення питомого ресурсоспоживання.

Розробити технологічні норми споживання і використання природних ресурсів на туристичних об'єктах, впроваджувати заходи енергозбереження, енергоефективні технології.

10. Впровадження безперервності природоохоронних заходів в Карпатському регіоні. Недопущення туристичної забудови територій без урахування наявності зсувонебезпечних ділянок, селевих потоків, карсту та імовірності затоплення території. Недопущення при улаштуванні туркомплексів значного (> 20%) зменшення лісистості територій, зниження верхньої межі лісу, порушення вікової структури і спрощення видового складу лісових насаджень; руйнування у процесі туристичного освоєння території і господарської діяльності біогеоценотичного покриву і функціональної цілісності природних екосистем, порушення оптимальної структури ландшафтоформуєчих компонентів.

12. Впровадження безперервності водоохоронних заходів в прибережних смугах та природоохоронних зонах, а саме: закріплення їх меж, створення захисних лісонасаджень та травостою, здійснення постійного контролю за дотримання режиму їх використання, регламентованого законодавством. Виділення пріоритету пов'язано з тим, що більше, ніж $\frac{3}{4}$ всієї туристичної діяльності розгортається в межах узбереж водних об'єктів Карпатського регіону.

13. Впровадження системи управління навколишнім природним середовищем згідно стандарту ISO-14000 (ДСТУ-14000-97).

Отже, в сучасних умовах в процесі проектування, будівництва й експлуатації туристичних комплексів у Карпатському регіоні природно-техногенна безпека екосистем повинна забезпечуватись застосуванням найбільш раціональних ресурсозберігаючих технологій.

На стадії використання і споживання природних ресурсів на перше місце виходить запобігання зміні їх якості, запобігання втрат цінних природних ресурсів, застосування новітніх, більш досконалих систем очистки, застосування заходів щодо відновлення порушеної рівноваги у навколишньому середовищі.

Наприклад, на стадії скидання відпрацьованих вод у водні об'єкти вимоги безпеки спрямовують на розширення використання рециклінгу, повторного використання стічних вод, на повноту вилучення всіх шкідливих компонентів.

В цілому, природно-техногенна безпека екосистем буде відповідати вимогам сталого розвитку туризму при дотриманні умови збереження позитивного кількісного і якісного потенціалу екосистем, врахуванні гранично допустимого рекреаційного навантаження, врахуванні ризиків і вимог природно-техногенної безпеки в плануванні, проектуванні, експлуатації туристичних комплексів.

Стратегія сталого розвитку туризму включає цілі і заходи (завдання), що забезпечують вирішення екологічних проблем і підвищують рівень природно-техногенної безпеки довкілля Карпатського регіону.

Проблема 1: Забруднення поверхневих вод зворотними водами, атмосферного повітря шкідливими викидами, засмічення, що продукуються

підприємствами сфери туризму.

Ціль: Зменшення скидів, викидів, об'ємів відходів до рівня граничнодопустимих.

Заходи (завдання):

- провести екологічний аудит туристичних підприємств;
- забезпечити будівництво нових і реконструкцію існуючих очисних споруд, каналізаційних мереж, полігонів твердих побутових відходів, сміттепереробних, сміттесортувальних комплексів;
- заборонити будівництво складових туристичної інфраструктури без очисних споруд;
- впроваджувати в Карпатському регіоні в першу чергу в туристичній інфраструктурі використання відновлюваних джерел енергії.

Проблема 2: Деградація екосистем в межах туристичних комплексів, руйнування ландшафтів, затоплення територій.

Ціль: Формування стійких, здатних до саморегуляції та відновлення екосистем.

Заходи (завдання):

- провести екологічний аудит територій туристичних комплексів;
- розробити проект землеустрою з оптимізації структури угідь у Карпатському регіоні з огляду на пріоритети сталого розвитку туризму;
- розробити і впровадити систему моніторингу за екологічним станом територій туристичного розвитку регіону;
- створити басейнові ради з управління річковими басейнами та геоінформаційну систему з банками екологічної інформації;
- заборонити скидання у водні об'єкти неочищених стоків з підприємств «зеленого туризму», упередити організацію стихійних сміттєзвалищ;
- розробити проекти бережних смуг, винести їх межі в натуру, забезпечити дотримання в них охоронного режиму природокористування;
- розробити і забезпечити реалізацію системи заходів з охорони та відтворення біоресурсів в межах територій туристичного розвитку регіону.

Проблема 3: Деградація і виснаження ґрунтів, розвиток небезпечних екзогенних процесів (ерозія, зсуви, селі, карст) в межах туристичних комплексів.

Ціль: Забезпечити охорону земель від ерозії та інших видів деградації, підтримати санітарний стан територій туристичного розвитку регіону.

Заходи (завдання):

- провести екологічний аудит території туристичного розвитку регіону;
- забезпечити реалізацію протиерозійних заходів території туристичного розвитку регіону (залісення, залуження, гідротехнічні споруди);
- забезпечити реалізацію заходів відновлення і підтримання сприятливого гідрологічного режиму та санітарного стану рік;
- провести рекультивацію порушених земель з метою запобігання негативного впливу техногенних утворень на екосистеми;
- забезпечити озеленення туристичних комплексів і створити захисні насадження уздовж доріг.

Проблема 4: Деградація природних ландшафтів територій туристичного розвитку регіону, збіднення біотичного і ландшафтного різноманіття.

Ціль: Збереження і відновлення ландшафтного і біотичного різноманіття екосистем територій туристичного розвитку регіону.

Заходи (завдання):

- розробити проекти і регіональні та місцеві екомережі на території Карпатського регіону;
- провести інвентаризацію об'єктів природно-заповідного фонду та створити банк еколого-туристичної інформації в геоінформаційній системі;
- забезпечити винесення меж об'єктів природно-заповідного фонду в натуру;
- забезпечити створення нових заповідних територій та об'єктів;
- провести інвентаризацію водно-болотних угідь, степових ділянок, гранітних та вапнякових відслонень, місцезростань рідкісних та зникаючих видів рослин, з включенням їх до елементів екомережі та у банк еколого-туристичної інформації;
- підготувати і затвердити перелік цінних природних угруповань, забезпечити їх охорону, визначити гранично-допустиме рекреаційне навантаження;
- забезпечити моніторинг стану лісів, вразливих екосистем, популяцій рідкісних видів рослин та тварин;
- впровадити заходи щодо відтворення лісів і підвищення їх стійкості, попередження лісових пожеж, розвитку шкідників і хвороб лісу та охорони лісів від несанкціонованих рубок;
- забезпечити впровадження державних і регіональних програм з охорони та відтворення видів тваринного і рослинного світу, яким загрожує зникнення;
- забезпечити реалізацію заходів з охорони підземних вод та ліквідації джерел їх забруднення;
- розробити та втілити пілотні проекти з відтворення популяцій ендемічних та рідкісних представників флори та фауни, сталого розвитку туризму частин регіону.

Проблема 5: Недостатній рівень екологічної освіти та інформування населення щодо проблем сталого розвитку туризму.

Ціль: Формування екологічної свідомості населення регіону, підвищення рівня обізнаності з питань екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, сталого розвитку туризму.

Заходи (завдання):

- створити інформаційні центри сталого розвитку туризму у навчальних закладах, природоохоронних установах, населених пунктах, туристичних комплексах;
- видати «Інформаційний збірник матеріалів з сталого розвитку туризму»;
- організувати навчання посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів з питань охорони навколишнього

природного середовища в межах туристично-рекреаційного розвитку Карпатського регіону;

- впровадити систему інформування населення з питань охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, сталого розвитку туризму (підготовка тематичних теле- і радіопрограм, спеціальних випусків у газетах);

- сформувати банк інформаційних матеріалів з екологічних проблем на території Карпатського регіону та шляхів їх розв'язання.

Таким чином, стратегія сталого розвитку туризму включає цілі і заходи (завдання), що забезпечують вирішення екологічних проблем і підвищують рівень природно-техногенної безпеки навколишнього середовища для сталого розвитку туризму.

Екологічний ризик є важливою ознакою екологічної безпеки, оскільки відображає її об'єктивну сутність – імовірність настання небезпечного явища. За характером свого походження ризик є проявом об'єктивно здійснюваної екологічно ризикованої діяльності, що продукує доцільність закріплення відповідного режиму правового забезпечення у чинному законодавстві.

В основі ризику – аксіома про потенційну небезпеку людської діяльності, коли існує невпевненість у результатах прийнятих рішень або розвитку того чи іншого процесу¹⁷.

Агентство охорони навколишнього середовища США під ризиком розуміє імовірність пошкодження, захворювання чи смерті за певних обставинах.

В енциклопедичному аспекті загальна категорія ризику розглядається як імовірність настання небажаних подій та наслідків¹⁸. За Н.Ф. Реймерсом, екологічний ризик – це ймовірність несприятливих для екологічних ресурсів наслідків будь-яких навмисних або випадкових, поступових або катастрофічних антропогенних змін природних об'єктів і факторів¹⁹.

Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» визначає категорії ризику, прийняттого ризику, процесу управління ризиком. Так, ризик – це ступінь імовірності певної негативної дії, яка може відбутися в певний час або за певних обставин на території об'єкта підвищеної небезпеки та за його межами. Прийнятний ризик – це ризик, який не перевищує на території об'єкта підвищеної небезпеки та за її межами гранично допустимого рівня.

Згідно ДСТУ 2156-93, екологічний ризик – це ймовірність негативних наслідків від сукупності шкідливих впливів на навколишнє середовище, які спричинюють незворотну деградацію екосистем. У міжнародно-правовому значенні, зокрема відповідно до Директиви Ради Європейського Союзу № 96/82 від 9 грудня 1996 р. ризик означає ймовірність настання певної події за певних обставин та у певний час.

¹⁷ Агентство охорони навколишнього середовища США. Наукова дорадча палата. «Проекти відносного зменшення ризиків, Додаток С: Звіт підкомісії по стратегічних варіантам». – Вашингтон: Агентство охорони навколишнього середовища SAB-ES-90-021С, 1990. – 135 с.

¹⁸ Толковый словарь по метрологии, измерительной технике и управлению качеством: основные термины. – М., 1990. – С.317

¹⁹ Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.:Мысль, 1990 – 637 с.

Отже, означення ризику не позбавлено спрощеності та узагальненості у частині визнання найістотніших ознак цього поняття, яке має важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення для регулювання відносин, що ґрунтуються на екологічному ризику.

В.Т. Алимов і Н.П. Тарасова виділяють наступні види ризиків: природні (що пов'язані з проявом стихійних сил), техногенні (що надходять від технічних об'єктів), екологічні (пов'язані із забрудненням навколишнього середовища)¹⁹.

В.В. Добровольський вважає, що не викликають сумніву такі терміни, як індивідуальний, колективний, соціальний, територіальний чи припустимий ризику, які однозначно визначають об'єкт впливу. Інша справа – ризик природний (пов'язаний з проявом стихійних сил природи) чи ризик техногенний (пов'язаний із загрозами, що походять від технічних систем). Ці терміни характеризують не об'єкт, а суб'єкт ризику. Вони будуть коректними при зміні змістового навантаження – природний ризик характеризує загрозу природним компонентам, а техногенний – рівень ризику для діяльності техніки внаслідок зовнішніх, зокрема природних, впливів²⁰.

За ступенем припустимості ризик виділяють знехтуваний, прийнятний, гранично допустимий, надмірний. Знехтуваний ризик має настільки малий рівень, що він перебуває в межах допустимих відхилень природного (фонового) рівня. Прийнятним вважається такий рівень ризику, який суспільство може прийняти (дозволити), враховуючи техніко-економічні та соціальні можливості на даному етапі свого розвитку. Гранично допустимий ризик – це максимальний ризик, який не повинен перевищуватись, незважаючи на очікуваний результат. Надмірний ризик характеризується виключно високим рівнем, який у більшості випадків призводить до негативних наслідків³⁻⁵.

Як відомо, поняття «безпека» (чи небезпека) не має конкретної одиниці виміру (розмірності) і тому повинна розглядатися як якісна категорія. Поняття ризик, як імовірність шкоди, характеризується конкретною одиницею виміру, частіше всього економічною. Тому, безпеку (небезпеку) слід розглядати як властивість об'єкту, а ризик – як показник цієї властивості. В такому разі, рівень безпеки (небезпеки) отримує конкретну оцінку у вигляді значення ризику. А це означає, що намагання оцінити рівень безпеки об'єкту без визначення ризику безпідставне.

Для навколишнього природного середовища ризик передбачає можливість реалізації несподіваної або потенційної загрози. Загроза сприймається як можливість нанесення шкоди або потенційна небезпека, ймовірність виникнення небажаної події.

Критерії розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища затверджені постановою Кабінету Міністрів України. Виділено три групи

¹⁹ Алимов В.Т. Техногенный риск. Анализ и оценка: учеб. пособ. для вузов. / В.Т. Алимов, Н.П. Тарасова. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2004. – 118 с.

²⁰ Добровольський В.В. Екологічна безпека і ризик: деякі понятійно-категоріальні уточнення / В.В. Добровольський // Екологічна безпека. – 2011. – №1(11). – С. 17-20

ризик: високий ступінь, середній ступінь та незначний ступінь. Межі між групами ризику з високим і середнім ступенем полягає у:

- обігу речовин I і II класів небезпеки або III і IV класів небезпеки;
- викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря обсягом 5 тис. тонн на рік;
- водоспоживання і водовідведення – 25 тис. м³ на рік;
- утворення і розміщення відходів I і II класів небезпеки – 100 тонн на рік; інших відходів 1 тис. м³ на рік.

Інших числових значень в постанові не міститься.

У науковій літературі зустрічаються різні підходи щодо класифікації екологічних ризиків. Залежно від ознак, що є основами класифікації, виділяють такі класифікаційні групи: за джерелами небезпеки, за специфікою діяльності, за рівнем прийнятності⁵.

За специфікою діяльності організації розрізняють наступні види ризиків:

- виробничі (технічні, технологічні, соціальні);
- комерційні, пов'язані з можливими проблемами при реалізації екологічно небезпечної продукції;
- фінансові, пов'язані з можливим невиконанням своїх фінансових зобов'язань перед акціонерами, партнерами і т. ін. через збільшення екологічних зобов'язань перед державою, соціальною сферою і т. д.

Російським дослідником О. В. Латыповою виділені наступні групи градації ризиків за рівнем прийнятності²¹:

- мінімальний ризик, з ймовірністю втрат від 10 до 19%;
- допустимий ризик, з ймовірністю втрат від 20 до 39%;
- підвищений ризик, з ймовірністю втрат від 40 до 59%;
- критичний ризик, з ймовірністю втрат від 60 до 79%;
- катастрофічний (недопустимий) ризик, з ймовірністю втрат 80-100%.

Дані літературних джерел дозволяють стверджувати, що ризик відповідає ймовірності прямих і непрямих збитків від надзвичайних ситуацій. У такому випадку, прогнозний (динамічний) ризик характеризує ситуацію, за якої збитки можуть бути нанесені або не нанесені (апріорна ймовірність), а реалізований (статичний ризик) визначає ступінь нанесеного збитку (апостеріорна ймовірність). За умови, що ризик характеризує ймовірність зміни об'єктів, небезпека оцінює сам факт і ступінь уразливості території або об'єкта впливу несприятливого природного процесу^{4,5,6,7,11,13}.

Відповідно до Міжнародної конвенції «Про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті» (Еспо, 1991) і інших міжнародних актів, оцінка екологічного ризику розглядається як оцінка екологічних наслідків, що на сьогодні виконується лише експертним шляхом^{7,8}.

Екологічний ризик більшість дослідників визначають як вірогідність виникнення в природному середовищі таких порушень при антропогенному втручанні, які можуть бути несприятливими для подальшого функціонування і

²¹ Латыпова О.В. К вопросу оценки и управления экономико-экологическими рисками / О.В. Латыпова // Финансы и кредит. – 2004. – № 14. – С. 75-83.

існування екологічних систем. Крім того, екологічний ризик – це сукупність умов, що загрожують як здоров'ю і життю людей, так і стану середовища існування^{7,11,14}. Міжнародна орієнтовна шкала прийнятності інтегрального індивідуального річного ризику смерті подана в табл. 1.

Таблиця 1 – Міжнародна орієнтовна шкала прийнятності інтегрального індивідуального річного ризику смерті²²

Рівень ризику	Оцінка прийнятності ризику
$>10^{-2}$	Винятково високий рівень ризику
$10^{-3} - 10^{-2}$	Дуже високий рівень ризику
$10^{-4} - 10^{-3}$	Високий рівень ризику
$<10^{-4}$	Відносно невисокий рівень ризику
Границя прийнятності ризику	
$<10^{-5}$	Невисокий і незначний рівень ризику

Зважаючи на все вище сказане, можна зробити висновок, що ризик це продукт природно-техногенної небезпеки, який визначається як ймовірність виникнення потенційно небезпечних явищ в зазначений період часу, в даній ПТГЕС і даної величини.

У загальному випадку дослідження ризику природно-техногенної небезпеки можна поділити на наступні три групи:

1. Дослідження, пов'язані з зональністю ризику природно-техногенної небезпеки (Rascon and Villarreal, 1975; Nakamura 1978, Cox 1984, Damaskinidou-Georgiadou and Johnson 1987; Qinghai and Adams 1988; Symxes et al. 1992, Synolakis et al. 1998; Нйbert et al. 2001; Legg et al. 2003, CSSC 2005, etc.).

2. Дослідження, які охоплюють ризик з точки зору ймовірності настання природно-техногенної небезпеки і її наслідків^{11,20,21,22}.

3. Ризик в складі множинних факторів ризику природно-техногенної небезпеки (e.g. Australia City projects, Granger et al. 1999, «All-hazard approach» in the USA).

В 1994 р. декілька міжнародних організацій UNEP (програма ООН з навколишнього середовища), UNIDO (ООН з промислового розвитку), IAEA (Міжнародне агентство з атомної енергії), WHO (Всесвітня організація з охорони здоров'я) розробили рекомендації для оцінки і управління ризиком, пов'язаним з загрозами здоров'ю людей і стану середовища існування внаслідок дії енергетичних і промислових комплексів.

Загальна концепція оцінки ризику небезпечних явищ природного-техногенного походження повинна бути однаковою, оскільки витоки підходів, як правило, призводять до «загальних» стандартів управління ризиками. Хорошим прикладом такого роду є підхід в Австралії та Новій Зеландії, де оцінки ризиків різних небезпечних природних явищ узгоджуються з процесом управління ризиками, прийнятим в загальній концепції AS/NZS 4030 Управління ризиками.

На думку автора, за джерелом небезпеки в рекреаційній системі

²² Дрозд І.П.. Концепція прийнятності ризику та проблеми забезпечення техногенної безпеки в Україні [Електронний ресурс] / І.П. Дрозд, А.С. Охота // Екологічна безпека та природокористування: зб. наук. Праць – К., 2009. – Вип. 7. – С. 82-109. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/natural/Ebtp/2011_7.

екологічні ризики (втрата збалансованості системи чи ризик життєдіяльності) потрібно віднести до суб'єкту і поділити на дві основні категорії:

– природні, викликані впливом рекреаційної системи на господарюючий суб'єкт, людину і біорізноманіття;

– техногенні, викликані впливом господарюючого суб'єкту на природну складову рекреаційної системи, і як наслідок – на людину і біорізноманіття.

В кожній категорії ризиків можна виділити прямі і опосередковані. Прямі – це ті, які здійснюють безпосередній вплив (зсуви, паводки, скиди стічних вод тощо); опосередковані – ті, які діють опосередковано, тобто через інші (прямі) ризики, (наприклад, скиди вод від охолодження викликають підвищення температури води водойми, як наслідок – евтрофування водойми з бурхливим розвитком синьо-зелених водоростей, як наслідок зниження розчиненого кисню у воді нижче допустимого рівня).

Отже, екологічний ризик рекреаційної системи визначається ймовірністю виникнення небажаної події і виражається у відсотках або частках одиниці. Ймовірність події – це чисельна міра ступеня об'єктивної можливості цієї події, укладена між нулем і одиницею. Екологічний ризик, в цьому випадку, виступає як міра екологічної небезпеки. Таке розуміння узгоджується з трактовкою Ю.А. Израеля, який розробив концепцію граничного навантаження на довкілля і був прихильником вірогіднісного підходу в оцінці ризику²³.

У роботах зазначених вище дослідників представлені існуючі методи управління екологічною безпекою, які стосовно туристичних комплексів (ТК), з точки зору автора статті, включають:

- контроль стану довкілля в межах ТК (екологічний моніторинг);
- екологічний менеджмент і маркетинг техногенної діяльності;
- екологічна експертиза технічних проектів діяльності в межах ТК;
- екологічний аудит ТК;
- екологічна оцінка (оцінка техногенних дій в межах ТК);
- участь громадськості в оцінці дій техногенної діяльності ТК;
- екологічна сертифікація технічних систем і техногенних об'єктів ТК (як варіант ISO 14 000);

– вдосконалення нормативно-правової бази в галузі екологічної безпеки туристичної діяльності та ін.

На думку автора, система управління екологічною безпекою технічних систем в межах туристичних комплексів – це новий науковий напрямок, який інтегрує методологію стандартів екологічного менеджменту і теорію автоматичного регулювання на базі математичного моделювання екологічно безпечних інноваційних технічних систем «об'єкт, середовище», з використанням стандартів інформаційної підтримки.

Можна виділити два концептуально протилежних підходи до управління

²³ Изменения глобальной температуры и региональные риски / С.М. Семенов, Ю.А. Израэль, Г.В. Груза, Э.Я. Ранькова // Изменение окружающей среды и климата: природные и связанные с ними техногенные катастрофы. Изменения климата: влияние земных и внеземных факторов. – М.: ИФА РАН, ИФЗ РАН, 2008. – Т. 6. – С. 24-36

екологічною безпекою технічних систем:

– по-перше, маркетинговий підхід на основі добровільного екологічного страхування і консенсусу інтересів учасників ТК за моделями міжнародних стандартів менеджменту серій ISO 9000; 14000 та ін;

– по-друге, технічне регулювання і планово-розподільчий підхід на основі детерміністичних методів управління екологічною безпекою технічних систем за моделями класичного адміністративного менеджменту.

Обидва підходи актуальні в різні періоди, залежно від темпів розвитку ТК і виснаженості природних рекреаційних ресурсів, як один, так і інший може мати перевагу в сенсі екологічної ефективності і природно-техногенної безпеки. В період підйому розвитку економіки екологічно ефективнішим виявляється маркетинговий підхід, а в період стагнації екологічно ефективнішим виявляється планово-розподільний підхід. Періоди підйому або стагнації чергуються з тривалістю приблизно рівною 30...40 років²⁴.

В Україні, в даний час перехідного періоду економіки, реалізується другий підхід на основі детерміністичних методів управління екологічною безпекою. В Європі ще наприкінці минулого століття було видано більше 5000 сертифікатів відповідності ISO 14000.

А до цього в країнах ЄС діяла Програма Співтовариства по управлінню і перевіркам довкілля (EMAS), прийнята в ЄС в червні 1993 р. (тоді як стандарт ISO 14001 був опублікований у вересні 1996 р.), і проведено декілька тисяч реєстрацій на відповідність EMAS. До речі, у Великобританії добровільну сертифікацію на відповідність ISO 14001 пройшло 650 підприємств, а обов'язкову реєстрацію на відповідність EMAS всього – 55. Німеччина – лідер в області управління довкіллям серед європейських країн і на світовому рівні, в країні видана загальна кількість сертифікатів відповідності ISO 14000 і EMAS близько 2300²⁵.

Аналіз літературних даних²⁶ показує, що в даний час розроблені різні методи оцінки впливу господарської діяльності і створюваних технічних систем на навколишнє середовище.

Категорії безпеки впливу ТК на довкілля пов'язані із запобіганням: виснаження компонентів навколишнього середовища; забруднення компонентів навколишнього середовища; негативної дії технічних систем на рекреантів і біоту; негативної дії на стійкість екосистеми території розташування ТК в цілому. Наслідком впливу ТК може бути виснаження абіотичних і біотичних природних рекреаційних ресурсів. Індикатор категорії впливу на природні рекреаційні ресурси може бути розрахований за наступною залежністю²⁷:

²⁴ Буравльов Є.П. Управління техногенною безпекою України / Є.П. Буравльов, В.В. Гетьман; [за редакцією В.П.Горбуліна]. – К.: Інститут проблем національної безпеки, 2006. – С. 34-41.

²⁵ Зарубежный опыт по управлению окружающей средой. /Документ ВНИИС. -М.:ВНИИС, 2009. – 83 с.

²⁶ Адаменко Я.О. Прогноз екологічних наслідків для водних об'єктів будівництва туристичних комплексів / Я.О. Адаменко, Л.М. Архипова // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. – 2007. – №1(15). – С.141-146

²⁷ Владимиров В.А. Оценка риска и управление техногенной безопасностью / В.А. Владимиров, В.И. Измалков, А.В. Измалков – М.: ФИД «Деловой экспресс», 2002. – 184 с.

$$I = \sum_i m_i F, \quad (1)$$

де m_i – витрата i -го природного рекреаційного ресурсу, м³;

F – чинник характеристики виснаження природного рекреаційного ресурсу;

i – вид природного рекреаційного ресурсу.

Чинник характеристики визначається за наступною залежністю:

$$F = \frac{DR_i}{(R_i)^2} \times \frac{(R_{bas})^2}{DR_{bas}}, \quad (2)$$

де DR_i – швидкість виснаження i -го природного рекреаційного ресурсу;

R_i – кількість i -го природного рекреаційного ресурсу (в межах ТК);

R_{bas} – індекс «*bas*» відноситься до базового природного рекреаційного ресурсу (норма екологічного потенціалу);

DR_{bas} – швидкість витрачання екологічного потенціалу.

Проведення оцінки негативного впливу на природні рекреаційні ресурси і екологічну безпеку ТК є складним завданням, оскільки важко оцінити які з інгредієнтних або параметричних впливів є найбільш небезпечними. Для проведення порівняльних оцінок впливу розроблено декілька методик інтегральної оцінки, які дозволяють враховувати відносну важливість різних категорій впливу²⁸.

В цих роботах методики антропогенного впливу на навколишнє середовище класифікуються таким чином:

1. Методики виділення укрупнених показників з подальшою експертною оцінкою.

2. Методики розрахунку індикаторів.

3. Методики економічної оцінки збитку, що наноситься довкіллю.

У методиках виділення укрупнених показників з подальшою експертною оцінкою виділяється декілька найбільш важливих з точки зору експертів екологічних показників. При проведенні оцінки вибирається варіант, який має найменше значення вибраних показників впливу. Застосовується лише для порівняльних оцінок з обов'язковою участю експертів. У цій методиці не закладена можливість оцінки параметричних (фізичних) негативних дій.

Методики розрахунку індикаторів зводяться до використання заздалегідь визначених вагових коефіцієнтів для різних впливів на довкілля. Інтегральна оцінка проводиться за екологічним «індикатором», який характеризує міру впливу на довкілля. Автори кожної методики використовують свій власний набір категорій впливу. Найцікавіші з них: методика визначення критичного об'єму забруднення довкілля; система екологічних пріоритетів; швейцарський метод екопойнтов; методика визначення «Екоіндикатора».

Однією з перших була розроблена на початку 80-х років у Швейцарії методика критичного об'єму забруднення довкілля. Для здобуття оцінки впливу викид кожної речовини ділився на відповідну гранично допустиму концентрацію, а отримані величини склалися. Набуте значення виражає

²⁸ Волошкіна О.С. Питання екологічної безпеки поверхневих водних об'єктів / О.С. Волошкіна, Є.О. Яковлев, В.М. Удод // Ін-т проблем національної безпеки. – К., 2007. – 139 с..

об'єм, в якому необхідно розбавити викинуті речовини, аби їх концентрація була на рівні гранично допустимої.

Розробка системи екологічних пріоритетів була розпочата в 1989 році за ініціативою фірми Volvo в співдружності з Шведським науково-дослідним інститутом і Шведською промисловою федерацією. Система дозволяє на стадії проектування оцінювати вплив продукції на навколишнє середовище впродовж життєвого циклу. Вплив в цій системі оцінюється за наступними категоріями: використання ресурсів; вплив на здоров'я людей; вплив на екосистеми. Для різних категорій впливів заздалегідь визначені так звані індекси впливу, виражені в одиницях екологічного навантаження (*ELU – environmental load units*). Ці індекси визначені на основі економічних витрат суспільства на те, аби уникнути негативного впливу або відшкодувати завдані збитки.

Швейцарський метод екопойнтов заснований на концепції економічного дефіциту (розриву між потребами суспільства і їх задоволенням) з врахуванням здатності довкілля асимілювати негативний вплив. Для кожної речовини призначають так звані «екочинники», які є відношенням між існуючим скидом даної речовини і критичним для даної території скидом. Сумарний екологічний індекс визначається шляхом добутку скиду речовин на його «екочинник» і підсумовуванні набутих значень.

Найбільш вдалою вважають методику визначення екоіндикатору – умовної числової величини, яка відображає вплив на довкілля матеріалу або процесу. Процедура визначення екоіндикатору включає: визначення категорій впливу, пов'язаних з виробництвом або одержанням продукції, визначення вкладу в загальний вплив на навколишнє середовище по кожній категорії для даного регіону (приклади наводяться для Європи), добуток значення, отриманого на попередньому етапі, на ваговий коефіцієнт, що характеризує відносну важливість даної категорії впливу.

Величина екоіндикатору визначається за наступною залежністю²⁹:

$$E_i = \sum_l (k_{nl} k_{wl} \sum_i (m_i F_{l,i})), \quad (3)$$

де m_i – скид i -ї речовини, т;

F_l – чинник характеристики l -ої впливу для i -ї речовини;

k_n – коефіцієнт нормалізації l -ої категорії, 1/(т/люд у рік);

k_w – ваговий коефіцієнт l -ої категорії.

Чинник характеристики F_l показує відносну небезпеку попадання тієї або іншої речовини в навколишнє середовище. Коефіцієнт нормалізації k_n визначають як величину, зворотну річному індикатору l -ої категорії впливу для країн Європейського Союзу в цілому. Ваговий коефіцієнт k_w характеризує відносну важливість тієї або іншої категорії впливу і призначається експертами на основі встановлених критеріїв. Вище значення екоіндикатору відповідає більшій дії на навколишнє середовище.

Загалом використання цих методик в Україні утруднене, оскільки вимагає їх відповідної адаптації. Крім того, вживання в розрахунках значного числа

²⁹ Быков А.А. Методы оценки и управления техногенным воздействием на природу и человека: автореф. на соиск. уч. ст. д.ф-м.н. / А.А. Быков – М., 1993. – 42 с.

коефіцієнтів передбачає наявність певної інформаційної бази.

Отже, спостерігається постійне вдосконалення методології системних методів і принципів оцінки екологічної безпеки природно-техногенних систем і дії технічних систем на довкілля з врахуванням життєвого циклу. У той же час ТК вимагають своїх досліджень з врахуванням накопичених інвентаризаційних даних, в рамках встановлених зв'язків і поставлених цілей. Автором пропонується методологія дослідження, яка передбачає оцінювання негативного впливу на об'єктному рівні після ухвалення всіх технічних рішень. Проводиться пошук залежностей технічних характеристик з екологічними показниками в життєвому циклі з врахуванням як інгредієнтного, так і енергетичного впливу. У роботах автора^{30,31} представлені розробки з використанням результатів екологічного аналізу і оцінки екологічної безпеки технічних систем на етапі проектування, визначені часткові і комплексні критерії для структурної і параметричної оптимізації і оцінки альтернативних варіантів на мікрорівні і об'єктному рівні.

Наступним кроком проведемо апробування вище зазначених теоретичних положень до реального проекту туристичного комплексу. Об'єкт знаходиться в високогірній зоні Карпат у басейні р. Бистрець. В проекті розвитку курорту «Чорногори» передбачено: відведення земельної ділянки площею 200 га з поступовим розширенням території до 1000 га; спорудження 14 підйомників, близько 30 000 м гірськолижних трас середньою шириною 40 м; будівництво котеджного комплексу на 2 000 ліжко-місць з відповідною інфраструктурою – ресторан, сауна, колиба, магазини, пункти прокату лижного спорядження, біотуалети; 3 паркінга по 100 автомобілів кожний; реконструкція 6,5 км дороги Верховина-Ільці-Бистрець; станція очистки стічних вод та аварійний дизель-генератор (потужністю 300 кВт, розхід пального 17-18 дм³/год).

За «Майстер-планом «Чорногори» для облаштування та нормального функціонування запропонованого об'єкту планується використовувати водні ресурси для:

- засніження біля 20 км лижних трас (60 га), для чого необхідно збудувати два резервуари (глибина 3 м, площа – 5,5 тис. м², об'єм – 16,0 тис. м³);

- водопостачання – 300-350 дм³ на одне ліжко-місце/добу (всього 0,7 тис. м³/добу); водовідведення – 0,7 тис. м³/добу.

При розробці проекту оцінки впливу на навколишнє середовище враховані наступні санітарно-гігієнічні обмеження:

- охорона поверхневих вод від забруднення відповідно до вимог СанПіН-2010;

- водоохоронна зона річки Бистрець – 25 м вздовж кожного берега ріки

³⁰ Кириллов В.М. Теория и практика оценки экологической безопасности действующих и проектируемых предприятий: автореф. на соиск. уч. ст. д-ра техн. наук / В.М. Кириллов. – М., 1992. – 34 с.

³¹ Arkhipova L., Adamenko Y., Mandruk O., Shkitsa L. Estimation of ecological danger of technical systems // Scientific Bulletin of North university of Baia Mare / Series D – Mining, Mineral Processing, Non-ferrous Metallurgy, Geology and Environmental Engineering – Volume XXVI № 2 – Romania – Indexed ProQuest, EBSCO – 2012. p. 27-35

та зміна цієї зони в залежності від рівня нахилу бортів долини ріки.

Внаслідок впровадження проекрованої діяльності прогноуються такі ризики для водного середовища:

а) зміна динаміки поверхневого і підземного стоків внаслідок вирубки лісів на схилах в місцях побудови гірськолижних трас, причому поверхневий стік під час повеней і паводків значно збільшиться, а середньорічний рівень підземних вод зменшиться;

б) зміна динаміки поверхневого і підземного стоків в результаті забору води для побутових потреб із рік;

в) зміна кількісних і якісних показників стоку внаслідок:

– спорудження ставків;

– будівництва водозбірних технічних споруд;

– вплив на поверхневі і підземні води специфічних забруднюючих речовин, які надходять до водного середовища при скидах всіх видів стічних вод;

– різних варіантів водопостачання та водовідведення;

г) ерозійна діяльність поверхневих вод на оголених схилах може набути загрозливого характеру для проекрованої діяльності за умови невиконання природоохоронних запобіжних заходів.

Вивчення природно-антропогенного стану гідроекосистеми р. Бистрець, де пропонується впроваджувати діяльність, показало, що за рівнем екологічної безпеки гідроекосистема р. Бистрець перебуває у буферному стані екологічної рівноваги.

Перспективне будівництво і розширення туристичного комплексу поставить проблему водопостачання, очистки стічних вод побутового характеру та відведення стоків. Нами було рекомендовано розглянути такі варіанти технічних рішень водопостачання (рис. 1):



Рис. 1. Карта-схема варіантів технічних рішень водопостачання туристичного комплексу «Чорногори».

– водозабір підземних вод;

– водозабір з річкової мережі у верхів'ях р. Бистрець (після впадіння

струмка Мреє) шляхом створення водозбірних штучних басейнів (1-ий розрахунковий створ);

– водозабір з річкової мережі струмка Глибокий і Степанський шляхом створення водозбірних штучних басейнів (2-ий розрахунковий створ);

– водозабір з річкової мережі струмка Руський шляхом створення водозбірних штучних басейнів (3-ий розрахунковий створ);

– водозабір з р. Бистрець вище (за течією) розташування сільського кладовища з подачею води до котеджно-готельного комплексу (4-ий створ);

– водозабір з р. Чорний Черемош (перед впадінням р. Бистрець) з подачею води до котеджно – готельного комплексу (5-ий створ);

– створення нагінних ємностей для питного водозабезпечення;

– комбінації означених варіантів.

Згідно норм добових витрат, на одне місце (відпочиваючого) потреба у господарсько-питній воді складає: при обладнанні усіх спальних приміщень душовими установками – 250 дм³, ваннами – 350 дм³ ³². Згідно проекту регіональний курортний центр «Чорногори» зможе вмістити дві тисячі відпочиваючих, тобто потреба у воді на таку кількість складатиме:

– у зимовий період відпочинку – 700 м³/добу або 84,7 тис. м³ за сезон;

– у літній період відпочинку (на 60 % менше) – 280 м³/добу або 67,2 тис. м³ за сезон.

Водопостачання туристичного комплексу не рекомендується проводити з підземних горизонтів. Гідрогеологічні особливості цього району такі, що тут залягають, головним чином, води у тріщинуватих колекторах. Запаси цих вод – не встановлені, тому необхідно провести детальні інженерно-гідрогеологічні роботи по вишукуванню та встановленню запасів підземних вод³³.

Слід звернути увагу на негативний досвід гірськолижного курорту «Буковель», де водопостачання проводилося свердловинами з глибини 75 м, з середнім дебітом 40 м³/добу. Дебіти існуючих свердловин за останні п'ять років значно впали та не підтвердили очікувані гідрогеологічні показники.

Для стабільного водопостачання курорту «Чорногори» рекомендуємо здійснювати водозабір з поверхневих вод³⁴.

Визначення кількісної складової гідроекологічного потенціалу проведемо по обраних створах в місцях запропонованих технічних рішень, зазначених вище, з використанням отриманої автором функціональної залежності норми кількісного стану Прут-Сіретської гідроекосистеми в межах Карпатського регіону з висотою місцевості

$$M_n = -0,058 + 0,123(\ln H_n)^2.$$

Результати зведені у табл. 2.

³² Наказ МОЗ України “Про затвердження державних санітарних правил розміщення, улаштування та експлуатації оздоровчих закладів” від 19.06.96 р. № 172 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0378-96>

³³ Стратегія використання ресурсів питних підземних вод для водопостачання: у 2 т. / за ред. Е.А. Ставицького, Г.І. Рудька, Є.О. Яковлева. – Чернівці: Букрек, 2011. – Т.1. – 500 с.

³⁴ Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів від 19.06.96р. № 173/ Офіційний вісник України від 16.07.2010- К: ., № 51. – 2010. – С. 99. – Стаття 1717. – Код акту 51857/2010

Таблиця 2 – Розрахункові вихідні дані для визначення кількісної складової природно-техногенної безпеки гідроекосистеми

№ розрахункового створу	Площа водозбору, км ²	Середня висота водозбору, м абс	Середньо багаторічний модуль стоку, л/с·км ²	Норма стоку, м ³ /с
1	16,7	1300	22,47	0,375
2	6,44	1200	19,85	0,13
3	8,0	1100	17,46	0,14
4	55,4	1000	15,27	0,845
5	442,6	1200	19,85	8,785

В кількісному вираженні гідроекологічному потенціалу відповідає частка місячного стоку, яка є більшою, ніж мінімальна середньомісячна витрата маловодного року.

В табл. 3 представлені результати визначення кількісної складової природно-техногенної безпеки гідроекосистеми р.Бистрець (в м³/с) в межах проектної території курорту «Чорногори», яка може бути використана з метою водопостачання та акумуляції у водозбірних басейнах.

Таблиця 3 – Кількісна складова природно-техногенної безпеки гідроекосистеми р.Бистрець у вибраних створах проектної території курорту «Чорногори», м³/с

Створ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Середній за водністю рік												
1	0,047	0,057	0,197	0,547	0,667	0,547	0,487	0,347	0,197	0,107	0,117	0,077
2	0,018	0,018	0,068	0,188	0,228	0,188	0,168	0,118	0,068	0,038	0,038	0,028
3	0,015	0,025	0,075	0,205	0,245	0,205	0,185	0,125	0,075	0,045	0,045	0,025
4	0,091	0,131	0,441	1,241	1,491	1,241	1,091	0,781	0,451	0,251	0,261	0,171
5	0,976	1,346	4,566	12,93	15,53	12,93	11,43	8,126	4,646	2,576	2,696	1,776
Маловодний рік												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	0	0,057	0,117	0,337	0,622	0,332	0,185	0,197	0,077	0,063	0,164	0,097
2	0	0,021	0,04	0,118	0,216	0,115	0,065	0,07	0,028	0,022	0,057	0,035
3	0	0,022	0,042	0,126	0,232	0,124	0,069	0,075	0,029	0,023	0,061	0,037
4	0	0,135	0,258	0,764	1,401	0,749	0,419	0,455	0,179	0,142	0,369	0,229
5	0	1,4	2,942	7,946	14,59	7,786	4,356	4,736	1,858	1,476	3,836	2,38
Багатоводний рік												
1	0,064	0,041	0,369	0,611	0,858	0,695	0,56	0,594	0,245	0,138	0,236	0,102
2	0,021	0,014	0,125	0,208	0,292	0,237	0,191	0,202	0,083	0,047	0,08	0,034
3	0,023	0,015	0,137	0,228	0,32	0,259	0,209	0,221	0,093	0,051	0,088	0,038
4	0,143	0,093	0,83	1,375	1,931	1,565	1,261	1,337	0,552	0,312	0,525	0,229
5	1,489	0,962	8,626	14,3	20,1	16,28	13,11	13,9	5,745	3,241	5,521	2,385

Аналіз кількісної складової природно-техногенної безпеки гідроекосистеми р. Бистрець дає право стверджувати, що поверхневі води будуть основним джерелом водопостачання туристичного комплексу «Чорногори» за умови застосування певних технічних рішень для регулювання внутрішньорічного розподілу стоку та збереження екологічної рівноваги у водних об'єктах.

Водозабір з річкової мережі у верхів'ях р. Бистрець (після впадіння струмка Мреє). Для збереження екологічної рівноваги і забезпечення природно-техногенної безпеки у верхів'ях р. Бистрець та її приток (струмки Мариш, Гаджина, Мреє) нижче створу № 1 – кількість води не повинна зменшуватись в жоден з сезонів року нижче 0,093 м³/с. Така витрата води спостерігається в січні маловодного року, тобто в цей період повинно бути передбачено альтернативне водопостачання. Вже в лютому місяці маловодного року використаний гідроекологічний потенціал в повному обсязі дозволяє акумулювати до 4900 м³/добу річкової води (в середній за водністю рік), яка може забезпечувати 14000 відпочиваючих за нормативом 350,0 дм³/добу на людину. У всі інші місяці маловодного року, а також середнього за водністю, включаючи січень, води в струмках (створ № 1) є достатньою (понад екологічну витрату) для забезпечення водою туристів в кількості до 10 тисяч відпочиваючих. Основна проблема використання гідроекологічного потенціалу тут полягає в нерегулярності річкового стоку, період найменших витрат води в річках Карпат припадає на зимовий період – період найщільнішого заповнення туристичного комплексу відпочиваючими. Таким чином, лише використання верхів'я приток р. Бистрець може розглядатись для повноцінного водозабезпечення туристичного комплексу.

Можливим і необхідним є створення невеликих акумулюючих водосховищ вище створу № 1 для допоміжного водопостачання в зимовий період, з яких вода самопливом по трубопроводах може постачатись в готелі і котеджі. Щоправда, міцність греблі повинна бути розрахована на можливість пропускати річковий стік, який в 25 разів більший за нульовий гідроекологічний потенціал. Крім того, річкова вода в період повеней і паводків сильно замулена і потребуватиме додаткових засобів для очистки.

Доцільним до розгляду є варіант створення декількох невеликих акумулюючих басейнів, наприклад, на притоках Мариш, Гаджина, Мреє.

Наприклад, якщо в створі № 1 побудувати греблю висотою в 10 м, то утвориться водосховище довжиною 300 м, шириною 200 м, об'ємом 250-300 тис.м³. Нескладний розрахунок показує, що для водопостачання туристичного комплексу на 2 тисячі місць потрібно 0,7 тис. м³/добу води, яка відповідає стандартам якості для питного водопостачання. Таким чином, створене водосховище зможе забезпечити туристичний комплекс протягом року. Заповнення водосховища (за умови скиду через рибоходи кількості води на рівні нульового гідроекологічного потенціалу) буде відбуватись в середній за водністю рік не більше місяця.

Водозабір з річкової мережі струмків Глибокий, Степанський, Руський. Аналізуючи кількість річкового стоку в створах № 2, № 3 необхідно зауважити, що нульовий гідроекологічний потенціал в даних створах порівняний і становить 0,032-0,035 м³/с (аналогічно в січні місяці маловодного року). Як і в попередньому випадку період найменших витрат води припадає на зимовий період – період найщільнішого заповнення туристичного комплексу відпочиваючими. Таким чином, лише використання води приток р. Бистрець не може розглядатись для повноцінного водозабезпечення туристичного

комплексу без акумуляції стоку.

Але можливим, як і в попередньому випадку, є створення невеликих акумулюючих водосховищ для допоміжного водопостачання в зимовий період. Ці водосховища можуть бути розташовані не в руслі струмків безпосередньо, а за умови знаходження сприятливих геоморфологічних умов – в межах заплави (долини) річки, куди вода надходитиме через водовідвідний канал.

Струмки Степанський та Глибокий є досить привабливими для проектувальників в зв'язку з тим, що між ними планується побудова першої черги готельно-котеджного комплексу. Умовно розрахована кількість води в створі № 2 відповідає сукупній кількості води в обох струмках. Потрібно зауважити, що виміряна натурним шляхом кількість води в згаданих струмках в маловодну фазу складала 12-18 $\text{дм}^3/\text{с}$ (за даними проекту). Як бачимо, ці величини збігаються з розрахованими теоретично за отриманими схемами в створі № 2 (табл. 3). За умови створення гребельного водосховища, міцність греблі в даному створі повинна бути розрахована на можливість пропускати річковий стік, який в 15-20 разів більший за нульовий гідроекологічний потенціал. Такий варіант можливий, але створить одразу декілька складних проблем, а саме – загроза затоплення автомобільної дороги та подачу води по трубопроводам від більш низьких до більш високих гіпсометричних відміток: від 800 м до 900 м на рівні готельно-котеджного комплексу, що планується улаштувати між струмками Степанський і Глибокий, та від 800 м до 950-1000 м на рівень житлово-відпочинкового комплексу в міжріччі Мрее і Кізі.

Водозабір з р. Бистрець вище (за течією) розташування сільського кладовища з подачею води до котеджно – готельного комплексу. Аналізуючи кількісну складову гідроекологічного потенціалу в створі № 4, необхідно зауважити, нульове його значення в даному місці становить 0,2 $\text{м}^3/\text{с}$ в січні місяці маловодного року. Але в середній за водністю рік витрата води в січні складає 0,3 $\text{м}^3/\text{с}$. Для водозабезпечення туристичного комплексу «Чорногори», як вже зазначалось, потрібно 0,7 тис. м^3 води за добу, що в перерахунку на витрату води складає 0,008 $\text{м}^3/\text{с}$. Таким чином, в навіть у середній за водністю рік в січні місяці води в р. Бистрець в даному створі буде достатньо для безперебійного водозабезпечення туристичного комплексу за умови збалансованого водокористування (в річці залишається недоторканим так званий нульовий потенціал).

В цьому випадку прогнозується відсутність негативного екологічного впливу на гідроекосистеми (крім січня місяця маловодного року) в зв'язку з тим, що кількість водозбору не перевищуватиме 2,79 % найменшої середньомісячної витрати багаторіччя. Основна проблема в цьому випадку – технічна реалізація рішення подачі води з висоти 780 м над рівнем моря на висоту 900-1000 м та на відстань (по долині ріки до 4 км).

Водозабір з р. Чорний Черемош (перед впадінням р. Бистрець) з подачею води до котеджно-готельного комплексу. В створі № 5 нульовий гідроекологічний потенціал складає 2,174 $\text{м}^3/\text{с}$. Як і в попередньому випадку водопостачання туристичного комплексу з р. Чорний Черемош може бути безперебійне і за відсутності негативного екологічного впливу на водні

екосистеми в зв'язку з тим, що кількість водозабору не перевищуватиме 0,37 % середньомісячної витрати маловодного року. Основна проблема – технічна реалізація і економічна доцільність рішення подачі води з висоти 680 м над рівнем моря на висоту 900-1000 м та на відстань (по долині ріки до 6 км).

Комбінації означених варіантів. Найбільш доцільно розглядати комбінацію першого і другого варіантів, тобто створення декількох невеликих водосховищ на струмках вище розташування готельно-туристичного комплексу, щоб вода могла подаватись самопливом по водопроводах. Ця комбінація могла б забезпечити туристичний комплекс «Чорногори» водою протягом року. Комбінація першого, другого варіантів з третім, четвертим, як і третього, четвертого і п'ятого між собою недоцільні в зв'язку з тим, що у випадку окремо четвертого та окремо п'ятого варіантів можливе повне безперебійне водопостачання туристичного комплексу без створення акумулюючих водосховищ. Більш екологічно безпечним однозначно буде четвертий варіант. Вибір залежатиме від економічної доцільності. Що дорожче – передача води з нижньої течії р. Бистрець, чи будівництво декількох невеликих водосховищ, кожне з яких могло б протягом місяця забезпечувати водою туристичний комплекс в осінньо-зимовий період? Відповідь можна отримати на стадії робочих проектів.

Для водовідведення стічних господарсько-побутових вод єдиним і екологічно вірним технічним рішенням буде будівництво каналізаційного колектора за межі рекреаційної території туристичного комплексу з будівництвом очисних споруд. Розглянемо наступні варіанти водовідведення:

– водовідведення у річкову мережу р. Бистрець нижче (за течією) с. Бистрець;

– водовідведення у р. Чорний Черемош нижче (за течією) розташування гирла р. Бистрець;

Інші варіанти з експертної точки зору розглядати недоцільно.

Водовідведення у річкову мережу р. Бистрець нижче (за течією) с. Бистрець. Водовідведення 0,7 тис. м³/добу в даному місці складатиме 3,88 % мінімальної кількості води в створі, що спостерігається в середньому за місяць в січні місяці маловодного року (тобто розбавлення нульового гідроекологічного потенціалу). Відповідно до натурального обстеження параметри русла дозволяють скидати таку кількість води.

Застосована функціональна залежність норми комплексного індексу потенціалу якості Прут-Сіретської гідроекосистеми з висотою місцевості показала ($KПЯ = -0,28 + 0,001H \ln H$), що для гідроекосистеми р.Бистрець ($H = 760$ м) показник норми якісної складової природно-техногенної безпеки гідроекосистеми знаходиться на рівні $KПЯ = 4,76$, що відносить гідроекосистему до оптимальної зони природно-техногенної безпеки. Прогнозується, що внаслідок скиду нормативно очищених стічних вод, показники якості яких знаходяться на рівні ГДК, але нижчих за природні, показник якісної складової природно-техногенної безпеки знизиться, але не виходитиме за межі оптимальної зони.

Водовідведення у р. Чорний Черемош нижче (за течією) розташування

гирла р. Бистрець. Водовідведення в даному місці складатиме 0,34 % мінімальної кількості води в створі, що спостерігається в середньому за місяць в січні місяці. Зниження показника якісної складової природно-техногенної безпеки прогнозується в межах 10%. З точки зору екологічної безпеки, цей варіант є більш доцільним, щоправда потрібно будувати стічний колектор довжиною близько 5,5 км. Рекомендовано для всіх варіантів проектування та будівництво очисних споруд повної біологічної очистки.

В результаті проведених досліджень виділено основні пріоритети охорони та екологічно безпечного використання природних ресурсів регіону у туристичній діяльності, сформульовані принципи сталого розвитку туризму у формі цілей і заходів, що забезпечують вирішення екологічних проблем і підвищують рівень природно-техногенної безпеки рекреаційної зони Карпатського регіону.

На прикладі реального проекту туристичного комплексу «Чорногора», виконаного за Європейськими стандартами, показана можливість його екологічно безпечного впровадження для водного середовища. Пропонується наступний комплекс охоронних, захисних, відновлювальних та компенсаційних заходів для забезпечення сталого розвитку території, запобігання появі і розвитку небажаних процесів і явищ та гарантії довготривалої експлуатації.

В процесі будівництва та експлуатації об'єкту необхідно впровадити наступні заходи:

1) обов'язкове проведення моніторингу гідроекосистем бажано щосезону, мінімум двічі на рік (ранньою весною і пізньою осінню) з метою своєчасного виявлення деструктивних змін та розробки і впровадження протидіючих рішень, що значно зменшить додаткові капіталовкладення;

2) відведення дощових та талих вод з трас гірськолижного спуску, шляхом встановлення колодязів та дренажної системи. Рекомендована сітка дренажної системи повинна мати відстань не менше 100 м.

3) при проектуванні котеджно – готельних комплексів курорту «Чорногори» необхідно вибрати один із запропонованих варіантів водопостачання і розробити необхідні «Робочі проекти», дотримуючись вище наведених розрахунків;

4) каналізування туристичного комплексу та відвід господарсько-побутових та забруднених дощових вод на очисні споруди. За умови проектування автомобільних стоянок більше ніж на 150 місць, необхідно передбачити каналізаційну систему збору та очистки дощових стічних вод;

5) проектування та будівництво очисних споруд повної біологічної очистки зі скидом очищених стічних вод в поверхневі водойми за одним із запропонованих варіантів;

6) місце скидання стічних вод повинне знаходитись нижче межі населеного пункту за течією водотоку на відстані 200 м, яка виключає вплив згінно-нагінних явищ.

Дотримання цих рекомендацій дозволить значно підвищити гарантію довготривалої стабільної експлуатації туристичного комплексу та забезпечити прийнятний рівень екологічної безпеки рекреаційної території.

1.4. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЯХ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАТУСУ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ *

Враховуючи особливості природно-ресурсного потенціалу Південного регіону України та багатогалузевий принцип його використання, а також знаходження територій регіону в зоні потенційного еколого-економічного ризику, цілком закономірним є висновок, що на даному етапі соціально-економічного розвитку регіону та здійснення ринкових трансформацій об'єктивно необхідна принципово нова ресурсо- і природозберігаюча макро- і мікроекономічна політика. Така політика повинна визначати реальні напрями, методи, способи та ефективні механізми переведення біосоціоекономічної системи «економіка-суспільство-екологія» на модель еколого-безпечного та еколого-збалансованого розвитку як на державному, так і на регіональному й локальному рівнях.

У кожному регіоні України сформувалися і функціонують специфічні територіально-виробничі й соціально-економічні системи, які характеризуються певним складом і структурою та мають досить великі відмінності. Вони, будучи взаємопов'язаними і взаємозалежними, повинні розвиватися таким чином, щоб взаємно доповнювати одна одну на основі безконфліктного використання природно-ресурсного потенціалу. Мова йде про забезпечення адекватності інтересів для збереження навколишнього природного середовища, вирішення протиріч між розвитком різних галузей економіки регіону та своєчасного розв'язання конфліктів інтересів у сфері природокористування.

Природно-ресурсний потенціал Південного регіону України сприяє розвитку різних галузей економіки: промисловості, аграрного сектора, у тому числі й галузі рисівництва, а також розвитку рекреаційно-туристичного комплексу.

Аграрний потенціал регіону є досить значним, враховуючи наявні земельні і водні ресурси та сприятливі природно-кліматичні умови тощо. Крім того, Україна володіє значним природно-ресурсним потенціалом, частка рекреаційних ресурсів якого є досить вагомою. Однак сама по собі наявність природних ресурсів, не сприяє, а навпаки, у багатьох випадках заважає економічному розвитку регіону, стимулюючи ренто-орієнтовану економічну поведінку. З іншого боку, слабо наділені природно-кліматичними ресурсами регіони демонструють активність та винахідливість у впровадженні ресурсозберігаючих технологічно-інноваційних рішень.

Рекреаційні ресурси відіграють важливу роль у житті суспільства, особливо за теперішніх умов – поступового скорочення фізичних і збільшення розумових затрат праці в міру зростання її складності та напруженості. За таких умов процес відновлення працездатності може бути забезпечений через використання рекреаційних ресурсів. У матеріалах «Національної доповіді

* Автор Грановська Л.М.

України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі» (Київ, 2004) визначено, що стратегічною метою державної політики у сфері використання рекреаційних ресурсів «...є забезпечення умов для поліпшення стану здоров'я, подовження тривалості життя та періоду активного довголіття населення, впровадження здорового способу життя, створення конкурентоспроможного на світовому ринку рекреаційно-туристичного комплексу, який здатний максимально сприяти ефективному відтворенню трудових ресурсів та генофонду української нації, а також забезпечити вагомі надходження до бюджетів усіх рівнів від господарської діяльності курортних закладів»¹.

За ступенем забезпеченості рекреаційними ресурсами наша країна посідає одне з провідних місць у Європі, а близько 66% оздоровчих закладів з пляжами і 100% з морськими пляжами припадає на Південний регіон України. Загальна площа освоєних та резервних рекреаційних територій України становить 12 % площі країни, а з урахуванням потенційних територій – близько 20 %. Морські пляжі Азово-Чорноморського узбережжя займають близько 1160 км берегової смуги. Важливим рекреаційним ресурсом півдня України є клімат. Раціональне використання клімату разом з іншими рекреаційними ресурсами: море, р. Дніпро, сонце спрямовані на поліпшення і збереження здоров'я населення¹. Високу рекреаційну цінність мають узбережжя Чорного і Азовського морів, Джарилгацької затоки – Скадовське узбережжя. Це низинна поверхня, яка має сухостеповий ландшафт у прибережній зоні піщаних кіс. Цінними є морські узбережжя, де пляжі поєднуються з іншими видами рекреаційних ресурсів. Такими є береги Арабатської стрілки, Утлюцького лиману, Федотової коси та коси Бірючий острів, тобто район Генічеського узбережжя, надзвичайно насиченого рекреаційними ресурсами. Тут, крім лікувальних пляжів, є джерела мінеральних термальних вод і лікувальних грязей. Однак, не зважаючи на значну кількість рекреаційних ресурсів у регіоні, вони використовуються не в повній мірі. Необхідно створення розвиненої і цивілізованої інфраструктури використання, збереження та охорони рекреаційних ресурсів².

Більшість рекреаційних ресурсів регіону мають певну форму використання в різних сферах господарювання, що створює суперечності та конфлікти інтересів при їх використанні різними галузями економіки на конкретній території³.

Підстав для виникнення протиріч було чимало.

Вирощування сільськогосподарських культур за інтенсивними технологіями, застосування значної кількості гербіцидів, пестицидів та мінеральних добрив, необмежені обсяги використання зрошувальної води за часи радянської влади, коли вартість її була незначною і майже компенсувалася

¹ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грін Д.С. 2017. 308 с. <https://menr.gov.ua/news/31768.html>

² Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Херсонській області. – Департамент екології та природних ресурсів Херсонської ОДА. Херсон, 2017. 237 с.

³ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області. Департамент екології та природних ресурсів Одеської ОДА. Одеса, 2017. 216 с.

державою, призвело до забруднення отрутохімікатами, мінеральними добривами не тільки річок регіону, а й акваторії Чорного та Азовського морів.

Така ситуація виникла не тільки наприкінці 80-х років, а й ще в 60-ті роки минулого століття. Вона відмічалася фахівцями у зв'язку з необґрунтованими екологічно небезпечними технологіями, які в той час уже використовувалися у зрошуваному землеробстві, а, особливо, при вирощуванні рису затопленням. Величезні обсяги прісної води з розчиненими хімічними засобами і добривами скидалися в затоки та акваторію Чорного і Азовського морів. У 70-х роках минулого століття прибережні води південних морів були неприпустимо опріснені, мінералізація Джарилгацької затоки досягала в літні місяці 1-2 г/л проти природної 16-18 г/л.

У пояснювальній записці (1967 р.) до проекту суцільного зрошення Півдня України НДІ «Укрдніпроводгоспу» вчені та проектувальники пророкували таку ситуацію «... у зв'язку з розвитком зрошення і рисосіяння у приморській зоні потребується радикальний захист від підтоплення великих населених пунктів та заходи з попередження ліквідації курортної зони уздовж Чорноморського узбережжя...». Якоюсь мірою ці прогнози справдилися, але такої критичної ситуації могло й не бути, коли б ці вчені та проектувальники запланували у проектах заходи з охорони родючості ґрунтів, водних ресурсів і навколишнього середовища. Однак з їхнього боку далі застережень справа не пішла. Згідно з Водним кодексом України (гл. 18) «Користування землями водного фонду. Водоохоронні зони та зони санітарної охорони» уздовж морів та навколо морських заток і лиманів «...виділяється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від урізу води». Прибережні захисні смуги є природоохоронними територіями з режимом обмеженої господарської діяльності. Крім того, «... прибережна захисна смуга уздовж морів, морських заток і лиманів входить у зону санітарної охорони моря і може використовуватися лише для будівництва санаторіїв та інших лікувально-оздоровчих закладів, з обов'язковим централізованим водопостачанням і каналізацією»⁴. Згідно ст.93 (гл. 18) вищезазначеного Водного кодексу України «... з метою охорони водних об'єктів у районах забору води для лікувальних і оздоровчих потреб встановлюються зони санітарної охорони, які поділяються на пояси особливого режиму».

Території Південного регіону мають значну кількість об'єктів природно-заповідного фонду. В главі 19, ст. 94 Водного кодексу України зазначено, що «... водні об'єкти, віднесені у встановленому законодавством порядку до територій та об'єктів природно-заповідного фонду, охороняються та використовуються відповідно до вимог, встановлених законодавством України «Про природно-заповідний фонд України» (2000 р.). Цим Законом України забороняється здійснення будь-якої діяльності на водних об'єктах, віднесених до природно-заповідного фонду, що суперечить їх цільовому призначенню.

⁴ Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року. – Офіційний вісник України, 2007. – № 78. – ст. 2960, 2961

У відповідності із Законами України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» (2000р.), «Про природно-заповідний фонд», (2000 р.), «Про охорону навколишнього середовища» (1996 р.) та «Водного кодексу України» (1995 р.) території Південного регіону мають «ступені свого захисту» від негативного впливу нераціонального природокористування. Однак на сьогоднішній день ми визначаємо ці території як еколого-депресивні з різним ступенем депресії, а також зоною потенційного еколого-економічного ризику. Можна впевнено стверджувати, що існуюча законодавчо-нормативна база майже не впроваджується і не виконується. Цим і пояснюється стан екологічної депресивності цих територій.

Аналіз використання природно-ресурсного потенціалу Південного регіону, який представлено територіями Херсонської, Миколаївської та Одеської областей та АР Крим показав, що цю зону можна розглядати як типову зону поліфункціонального призначення, тобто таку, яка має рівноцінний статус пріоритетності просторових функцій у соціально-економічному розвитку територій (як-то рекреаційної та агропромислової водночас). Визначення та обґрунтування економічного режиму використання зон поліфункціонального призначення поглиблює та наповнює якісно новим змістом потенційні можливості щодо активізації та дієвості важелів економічного стимулювання розвитку територій подвійного статусу. Таким чином, зонами поліфункціонального призначення можна вважати зони, в яких рівноцінно поєднуються різні пріоритети розвитку територій. У зв'язку з відсутністю законодавчої підтримки зон поліфункціонального призначення особливо важливе значення має механізм протекціонізму на регіональному рівні. У свою чергу, еколого-збалансоване природокористування являє собою визначену систему економічних відносин з питань використання природних ресурсів і збереження навколишнього природного середовища за умови компенсаційності та належного рівня технічних досягнень, які впливають на гармонізацію суспільних потреб у сфері природокористування⁵.

Південний регіон України є відкритою еколого-економічною системою, природні ресурси якої зазнають всезростаючого антропогенного та техногенного впливу, часто надмірного й негативного, з боку різноманітних галузей і господарських об'єктів, розташованих у його межах або поза ними. Наслідки цього впливу є надзвичайно багатоаспектними і, як правило, зачіпають усі сторони життєдіяльності населення цих територій. Саме на рівні регіону і виникають істотні суперечності між економічним розвитком та екологічним станом територій, що дає підстави для розробки регіональної стратегії раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, раціонального збереження та відтворення природних ресурсів і умов.

Дотримання вимог ресурсно-екологічної безпеки всіма суб'єктами господарсько-економічної діяльності і на цій основі створення умов для

⁵ Грановська Л.М. Еколого-збалансоване природокористування в умовах поліфункціональних територій: монографія. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. 414с.

оздоровлення навколишнього природного середовища. Досягнення еколого-збалансованого розвитку цих територій можливе лише за умови комплексного підходу до системи природокористування.

Аграрний сектор економіки є найбільш потужним підкомплексом у складі господарсько-виробничого комплексу регіону, оскільки природно-ресурсний потенціал, кліматичні умови та багаторічний досвід ведення господарської діяльності сприяють його розвитку. Крім того, вагоме значення для наповнення бюджету регіону і країни має розвиток і рекреаційного підкомплексу регіону.

Ефективність використання природних ресурсів для потреб аграрного сектору економіки та рекреаційного комплексу повністю залежить від удосконалення організаційно-економічного та еколого-економічного механізмів управління природокористуванням в цій поліфункціональній зоні. Організаційно-економічний механізм необхідно розглядати як комплекс організаційних та правових інструментів, а еколого-економічний механізм – як комплекс еколого-економічних та економічних інструментів, які забезпечують ефективне використання рекреаційного потенціалу за допомогою стимулювання інвестиційної діяльності та створення сприятливого еколого-економіко-правового поля для рекреаційної діяльності.

Питанням раціонального використання рекреаційних ресурсів та рекреаційної діяльності присвячено ряд законодавчих документів. Наприклад, Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року зосереджує увагу природокористувачів на необхідності стабілізації і поліпшення екологічного стану територій шляхом впровадження екологічно збалансованої системи природокористування. Концепцією визначені основні завдання національної екологічної політики, серед яких важливе місце займає умова досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища шляхом зниження імовірності виникнення екологічних ризиків.

У Національній доповіді України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі (Київ, 2017) визначено, що одним із пріоритетних напрямів розвитку держави в економічно розвинутих країнах є ринок санаторно-курортних послуг та раціональне використання рекреаційних ресурсів.

Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України №330 від 22.06.2009 року визначає понятійно-категоріальний апарат у сфері рекреаційної діяльності та формує вимоги до рекреаційної діяльності в межах природно-заповідного фонду України⁶.

У свою чергу Закон України «Про природно-заповідний фонд України», прийнятий Верховною Радою України від 16 червня 1992 року № 2457-ХІІ, визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання та

⁶ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» №330 від 22.06.2009 року. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09>

відтворення природних комплексів та об'єктів природно-заповідного фонду України⁷.

Для забезпечення виконання завдань, визначених у статті 52 Земельного кодексу України, розроблено Закону України від 17 березня 2011 року № 3159-VI «Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах»⁸ розроблено проект Закону України «Про землі рекреаційного призначення»⁹.

Ці законопроекти визначають правові засади використання земель рекреаційного призначення, їх класифікацію, встановлює вимоги до рівня забезпечення потреб населення в організації відпочинку. Однак, у сучасному законодавчо-нормативному забезпеченні відсутні нормативи регулювання діяльності на рекреаційних територіях. Крім того, актуальним є питання щодо удосконалення системи регулювання господарської діяльності на рекреаційних територіях, що мають статус поліфункціональності.

Ключовою позицією в системі нормування антропогенного навантаження на рекреаційні території є збереження унікальних природних властивостей природних ресурсів, з одного боку, а, з іншого, поповнення державних бюджетів різного рівня фінансовими ресурсами від використання об'єктів і природних ресурсів рекреаційних територій. Так, наприклад, питома вага доходів від туризму у валовому національному продукті в Іспанії становить майже 4 %, на Кіпрі – близько 20 %, у країнах Центральної і Східної Європи – близько 10 %^{1,10}.

В Україні доля доходів від туризму у валовому національному продукті не перевищує одного відсотка. Виходячи з цього, позитивний вплив рекреаційної діяльності на стан економіки країни і регіонів є недостатнім, наявний в Україні природно-рекреаційний потенціал використовується недостатньо, а якісний аналіз стану рекреаційного потенціалу свідчить про існування низки проблем, що потребують науково обґрунтованих шляхів їх вирішення.

Не дивлячись на економічну доцільність і соціальну потребу у розвитку рекреаційного комплексу, на сьогоднішній день в Україні немає повного кадастру земель курортного, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення; не визначені цінні природні території з метою прогнозного їх заповідання; не встановлені межі охоронних зон всіх видів.

У наукових публікаціях вітчизняних вчених наведено аналіз процесу формування кадастру рекреаційних ресурсів і обґрунтовано, що без кадастру не можливо вирішити багато питань, пов'язаних з розвитком територій, оскільки

⁷ Закон України «Про природно-заповідний фонд України». Постанова Верховної Ради України від 16 червня 1992 року № 2457-XII. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>

⁸ Закону України від 17 березня 2011 року № 3159-VI «Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах». <http://pravinform.gov.ua/ovv/articles/10125>

⁹ Проект Закону України «Про землі рекреаційного призначення». 2012 р. <https://www.google.com.ua>

¹⁰ Охріменко Л.Г. Особливості функціонування рекреаційного комплексу в умовах сталого розвитку // Регіональна економіка. 2000. № 2. С. 224-228.

саме такий кадастр може бути основою ефективного і еколого-безпечного розвитку рекреаційних територій¹¹.

Розвиток рекреаційного підкомплексу повинен забезпечити виконання економічної функції за рахунок створення оптимального балансу між попитом і пропозицією; соціально-культурної функції за рахунок створення умов для відпочинку, оздоровлення населення, збереження рекреаційної зони, охорони історико-культурних пам'яток, розвиток туристичної мережі, збереження традицій та історії місцевого населення; геополітичної функції за рахунок збереження миру, поважання всіх культур, залучення населення до подорожей з мирними цілями. Виконання екологічної функції передбачає раціональне використання природних ресурсів, розвиток рекреаційного підкомплексу, проведення заходів по створенню парків, заказників, заповідників, озеленення території, охорону історичних та природних пам'яток. Однак ефективне функціонування рекреаційного комплексу може проявлятися не тільки в позитивному відношенні, але і в негативному: забруднення туристами територій, посилення антропогенного тиску на природні ландшафти, що веде до їх деградації.

З метою забезпечення збереження, відтворення, комплексного раціонального використання природних ресурсів Чорного і Азовського морів, сталого розвитку їхніх прибережних районів та морського середовища, а також вирішення екологічних проблем Азово-Чорноморського регіону, регулювання діяльності аграрного сектору економіки та інших галузей Верховною Радою України 22 березня 2001 р. прийнято Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського та Чорного морів»¹². Програма має допомагати об'єднати зусилля всіх суб'єктів господарювання Азово-Чорноморського регіону для розробки та реалізації заходів щодо покращення екологічного стану морів. Єдиний комплекс екологічних, економічних, науково-технічних, організаційних та інших заходів буде спрямовано на вирішення завдань екологічного оздоровлення Азовського й Чорного морів.

На території Південного регіону також розміщена і значна кількість об'єктів природно-заповідного фонду України, які представлені біосферними заповідниками, природними заповідниками і національними природними парками. Діяльність цих територій і об'єктів регулюється Законами України «Про природно-заповідний фонд України» та «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України».

У межах Південного регіону відокремлено елементи національної екологічної мережі загальнодержавного значення (табл.1); транскордонні елементи національної екологічної мережі та Всеєвропейської екологічної мережі (Україна – Румунія, що об'єднані Дунайським біосферним заповідником); природні коридори міжнародного значення (формує ланцюг

¹¹ Ткаченко Т. І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. – 2-ге вид., випр. та доповн. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 463 с.

¹² Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського та Чорного морів» від 22.03.2001р. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2333-14>

прибережно-морських природних ландшафтів Азовського і Чорного морів, який оточує Україну з півдня); національні природні коридори (табл. 2).

Таблиця 1 – Елементи національної екологічної мережі загальнодержавного значення в межах територій Причорноморського регіону України

Елементи екологічної мережі	Розташування (за фізико-географічними умовами)	Об'єкти екологічної мережі, буферні зони
Таврійський (Херсонська область)	Дніпровсько-Молочанське межиріччя	Біосферні заповідники: Чорноморський, Асканія-Нова, Національні природні парки: Нижньодніпровський, Азово-Сиваський
Нижньо-Дунайський (Одеська область)	Пониззя долини р. Дунаю	Дунайський біосферний заповідник
Азовський (Херсонська область)	Азовське море	Національні природні парки: Азово-Сиваський, Сиваський
Чорноморський (Херсонська область)	Північно-східний шлейф Чорного моря	Національні природні парки: Джарилгач, Кінбурнська коса

Таблиця 2 – Національні природні коридори екомережі в межах територій Причорноморського регіону України

Природний коридор	Місце розташування	Основні території
Південноукраїнський	Зона степів	Лісосмуги, пасовища, сіножаті.
Прибережноморський	Прибережна смуга Азовського і Чорного морів	Внутрішні морські води, морські коси, мілини, пляжі, острови.
Дніпровський	Долина р. Дніпра	Заплавні луки, чагарники, сіножаті, схилі землі з незначним рослинним покривом, ліси, водні об'єкти.

Для забезпечення стійкості природних екосистем в межах рекреаційних територій розроблено організаційно-економічний та еколого-економічний механізми регулювання господарської діяльності рекреаційного під комплексу (рис. 1).

Еколого-економічний механізм базується на формування економічних інструментів екологічного спрямування регулювання рекреаційної діяльності, які включають: економічна оцінка рекреаційних ресурсів; економічний ефект рекреаційної діяльності; плата за використання рекреаційних ресурсів; штрафи за нераціональне використання рекреаційних ресурсів; тарифи за ліцензування рекреаційної діяльності; оподаткування рекреаційної діяльності; стимулювання раціональності природокористування; економічні збитки від зниження рекреаційної здатності територій та еколого-економічних інструментах: економічне регулювання гранично-допустимого навантаження на рекреаційні території; гранично-допустимого забруднення рекреаційних територій; гранично-допустимого обсягу використання рекреаційних ресурсів, виконання екологічних стандартів у сфері природокористування на рекреаційних територіях.

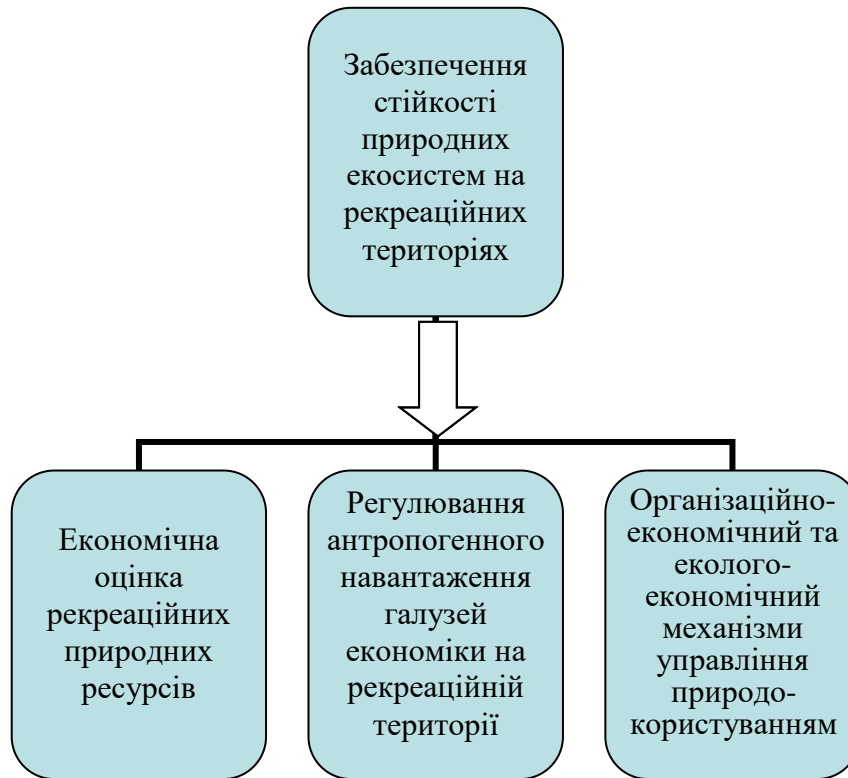


Рис. 1. Умови забезпечення стійкості екосистем рекреаційних територій

Організаційно-економічний механізм передбачає: завершення кадастру рекреаційних ресурсів; удосконалення системи управління розвитком рекреаційного комплексу та використанням рекреаційних ресурсів з урахуванням ієрархічного підходу; удосконалення законодавчого і нормативного забезпечення рекреаційної та інших видів господарської діяльності в межах рекреаційних територій.

Для визначення орендної плати за використання рекреаційних територій удосконалено методичний підхід, який враховує зміну економічної оцінки рекреаційного ресурсу залежно від зниження рекреаційної здатності ресурсу під впливом нераціонального антропогенного навантаження. Збиток рекреаційних функцій природного ресурсу розраховується як різниця між сумою індивідуальних витрат на рекреаційну діяльність на окремих ділянках рекреаційної території ($\sum V_i$) і питомими витратами (V_p) на всю рекреаційну територію з урахуванням кількості рекреантів і терміну їх перебування на даній території.

$$Z = T \cdot N \cdot (\sum V_i - V_p \cdot S), \quad (1)$$

де Z – збиток від зниження рекреаційної здатності рекреаційних територій, тис грн;

$\sum V_i$ – сума індивідуальних витрат на окремих ділянках рекреаційних територій.

$$\sum V_i = \sum V_i \cdot S_i \cdot n_i, \quad (2)$$

Вп – питомі витрати господарюючого суб'єкту на рекреаційну діяльність, тис грн:

$$Вп = В / (S * N * T), \quad (3)$$

де В – витрати господарюючого суб'єкту на рекреаційну діяльність;

N – кількість рекреантів;

T – період перебування рекреантів на рекреаційній території.

Орендна плата за використання рекреаційних територій залежить від річної плати за використання ресурсу та здатності рекреаційних територій виконувати рекреаційні функції.

Зростання потреб у більш широкому залученні природних рекреаційних ресурсів призводить також до негативних змін навколишнього природного середовища. Тому необхідно передбачати та попереджувати шкідливі наслідки від екстенсивного використання рекреаційних ресурсів, щоб не допустити негативних змін у природному середовищі.

Інтенсивність зовнішнього впливу на природні рекреаційні ресурси не може перевищувати деяку межу, вище якої система не здатна самовідновлюватись. Ця межа повинна базуватися на жорстких екологічних регламентах природокористування. Гранична місткість рекреаційних ресурсів зумовлена комплексом екологічних, природних, соціальних і економічних факторів. Її визначення полягає в установленні показників допустимої місткості території, виходячи з окремих параметрів: екологічної рекреаційної здатності ландшафтів, забезпеченості земельними ресурсами для будівництва об'єктів рекреаційно-туристичного підкомплексу, а також водними і трудовими ресурсами та відповідною інфраструктурою.

За результатами соціального проекту, щодо реалізації процедур екологічного аудиту на прикладі промислово-рекреаційної зони Одеської області визначено допустиме антропогенне навантаження на водні об'єкти (табл. 3), норми допустимого рекреаційного навантаження (табл. 4) та проведена оцінка потенціалу морської акваторії (табл. 5)¹³.

Таблиця 3 – Допустиме антропогенне навантаження на водні об'єкти (чол./га)

Вид об'єкта	Критерій	
	технологічний	психологічний
Акваторії для купання	300 – 500	100 – 200
Акваторії для катання на:		
– човнах на веслах	2 – 5	0.5 – 1
– човнах з мотором	0,5 – 1	1 (на 10 – 20 га)
Прибережні території для розміщення палаток	250 – 300	15 – 30

¹³ Екологічний менеджмент та аудит рекреаційних територій (концептуальні засади та організаційний механізм): монографія / Під ред. д. е. н. Т.П. Галушкіної. Одеса: Видавництво ТОВ ІНВАЦ, 2006. 184 с.

Таблиця 4 – Норми допустимого рекреаційного навантаження

Природний комплекс	Допустиме рекреаційне навантаження, чол./га
Піщані пляжі озер та водосховища	1250
Пляжі вкриті травою	500

Перехід регіону на еколого-безпечний рівень розвитку полягає в тому, щоб інтереси соціального розвитку, підвищення добробуту суспільства, економічного рівня розвитку регіону та стан навколишнього природного середовища були всебічно зрівноваженими, збалансованими й оптимізованими за можливостями природно-ресурсного потенціалу регіону. Політика еколого-збалансованого розвитку регіону повинна формуватися на допустимо можливих демографічних, екологічних, економічних, виробничих і техніко-технологічних показниках.

Таблиця 5 – Оцінка потенціалу морської рекреації (приклад розрахунку)

Регіон (територія)	Площа пляжів, м ²	Допустимі норми разового розміщення, тис. чол.	Допустима ємність пляжів, млн. чол.-днів	Допустима кількість осіб, які можуть відвідати пляж за купальний сезон, тис. чол.
	20 000	4,0	1,44	600,0

В переліку зовнішніх загроз безпеки відмічаються глобальні зміни навколишнього середовища та імпорту потенційно небезпечних технологій, враховуючи генетично модифіковані організми. Закон також торкається трансграничних екологічних проблем, включаючи питання сумісного управління трансграничними басейнами і проблеми забруднення Чорного й Азовського морів.

Основними напрямками формування екологічно безпечної економічної політики Південного регіону України є:

- визначення особливостей природно-ресурсного потенціалу та сильних сторін регіону, які визначають його відмінності від інших регіонів і виявляють можливі напрямки розвитку;
- аналіз стану природно-ресурсного потенціалу та визначення слабких сторін розвитку регіону з метою їх усунення;
- розробка стратегічного плану використання, відновлення та охорони природних ресурсів з урахуванням пріоритетних напрямків розвитку регіону;
- синхронна перебудова інституціонального управління економікою регіону, що передбачає створення інститутів, орієнтованих на ринкову економіку, удосконалення нормативно-правової бази у сфері використання, збереження та відтворення природних ресурсів. Інституціональні аспекти природокористування передбачають екологічну спрямованість функціонування біосоціоекономічної системи регіону.

Впровадження еколого-безпечної політики в регіоні створить умови для оптимального і збалансованого функціонування еколого-економічної системи, яка враховує розвиток аграрного сектора і рекреаційного комплексу, що дозволить:

- збалансувати структуру господарювання в економіці регіону;
- забезпечити еколого-економічне природокористування та збереження навколишнього природного середовища;
- сформувати сучасний ринок конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, а також рекреаційно-туристичних послуг;
- забезпечити високий соціальний рівень та підвищення добробуту населення регіону;
- знизити рівень депресивності регіону та створити умови для безконфліктного багатогалузевого використання природно-ресурсного потенціалу.

Крім того, потребує детального аналізу оцінка тенденції та впливу аграрного сектора економіки на екологічний стан рекреаційних ресурсів регіону та самої зони рекреації, що передбачає підвищення ефективності заходів, які направлені передусім на вирішення протиріч та досягнення балансу інтересів між розвитком галузей економіки.

Резюмуючи вищевикладене, робимо висновок, що подальше економічне зростання в регіональному розрізі та вихід з еколого-економічної кризи можливе лише за таких умов:

- усунення існуючих диспропорцій в розвитку господарсько-виробничого комплексу регіону;
- розробки заходів та механізму залучення коштів місцевих органів влади для боротьби з підтопленням, вирішенням соціальних проблем, які виникли внаслідок підтоплення;
- раціонального використання унікального рекреаційного потенціалу як складової регіональної моделі еколого-збалансованого природокористування;
- формування ефективної інноваційної політики регіону, яка б базувалася на останніх науково-технічних досягненнях,
- розробки моделі інвестиційно-інноваційного розвитку регіону, що забезпечить умови трансформації результатів наукових досліджень в ресурсозберігаючі, наукоємні, мало- і безвідходні технології та конкурентоспроможні товари та послуги;
- цільового розвитку фінансово-кредитного механізму інвестиційно-інноваційного розвитку шляхом переходу до програмно-цільових методів управління розвитком, які передбачають визначення чітких та конкретних завдань, конкретних об'єктів досліджень та строків виконання науково-дослідних робіт з обов'язковим урахуванням глобальних процесів світового розвитку.

Важливим етапом на шляху до запровадження ефективної системи еколого-економічного природокористування є організаційно-економічний механізм державного та регіонального управління в ринкових умовах. Досягти цього можливо за допомогою формування дієвого законодавчо-нормативного

поля, застосування дієвих економічних інструментів, формування інвестиційно-інноваційної політики та організаційного механізму забезпечення адекватності інтересів збереження навколишнього середовища та соціально-економічного розвитку регіону.

Основними заходами щодо покращення екологічного стану на рекреаційних територіях Південного регіону України, за умови збереження існуючого господарсько-виробничого комплексу, а також раціонального використання рекреаційних ресурсів з обов'язковим збереженням навколишнього природного середовища є:

1. Поступова і поетапна реконструкція і модернізація об'єктів господарсько-виробничого комплексу в контексті їх екологічної безпечності для навколишнього природного середовища.

2. Впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур з урахуванням вимог охорони навколишнього природного середовища.

3. Встановлення водоохоронних зон згідно існуючого законодавства та збереження двокілометрової медичної зони в акваторії Чорного й Азовського морів.

4. Розробка і впровадження державного механізму управління розвитком рекреаційно-туристичного комплексу, використанням рекреаційних ресурсів з урахуванням вимог охорони навколишнього середовища.

Розробка та удосконалення існуючого законодавчо-нормативного забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу рекреаційних територій.

1.5. ИНФРАСТРУКТУРА УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА В БРЕСТСКОЙ ОБЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ ОЦЕНКИ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА *

Устойчивое развитие представляет собой процесс экономических и социальных изменений, при котором эксплуатация природных ресурсов, направление инвестиций, ориентация научно-технического развития, развитие личности и институциональные изменения согласованы друг с другом и укрепляют нынешний и будущий потенциал для удовлетворения человеческих потребностей и устремлений¹, предопределяет увеличение удельного веса вклада туристической индустрии в экономику региона путем: введения сателлитного (вспомогательного) счета туризма в Республике Беларусь², применение туристского мультипликатора.

Сложность экономического анализа системы макроэкономических индикаторов обусловлена отсутствием целостной концепции, методологии и методик анализа показателей туризма. На сегодняшний день не существует общепринятых единых подходов к выделению из всей совокупности обобщающих показателей таких индикаторов, которые бы характеризовали туристическую отрасль. Следовательно, существует необходимость создания оптимальной системы показателей устойчивого развития туризма, обусловленная весомой социально-экономической ролью сферы туризма в целом, для определения ключевых индикаторов государственных программ развития туризма в целях объективной оценки эффективности функционирования отрасли и сбора статистических данных.

Вопросы экономических проблем развития туризма на макроуровне и в частности анализ сложившихся систем показателей отражены в работах таких ученых, как Александрова А.Ю., Бавыкина Е.Н., Базарова Л.В., Боголюбова С.А., Волкова А.В., Гаврильчик И.М., Дроздова А.В., Зорина И.В., Карчевской Е.Н., Квартальнова В.А., Крупочкина Е.П., Кузьменко А.А., Лазаревской С.В., Мироненко Н.С., Хомич С.А., Твердохлебова И.Т., Худеньких Ю.А. и др.

Вместе с тем, мировая практика располагает несколькими группами статистического инструментария туристической сферы. Одной из первых комплексных разработок системы индикаторов устойчивого развития стала работа Комиссии по устойчивому туризму ООН, представленная более 20 лет назад (1966 г.). Количество предложенных индикаторов составило 132. Они были разделены на 4 группы: социальные (41), экономические (26), экологические (55) и организационные (10)³. Впервые о необходимости

* Авторы Васильченко А.О., Демьянов С.А.

¹ Википедия. Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B9%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B5_%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5. – Дата доступа: 24.03.2020

² Национальный статистический комитет Республики Беларусь. Методологические положения по построению вспомогательного счета туризма Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belstat.gov.by/>. – Дата доступа: 24.03.2020.»

³ Овчаров А.О. Экономика туризма: учеб. Пособие / А.О. Овчаров. – М.: ИНФА–М, 2013. – 253 с.

разработки индикаторов устойчивого развития было сказано в «Повестке дня на 21 век», принятой на Конференции ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро в 1992 г. Задача разработки индикаторов устойчивого развития еще далека от решения, однако уже имеются рекомендации по методологии выбора индикаторов для систем разных масштабов: глобального, регионального, национального, локального, отраслевого⁴.

В последние годы благодаря инициативам UNWTO и ряда других международных организаций стали создаваться международные рейтинги по уровню развития туризма. Наибольшее признание получил международный рейтинг под названием «Индекс конкурентоспособности туризма», созданный Центром по глобальной конкурентоспособности и эффективности при Всемирном Экономическом Форуме (г. Давос). В оценке индекса конкурентоспособности туризма используется 75 индикаторов, объединенных в 14 групп, характеризующих различные аспекты развития туризма, в том числе, и социально-экономические⁵.

В них приводится общая схема применения показателей и индикаторов устойчивого развития. Их конкретизация идет на уровне страны и региона в целом. Ввиду ряда особенностей экономического, социального, культурного, экологического и др. характера методология и методика применения индикаторов устойчивого развития также различна.

В качестве целевых показателей и индикаторов развития туризма на постсоветском пространстве используют следующие показатели:

1. Численность граждан, размещенных в коллективных средствах размещения
2. Численность иностранных граждан, размещенных в коллективных средствах размещения.
3. Площадь номерного фонда коллективных средств размещения.
4. Инвестиции в основной капитал средств размещения (гостиницы, места для временного проживания).
5. Количество койко-мест в коллективных средствах размещения
6. Количество лиц, работающих в коллективных средствах размещения
7. Количество лиц, работающих в туристских фирмах
8. Объем платных туристских услуг, оказанных населению
9. Объем платных услуг гостиниц и аналогичных средств размещения
10. Уровень удовлетворенности качеством предоставленных услуг
11. Объем платных услуг, оказанных населению в сфере внутреннего и въездного туризма (включая услуги турфирм, гостиниц и аналогичных средств размещения)
12. Количество средств размещения, классифицированных в соответствии с системой классификации гостиниц и иных средств размещения

⁴ Устойчивое развитие: природа – общество – человек: Материалы международной конференции Т. 2 / Н.П. Тарасова, Е.Б. Кручина // Индексы и индикаторы устойчивого развития – Москва, 2006 – С. 126 –144

⁵ Всемирный экономический форум: рейтинг глобальной конкурентоспособности 2015–2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2015/09/30/7246>. Дата доступа: 19.03.2020

13. Количество иностранных граждан, размещенных в коллективных средствах размещения⁶.

Однако перечень этих показателей не является исчерпывающим или универсальным.

Однако первое наиболее полное «Руководство по индикаторам устойчивого развития для туристических дестинаций»^{4,7} было предложено Всемирной туристической организацией ЮНВТО в 2004 году. Данный документ тщательно описал процесс разработки индикаторов и продемонстрировал, какие критерии и индикаторы могут быть разработаны для различных видов туристических дестинаций. ЮНВТО предлагает 12 базовых тем, составляющих основу для мониторинга устойчивого развития туризма (например, экономику туризма, влияние туризма на дестинацию), которые включают в социальную, экономическую и экологическую категории. На основе данных тем разработаны 29 ключевых индикаторов.

На основе индикаторов ЮНВТО и показателей других международных организаций Всемирным Советом по устойчивому туризму (GSTC) в 2008 году были разработаны «Глобальные критерии устойчивого развития туризма для дестинаций», которые объединяются в «Глобальные критерии устойчивого туризма»⁸.

Всемирный Совет по устойчивому развитию рекомендует набор из 41 ключевого индикатора, разделенных на 4 категории, которые должны быть учтены в процессе создания и управления туристическими дестинациями:

1. Устойчивое управление.
2. Социальные и экономические выгоды местного населения
3. Культурное наследие.
4. Окружающая среда.

Существует также разработка Европейской комиссией собственной Системы индикаторов устойчивого управления на региональном уровне. В ней так же выделены 4 категории для анализа развития туризма в регионе (например, экономический вклад, социокультурный вклад), которые содержат 27 ключевых и 40 дополнительных индикаторов⁹. Данная система предлагается к использованию на добровольной основе.

Общими проблемами при применении данных систем индикаторов могут стать:

- трудности получения реальных показателей по заданным индикаторам;

⁶ Васильченко, А. О. Система индикаторов устойчивого развития сферы туризма и гостеприимства как элемент сбалансированности экономики / А. О. Васильченко // Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы : сборник трудов XI международной научно-практической конференции, Пинск, 21 апреля 2017 г. / Мин-во образования Республики Беларусь [и др.]; редкол.: К.К. Шебеко [и др.]. – Пинск : ПолесГУ, 2017. – С. 242-244

⁷ Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: a Guidebook [Electronic resource]: World Tourism Organization, Madrid, Spain, 2004. 516 p. – Mode of access: <http://www.adriaticgreenet.org/icareforeurope/wp-content/uploads/2013/11/Indicators-of-Sustainable-Development-for-Tourism-Destinations-A-Guide-Book-by-UNWTO.pdf>– Date of access: 20.03.2020

⁹ Официальный сайт Европейской Комиссии: раздел: Туризм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/>. – Дата доступа: 08.04.2020

- необходимость привлечения больших объемов ресурсов для сбора информации;
- препятствия в сборе информации (незаинтересованность частного сектора, формальный подход к решению задачи и др.);
- ограничение по срокам процесса сбора информации.

Основные показатели развития туризма в Беларуси утверждены в Государственной программе развития туризма на 2016-2020 годы «Беларусь гостеприимная»¹⁰. Существуют сводные целевые показатели, характеризующие цели Государственной программы, задачи ее подпрограмм, и их значения.

Индикаторами в данном случае являются значения экспорта туристических услуг, численности туристов и экскурсантов, отправленных по маршрутам в пределах территории Республики Беларусь, численности иностранных граждан, посетивших Республику Беларусь, объема финансирования подпрограмм и т. д.

Таким образом, при формировании системы индикаторов устойчивого развития туризма следует разработать:

1. Комплекс индикаторов, включающий экономические, социальные, культурные, демографические, экологические и др. параметры, применимые и актуальные для данной дестинации.
2. Четкую систему получения достоверной информации, выбора необходимых критериев и системы индикаторов.
3. Систему мониторинга развития туризма.

Вместе с тем, следует минимизировать и оптимизировать количество индикаторов, чтобы любая независимо от размера и вида реализуемого туризма дестинация могла использовать их, что обеспечит привлечение необходимых ресурсов.

Для эффективного внедрения и широкого применения данной идеи необходимо разработать методические материалы по созданию и использованию индикаторов, сбору статистических данных для организаций и предприятий, функционирующих в сфере туризма.

Наряду с индикаторами разрабатываются и применяются на практике индексы. Индекс – это агрегированный или взвешенный индикатор, основанный на нескольких других индикаторах или данных. Использование индексов приемлемо там, где хорошо понятны причинно-следственные связи.

Туризм – одна из наиболее динамично развивающихся отраслей мирового хозяйства, является наиболее подверженной влиянию макро- и микроэкономических факторов. Всемирным Советом по устойчивому туризму (GSTC) в 2008 году были разработаны «Глобальные критерии устойчивого развития туризма для дестинаций», которые объединяются в «Глобальные критерии устойчивого туризма».

¹⁰ Постановление Совета Министров от 23.03.2016 г. № 232 «Об утверждении Государственной программы «Беларусь гостеприимная» на 2016 – 2020 годы:» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mst.by/ru/programma-razvitiya-turizma-ru/>. – Дата доступа: 24.04.2020 г.

ЮНВТО группирует и отображает индикаторы устойчивого развития следующим образом⁴:

1. Показатели для государственной реализации устойчивого развития:

- наличие местной политики по устойчивому развитию в районе;
- участие заинтересованных сторон;
- наличие реестра мест, представляющих культурную ценность;
- наличие реестра мест, представляющих природную ценность;
- количество туристских комплексов, имеющих эко-ярлык, или участвующих в программах по управлению природопользованием (EMAS или ISO 1400).

2. Показатели воздействия антропогенной деятельности на окружающую среду:

- туристские перевозки (транспортировка до и от места отдыха, внутренние перевозки). В них выделяют следующие: доля «устойчивых» перевозок среди общего количества транспортных перевозок; количество посетителей, прибывающих на короткий срок на км²; передвижение по территории принимающей стороны;

- несущая емкость – использование земли, биоразнообразие и туристская деятельность. В рамках этого показателя выделяют следующие: максимальная плотность населения (пик сезона) на км²; спальные места в летних домах (% от общей жилищной емкости; соотношение застроенной территории и природных зон; размер защищенных природных территорий (% от общей территории назначения); развитие различной деятельности в свободное от работы время с использованием большого количества ресурсов; процент береговой линии;

- использование энергии (доля возобновляемой энергии в общем энергопотреблении (по всей территории назначения, местного производства или импортирования); использование энергии на туристские нужды);

- использование воды (рациональное использование водных ресурсов; доля домов и сооружений коммунального хозяйства, имеющих доступ к водной очистительной станции);

- обращение с твердыми отходами (доля твердых отходов, отобранных для переработки; общее количество твердых отходов, вывезенных на мусорную свалку и/или мусоросжигательный завод (в тоннах); ежемесячное производство отходов).

3. Социальный культурный показатель (соотношение служащих, не проживающих в данном месте, к общему количеству работающих в туризме; средняя длительность контрактов для туристского персонала; процент территории, занимаемой служащими, не проживающими в данной местности; количество зарегистрированных краж; соотношение населения (турист/хозяин).

4. Экономические показатели (сезонные колебания занятости в туристской сфере; сезонные колебания аренды жилья; общая жилищная емкость на представителя местного населения; средняя продолжительность ночевки).

Однако, для определения стратегических основ устойчивого развития региона важны не только показатели и индикаторы, но и туристско-

рекреационный потенциал. Ведь, не имея памятников историко-культурного и природного наследия, туристической и гостиничной инфраструктуры сложно говорить о развитии туризма на данной территории. Для осуществления оценки туристско-рекреационного потенциала необходимо рассмотреть ряд составляющих, среди которых: туристические ресурсы, туристическая инфраструктура и социально-экономические предпосылки развития туризма в регионе.

Структура туристического потенциала территорий (рис. 1) включает две группы – туристические ресурсы и туристическую инфраструктуру, которые в свою очередь включают соответствующие подгруппы. Туристские ресурсы и туристская инфраструктура включают общую подгруппу – социально-экономические ресурсы, к которым относятся следующие элементы: трудовые, информационные, управленческие, материально-технические и другие.



Рис. 1. Структура туристического потенциала территории¹¹

Данная классификация не является универсальной и подчеркивает разноаспектность ресурсов, формирующих потенциал территории. Оценка туристско-рекреационного потенциала территории является важной основой оптимизации и рационализации пространственной и хозяйственной

¹¹ Кусков А.С., Иванов А.В., Яшков И.А., Ширинкин П.С. Туристское ресурсоведение: учебник /А.С. Кусков и др./ М.: Университетская книга, 2011. – 348 с

организации территориальных туристско-рекреационных систем, определения ценности отдельных ресурсов и их сочетаний, выявления территориальных различий в обеспеченности ресурсами, определения путей рационального использования ресурсов и сбалансированного развития территории.

В научной литературе методики оценки туристского потенциала группируют по полученным результатам на количественные, качественные и смешанные. Количественная оценка используется при проведении экономических расчетов, качественная – для сравнения. Смешанный подход сочетает в себе количественный и качественный анализ.

Еще одна часто встречающаяся классификация – в зависимости от методологии подхода. Здесь выделяют две группы оценок: компонентные и комплексные. В основе компонентных оценок – исследование туристского потенциала по одному виду ресурса. Такая оценка не дает полного представления о туристском потенциале территории, поэтому больший интерес представляет вторая группа методик. Комплексная оценка подразумевает исследование всех элементов, оказывающих влияние на развитие туризма.

Описанная ниже методика В. Мацолы, согласно которой интегральная оценка туристско-рекреационного потенциала определяется как сумма баллов по отдельным компонентам по формуле:

$$РТП = Оэ + Ок + Ол + Ов + Оп + Ои + От + Ос + Ог + Он \quad (1)$$

где Оэ – оценка эстетических качеств территории;

Ок – оценка климатических условий;

Ол – оценка лесов;

Ов – оценка водоемов;

Оп – оценка природоохранных территорий;

Ои – оценка историко-культурного потенциала;

От – транспортная обеспеченность;

Ос – обеспеченность учреждениями санаторно-курортного хозяйства;

Ог – обеспеченность учреждениями гостиничного хозяйства;

Он – оценка рекреационной нагрузки территории.

Общая интегральная оценка туристско-рекреационного потенциала рассчитывается для летнего и зимнего сезона. Интегральная оценка туристско-рекреационного потенциала дает возможность выделить перспективные районы для развития туризма и рекреации. Полученные результаты оценки региона в баллах послужат основой для создания тематических карт.

Критерии оценки региона, а также методика их выставления подробно представлена в таблице 1.

Таким образом, система индикаторов устойчивого развития не имеет общей методики применения и состава используемых индикаторов. Приняты лишь общие попытки классификации индикаторов, создания методологии применения в общем виде. В свою очередь, для эффективной оценки устойчивого развития туризма в конкретном регионе, необходим глубокий анализ социальных, демографических, географических, экологических, экономических, природно-ресурсных, культурно-исторических показателей развития региона для определения потенциальных точек роста и развития.

Следует отметить также, что кроме экономического, экологического, социального и культурно-исторического блока, целесообразно включить блок удовлетворения качеством оказанных услуг. Так как помимо популяризации существующего туристического ресурса, необходимо привлечение к работе квалифицированных сотрудников.

Таблица 1. – Интегральная оценка туристско-рекреационного потенциала региона по методике В. Мацолы¹²

Показатель		Баллы		
		3	2	1
1. Оценка эстетических качеств территории, Оэ		Пейзажные ландшафты, высокая степень экзотичности и уникальности	Низкая степень экзотичности и уникальности, отсутствие контрастности	Равнинные, сильно лесистые
2. Оценка климатических условий, Ок	лето	Более 100 дней $t > 15^{\circ}\text{C}$	80-100 дней $t > 15^{\circ}\text{C}$	Меньше 80 дней $t > 15^{\circ}\text{C}$
	зима	Более 100 дней $t < 0^{\circ}\text{C}$	100-110 дней $t < 0^{\circ}\text{C}$	Меньше 100 дней $t < 0^{\circ}\text{C}$
3. Оценка лесов, Ол		60-40%	15-40%; больше 60%	Меньше 15%
4. Оценка водоемов, Ов		Большое количество незагрязненных водоемов, пригодных для универсального использования	*	Ограниченные возможности
5. Оценка природоохран-ных территорий, Оп		Больше 5% территории	3-5%	До 3%
6. Оценка историко-культурного потенциала, Ои		Больше 18 объектов/100 км ²	8-18 объектов/100 км ²	Меньше 8 объектов/100 км ²
7. Транспортная обеспеченность, От		Больше 0,42 км/км ²	0,29-0,42 км/км ²	Меньше 0,29 км/км ²
8. Обеспеченность учреждениями санаторно-курортного хозяйства, Ос		Больше 3 на 100 км ²	1-3 на 100 км ²	Меньше 1 на 100 км ²
9. Обеспеченность учреждениями гостиничного хозяйства, Ог		Больше 15 на 100 км ²	5-10 на 100 км ²	Меньше 5 на 100 км ²
10. Оценка рекреацион-ной нагрузки террито-рии, Он		Горные местности	Холмистые, возвышенные местности	Равнинные, низменные местности
Всего баллов, лето				
Всего баллов, зима				

Еще одной методикой оценки туристско-рекреационного потенциала региона, представленной в научной статье И.М. Гаврильчик является оценка, основанная на сумме блоков составляющих данную оценку, а именно: природно-рекреационного потенциала, культурно-исторического потенциала и социально-экономического потенциала района.

В свою очередь, каждая из составляющих имеет сложную структуру. В основу оценивания положена балльная шкала. Наиболее удобной, в связи со

¹² Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В. І. Мацола. – Львів, 1997. – 259 с.

спецификой проведения процедуры оценивания, является 3-балльная шкала, где 1 балл – ниже среднего, 2 балла – средняя, 3 балла – выше среднего.

Природно-рекреационный потенциал района определяется следующим образом:

$$Pr_i = \frac{P_i + G_i + B_i + OOPT_i + L_i + ML_i}{6} \quad (2)$$

где P_i – оценка рельефа i -го района;

G_i – оценка гидрографических ресурсов i -го района;

B_i – оценка биологических ресурсов i -го района;

$OOPT_i$ – оценка ресурсов особо охраняемых природных территорий i -го района;

L_i – оценка ландшафтов i -го района;

ML_i – оценка ресурсов минеральных вод и лечебных грязей i -го района.

Историко-культурный потенциал определяется по наличию объектов историко-культурного наследия на территории оцениваемого района с учетом степени их сохранности, уникальности и аттрактивности. Историко-культурный потенциал определяется следующим образом:

$$KIP_i = \frac{Ц_i + ПлЦ_i + K_i + M_i + KM_i}{5} \quad (3)$$

где KIP_i – культурно-исторический потенциал i -го района;

$Ц_i$ – оценка общего количества историко-культурных ценностей в i -м районе;

$ПлЦ_i$ – плотность историко-культурных ценностей в i -м районе;

K_i – оценка количества историко-культурных ценностей республиканского и международного значения в i -м районе;

M_i – оценка количества музеев в i -м районе;

KM_i – оценка количества культурных мероприятий в i -м районе.

Социально-экономическая оценка потенциала региона производится с точки зрения развития туристической инфраструктуры района: сети туристско-рекреационных учреждений, объектов питания и транспорта. Определяется по следующей формуле:

$$СЭП_i = \frac{TRU_i + TI_i + IP_i}{3} \quad (4)$$

где $СЭП_i$ – социально-экономический потенциал i -го района;

TRU_i – оценка сети туристско-рекреационных учреждений i -го района;

TI_i – оценка развития транспортной инфраструктуры i -го района;

IP_i – оценка развития индустрии питания в i -м районе.

Общая оценка туристско-рекреационного потенциала района мсчисляется по следующей формуле:

$$TRP_i = Pr_i + KIP_i + СЭП_i \quad (5)$$

где TRP_i – туристско-рекреационный потенциал i -го района;

PRP_i – природно-рекреационный потенциал i -го района;

KIP_i – культурно-исторический потенциал i -го района;

$СЭП_i$ – социально-экономический потенциал i -го района.

Ученые Хомич С.А., Карчевская Е.Н. в своей работе¹³ предлагают несколько иной подход к оценке туристско-рекреационного потенциала региона, который

включает ряд последовательных этапов:

– определение и оценку ключевых факторов формирования туристско-рекреационного потенциала;

– расчет интегральных показателей воздействия ключевых факторов формирования туристско-рекреационного потенциала (ресурсного, экологического, потребительского, инфраструктурного) и сравнительного индекса туристско-рекреационного потенциала.

Интегральные показатели воздействия ресурсного, экологического, потребительского и инфраструктурного факторов рассчитываются по следующей формуле:

$$I_i = \sum_{i=1}^n \frac{w_i}{Q} \times v_i \quad (6)$$

где I_i – интегральный показатель фактора формирования туристско-рекреационного потенциала;

w_i – величина показателя административного района, выраженная в системе физических величин;

v_i – весовой коэффициент показателя;

Q – величина исследуемого показателя конкретного региона в той же системе единиц.

Интегрированная оценка туристско-рекреационного потенциала представляет собой сравнительный индекс туристско-рекреационного потенциала и вычисляется путем комплексирования интегральных показателей факторов, формирующих комплексную оценку региона. Вычисляется по формуле:

$$И = \sum_{i=1}^n I_i \times K_j \quad (7)$$

где $И$ – сравнительный индекс туристско-рекреационного потенциала административного района;

I_i – интегральный показатель фактора формирования туристско-рекреационного потенциала;

k_j – коэффициент интенсивности воздействия фактора.

Таким образом, применение данной методики дает возможность произвести оценку туристско-рекреационного потенциала региона при помощи расчета интегральных показателей воздействия ресурсного, экологического, потребительского и инфраструктурного факторов, а также произвести расчет интегрированного показателя туристско-рекреационного потенциала исследуемого региона.

Предлагаемая типология районов Брестской области характеризует уровень развития туристско-рекреационной инфраструктуры региона. В основу

¹³ Хомич С. А., Карчевская Е.Н. Методическое обеспечение развития и пространственной дифференциации туризма в Гомельской области / С. А. Хомич, Е. Н. Карчевская// Проблемы региональной экологии. Рекреационные ресурсы, туризм и краеведение. – 2008. – № 4

типологии положены показатели, характеризующие сущность туристско-рекреационного потенциала. По каждому блоку туристско-рекреационного потенциала использовалось несколько показателей. Абсолютные показатели преобразованы в ранжированные ряды на основе бальной оценки. Оценка показателей проводилась относительно среднестатистического значения по Брестской области с целью выявления районов с наивысшим потенциалом. Показатели в разрезе районов, которые превышали средние значения по области оценивались в 3 балла, сопоставимые значения – 2 балла, значения ниже средних – в 1 балл.

Наиболее высокая плотность объектов материального наследия 0-3 категории отмечается в Жабинковском (52,6 ед./1000 км²), Брестском (49,7 ед./1000 км²) и Каменецком (45,6 ед./1000 км²). Самая низкая плотность объектов наблюдается в Лунинецком (7,8 ед./1000 км²) и Ляховичском (8,1 ед./1000 км²) районах. Однако следует отметить, что полученные данные не отражают в полной мере территориальную дифференциацию объектов историко-культурного наследия, т.к. объектов 3-ей категории в разрезе районов много, и они не всегда имеют достаточную аттрактивность и туристическую ценность. Также показатели плотности сильно зависят от площади районов. Так, высокая плотность объектов в Жабинковском районе обусловлена незначительной площадью района – всего 2% от площади области, при средних значениях – 6,25% для районов. Рассматривая число объектов материального историко-культурного наследия в разрезе районов, к наиболее аттрактивным районам следует отнести Брестский (84 объекта), Каменецкий (77 объектов), Пружанский (75 объектов), Кобринский (70 объектов) и Пинский (59 объектов) районы (рис. 2). Данная последовательность является более объективной с точки зрения историко-культурного потенциала районов и наличия туристических центров национального и областного уровня.

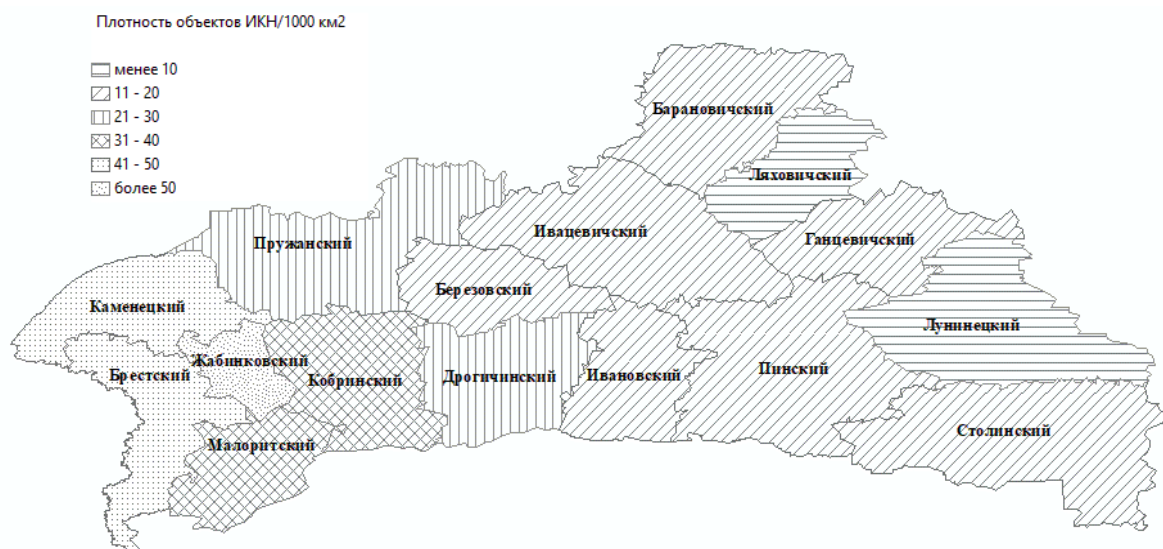


Рис. 2. Плотность объектов историко-культурного наследия на 1 000 км²

Примечание – Источник: Собственная разработка на основании¹⁴

¹⁴ Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь / склад. В.Я. Абрамскі, І.М. Чарняўскі, Ю.А. Барысюк. – Мінск : БЕЛТА, 2009. – 684 с.

В целях более объективного анализа показателей плотности историко-культурных ценностей Брестской области в разрезе районов была рассчитана плотность историко-культурных ценностей 0-2 категории, которые являются объектами международного и национального уровня. Показатели снизились значительно и составили в среднем 4,2 ед./1000 км² против 24,4 ед./1000 км² для объектов 0-3 категории. Наибольшая плотность объектов отмечена в Брестском (8,9 ед./1000 км²), Жабинковском (8,8 ед./1000 км²), Пинском (8,8 ед./1000 км²) и Кобринском (7,1 ед./1000 км²). Самая низкая плотность наблюдалась в Ганцевичском (0,0 ед./1000 км²) и Лунинецком (0,7 ед./1000 км²).

Ниже приведен перечень историко-культурных ценностей по районам Брестской области в соответствии с категорией ценности (табл. 2).

Таблица 2. – Перечень историко-культурных ценностей Брестской области в разрезе районов

Наименование района	Категория	Историко-культурные ценности
Барановичский	2	Покровский собор (г. Барановичи), Троицкая церковь (д. Вольно), Троицкий костел (Ишкольд), Преображенский костел (д. Новая Мышь), Юрьевский костел (д. Полонечка), Парковый ансамбль (д. Павлиново), церковь А. Невского (д. Столовичи)
Березовский	2	Руины монастыря картезианцев (г. Береза), Костел Св. Девы Марии (д. Сигневичи), усадьба Пусловских (д. Старые Пески)
Брестский	0-1	Мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой» и комплекс фортификационных сооружений (г. Брест)
	2	Исторический центр города, железнодорожный вокзал, бюсты В.И. Ленину и П.И. Климuku (г. Брест), Крестовоздвиженская церковь (д. Вистычи), Церковь Параскевы Пятницы (д. Збираги), Покровская церковь (д. Покры), усадьба Немцевичей (д. Скоки), Церковь Параскевы Пятницы и Троицкий костел (д. Черновчицы), Николаевская церковь (в. Черск), Преображенская церковь (д. Шумаки)
Ганцевичский	-	-
Дрогичинский	2	Троицкая церковь (д. Бездеж), Церковь Рождества Богородицы (д. Вовуличи), Юрьевская церковь (д. Валавель), Покровская церковь (д. Детковичи), усадьба Ожешко (д. Закозель), Святодуховский костел (д. Язвины)
Жабинковский	2	Покровская церковь (д. Орепичи), Николаевская церковь (д. Большие Сехновичи), Николаевская церковь (д. Здитово), Матиевичская церковь (д. Матиевичи), Николаевская церковь (д. Степянки), Преображенская церковь (д. Хмелево)
Ивановский	2	Музейный комплекс Н. Орды (д. Вороцевичи), Николаевская церковь (д. Дружилевичи), Петропавловская церковь (д. Мохро), Каплица (д. Молодово), Церковь Параскевы Пятницы (д. Ополь)
Ивацевичский	1	Коссовский дворцово-парковый ансамбль и усадьба Т. Костюшко (г. Косово)
	2	Свято-Юрьевская церковь (д. Альба), Успенская церковь (д. Бусяж), Свято-Успенская церковь (в. Бытень), Ильинская церковь (д. Белявичи), Церковь Рождества Богородицы (д. Глинная), Почтовая станция (д. Нехачево)

Каменецкий	1	Каменецкая вежа (г. Каменец), Троицкий костел (д. Волчин)
	2	Воскресенская церковь (д. Огородники), Церковь Рождества Богородицы (д. Войская), фрагменты дворцово-паркового ансамбля (г. Высокое), остатки усадьбы (д. Громыча), Преображенская церковь (д. Дмитровичи), Николаевская церковь (д. Малые Мурины), Церковь Казанской Богородицы (д. Рожковка), Онуфриевская церковь (д. Ставы), Михайловская церковь (д. Токары), Успенская церковь (д. Шишово)
Кобринский	2	Исторический центр, парк имени А.В. Суворова, здание Спасского монастыря, Николаевская церковь, Собор А. Невского, Петропавловская церковь, Здание бывшего синагоги, Усадебный дом А.В. Суворова, бюст А.В. Суворова (г. Кобрин), Покровская церковь (д. Буховичи), Церковь Параскевы Пятницы (д. Дивин), Дмитриевская церковь (д. Леликово), Николаевская церковь (д. Яромичи)
Лунинецкий	2	Николаевская церковь (д. Кожан-Городок), Георгиевская церковь (д. Синкевичи)
Ляховичский	2	Комплекс усадьбы Рейтанов (д. Грушевка), Покровская церковь (д. Кривошин), Липский костел (д. Липск), Комплекс бывшей усадьбы (д. Нача), парк «Совейки» (д. Совейки),
Малоритский	2	Церковь Рождества Богородицы (д. Доропеевичи), Церковь Рождества Богородицы (д. Ляховцы), Преображенская церковь (д. Олтуш), Преображенская церковь (д. Хотислав)
Пинский	1	Ансамбль монастыря францисканцев (г. Пинск)
	2	Исторический центр города, Костел К. Баромея, Памятник В.И. Ленину, здание бывшего иезуитского коллегия, здание бывшего дворца Бугримовича, придорожная каплица, ансамбль бывшего монастыря бернардинцев, здание гостиницы Гольцманов (г. Пинск), бюст В.А. Ралько (д. Оснежицы), Крестовоздвиженская церковь (д. Охово), Покровская церковь (д. Березовичи), Ильинская церковь (д. Вуйвичи), Троицкая церковь (д. Доброславка), Каплица и Церковь Рождества Богородицы (д. Дубой), усадьба (д. Заполье), Николаевская церковь (д. Купятичи), Церковь Рождества Богородицы (д. Лемешевичи), Троицкая церковь (д. Местковичи), Церковь Параскевы Пятницы (д. Месятичи), Парк «Поречье» и Церковь Рождества Богородицы (д. Поречье), Церковь Рождества Богородицы (д. Парохонск), Покровская церковь (д. Пинковичи), Вознесенская церковь (д. Ставок), Покровская церковь (д. Тырвовичи)
Пружанский	2	Пружанский палацык, торговые ряды (г. Пружаны), монастырь миссионеров (д. Лысково), руины дворцового комплекса, монастырь базилиан, Троицкий костел (г.п. Ружаны), Звонница (г.п. Шорошево),
Столинский	2	Парк Маньковичи, здание бывшей синагоги (г. Столин), Воскресенская церковь (д. Ольгомель), Церковь Параскевы Пятницы (д. Бережное), Ильинская церковь (д. Велемичи), Троицкая церковь (д. Городная), Георгиевская церковь (г. Давид-городок), Церковь Рождества Богородицы (д.Дубенец), Николаевская церковь (д. Ремель), Николаевская церковь (д. Рубель), Церковь Рождества Богородицы (д. Рухча 1-ая)

Примечание – Составлено автором на основе¹⁴

Важным критерием оценки туристско-рекреационного потенциала Брестской области является количество коечного фонда в санаторно-курортных организациях. Всего в Брестской области насчитывается 3798 койко-мест.

Наибольшее число койко-мест в разрезе районов имеет Жабинковский (760 койко-мест), Кобринский (532 койко-места) и Барановичский (526 койко-места) районы. В 6-ти районах области (37,5% районов) отсутствуют санаторно-курортные учреждения, соответственно число койко-мест рассчитать по ним не представляется возможным (Таблица 3). Более 400 койко-мест имеют Брестский и Пинский районы.

Гостиничная инфраструктура является одним из основополагающих факторов развития туризма и оценки туристско-рекреационного потенциала региона. В Брестской области насчитывается более 150 коллективных средств размещения. Гостиницы локализованы в центрах туристического спроса, а их номерной фонд составляет более 5 000 койко-мест. Лидерами по числу койко-мест в гостиницах являются – Брестский (койко-мест) и Пинский (679 койко-мест). В Барановичском, Каменецком и Кобринском районах число койко-мест в гостиницах составляет от 180 до 300. В остальных районах число койко-мест варьируется в пределах 35-100 койко-мест.

Таблица 3 – Обеспеченность койко-местами в санаторно-курортных учреждениях в разрезе районов Брестской области, 2018 г.

Наименование района	Санаторно-курортные учреждения	Количество койко-мест	Обеспеченность населения койко-местами, ед /1000 чел.
Барановичский	Санаторий «Магистральный», Санаторий «Чаборок»	526	2,5
Березовский	ОЦ «Энергия»	50	0,8
Брестский	Санаторий «Берестье», Санаторий «Солнечный»	496	1,3
Ганцевичский	–	–	–
Дрогичинский	–	–	–
Жабинковский	Санаторий «Буг», санаторий «Надзея»	760	31,5
Ивановский	Санаторий «Алеся»	264	7,0
Ивацевичский	–	–	–
Каменецкий	Санаторий «Белая Вежа»	250	7,3
Кобринский	ДРОЦ «Колос»	532	6,3
Лунинецкий	Санаторий «Свитанок»	100	1,5
Ляховичский	–	–	–
Малоритский	–	–	–
Пинский	ДРОЦ «Свитанок», Санаторий «Ясельда»	470	2,6
Пружанский	Санаторий «Ружанский»	350	7,6
Столинский	–	–	–

Примечание – Источник: Собственная разработка на основании¹⁵

¹⁵ Санатории Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sanatorii.by/> – Дата доступа: 08.04.2020

В таблице 4 представлены данные плотности коечного фонда и наименование гостиниц области.

Таблица 4 – Плотность коечного фонда гостиничных предприятий Брестской области

Наименование района	Наименование гостиниц	Плотность коечного фонда гостиничных предприятий, ед./1000 км ²
Барановичский	«Горизонт», «Славянская хата»	131,85
Березовский	«Энергия», Отель герба САС», «Ясельда»	53,09
Брестский	«Юность», «Белтаможсервис-Козловичи», «Энергия», «Мечта», «Старый город», «Строитель», «Акватель», «Граевское предместье», «Идея-Студия», «Интурист», «Буг», «Молодежная», «Веста», «Рыньковка», «Эрмитаж», «Hampton by Hilton Brest»	1176,78
Ганцевичский	«Журавушка»	22,81
Дрогичинский	«Дрогичин»	8,62
Жабинковский	«Лесная гавань»	0,00
Ивановский	«КАДМ в Иваново»	50,92
Ивацевичский	«Гостинный двор Нехачево», «Ивацевичи», мотель «Ивацевичский», «Телеханы»	45,36
Каменецкий	Гостиничный комплекс «Каменюки»	113,21
Кобринский	«Беларусь», «Суворов», «Бона»	91,19
Луинецкий	«Юбилейная»	21,78
Ляховичский	«Эдельвейс»	26,62
Малоритский	«Юбилейная»	33,49
Пинский	«Припять», «Аэлита», «Волна», «М10», «Светлана», «Спорт», «Ясельда», «Университетская»	205,70
Пружанский	«Мухавец», «Ружилона»	19,46
Столинский	«Горынь», «Давид-Городок»	29,62

Примечание – Источник: Собственная разработка на основании¹⁶

Агроусадьбы в Брестской области концентрируются вокруг центров спроса и особо охраняемых природных территорий. Наибольшее число агроусадьб сосредоточено в Брестском (79) и Каменецком (73) районах, что обусловлено близостью к областному центру и национальному парку «Беловежская пуща». Также высокая концентрация субъектов агроэкотуризма отмечается в Кобринском районе – 38. Самая низкая концентрация – в Ганцевичском (9), Ляховичском (9) и Дрогичинском (11) районах (рис. 3).

¹⁶ Перечень гостиниц Брестской области [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://belhotel.by/?search=all&s_obl\[6\]=1](https://belhotel.by/?search=all&s_obl[6]=1) – Дата доступа: 08.04.2020.

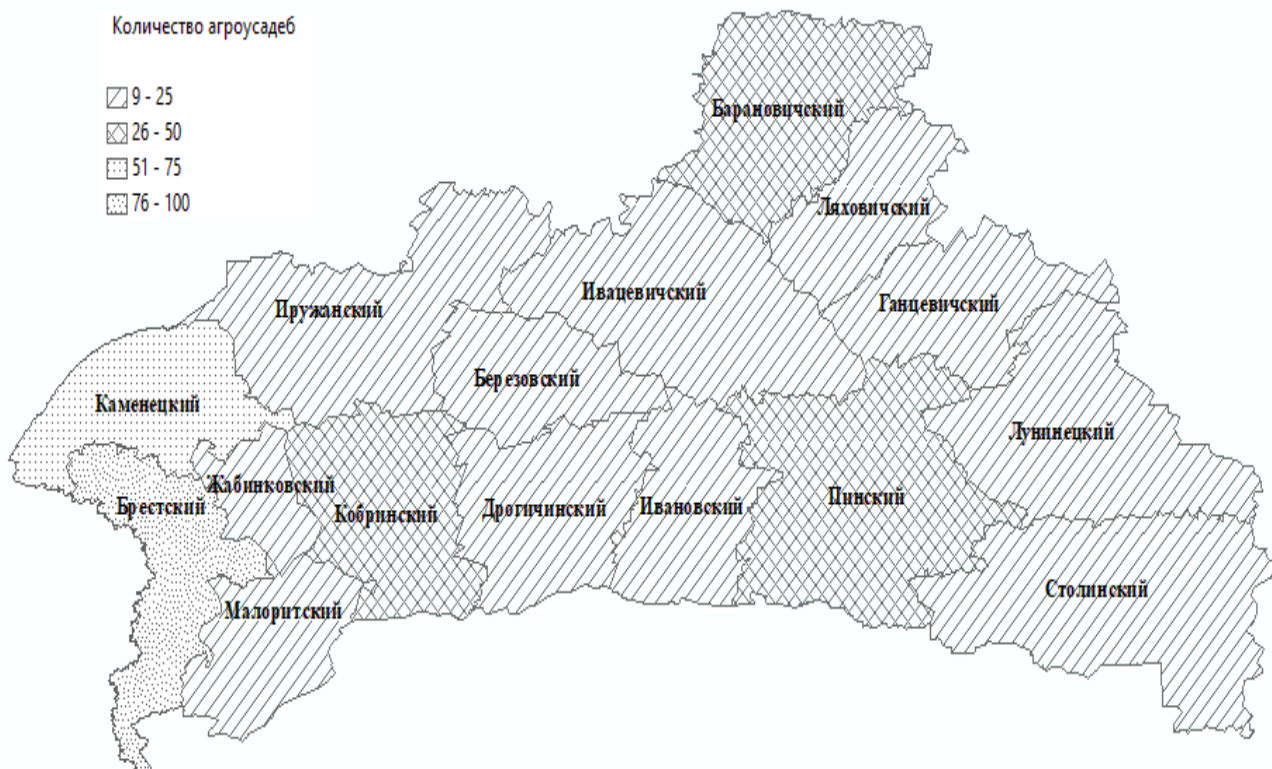


Рис. 3. Территориальная дифференциация агроусадб Брестской области

В остальных районах области число агроусадб варьируется в пределах 13-25 субъектов. Согласно данным за 2018 год, число обслуженных туристов в Брестской области составило 77 445 человек, из них 29,2% приходилось на Брестский район, на Пинский и Кобринский районы приходится 14,3% и 14,0% соответственно.

На Дрогичинский район приходится всего 0,4% туристического потока, а в абсолютных величинах число обслуженных туристов составляет 278 человек. Наиболее высокие показатели загрузки в среднем на одну агроусадьбу наблюдаются в Пинском (462 чел.), Малоритском (339 чел.), Брестском (323 чел.) и Кобринском (318 чел.) районах. Дрогичинский и Лунинецкий районы имеют самые низкие показатели – 23 чел. и 45 чел. соответственно.

Общая площадь особо охраняемых природных территорий (ООПТ) в области составляет 460 тыс. га (14,0% от общей площади). На территории региона располагается часть Национального парка «Беловежская пуца» (87 тыс. га), 18 заказников местного значения (344,7 тыс. га), 32 заказника местного значения (57,2 тыс. га), 29 памятников природы республиканского значения (0,5 тыс. га) и 77 памятников природы местного значения (1914 га).

Наибольшие площади особо охраняемых природных территорий отмечаются в Столинском (130 тыс. га), Ивацевичском (более 50 тыс. га), Пружанском (более 50 тыс. га) и Каменецком (48 тыс. га) (рис. 4). Наименьшая площадь ООПТ отмечается в Жабинковском районе (менее 500 га).

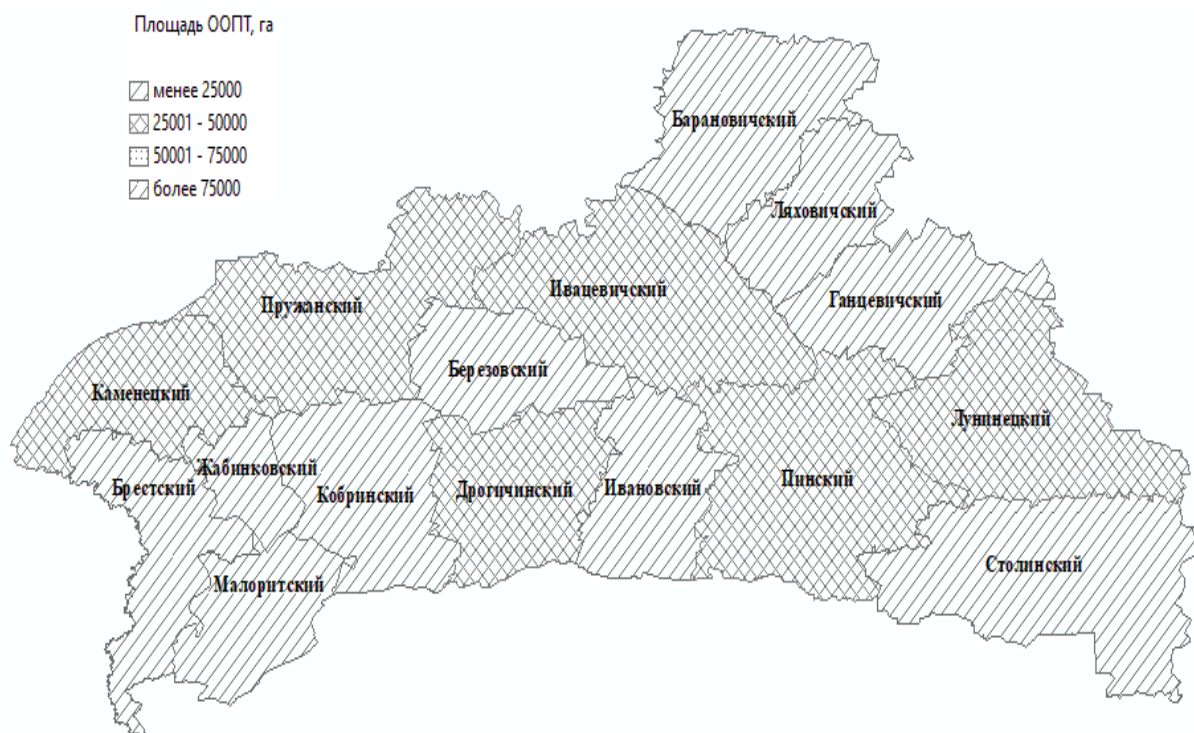


Рис. 4. Территориальная дифференциация районов Брестской области по площади ООПТ, % от площади района, 2018 г.

Источник: Составлено авторами на основании¹⁷

Всевозможные сочетания ключевых элементов ТРП на определенной территории оказывают различное влияние на интенсивность рекреационной деятельности, уровень и характер туристского спроса. Для выделения типологически сходных районов проводилась балльная оценка туристско-рекреационного потенциала и туристской инфраструктуры исследуемых районов. Основные типологические характеристики уровня развития туристско-рекреационного потенциала в районах Брестской области приведены в таблице 5.

Далее проведем анализ уровней основных типологических показателей развития туристско-рекреационного потенциала Брестской области в разрезе административно-территориальных единиц. Уровень показателей развития туристско-рекреационного потенциала определялся для каждого из индикаторов отдельно (табл. 6).

Оценка туристско-рекреационного потенциала районов Брестской области позволила выделить три типа районов по уровню развития туристско-рекреационной функции (рис. 5).

Тип А (высокий) – районы с высоким уровнем развития туристской инфраструктуры и высоким уровнем историко-культурного потенциала. К ним относятся Брестский, Каменецкий, Жабинковский, Кобринский и Пинский районы. Перечисленные районы, кроме Пинского, входят в туристско-рекреационную и безвизовую зону Бреста. Брестский район имеет наиболее высокие показатели по уровню историко-культурного потенциала и уровня развития туристической инфраструктуры, а также инфраструктуры агротуризма.

Таблица 5. – Основные типологические характеристики развития туристско-рекреационного потенциала районов Брестской области, 2018 г.

№ п/п	Наименование района	Доля в площади района	Плотность объектов ИКН, ед./1000 км ²	Плотность агроусадб, ед./1000 км ²	ООПТ, % от площади района	Плотность коечного фонда санаторно-курортных учреждений, ед./1000 км ²	Обеспеченность населения коечным фондом санаторно-курортных учреждений, ед./1000 чел.	Плотность коечного фонда гостиничных предприятий, ед./1000 км ²	Обеспеченность населения коечным фондом гостиничных предприятий, койко-мест/ тыс. чел.
1	Барановичский	6,87	3,11	12,87	5,33	233,51	2,5	131,85	1,42
2	Березовский	4,31	2,12	14,16	11,10	35,39	0,8	53,09	1,20
3	Брестский	5,16	8,87	46,74	8,68	293,46	1,3	1176,78	5,06
4	Ганцевичский	5,21	–	5,26	9,38	–	–	22,81	1,45
5	Дрогичинский	5,66	3,77	5,93	13,79	–	–	8,62	0,45
6	Жабинковский	2,09	8,77	27,77	0,68	1110,79	31,5	–	–
7	Ивановский	4,73	3,22	14,83	2,31	170,17	7,0	50,92	2,09
8	Ивацевичский	9,14	2,33	6,67	16,63	–	–	45,36	2,53
9	Камянецкий	5,15	7,11	43,27	27,68	148,18	7,3	113,21	5,55
10	Кобринский	6,22	6,37	18,63	3,15	260,81	6,3	91,19	2,20
11	Лунинецкий	8,26	0,74	5,91	13,15	36,92	1,5	21,78	0,89
12	Ляховичский	4,12	3,70	6,66	9,05	–	–	26,62	1,45
13	Малоритский	4,19	2,91	9,46	7,30	–	–	33,49	1,90
14	Пинский	10,07	8,79	7,88	7,58	142,39	2,6	205,70	3,69
15	Пружанский	8,62	2,48	8,85	17,19	123,85	7,6	19,46	1,19
16	Столинский	10,19	3,29	3,89	38,87	–	–	29,62	1,36

Источник: Собственная разработка на основании¹⁷

Плотность объектов историко-культурного наследия 0 – 2 категории в районах данного типа превышает 6 ед./1000 км². Плотность агроусадб высока и составляет выше 15 ед./1000 км². В Брестском, Пинском и Камянецком районах отмечается высокая плотность коечного фонда гостиничных предприятий. Жабинковский район имеет высокие показатели плотности объектов историко-культурного наследия 0-2 категории и коечного фонда санаторно-курортных учреждений. По уровню и характеру развития туристской функции районы данного типа можно отнести к центральным и многофункциональным районам с интенсивным развитием туризма.

Тип Б (средний) – районы со средним уровнем развития туристской инфраструктуры и средним рекреационным потенциалом (Барановичский, Ивановский и Пружанский районы). Данный тип характеризуют средние показатели плотности коечного фонда санаторно-курортных учреждений, и варьируется в пределах 150-300 койко-мест/1000 км². Барановичский район имеет средний показатель плотности койко-мест гостиничных предприятий – 132 ед./1000 км². Районы данного типа по уровню и характеру развития туристской функции можно отнести к полупериферийным со средним рекреационным потенциалом и среднеразвитой туристской функцией.

Таблица 6. – Основные типологические характеристики развития туристско-рекреационного потенциала административных районов Брестской области, 2019 г.

Уровень туристско-рекреационного потенциала	Наименование района	Плотность объектов ИКН, ед./1000 км ²	Плотность агроусадб, ед./1000 км ²	ООПТ, % от площади района	Плотность коечного фонда санаторно-курортных учреждений, ед./1000 км ²	Обеспеченность населения коечным фондом санаторно-курортных учреждений, ед./1000 чел.	Плотность коечного фонда гостиничных предприятий, ед./1000 км ²	Обеспеченность населения коечным фондом гостиничных предприятий, койко-мест/ тыс. чел.
Высокий	Брестский	В	В	Н	С	Н	В	В
	Камянецкий	В	В	В	С	С	С	В
	Жабинковский	В	С	Н	В	В	Н	Н
	Кобринский	В	С	Н	В	С	Н	Н
	Пинский	В	Н	Н	С	Н	В	С
Средний	Барановичский	Н	Н	Н	С	Н	С	Н
	Ивановский	С	Н	Н	С	С	Н	Н
	Пружанский	Н	Н	С	С	С	Н	Н
Низкий	Березовский	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
	Ганцевичский	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
	Дрогичинский	С	Н	С	Н	Н	Н	Н
	Ивацевичский	Н	Н	С	Н	Н	Н	С
	Лунинецкий	Н	Н	С	Н	Н	Н	Н
	Ляховичский	С	Н	Н	Н	Н	Н	Н
	Малоритский	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Столинский	С	Н	В	Н	Н	Н	Н	

Примечание: В – высокий, С – средний, Н – низкий

Источник: Составлено авторами на основе собственных исследований

Тип В (низкий) – районы с низким уровнем развития туристской инфраструктуры и средним уровнем рекреационного потенциала (Березовский, Ганцевичский, Дрогичинский, Ивацевичский, Лунинецкий, Ляховичский, Малоритский и Столинский) составляют 16,7% территории Брестской области и имеют низкие показатели развития туристской инфраструктуры: плотность коечного фонда гостиничных предприятий менее 50 ед./1000 км², плотность коечного фонда санаторно-курортных учреждений составляет менее 15 ед./1000 км². В Столинском районе отмечается самая высокая доля ООПТ от площади района – 38,9%. Дрогичинский, Ивацевичский и Лунинецкий районы имеют средние показатели доли ООПТ от площади района. Дрогичинский и Столинский районы также имеют средние показатели плотности объектов ИКН – 3,8 ед./1000 км² и 3,3 ед./1000 км² соответственно. Районы данного типа по уровню и характеру развития туристской функции можно отнести к периферийным со средним рекреационным потенциалом и низкоразвитой туристской функцией. К стагнирующим районам с низкими показателями туристско-рекреационного потенциала относятся – Березовский, Ганцевичский и Малоритский.



Рис. 5. Типология районов Брестской области по уровню развития туристско-рекреационной функции

Источник: Составлено авторами на основе собственных исследований

Исследование позволило сделать следующие выводы:

1. Районы, имеющие высокий уровень развития историко-культурного потенциала и туристской инфраструктуры прилегают непосредственно к туристическому центру национального и международного значения – Бресту. Брест формирует туристско-рекреационную зону в контексте модели «центр-периферия». Все районы зоны относятся к центральным многофункциональным районам с интенсивным развитием туристско-рекреационного потенциала и субцентральной с развитой туристской функцией.

2. Районы, имеющие полупериферийное топологическое положение и относящиеся к типу районов со средним уровнем развития туристско-рекреационного потенциала, характеризуются средним уровнем развития историко-культурного, рекреационного потенциала и туристской инфраструктуры.

3. Районы, имеющие периферийное топологическое положение, по уровню развития туристской функции относятся к периферийным районам со средним и экстенсивным развитием туристского потенциала.

1.6. ФОРМУВАННЯ НАПРЯМКІВ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОЮ ГАЛУЗЗЮ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ *

У сучасних умовах господарювання, функціонування галузі туризму характеризується своєрідною активізацією, проте існує чимало вагомих стримуючих факторів, зокрема економічна криза, спричинена поширенням коронавірусної інфекції у 2020 році у світі. Найважливішим серед них є недосконалість нормативно-правової бази, економічна та політична нестабільність країни, обмеженість асортименту запропонованих послуг, відсутність комплексного бачення розвитку туризму як перспективного динамічного напрямку; недосконалість інформаційного забезпечення щодо застосування туристичних ресурсів. Разом з тим, наявний потенціал дозволяє ставити завдання ефективного відтворення людських ресурсів і генофонду нації шляхом оздоровлення, забезпечення повноцінного відпочинку громадян, шляхом перетворення туристично-рекреаційної сфери на вагоме джерело створення нових робочих місць та наповнення державного і місцевих бюджетів згідно концепції сталого розвитку¹.

Зазначені проблеми неможливо вирішити без підтримки держави, хоча туристична індустрія є специфічним і досить складним об'єктом державного регулювання. Зважаючи на те, що основою будь-яких змін є організація ефективного державного управління, головна функція якого – створення сприятливого середовища для реалізації нових економіко-соціально-значимих тенденцій, без удосконалення механізму державного управління галуззю туризму стратегічний розвиток неможливий. Тому сьогодні визріла потреба динамічних змін, впровадження міжнародних прогресивних практик у систему державного управління галуззю туризму.

Туризм є однією з галузей національної економіки, якій притаманний бурхливий розвиток. Індустрія туризму з кожним днем набуває вагомшого значення для розвитку соціально-економічної сфери та інтеграції України у світовий туризм. Збільшення туристичних потоків є вагомим чинником покращання рівня й якості життя, створення нових робочих місць, поповнення бюджету держави та підвищення її туристичного іміджу у світі.

Розвиток туризму – це і збереження національних традицій, сприяння розвитку народних ремесел і промислів, відродження стародавніх рецептів приготування страв, популяризація еко-туризму і збереження природних багатств держави. Розвиток туризму безпосередньо впливає на розвиток транспортної галузі, торгівлі, зв'язку, сільське господарство, будівництво та інші сектори економіки і є перспективним напрямом перебудови й розвитку економіки. Важливими факторами розвитку галузі туризму є природний та історико-культурний потенціал країни. Зокрема, Україна, маючи унікальні природні багатства, безцінну історико-культурну спадщину, має всі умови

* Автори Якимчук А.Ю., Якимчук О.Ф.

¹ Цілі сталого розвитку 2016 - 2030. ООН Україна. URL : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

зادля розвитку галузі туризму та за ефективного організованого державного управління здатен сприяти активному соціально-економічному розвитку держави.

Світова рада подорожей та туризму (WTTC) звертає увагу на той факт, що внесок галузі туризму у ВВП країни є складною системою, яка охоплює:

- прямі витрати туристів на подорожі, зокрема проїзд, розміщення, дозвілля, харчування;

- непрямі внески туристичної діяльності у бюджет країни, також інвестиції в галузь туризму (розвиток інфраструктури, транспорту); державні капіталовкладення у туризм; закупівля товарів, робіт і послуг суб'єктами туристичної галузі;

- індукований внесок у ВВП країни, тобто це є витрати тих осіб (підприємств, установ, організацій), які отримують прибуток у галузі туризму.

Відповідно до оцінки Світової ради загальний внесок туризму у ВВП України майже 160 млрд. грн., тобто 6% ВВП². Зокрема прямі витрати туристів – 42,8 млрд. грн., а решта є непрямими й індукованими внесками (рис. 1).

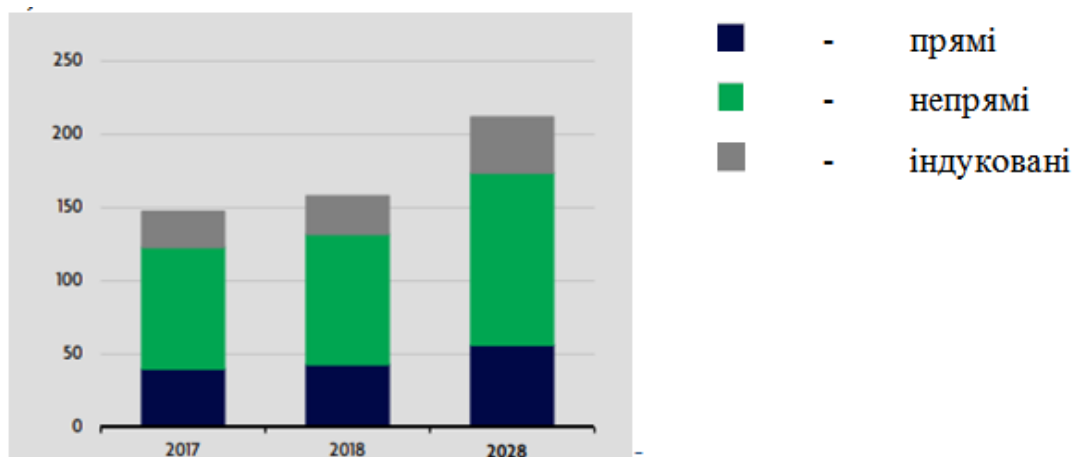


Рис. 1. Фактичний і прогнозований внесок туризму до ВВП України, млрд грн.

З метою врегулювання туристичної діяльності на загальнодержавному рівні, нині розроблено цілу низку нормативно-правових актів, законів, нормативів, постанов, методичних рекомендацій, якими сформовано пріоритетні напрями розвитку галузі туризму в Україні. Задля забезпечення умов прискореного розвитку галузі туризму, перетворення її у високоефективну, інтегровану у світовий ринок галузь розроблено Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Стратегія визначає інтегрований підхід до формування і реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, який передбачає поєднання складових, які наведені у табл. 1.

Згідно статті 6 Закону України «Про туризм»³: «Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і

² Travel & Tourism Competitiveness. World Economic Forum Report 2017=Світовий економічний форум, звіт 2017. URL : <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2017/country-profiles/#economy=UKR>

³ Про туризм (зі змінами та доповненнями) : закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Дата оновлення : 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>

створює умови для туристичної діяльності. Реалізація державної політики в галузі туризму здійснюється шляхом:

Таблиця 1 – Складові державної політики галузі туризму відповідно до Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року

Галузева державна політика розвитку туризму	Територіальна політика розвитку туризму	Секторальна політика розвитку туризму
(міжгалузева координація та системний розвиток складових галузі туризму), як такі: – туристична діяльність (туроператори, турагенти, діяльність екскурсоводів); – послуги з розміщення (колективні та індивідуальне розміщення); – транспорт (автомобільний, повітряний, залізничний, водний та міський громадський); – туристичні інформаційні центри; – музеї, галереї; – театри, клуби; конгрес-холи і конференц-центри; – заклади громадського харчування; – спортивні арени; – торгові центри, магазини, сувенірні лавки; – ІТ компанії; – страхові компанії; медіа-компанії.	(міжрегіональна кооперація, досягнення рівномірного та збалансованого розвитку туристичних регіонів, територій), як такі: – північ, південь, схід, захід, центр; – області; – райони; – територіальні громади; – курорти; – туристичні території.	(створення системи стратегічного планування розвитку видів туризму на основі їх чіткої класифікації та визначення пріоритетних на державному та регіональному рівні), як такі: – міський туризм; – екологічний (зелений); – етнічний; – сільський; – культурно-пізнавальний; – подієвий; – медичний, лікувально-оздоровчий; – гастрономічний; – релігійний; – гірський, спортивний, велосипедний; – пригодницький та активний; – науковий та освітній; – круїзний та яхтовий; – шопінг та розважальний туризм; – інші пріоритетні види туризму.

- визначення і реалізації основних напрямів державної політики в галузі туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму;
- визначення порядку класифікації та оцінки туристичних ресурсів України, їх використання та охорони;
- спрямування бюджетних коштів на розробку і реалізацію програм розвитку туризму;
- визначення основ безпеки туризму;
- нормативного регулювання відносин у галузі туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян);
- ліцензування в галузі туризму, стандартизації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу;
- встановлення системи статистичного обліку і звітності в галузі туризму та курортно-рекреаційного комплексу;
- організації і здійснення державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму;

- визначення пріоритетних напрямів і координації наукових досліджень та підготовки кадрів у галузі туризму;
- участі в розробці та реалізації міжнародних програм з розвитку туризму.

Сьогодні в науці функціонує досить велика кількість визначень поняття державного управління у галузі туризму. Зокрема, державне управління у галузі туризму - це такий різновид діяльності держави, основною суттю якого є реалізація управлінського впливу на цю галузь через використання повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування та через виконання законодавчих актів, реалізацію управлінських функцій стосовно комплексного розвитку вітчизняного туризму, а також забезпечення реалізації державної туристичної політики⁴.

Державне управління у галузі туризму необхідно розглядати в контексті трьох аспектів:

1) інституційний аспект – це цілеспрямована управлінська діяльність держави стосовно розвитку туризму як соціально-орієнтованої сфери економіки;

2) функціональний аспект – це сукупність процесів та результатів впливу на галузь туризму як об'єкта державного управління;

3) інструментальний аспект – це сукупність своєрідних механізмів, методів і важелів впливу органів державного управління на розвитку туризму.

Отже, державне управління галуззю туризму – це сукупність своєрідних механізмів, засобів і методів впливу, які застосовують в управлінській діяльності держави через управління задля розвитку галузі туризму як соціально-орієнтованої й економічно перспективної сфери економіки.

Узагальнюючи вищенаведені аспекти, пропонуємо розглядати державне управління туристичною галуззю як різновид державного регулювання соціально-економічною діяльності держави, який передбачає цілеспрямований вплив на систему взаємовідносин на ринку туристичних послуг з метою його розвитку під впливом попиту й пропозиції на туристичні послуги. Зокрема, метою державного управління галуззю туризму є:

- забезпечення прав громадян на відпочинок, свободу пересування, зміцнення здоров'я, задоволення духовних потреб;
- забезпечення безпеки туризму, захисту прав і законних інтересів туристів, збереження цілісності туристично-рекреаційних ресурсів;
- створення сприятливих умов для розвитку туризму, реалізацію потенціалу суб'єктів туристичної діяльності;
- охорона довкілля, збереження історико-культурної спадщини.

Розвиток туризму в Україні, посилення ролі місцевих органів державної влади у державному управлінні, висока ймовірність не лише позитивного

⁴ Василів О.Б. Державне управління розвитком туристично-рекреаційної галузі на регіональному рівні (на прикладі Івано-Франківської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О.Б. Василів ; Львів. регіон. ін-т держ. упр. при Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Львів, 2008. 20 с.

впливу туристичної галузі на соціально-економічний розвиток регіону, але й виникнення ризиків від неконтрольованих потоків туристів, чутливість галузі туризму до факторів зовнішнього макро- та мезооточення. Такі закономірності визначають необхідність удосконалення фактичної системи державного управління галуззю туризму.

Державне управління у галузі туризму необхідно ґрунтувати на трьох рівнях – національному, регіональному й локальному (рівні ОТГ). Також необхідна своєрідна спеціалізація та структуризація послуг туристичної діяльності, тобто, конкретне визначення різновидів туризму. Це є однією з проблем у сфері нормативно-правового забезпечення та інформаційного супроводу туризму в Україні. Також на розвиток туризму у кожному регіоні України істотний вплив має регіональна туристична політика, яка є управлінською діяльністю держави й спрямована на становлення, функціонування і стратегічний розвиток галузі туризму на певній території, в межах кожної ОТГ задля формування позитивного її туристичного іміджу; реалізується на комплексному дослідженні розвитку туризму, пропонує стратегічні напрями розвитку туристичної інфраструктури конкретної ОТГ, регіону і держави в цілому.

Водночас, сучасні тенденції розвитку туризму та визнання галузі туризму як однієї із пріоритетних галузей і національної, і регіональних економік потребують досліджень, зокрема стосовно визначення суті механізму державного управління галуззю туризму як складної поліфункціональної структури, переваг створення та стратегічного розвитку туристичного кластера в регіоні, а також організації міжрегіонального співробітництва через відповідний кластер. Системний підхід до механізмів державного управління дозволить здійснити аналіз сучасного стану розвитку туристичної інфраструктури, окреслити головні проблеми й намітити перспективи розвитку туризму на локальному і регіональному рівнях; розглянути стратегічні напрями реалізації сучасних інформаційних технологій у діяльність органів управління держави. Адже незважаючи на наявність достатньо великої кількості аналітичних наукових досліджень, сфера державного управління діє не досить ефективно; на сьогодні переважна більшість актуальних питань розвитку туризму є нерегульованими і залишаються без уваги як з боку органів державної виконавчої влади, так й органів місцевого самоврядування.

Україна займає одне з пріоритетних місць Європи за кількістю наявних природних та історико-культурних ресурсів, які зможуть активізувати туристичні потоки в країну⁵. Курортно-рекреаційні території України займають майже 9,1 млн га, а це 15% її загальної території. Запаси мінеральної води дають можливість використовувати більше 64 тис. м³ на добу. В Україні на державному обліку знаходиться більше 130 тисяч пам'яток: з них – 57206 пам'яток археології, 51364 – пам'яток історії, 16293 – пам'яток архітектури і містобудування, садово-паркового мистецтва і ландшафту, 5926 – пам'яток

⁵ Прейгер Д.К., Мальярчук І.А. Міжнародний туризм в Україні як форма розвитку інтеграційних комунікацій. *Стратегічна панорама*. 2005. № 3. С. 96–106

монументального мистецтва. В Україні є 61 історико-культурний заповідник, 13 з яких є національними⁶.

В Україні функціонують 1230 закладів готельного типу, які щорічно обслуговують понад 4 млн осіб (серед них 17,5% – іноземці); 3,3 тисячі санаторно-курортних та оздоровчих закладів, які щорічно обслуговують близько 3,2 млн. відпочивальників (14% з яких є іноземцями). Науково-методичне та кадрове забезпечення туристичної галузі реалізують понад 130 вищих навчальних закладів, Науковий центр розвитку туризму Міністерства культури і туризму України та чотири науково-дослідних інститутів Міністерства охорони здоров'я України.

Загалом в Україні у туристичній діяльності задіяно понад 243 тис. осіб на постійній основі, а близько 1 млн осіб мають сезонну роботу. Це свідчить про значний вплив та потребу у розвитку галузі туризму й зменшення безробіття.

Необхідно звернути увагу на те, що впродовж останніх років Україна динамічно рухається в напрямі зміни орієнтирів на міжнародні пріоритети. Це підтверджують такі фактори:

- розширення сфери міжнародної діяльності, презентація туристичного потенціалу країни на міжнародних виставках туристичного напрямку;
- збільшення туристичного бюджету країни;
- створений туристичний бренд;
- проведення щорічних прес-турів для іноземних журналістів;
- збільшення суми сплаченого туристичного збору (за підсумком 2018 року – зібрано 90,2 млн грн., а у 2017 році – 70 млн грн.);
- збільшення туристичного бюджету обласних центрів на 2020 рік;
- збільшилась кількість напрямків в Україну від бюджетних авіакомпаній;
- понад 130 об'єднаних територіальних громад виокремили галузь туризму як пріоритетну у своєму розвитку.

Задля розвитку національного туризму варто зосередитися на удосконаленні таких найбільш нагальних напрямів:

1. *Цінова політика.* З 1 січня 2019 року набули чинності зміни до Податкового кодексу, внесені Законом України від 23 листопада 2018 року №2628-VIII. Зокрема, внесено зміни до ст. 268 Податкового кодексу України, яка регулює порядок оподаткування туристичним збором. Зміни передбачають можливість стягувати турзбір з громадян України, тобто внутрішніх туристів до 0,5% від мінімальної зарплати за одну добу проживання, а з іноземців, як в'їзних туристів – до 5%. Зокрема, у 2019 році 0,5% від мінімальної заробітної плати становили 20,87 грн., а 5 % – це 208,65 грн. Диференціація ставки туристичного збору на внутрішній і в'їзний туризм провокує цінову дискримінацію відносно до туристів і готельного бізнесу. Адже, іноземні туристи платитимуть в рази більше, ніж національні громадяни. Така політика не сприяє міжнародній співпраці, дещо дискредитує Україну на міжнародному рівні. Також по відношенню готельного бізнесу також є цінова дискримінація.

⁶ Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ЦУЛ, 2007. 432 с.

Зокрема, у п'ятизіркових готелях із вартістю номерів близько 200-300 доларів за ніч, туристичний збір не надто відчується відносно загальної ціни, а ось у бюджетних готелях це нововведення неабияк відчутне. Адже в Україні переважно бюджетні засоби розміщення, і якщо вартість проживання до 1000 гривень за добу, то туристичний збір становитиме понад 200 гривень, тобто 20% вартості проживання. Ставки туристичного збору більше 10% від вартості проживання за добу немає в жодному місті світу.

2. Фонди розвитку. Сьогодні надзвичайно важливим є подальше використання коштів від туристичного збору, так як немає механізму реалізації спрямування цих коштів на розвиток туризму. Це питання має стати пріоритетним при удосконаленні законодавства у сфері туризму. У 2018 році підготовлені проекти – Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо розвитку туризму, Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення місцевих фондів розвитку туризму та пільгового використання їх коштів. Ці законодавчі акти передбачають, що кошти від туристичного збору будуть зараховуватися до державного та місцевого фондів розвитку туризму, і розподілятися на розвиток інфраструктури галузі в цілому. Оскільки, такого механізму освоєння коштів державного та місцевих фондів немає, то є ризик, що будуть реалізуватися інфраструктурні проекти, а не розвиткові, що б сприяло створенню нових робочих місць. Проте станом на сьогоднішні дані законодавчі проекти відкликано.

3. Підвищення якості туристичних послуг. З 1 січня 2019 року переважна більшість суперечливих технічних стандартів Радянського Союзу – ГОСТів, розроблених до 1992 року, втратили чинність в Україні. Всього скасовується 12090 радянських ГОСТів. Це проходить у рамках Програми діяльності Кабінету міністрів України. Згідно наказів Національного органу стандартизації, 1173 радянських ГОСТів залишаються чинними до 1 січня 2022 року. В Україні триває впровадження Європейських стандартів (EN) як національних стандартів, в першу чергу, гармонізованих європейських стандартів.

3. Грантова діяльність у галузі туризму. В Україні не розроблена законодавча база, яка б окреслила механізми функціонування та діяльності різних видів фондів. Зокрема, чинним є Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Згідно даних Державної фіскальної служби, станом на квітень 2019 року зареєстровано 18557 благодійних організацій (квітень 2017 року – 17062). Однак, на думку експертів Українського форуму благодійників більшість благодійних організацій є лише за документами, а весь благодійний бюджет України це 500-1000 організацій.

За підтримки Ініціативного центру сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання» та Міжнародного фонду «Відродження» у 2005 року створено Український форум благодійників – першу професійну асоціацію українських благодійних фондів та асоціацій⁷. До асоціації входить 30 повноправних членів та понад 10 асоційованих.

⁷ Петрович Й., Гарман В. Управління інвестиційною діяльністю в рекреаційно-туристичній сфері. Регіональна економіка. 2004. № 1 (31). С. 70–76.

4. *Смарт-технології та їх застосування.* Сьогодні сприяє тенденціям електронного врядування, яке поступово втілюється і в Україні. Серед найбільш масштабних проєктів є створення мережі ЦНАП – центрів надання адміністративних послуг, які функціонують по всій території країни. Також запроваджено оформлення електронних віз до України; з січня 2019 року оформлення таких віз доступним для громадян з 52 країн світу.

Яскравим прикладом втілення тенденцій smart-city в Україні є місто Київ. Київрада ухвалила концепцію «КИЇВ СМАРТ СІТІ – 2020», що передбачає базові засади для подальшого інфраструктурного, технологічного, економічного й соціального розвитку столиці, а також функціонування нового вектора трансформації міського простору. Серед основних пріоритетів концепції виокремлено розвиток внутрішнього туризму з використанням смарт-рішень та смарт-технологій, проте не передбачено створення механізму взаємодії з туристами.

5. *Розвиток креативності у галузі туризму.* За ініціативи громадського об'єднання «Творча майстерня «Штука» спільно із Британською радою в Україні та Центром міської історії Центрально-Східної Європи у 2011 році презентували проєкт «Творимо креативні міста в Україні». Ідея проєкту – зробити доступною інформацію про концепцію творчих міст, поширити напрацьовані ідеї в рамках гри «Місто майбутнього», поділитися досвідом для використання креативності у розвитку міст та громад в Україні, підвищення туристичного іміджу територій.

Сьогодні все частіше у розвитку міст і територій обирається шлях інноваційності й креативності, що дозволить привернути увагу та збільшити туристичний потік. На національному рівні туризм та креативні індустрії визнані важливими частинами експортної стратегії України, що, насамперед, покращить імідж країни на міжнародному рівні.

Саме 2019 рік можна вважати визначним для розвитку туризму: Президент України визнав туризм у числі п'яти економічних пріоритетів для розвитку країни. Це вперше за всю історію України туризм серед пріоритетів розвитку. Також Національна туристична організація України оголосила 2019 рік – роком якості у туризмі. Отже, використання міжнародних тенденцій сприяє суттєвим змінам, що підтверджує світовий рейтинг конкурентоздатності. Зокрема, Україна за останні два роки піднялася на 10 позицій за індексом конкурентоздатності у сфері подорожей і туризму й, принагідно, зайняла 78 місце із 140 країн світу¹. До п'ятірки лідерів увійшли Іспанія, Франція, Японія, Німеччина та США. Україна отримала 3,7 бала із 7 можливих. На стільки ж балів оцінили Шрі-Ланку, Ямаїку, Казахстан, Вірменію, Намібію. Вплив на позитивне зростання у рейтингу забезпечило прогрес у питанні безпеки: за цим критерієм Україна отримала 4,8 бала із 7 можливих. Зокрема, впродовж попередніх років, у процесі поступової стабілізації та відновлення Україна значно покращила такі свої позиції у міжнародному рейтингу:

- ділове середовище (зі 124 місця піднялася на 103 місце);
- безпеку (зі 127 місця здобула 107 місце);

- міжнародну відкритість (зі 78 позиції піднялася на 55 місце);
- загальну інфраструктуру (зі 79 сходинки піднялася на 73 місце).

За підсумками I півріччя 2019 року Україна посіла друге місце за кількістю перевезених авіапасажирів серед країн Східної Європи. У цьому рейтингу, з 10 країн – Україна вперше обійшла Румунію, хоча дещо поступилася Польщі. Враховуючи кількість позитивних зрушень, стан реалізації потенціалу України у галузі туризму належним чином досі не розкрито. Тому задля удосконалення системи державного управління галуззю туризму необхідно реалізувати такі напрями:

- створення та укомплектування спеціалістами окремих структурних підрозділів з питань туризму у структурі районних державних адміністрацій, об'єднаних територіальних громадах;
- забезпечення ліцензування діяльності туристичних агентств;
- проведення статистичної звітності згідно до сучасних світових методик;
- забезпечення маркування та знакування туристичних маршрутів відповідно до всеукраїнського зразка;
- забезпечити систему збереження й відновлення об'єктів історико-культурної спадщини для подальшого використання у галузі туризму;
- забезпечення розроблення механізму діяльності мережі туристично-інформаційних центрів по всій території України.

Отже, визначено основні напрямки впровадження міжнародного досвіду у систему туристичної галузі. Встановлено, що Україна має значні потенційні можливості задля динамічного розвитку галузі туризму, розширення міжнародного співробітництва, однак наявний туристичний потенціал реалізується недостатньо і можна стверджувати, що індустрія туризму в Україні розвивається досить повільними темпами, спостерігаються лише незначні позитивні тенденції розвитку. Також необхідно відмітити, що сьогодні у країні є суттєві зрушення та усвідомлення потреби невідкладних змін. Зокрема, пріоритетами для удосконалення системи державного управління галуззю туризму мають стати: створення та укомплектування спеціалістами окремих структурних підрозділів з питань туризму у структурі районних державних адміністрацій, об'єднаних територіальних громадах; забезпечення ліцензування діяльності туристичних агентств; проведення статистичної звітності відповідно до сучасних світових методик; забезпечення маркування та знакування туристичних маршрутів відповідно до всеукраїнського зразка; забезпечити систему збереження й відновлення об'єктів історико-культурної спадщини задля подальшого безпечного використання у галузі туризму; забезпечення розроблення механізму діяльності мережі туристично-інформаційних центрів по всій території України. Запровадження цих заходів значно покращить туристичний імідж та місце України у світовому рейтингу.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИЗМУ

2.1. У «ЧОТИРИКУТНИКУ СМЕРТІ»: ВОЄННО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАМ'ЯНЦЯ НА ПОДІЛЛІ, ЯК СТОЛИЦІ СОБОРНОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ *

Кам'янець-Подільський, який згадується першим серед туристичних див України, відомий широкому загалу українських та іноземних туристів передусім своєю історичною фортецею XV –XVIII ст. польсько-турецького походження (правильніше – замком, тому що за середньовіччя неприступну фортецю являло собою усе місто)¹. Але туристичний потенціал міста цим далеко не вичерпується, оскільки Українські визвольні змагання 1917 – 1920 рр. надали йому можливість стати на досить тривалий час (біля 1 року) столицею Соборної України (УНР та ЗУНР) з повноцінним виконанням столичних функцій та наявністю усіх відповідних структур, включаючи міліарні, пов'язані із збройними силами УНР (Дієва Армія) та ЗУНР (Українська Галицька Армія). Практично усі будівлі, де вони знаходились, збереглися в місті донині і мають пряме відношення до діяльності найбільш відомих очільників Директорії УНР, в першу чергу, до Голови Директорії і Головного Отамана Армії УНР Симона Петлюри. Усі ці факти повинні відбитися на іміджі та розвитку туристичних потоків та брендів цієї дестинації, тим більше, що у світовій практиці (США, Китай) туристичні бренди іноді створюються штучно, міста змінюють назви відповідно до туристичного попиту². У Кам'янці-Подільському нічого придумувати та змінювати не треба – його доба, як столиці Соборної України та її мілітарних функцій, залишила по собі як фото-документну, так і матеріально-архітектурну спадщину. Не використати її для урізноманітнення туристичної пропозиції міста у напрямку пріоритетного розвитку національно- та військово-патріотичного туризму в сучасних умовах незалежної України просто не можна.

Дослідження джерельної бази показало, що публікацій чимало, але вони переважно мають історичну спрямованість – без прив'язки до туризму. Можна послатися, в першу чергу, на інтернет-джерела^{1,3, 4, 5}, а також на путівник «Кам'янець – остання столиця УНР»⁶, книгу Я.Тинченка «1919. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р.»⁷, статтю польського автора А.Малковича⁸ та інші джерела^{9,2}.

* Автори Смирнов І.Г., Любіцева О.О., Цуй Джибо

¹ Пустиннікова І. Остання столиця УНР. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/ostannya-stoliczya-unr.html>

² Карелов К. Поддельные достопримечательности. Тайны XX века. 2020. №4. С.26-27

³ Список столиць Української Народної Республіки. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

⁴ Симон Петлюра в Кам'янецьку добу Директорії УНР. URL: <http://www.irekw.internetdsl.pl/spetlurakamien.html>

⁵ «Остання столиця», або як Кам'янець на три дні повернувся в минуле. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/27/156149/>

⁶ Юркова Г., Пустиннікова І., Мошак М. Кам'янець – остання столиця УНР. Путівник. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2011. 80 с.

⁷ Тинченко Я. 1919. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р. К.: Темпора, 2017. 164 с.

⁸ Malkowicz A. Wspolpraca organizacyjna wladz polskich i ukraińskich w okresie wojny 1920 r. we wspomnieniach gen. Jana Romera. Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура. [Зб.наук.пр.]. Вип.5. Матеріали міжн.наук.практ. конф.Мін-во освіти України, Мін-во розвитку

Як зазначалося, левова частка публікацій з теми має в основному історичний характер, без прив'язки до воєнно-туристичного використання цього воістину унікального потенціалу. Отже, є на часі розробити основні напрямки і підходи до застосування у воєнному туризмі такого унікального ресурсу, як столичний статус Кам'янця-Подільського під час функціонування Директорії УНР та Диктатури ЗУНР у 1919-1920 рр. під час Українських національно-визвольних змагань.

Як відомо, УНР була створена 7 листопада 1917 р. у Києві. Державний переворот 29 квітня 1918 р. змішав усі карти: в Київ вступили німецькі війська, Павла Скоропадського обрано Гетьманом України. Факт зі шкільного підручника історії: 14 грудня 1918 р. на зміну Гетьманату прийшла Директорія УНР, якій судилося протриматися до кінця листопада 1920 р. Уряд УНР був змушений відступити з Києва. Далі керівництво Директорії та уряд УНР змінювали своє місцеперебування в залежності від того, як складалися воєнні обставини. За період існування УНР Республіка мала чимало столиць – Київ, Житомир, Вінницю, Рівне, Кам'янець-Подільський і, навіть, такі провінційні на той час міста, як Сарни, Проскурів, Станіслав (табл.1).

Таблиця 1 – Список столиць Української Народної Республіки
(за ¹ з додатками автора).

№	Назва міста	Часові рамки	Тривалість перебування
1	Київ	20 листопада 1917 р. – 8 лютого 1918 р.	2 міс. 18 днів
		9 березня 1918 р. – 29 квітня 1918 р.	20 днів
		14 грудня 1918 р. – 5 лютого 1919 р.	1 міс. 20 днів
2	Житомир	8 лютого 1918 р. – 14 лютого 1918 р.	7 днів
		24 лютого 1918 р. – 9 березня 1918 р.	18 днів
3	Сарни	14 лютого 1918 р. – 24 лютого 1918 р.	10 днів
4	Вінниця	5 лютого 1919 р. – 6 березня 1919 р.	1 міс.
		9 травня – 9 червня 1920 р.	1 міс.
5	Проскурів (нині м. Хмельницький)	8 – 10 березня – 28 – 29 березня 1919 р.	3 тиж.
		17 – 20 листопада 1919 р.	4 дня
		15 – 21 червня 1920 р.	1 тиж.
6	Кам'янець-Подільський	11 – 28 березня 1919 р.	2,5 тиж.
		14 червня – 16 листопада 1919 р.	5 міс.
		21 червня – 9 липня 1920 р.	2,5 тиж.
		Вересень – листопад 1920 р.	3 міс.
7	Рівне	31 березня 1919 – 5 травня 1919 р.	Прибл. 1 міс.
8	Станіслав (нині Івано-Франківськ)	Квітень 1919 р. – травень 1919 р.	Прибл. 2 міс.
9	Тарнів (в екзилі) (Польща)	Кінець 1920 – 1922 рр.	Понад 2 роки

Столиці УНР – це міста, у яких упродовж певних часових проміжків у 1917 – 1918 рр. містились державні органи та центральний апарат Української

громад та територій України, Київськ.нац. ун-т будівництва і архітектури. Київ – Тернопіль: Бескиди, 2019. В 2 ч. Ч.1. С.79-84.

⁹ Смирнов І.Г. Логістика туризму: навч.пос. К.: Знання, 2009. 444 с.

Народної Республіки – керівництво Центральної Ради, Генеральний Секретаріат УНР, військові відомства, міністерства та Генеральний штаб Армії Української Народної Республіки, а протягом 1919 – 1921 рр. – Директорія УНР або вище колективне політичне керівництво Республіки.

Злослива приказка «У вагоні Директорія, під вагоном територія», звісно, існуючу на той час ситуацію значно перебільшувала. Так, найбільша тривалість перебування керівництва УНР, як видно з табл.1, характерна для Кам'янця-Подільського, який мав статус столиці Соборної України із короткотерміновими перервами, пов'язаними з бойовими діями, з 11 березня 1919 р. до кінця листопада 1920 р., тобто сумарно понад 1,5 року, коли у місті знаходилась більшість державних, урядових та мілітарних структур УНР та ЗУНР. Місто мало важливе геополітичне та військово-стратегічне значення і українська влада зробила все, щоб закріпитися тут всерйоз і надовго. «Тихий Кам'янець дуже поживався і наповнився людьми, всі приміщення в місті переповнилися» – писав колишній міністр закордонних справ Української держави, а на той час приват-доцент місцевого університету Дмитро Дорошенко¹.

Ще в кінці лютого 1919 р. до Кам'янця прибуло Міністерство народної освіти УНР, а 11 березня того ж року долучилися й інші міністерства. На початку червня 1919 р. у Кам'янець-Подільський переносять столицю УНР і місто отримує нову назву «Кам'янець на Поділлі». Воно пробуло в цьому статусі біля 1,5 року з нецілих 3 років існування УНР, тобто більше, ніж усі інші «столиці». Тут розміщувалася Директорія УНР на чолі з Головним Отаманом С. Петлюрою (1919 – 1920 рр.) та Диктатура ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем (1919 р.), Командування Дієвої армії УНР та Начальна команда Української Галицької Армії. Кам'янець на Поділлі став пристанищем для державних установ УНР, ЗУНР та української інтелігенції. Тут працювали уряд і міністерства, друкувалася національна валюта – карбованці УНР, приймалися іноземні делегації. Військові залюбки ходили на вистави столичного театру Садовського (театр теж переїхав до Кам'янця), про які потім із ностальгією згадували в окопах. 22 жовтня 1919 р. відкрився Кам'янець-Подільський народний університет, навчання в якому велося українською мовою, а українська мова, історія та література були обов'язковими предметами на всіх факультетах. Одним із перших студентів університету став побратим В. Сосюри по письменницькому цеху П. Губенко, відомий нам, як Остап Вишня. Викладачі університету підготували низку підручників та навчальних посібників. У Кам'янці вперше виконувалися пісні української революції на слова великих українських поетів О. Олеся, С. Черкасенка, Б. Грінченка, Х. Алчевської, Б. Лепкого, О. Маковея, М. Кропивницького, В. Самійленка – і на музику видатних українських композиторів, які творили добу українського відродження: К. Стеценка, М. Лисенка, Д. Січинського, Я. Степового, М. Гайворонського, М. Леонтовича, П. Синиці. Нажаль, нині цей пласт української культури майже невідомий. Деякі з цих творів були написані саме у Кам'янці, коли він був столицею УНР. Так, на слова С. Черкасенка К. Стеценко тут написав «Гайдамаків». Також тут писав свої химерні вірші про Кам'янець

С. Черкасенко, творили В. Самійленко і Л. Старицька – Черняхівська. 11 липня 1919 р. відбувся Кам'янецький ярмарок, у міському театрі, крім театру Садовського виступали оперна діва Марія Шекун-Коломийченко, хор Кирила Стеценка, у місті працювали читальня «Просвіти», кінотеатри, йшов набір до Народної консерваторії, був заснований «Союз українок».

10 червня 1919 р. до міста прибув Голова Директорії С. Петлюра, а 25 червня роботу у Кам'янці розпочали усі міністерства УНР. 5 липня цього ж року у місті пройшли перемовини С. Петлюри та Є. Петрушевича. Стосунки між наддніпрянським та галицьким проводами були досить напруженими, але 15 липня 1919 р. вдалося досягти домовленості про злиття Української Галицької Армії (УГА) та Армії УНР. 31 серпня 1919 р. у Кам'янці відбувся масштабний військовий парад на честь захоплення військами УНР та ЗУНР Києва. 25 вересня Директорія УНР та Диктатура ЗУНР оголосили війну військам А. Денікіна, а 14 жовтня 1919 р. у Кам'янці пройшло Свято урочистої присяги Директорії, уряду, урядовців і війська на вірність Самостійній Українській Народній Республіці та ще один військовий парад, на якому були присутні представники польської та румунської місій. 7 листопада того ж року більшовики розпочали третій похід на Україну зі сходу і з півночі. Цього ж дня до Кам'янця надійшла звістка про перехід УГА на бік Денікіна. 15 листопада 1919 р. відбулося останнє засідання Директорії й уряду УНР перед від'їздом з міста.

В ніч з 16 на 17 листопада Кам'янець зайняли польські війська, але у місті залишився головноуповноважений від уряду УНР для зносин з польською стороною ректор Кам'янець-Подільського університету І. Огієнко, а Кам'янець упродовж зими й весни 1920 р., хоча і був формально окупований поляками, залишався по суті нейтральним містом, навколо якого стояли чотири армії: польська, денікінська, більшовицька й румунська. Ця унікальна ситуація, названа в історичній літературі «чотирикутником смерті», дозволила напівлегально залишитися в місті 1-му Рекрутському полку і зберегти українську владу. На базі цього полку навесні 1920 р. з вояків Армії УНР та УГА був сформований підрозділ, що увійшов до Залізної дивізії, як Перша стрілецька бригада. У місті перебували прем'єр УНР І. Мазепа, І. Огієнко та кілька членів уряду УНР. 14 лютого 1920 р. відбулося засідання уряду, на якому ухвалено «Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР». 1 травня 1920 р. у Кам'янці С. Петлюра приймав міністрів та делегації від партій і студентів. Невдовзі тут був знову весь уряд і міністерства УНР, але не надовго – 9 липня вони виїхали до Станіслава та повернулися 30 вересня, оскільки 19 вересня українські війська знову зайняли Кам'янець. 30 вересня 1920 р. до столиці Поділля востаннє навідався С. Петлюра, а 14 жовтня прибули й інші члени Директорії. 14 листопада 1920 р. Директорія назавжди залишила Кам'янець.

Сьогодні про перебування керівних органів УНР та ЗУНР у Кам'янець-Подільському свідчать досить багато об'єктів. Це, наприклад, особняк Осавулової, де знаходилась резиденція Голови Директорії УНР, Головного Отамана С. Петлюри, а зараз розміщується дитячий тубдиспансер; будинок

колишньої міської управи, де у 1919-му розміщувалося Міністерство охорони здоров'я УНР, а нині розташований коледж будівництва, архітектури та дизайну; Південно-Російський банк, відданий владою УНР під Головне казначейство України – тепер тут коледж культури і мистецтв.

При переїзді уряду УНР до Кам'янця деяким відомствам виділили окремі будівлі, інші продовжували перебувати у вагонах на залізничній станції – будинок вокзалу теж зберігся, хоча і перебудований. Десь тут стояв штабний бронепоезд із паровозом серії «О»: для Голови Директорії була підготовлена ще одна резиденція в губернаторському палаці (не зберігся), та С. Петлюра все ж таки волів мати свій вагон із просторим кабінетом, де і проводив основні наради. Вагон був дуже комфортним і затишним, оскільки ним ще донедавна їздив начальник Південно-Західної залізниці і на ньому ще не встигли поблякнути місця під відбитими двоголовими орлами Романових. Після С. Петлюри ним їздив польський маршал Пілсудський.

В одному з будинків комплексу колишнього францисканського монастиря проживав Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич – сьогодні у цій будівлі канцелярія Кам'янець-Подільської єпархії. У нинішньому корпусі історичного факультету місцевого університету в 1919-му квартирувало Міністерство народного господарства і засідала Рада Міністрів УНР.

І цими об'єктами перелік пам'яток з часів УНР та ЗУНР у Кам'янці далеко не вичерпується. До першої споруди, котра пам'ятає столичні часи Кам'янця, від вокзалу доведеться прогулятися з чотири квартали. Це на вул. Пушкінській, напроти стадіону – солідна триповерхова будівля з невеликим куполом, колишня губернська, а зараз міська лікарня (роки будівництва 1864-1872). 1916 р. тут працював хірургом Михайло Булгаков, а у 1919 р. лікували воїнів УНР та ЗУНР, хворих на тиф.

Кварталом нижче, на перетині вул. Шевченка і Пушкінської, знаходиться міський будинок культури, колишній Пушкінський дім (1899-1901), розташований під кутом до цих вулиць. У 1918 р. сюди після пожежі театру у Старому місті перенесли всі вистави та культурні події. Верхівка Директорії була тут на спектаклях. Письменник Є. Маланюк згадував, як влітку 1919 р. він, молодий ад'ютант начальника Генерального штабу Армії УНР В. Тютюнника, зустрів у Кам'янці полковника А. Мельника (майбутнього ідеолога ОУН): «Надвечір повернувся Андрій Мельник. Своїм стримано дружнім тоном зробив мені пропозицію: сьогодні річниця другого Універсалу, є парадний спектакль із Садовським у театрі – чи не хотів би я товаришувати йому в урядовій ложі? Це була пропозиція, не наказ. Спектакль був винятковий – «Останній сніп» Людмили Старицької-Черняхівської»¹.

Прямуючи вул. Шевченка в північному напрямку, на території Подільського аграрно-технічного університету побачимо червоний корпус із білими обрамленнями вікон і двома левами перед входом. Це колишній будинок православної семінарії (1861-1865), де за часів Директорії знаходилась Експедиція заготівель і державних паперів. Саме тут у серпні 1919 р. на обладнанні фірми «Карл Краузе» друкували карбованці УНР та облігації. А ще тут квартирувала сотня Зубка-Мокієвського, у складі якої перебував молодий

козак В. Сосюра (майбутній класик української літератури). Свого сотника, колишнього графа, Сосюра називав «поетом мілітаризму».

У споруді колишньої міської управи (1901, Соборна, 1, зараз коледж будівництва, архітектури і дизайну) у 1919 р. працювали Міністерство охорони здоров'я, Військово-авіаційна школа, а під час епідемії чуми були госпітальні палати. З протилежного боку – ЗОШ №8, в минулому жіноча Маріїнська гімназія (1884). У 1919 р. в будівлі квартирував батальйон УГА під командою сотника Байрака. Д. Дорошенко згадував: «Цей Байрак зробився комендантом залого міста. Стало всім спокійніше на душі. Штаб батальйону розмістився в будинку жіночої гімназії на головній (Шевченківській) вулиці і на великій площі щодня можна було бачити вправи галицького батальйону»¹.

Вулиця Ю. Сіцинського, 2. За старим парканом – зелена оаза: маленький парк, у ньому гарна кам'яниця. Перед нами чи не найголовніший будинок столичного Кам'янця за часів УНР: особняк поміщиці Осавулової (зараз дитячий тубдиспансер). Тут із серпня по листопад 1919 р. містилася резиденція Директорії УНР, приймали офіційні делегації Великої Британії, Франції, США.

Містом усе ще кружляють метеликами напівлегенди, напівбувальщини про те, як С. Петлюра грав тут на роялі та на більярді. Восени 1919 р. на варті біля Резиденції довелося стояти 20-річному козаку Армії УНР В. Сосюрі: «Ми ходили на варту до Високої Директорії. Мене, як недисциплінованого, не ставили біля кабінету Петлюри, а все в його садку. Була осінь, і я «добре» стеріг Петлюру: полізу в сусідній садок та й їм собі груші. Вони холодні, гарні. Я дійшов майже до божевілля і хотів заколоти «українського Гарібальді», як писали про нього італійські газети»¹. Сад біля особняка – дійсно пречудовий: старі липи, червонолистий бук, клен, айлант – вік дерев уже давно перевалив за сотню років. Мрійливе місце, якраз для писання віршів – і вартувий Сосюра цим користався. 3 серпня 1919 р. в газеті «Селянська громада» опубліковано вірш «Останній бій», підписаний «козаком полку гайдамаків В. Сосюрою», з такими рядками: «Я знаю, розцвітуть чудових чар надії, душею спалахне і старець, і боєць»¹. Біля дверей нині – меморіальна бронзова дошка на честь Директорії, встановлена 4 вересня 1997 р. У сусідній кам'яниці, яку займає Станція юних техніків, у 1919 р. розміщувалася Канцелярія Директорії УНР.

На розі вул. Сіцинського й Лесі Українки стоїть найгарніший представник модерну в Кам'янці: схожий на романтичний замок-особняк Дембицького (1902 – 1903). Кутова башта під червоною черепицею, відкрита простора веранда, жар-птиця над входом до будинку, типовий для сецесіону декор із водяних лілій... У цій садибі в 1919 р. часто збиралася українська творча інтелігенція, що сконцентрувалася у Кам'янці.

Біля Новопланівського мосту (1874) – дві кам'яниці (1896 – 1901). У скромній триповерховій будівлі розмістилася центральна міська бібліотека, ошатну двоповерхову споруду за адресою Князів Коріатовичів, 1 займає, як і сто років тому, банк. Що за банк без надійного сховку для грошей? Щоб влаштувати такий, будівничим довелося довбати у скельній породі підвали глибиною понад 10 м. Напевно, в них було зовсім порожньо, коли уряд УНР

ухвалив рішення друкувати гроші в Кам'янці. У 1919 р. тут було Міністерство фінансів Директорії.

А тепер – через Новий міст до Старого міста. Як і в 1919 р., стоїть на Троїцькому майдані колишній готель «Бель В'ю» (1875, вул. Троїцька, 2), де жили члени уряду УНР. Розкішна сецесійна кам'яниця на Зарванській, 3 (Південно-Руський банк) віддана студентам коледжу культури і мистецтв, а у 1919 р. була Головною скарбницею України. Біля красеня-коледжу, якщо озирнутися, то кварталом нижче можна побачити зелений купол – це на вул. Татарській знаходиться Петропавлівська мурована церква (XVI ст.) – єдиний збережений триконховий храм Кам'янця. У 1919 р. святиня стала автокефальною. 23 квітня 1991 р. храм відвідав племінник С.Петлюри, очільник Автокефальної Церкви України патріарх Київський і всієї України Мстислав.

Піднявшись угору, праворуч побачимо корпус історичного факультету місцевого університету (вул. Татарська, 14). Колись у цій солідній будівлі (1837 – 1841) містилася Перша російська чоловіча гімназія. За часів Директорії тут також діяв навчальний заклад – Українська гімназія. Гімназисти мали незвичних сусідів: у корпусі також розташувалося Міністерство народного господарства та праці й засідала Рада міністрів УНР. Триповерховий будинок поруч із Тріумфальною аркою (де зараз – міська друкарня та редакція газети «Край Кам'янецький») теж релікт давніх часів: його зведено ще 1782 р. під католицьку семінарію. З 1793 р. на другому поверсі містилася міська друкарня. В місті в 1919 р. працювало кілька друкарень і видавництв, виходило 16 газет (удвічі більше, ніж зараз). З усіх споруд колишнього францисканського монастиря нас цікавить двоповерховий будинок, в якому зараз знаходиться канцелярія УПЦ. У 1919 р. тут проживав диктатор ЗУНР Є. Петрушевич з своїми міністрами (державними секретарями).

Стратегічно важливим пунктом столичного Кам'янця був Вірменський ринок, про що нагадує меморіальна дошка на честь Симона Петлюри (скульптор Андрій Кліщ), встановлена 2002 р. на будинку № 8. Монументальна споруда, найбільша на майдані (колишній губернський суд, де нині – один із цехів швейної фабрики), дала прихисток Міністерству військових справ УНР та Генеральному штабу Армії УНР. Тут генерали О.Осецький, М. Капустянський, М.Юнаков зустрічалися з полковниками А.Мельником та Є.Коновальцем. Також тут Головний Отаман С.Петлюра 31 серпня 1919 р. приймав парад військ УНР та ЗУНР, які вирушали на фронт. Тоді ж відбувся мітинг на честь взяття з'єднаними арміями УНР та ЗУНР Києва. Головному Отаману й помешкання виділили поруч – у губернаторському палаці (згорів у 1920 р.), де вже розмістилися Міністерство внутрішніх справ і Міністерство галицьких справ. Залишився лише один об'єкт, але який – знаменита Стара фортеця (замок). Твердиню на початку ХХ ст. далеко не в найкращому стані віддали кінним підрозділам Дієвої армії УНР.

Прошло понад століття з дня проголошення Кам'янець-Подільського столицею УНР, і чим далі від нас ті події, тим більшу цікавість викликає кожна деталь становлення української державності, і період перебування Кам'янця-Подільського у статусі столиці УНР надає для цього величезні можливості,

оскільки протягом понад півроку це місто мало всі ознаки столиці незалежної Соборної Української держави: вищу владу (Директорію та уряд УНР з її Головою С. Петлюрою та уряд ЗУНР з диктатором Є. Петрушевичем), міністерства, Генеральний штаб Дієвої армії УНР на чолі з Головним Отаманом С. Петлюрою та Начальна Команда Української Галицької Армії, Об'єднану юнацьку школу (військове училище), Військово-авіаційну школу, Школу гардемаринів (у проєкті), Банк УНР, Головну скарбницю України (казначейство), Експедицію заготівель і державних паперів (монетний двір), а також численні освітньо-культурні установи – Народний університет, театр, Українське хорове товариство, Українське військове товариство, Головний осередок «Союзу українок», виходило 16 друкованих видань і журнал УГА «Стрілець» тощо.

Загально-оглядову екскурсію під назвою «Кам'янець – столиця УНР» (або альтернативною назвою «Забута столиця Української революції») можна проводити на підставі вищевикладеного матеріалу та розпочинати від вокзалу, куди прибувають туристи залізницею. При цьому можна запропонувати наступний алгоритм розробки такої екскурсії (табл. 2):

Таблиця 2 – Алгоритм розробки міської екскурсії (авторська розробка)

Складники алгоритму	Назви складників
1	Тема
2	Зміст
3	Об'єкти
4	Маршрут
5	Інформаційне навантаження
6	Транспортно-логістичне забезпечення

Крім загальноміської екскурсії за вищеподаними назвами, на нашу думку, можна запропонувати ще декілька тематичних екскурсій, наприклад, «Слідами Симона Петлюри»⁴, «Дієва армія УНР у Кам'янці»⁷ тощо. Взагалі терміни «Петлюра» та «петлюрівський» повинні стати для Кам'янця-Подільського туристичними брендами, так як у Львові – це «Бандера» (пам'ятник) та «бандерівський» (кав'ярня «Криївка» на площі Ринок та її меню, гатунок кави у «Львівській копальні кави» тощо). Зрозуміло, що за комуністичної влади ці терміни мали дуже негативний сенс, але від цього радянського спадку вже слід рішуче відмовлятися.

Зокрема, для екскурсії «Слідами Симона Петлюри» період перебування Кам'янця у статусі столиці УНР у 1919-1920 рр. надає ґрунтовні можливості, оскільки до нашого часу збереглися майже всі об'єкти, пов'язані з діяльністю Голови Директорії та Головного Отамана у місті. З іменем Симона Петлюри (1879-1926 рр.) пов'язана ціла епоха українських національно-визвольних змагань та творення державності України. Досить важливим періодом його діяльності на посту голови Української республіки був Кам'янецький період. З червня 1919 р. Українські Збройні Сили в результаті успішного наступу оволоділи Кам'янцем-Подільським. Через низку причин було вирішено зробити місто «тимчасовою столицею» УНР. С.Петлюра прибув до Кам'янця 10 червня,

а наступного дня на його честь відбувся обід, на якому були присутні члени Директорії УНР, міністри, представники місцевої влади та громадськості. У своїй промові голова Директорії відзначив, що він бачить Україну тільки демократичною державою, і висловився за твердість влади та ясність політики. На цьому зібранні заслухано багато промовців. Зокрема, голова Подільської губернської народної управи В.Приходько сказав, що подільське громадянство прагне ділом допомогти українському війську. Наприкінці зустрічі Головний Отаман подякував присутнім за привітання і «за ту здорову атмосферу, якою дихає Кам'янець. В ньому тече певна організаційна сила і енергія»⁴.

У Кам'янці тривала активна державна та громадська праця С. Петлюри. За його підписом виходили постанови та відозви Директорії, накази по Армії УНР. Він здійснював велику політичну роботу, консультації з партіями, зустрічі з іноземними місіями, представниками повстанців, з різними національними делегаціями та громадськими організаціями, часто виїжджав на фронт. Коли на початку липня більшовики стояли за 20 км від Кам'янця, Петлюра у цей важкий час перебував на бойових позиціях разом з вояками Армії УНР. Ось чому він мав у військах велику популярність. У середині липня Українська Галицька Армія (УГА) і уряд ЗУНР перейшли на подільську землю. У зв'язку зі з'єднанням УГА і Армії УНР командування взяв на себе Головний Отаман. Під час спільного походу українських армій на Київ – Одесу Петлюра часто бував у штабі Дієвої Армії УНР і детально вникав у ситуацію на фронті, розпитував про оперативні плани.

У Кам'янецьку добу значно загострилась боротьба між різними течіями українського національно-визвольного руху. Опозицію не влаштувала і дратувала соціалістична політика Директорії та уряду УНР і особливо – особа Головного Отамана. Напруженими були відносини С. Петлюри з Є. Петрушевичем та іншими галицькими провідниками. У цей період С.Петлюрою було зроблено все, щоб унеможливити єврейські погроми. 17 липня 1919 р. Головний Отаман прийняв у Кам'янці єврейську делегацію, в якій були представники партій, організацій, духовенства. Петлюра обіцяв ужити найсуворіших заходів у боротьбі із злочинними антисемітськими проявами. 20 липня 1919 р. видано наказ про покарання винних у антиєврейській агітації. А 26 серпня за підписом С.Петлюри вийшла відозва «Проти погромів». Наприкінці липня – на початку серпня С.Петлюра все більше переконується, що для того, щоб підвищити престиж Директорії УНР за кордоном, задовольнити опозицію та галицький провід і збільшити коло прихильників у самій Україні, потрібно перейти до Парламентаризму. 12 серпня 1919 р. оголошено, що уряд виробляє закони про вибори до парламенту на основі всезагального виборчого права. Таким чином, у Кам'янці відбулась зміна державної політики УНР. Вона пройшла шлях від соціалістичного «трудового принципу» державотворення до загальнолюдських, демократичних засад побудови українського республіканського ладу.

Незважаючи на те, що Петлюра активно займався державними та військовими справами, він підтримував зв'язки з місцевою громадськістю, відвідував народні управи, цікавився роботою губернського земства. 12 вересня

Головний Отаман відвідав Подільську губернську Народну Управу. Тут він мав розмову з головою Управи, відомим діячем на Поділлі В. Приходьком, членами Управи М. Рекою, М. Кириленком та іншими. Обговорювалось питання сплати податків населенням.

Петлюра звертав увагу і на господарську діяльність. У жовтні 1919 р. він їздив у м. Дунаївці, де в супроводі інженера оглядав текстильні фабрики. Отаман відгукувався на події на різних ділянках політичного, громадського, культурного життя. Після утворення в Кам'янці «Союзу українок» було прийнято делегацію від цієї організації. С. Петлюра цікавився українським жіночим рухом, намагався сприяти йому.

Дієва Армія УНР вела виснажливі бої з більшовиками і денікінцями. Щоб об'єднати всі сили України перед лицем страшної небезпеки, 25 жовтня 1919 р. Директорія УНР скликала державну нараду, на якій були присутні представники від українських і єврейських партій, Селянської спілки та інших організацій. У виступі на нараді Головний Отаман наголосив, що доля Республіки залежить від армії і змалював її важке становище. Та все ж С.Петлюра вірив у перемогу української справи і створення демократичної республіки. Але перехід УГА на бік Денікіна та розвал фронту призвели до листопадової катастрофи. 15 листопада 1919 р. у місті відбулося останнє засідання Директорії УНР на чолі з С.Петлюрою та міністрів уряду. На ньому ухвалили, що у зв'язку з виїздом за кордон двох членів Директорії, верховне керівництво справами Республіки покладається на Головного Отамана С.Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови. 16 листопада 1919 р. С.Петлюра покинув Кам'янець, а дещо пізніше виїхав за кордон. Так закінчилась одна з найдраматичніших сторінок української національно-визвольної боротьби – Кам'янецька доба Директорії УНР, в якій С.Петлюра відіграв провідну роль.

Отже, вперше до Кам'янця Симон Петлюра прибув 10 червня 1919 р. по дорозі з Галичини, після того, як місто в результаті впертих і кровопролитних боїв знову повернулося до УНР. Кількома днями раніше сюди дісталися міністри. Оголосивши мобілізацію всіх козаків 1889-1898 рр. народження та всіх підстаршин у віці до 40 років і переконавшись, що у Кам'янці ця робота йде добре, С. Петлюра відбув на фронт, що просувався у північному і східному напрямках. Наступний приїзд до тимчасової резиденції припав на початок липня 1919 р., коли становище держави різко погіршилося. Для зміцнення позицій на підступах до Кам'янця Головний Отаман 5 липня віддав наказ про мобілізацію старшин, підстаршин і козаків, які тоді були на державній службі. Того ж дня він прийняв у Кам'янці Диктатора ЗУНР Є.Петрушевича, з яким розглянув питання про становище УНР та Української Галицької Армії. 17 липня Голова Директорії прийняв делегацію від єврейської громади Кам'янця, запевнив її у послідовності свого курсу на боротьбу з погромниками. Візитери, у свою чергу, заявили, що всі кола єврейського населення готові захищати УНР разом з українцями. 18 липня в С. Петлюри побували Є. Петрушевич і командир 2-го корпусу УГА А. Вольф. Обговорювався комплекс питань, пов'язаних як з виконанням оперативно-стратегічного плану, так і з постачанням галицького

війська. Того ж дня до Кам'янця пробився з Київщини Головний повстанський штаб Ю. Мазуренка. Переговори С. Петлюри і Ю. Мазуренка виявили протилежність поглядів в питанні державного устрою України – перший обстоював ідею народної республіки, другий – радянської. Через незгоди Головний Отаман наказав заарештувати делегацію (Ю. Мазуренка, М. Ткаченко, А. Пісоцького та ін.). На їх захист виступили місцеві есери, які домоглися звільнення спочатку рядових членів, а наприкінці місяця – і керівників.

22 липня 1919 р., далі перебуваючи в Кам'янці, С. Петлюра видав наказ, яким намагався піднести бойовий дух наступаючого війська. На початку серпня Український національно-державний союз, що згуртувався в Кам'янці у другій половині липня 1919 р., подав Голові Директорії програмну «записку», в якій різко критикував соціалістичний уряд Б. Мартоса. Ознайомившись з нею, С. Петлюра вирушив на фронт. Наступ об'єднаних армій на Київському і Житомирському напрямках проходив успішно. На початку 20-х чисел серпня С. Петлюра повернувся із Ставки до Кам'янецької резиденції УНР. У ці дні він знову виступив на захист євреїв, проти злочинних військових елементів, які ініціювали погроми.

У зв'язку з наступом денікінських військ на Україну виникла потреба визначитися щодо ще одного російського режиму. 22 серпня у Кам'янці С. Петлюра скликає з цією метою спільне засідання Директорії і уряду УНР. Але вже 30 серпня стало відомо, що перед походом на Москву денікінці мають намір розправитися з «українськими сепаратистами». Так несподівано для себе С. Петлюра отримав денікінський фронт.

2 вересня він звернувся, до громадян УНР із закликом допомогти армії одягом і взуттям, оскільки очікувались затяжні бої. Не маючи коштів для утримання і збільшення чисельності свого війська, Головний Отаман 12 вересня 1919 р, прибув до Подільської губернської народної управи, де з'ясував питання про можливість збору з населення податків за 1918-1919 рр. 17 вересня у Кам'янці було віддруковано відозву С. Петлюри до населення Соборної України, де містився виклад основних положень Програми уряду УНР: державна самостійність, передача земель без викупу селянам, запровадження восьмигодинного робочого дня, а також загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорційного права на виборах Великої державної ради – парламенту з установчими функціями. Український лідер намагався виробити такий державний курс, який би дозволив консолідувати широкі верстви населення, його політичні чинники і тим самим поліпшити внутрішнє становище УНР. Того ж дня у Кам'янці відбулася нарада представників українських політичних партій, громадських організацій та членів комісій Конгресу трудового народу, яка схвалила політичну лінію Головного Отамана.

Успіхи білогвардійців в Україні змусили С. Петлюру прийняти в середині вересня пропозицію швейцарського соціал-демократа Ф. Пляттена щодо посередництва між урядами УНР і РСФРР у справі укладення військового союзу проти Денікіна. 23 вересня в Кам'янці відбулося спільне засідання

Директорії та урядів УНР та ЗУНР, які висловилися за офіційне оголошення війни денікінцям. Наступного дня учасники зібрання підписали декларацію, у якій закликали український народ піднятися на боротьбу проти армії Денікіна.

Крім керівництва державою, С.Петлюра приділяв увагу й іншим питанням. Так, даючи інтерв'ю французькому публіцистові Ш. Дебрею, він намагався поінформувати його країну про катастрофічне становище Української держави та її Армії. Симон Васильович знайшов час, щоб привітати Українське хорове товариство з першою річницею існування, «Союз Українок» – з початком діяльності, розібратися у тексті військової присяги і статуті Українського військового товариства, прийняти делегацію жінок тощо.

12 жовтня 1919 р. Головний Отаман знову опиняється в Кам'янці і відразу видає відозву «Проти погромів», яка була звернена до Українського війська і повторювала основні моменти попередньої відозви від 27 серпня. Наступного дня він разом з іншими членами найвищого органу УНР затвердив текст присяги Директорії, а 14 жовтня всі вони, а також уряд, урядовці і військо присягнули на вірність УНР. У той же день Головний отаман відвідав кам'янецький Народний університет. Сюди він ще раз навідався 22 жовтня, коли урочисто відзначалася перша річниця закладу. Його зустріли вигуками: «Слава!». Для незаможних студентів С.Петлюра передав від Директорії 10 стипендій.

25 жовтня глава держави відкрив у Кам'янці Державну нараду, в якій взяли участь Директорія, уряд УНР, диктатор ЗУНР Є. Петрушевич, державні секретарі Галичини, представники політичних партій, громадських організацій. З 28 жовтня до 4 листопада Головний отаман був у Вінницько-Жмеринському районі. 7 листопада до Кам'янця надійшла звістка про перехід небоєздатної УГА на бік Денікіна. 9 листопада Директорія і уряд ухвалили кілька негайних заходів щодо виправлення становища на фронті. Шукаючи порятунку від денікінців, С.Петлюра запропонував Директорії і уряду віддати ще не захоплену ними територію УНР під військовий контроль Польщі. Про це було домовлено українськими та польськими дипломатами у Варшаві. Головний Отаман сподівався, що надалі з поляками можна буде домовитися і використати їх силу на користь української справи. Кам'янець, як резиденція вищих органів УНР, доживав останні дні. 14 листопада, в день річниці Директорії, її члени відвідали університетську церкву і взяли участь у молебні.

Наступного дня Директорія розпалася – С.Петлюра і прем'єр І.Мазепа видали двом її членам А.Макаренку і Ф.Швецю повноваження представляти УНР за кордоном. 16 листопада Головний отаман прийняв І.Огієнка, який залишався у Кам'янці головноуповноваженим від уряду УНР для зносин з польською владою. Давши міністру-ректору необхідні вказівки, він на прощання зауважив: «Не знаю, що буде далі... Полякам не вірю, з ними писаної угоди немає, не дають... Бережіть Україну, як зможете»⁴. При виїзді з міста С.Петлюру і його кортеж затримали польські жовніри, намагаючись конфіскувати автомобілі. Після тривалих переговорів справу вдалося владнати без ексцесів. На початку грудня 1919 р. він відбув до Варшави, де пробув до кінця квітня 1920 р.

До Кам'янця Головний Отаман повернувся 1 травня 1920 р., коли польські і українські війська наступали на Київ. Після пишної зустрічі на вокзалі він відразу взявся за державні справи – по чергово приймав міністрів, делегацію студентів, представників політичних партій, вивчив питання про становище українських державних інституцій на Поділлі. 3 травня того ж року С. Петлюра покинув місто. Наступний короткий візит відбувся 7 травня 1920 р., коли Київ уже був у руках союзних польсько-українських військ. На цей раз керівник УНР зайнявся підготовкою переїзду міністерств до Вінниці.

Контрнаступ червоних змусив польсько-українське військо відступити в західному напрямку. До Кам'янця С.Петлюра навідався 1-го, а потім 7 липня 1920 р., коли червоні захопили Летичів і Проскурів. Він оголосив місто і його околиці в стані облоги, але зарадити катастрофі не було змоги – польські частини спішно відступали до р. Збруч, а своїх сил було замало. 8 липня С. Петлюра виїхав до Станіслава.

Восени 1920 р. Головний Отаман, як безпосередній учасник завершальних військових акцій на Поділлі, ще двічі навідувався до Кам'янця – 30 вересня (після перемоги об'єднаних сил на лінії Збруча) і 14 жовтня 1920 р. (після успіху в районах Летичева-Літина, Ялтушкова-Бару і на Могилево-Жмеринському напрямі). 20-21 листопада 1920 р. останні загоны Української Армії перейшли р.Збруч і потрапили на територію Галичини, що була під контролем Польщі. З ними відступив і С.Петлюра, який більше ніколи не повертався в Україну.

Отже, у Кам'янці-Подільському С.Петлюра провів сумарно понад 100 днів наповнивши їх різноплановою-змістовною державною працею, що відповідала його розумінню та ідеалу державотворення. Тут у адміністративному центрі Поділля, який став тимчасовою резиденцією Директорії і уряду УНР, він виробляв і добивався прийняття рішень, що мали доленосне значення для народу України.

Істотне значення для приваблення туристів до Кам'янця-Подільського, як бувшої столиці УНР, мають військово-історичні фестивалі та реконструкції.

Взагалі у місті можна рекомендувати щорічно проводити «Дні УНР» тривалістю декілька днів, під час яких – відтворити події тих декількох місяців 1919 р., коли столиця незалежної України містилася у Кам'янці-Подільському. Це можуть бути військові паради, вишколи підрозділів армій УНР та ЗУНР, театральні вистави, виступи поетів та співаків з аутентичними творами часів УНР, інсценізовані «виступи лідерів УНР» на мітингах, відтворення боїв силами реконструкторів тощо.

Якщо залучити студентів разом з учнями старших класів та перевдягти їх у військові однострої армій УНР та ЗУНР для участі в інсценізованих заходах, то усе місто опиниться в атмосфері «столиці УНР 1919 р.». Для туристів (українських та іноземних) це буде незабутній фест. Відповідну програму заходів слід підготувати завчасно та надати у друкованих та електронних ЗМІ, прорекламувати в інтернеті, на телебаченні тощо.

Основа для такого фесту вже є – це військово-історичний фестиваль «Остання столиця», присвячений Кам'янецькій добі Української Народної

Республіки, що був проведений 24-25 серпня 2019 р. після п'ятирічної перерви. Під час фесту відбулася реконструкція зіткнень між Дієвою Армією УНР та збройними силами півдня Росії (армія А.Денікіна). Захід проходив у парку на вул.Шевченка – о 16.00 та на площі Польський ринок – о 17.30. Глядачам під час цих двох битв все, що відбувалося, коментував ведучий – відомий київський історик та геральдист О.Руденко. На другий день фестивалю відбулася тактична гра – на Польських фільварках (дільниця міста), коли: «Ворог був зовсім близько. Більшовики засіли на сусідньому полі та хлопці з Чоти пішої розвідки Третьої залізної дивізії Дієвої Армії УНР про це не знали. Їхній загін розділився: половина рушила лівим берегом р. Смотрич, а далі перейшла річку вброд. Інші відправились дорогою повз Польську браму. Панцерник «Петлюра» їхав слідом за загonom, та потім зупинився, чекаючи на свій час. Наближення розвідників більшовики бачили і підготувалися: дорогу до поля забарикадували, у хащах з кущів та дерев підготували три засідки. З кукурудзи стирчали дула гвинтівок, в очереті часом можна було помітити кудлату папаху. Постріли луною відбивалися від високих скель каньйону, кулемети панцерника відпльовувались гільзами, більшовики намагались поцілити у броневик гранатами. Бій тривав з чверть години: поле вкрилося тілами полеглих, із більшовицького загону вижив один лише юнга, а люди, котрі прийшли на кам'янець-подільський пляж позасмагати, фільмували все на телефони, часом навіть не піднімаючись із розстелених на березі Смотрича рушників. Так виглядала тактична гра в останній день військово-історичного фестивалю. Глядачів (туристів) на відтворення вуличних боїв зібралось чимало, а от тактичну гру спостерігали, нажаль, небагато людей, хоча всі події фестивалю були безкоштовними⁶.

Приймали участь у цьому дійстві більше 200 реконструкторів, у т.ч. члени міського військово-історичного товариства, Товариства пошуку жертв війни «Пам'ять» (Львів), ГО «Жива Історія» (Вінниця), Центру історії Вінниці; ВІК «Захисник» (Одеса); ВІК «172 піхотний полк» (Київ); ВІК «Пластун» (Київ); ВІК «44 піхотний полк» (Київ), ВІК «Повстанець» (Київ), реконструктори з Хмельницького, ВІК «46 Добрчанский полк» з міста Добрич (Болгарія). Серед реконструкторів було чимало учасників АТО/ООС, які з передової перейшли на «історичний фронт», відстоюючи позицію незалежності України через реконструкцію подій Визвольних змагань. Серед реконструкторів були і жінки, які відтворювали постаті сестер-жалібниць, що надавали першу медичну допомогу під час та після бою, та «фельчерок». Вулицями міста їздили три панцерника (кам'янецький «Черник», вінницький «Петлюра» та безіменний львівський броньовик), антикварного вигляду вантажівка Fiat та кілька легкових автомобілів тієї епохи. У вільний від «бойових дій» час реконструктори вправлялися у муштрі та демонстрували табірне життя вояків початку ХХ ст. для усіх гостей Кам'янецького замку. Фестиваль розпочався з безкоштовного концерту Народного артиста України Тараса Компаніченка та «Хорей козацької» у дворі Старого замку. Колектив привіз програму «Пісні української революції» з творів часу Визвольних змагань 1917-1921 рр. Кам'янецький захід став «хрещеним батьком» подібного

фестивалю у Вінниці, а у планах організаторів – відтворення подій 1920 р., а саме епізоду польсько-більшовицької війни. Це цікава та важлива тема, яка переважній більшості населення України, нажаль невідома. У планах реконструкторів – також ввести у фестиваль освітню складову⁶.

У такий спосіб Кам'янець-Подільський відроджує пам'ять про свої столичні часи. Здобутки і втрати Директорії УНР стають темами військово-історичних фестивалів та реконструкцій («Остання столиця»), публікацій, путівників та екскурсій. Кам'янець поволі пригадує своє минуле і столичний статус, який він мав за часів УНР, але його туристичний потенціал у цьому контексті розкритий ще далеко не повністю. Так, путівник «Кам'янець – остання столиця УНР», виданий 2011 р.⁶, з тих пір не перевидавався і вже став рідкістю навіть в інтернет-магазинах, а екскурсії під однойменною назвою не мають належної реклами в Україні, а тим більше за кордоном, що відмітила кореспондентка львівської газети «Високий замок» під час відвідання міста, звернувши увагу на пропозицію екскурсії про ... відьом. Про військово-історичний фестиваль – реконструкцію «Остання столиця», який відбувся у Кам'янці-Подільському у серпні 2019 р. після 5-річної перерви, теж загальноукраїнської реклами та розголосу якимось не було чутно. В результаті організатори цього дуже цікавого для туристів фесту похвалилися, що зібрали на ньому понад 200 реконструкторів з України та зарубіжжя, а от про число туристів промовчали, і хоча більшість подій фестивалю були безкоштовними для глядачів, на тактичну гру завітали лише поодинокі випадкові туристи⁵.

Кам'янцю-Подільському, як важливій туристичній дестинації України, необхідно урізноманітнити свій туристичний імідж, залучивши до нього столичне минуле міста за часів УНР, що є особливо істотним нині для виховання учнівської та студентської молоді (із урахуванням вимоги МОН щодо її туристичної мобільності), та закріпити цей імідж відповідним брендом (логотипом, гаслом тощо). Як не як, столичний статус до цього зобов'язує. В умовах пост-карантинних реалій розвитку туризму в Україні тема статті зберігає свою актуальність, адже туристична діяльність (прийом туристів) у Кам'янці та інших містах Поділля (наприклад, Меджибожі) потроху відновлюється, отже на другу половину 2020 р. можна очікувати відновлення та зростання туристопотоку, зокрема українських туристів. А саме на кінець серпня і припадає час проведення військово-туристичної гри «Остання столиця». 2020 р. ця подія співпадає зі 100-річчям польсько-більшовицької війни, коли з'єднаним польсько-українським військам вдалося відбити у більшовиків Київ. Тобто до проведення військово-тактичної гри у Кам'янці можна спробувати залучити польських реконструкторів та туристів.

2.2. ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ WELLNESS І SPA ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ *

Життя сучасного суспільства та переосмислення ролі і завдань у ньому окремих індивідів, високий динамізм плинності суспільних процесів і значне зростання інформаційного навантаження призводять до суттєвого зростання розвитку сфери охорони здоров'я, реабілітації та відпочинку. Сучасні SPA та Wellness послуги, які набувають все більшого поширення сприяють цілісному оздоровленню, зняттю стресів повсякденного життя, на гармонізацію «тіла, розуму й духу» людини. Саме тому SPA і Wellness туризм визначається як провідний напрям в сучасній системі оздоровлення, фізичної і духовної реабілітації. Міжнародний досвід пріоритетності розвитку SPA і Wellness туризму є перспективним для України. Він сприятиме зростанню значення цього сегменту туристичних послуг, підвищенню популярності та соціальної значимості різноманітних санаторно-курортних закладів з оздоровлення та лікування.

Розвиток SPA і Wellness туризму останнім часом став предметом дослідження багатьох міжнародних організацій, вчених різних країн світу, у тому числі й вітчизняних. Серед іноземних дослідників у даній сфері працюють Патрісія Ерфурт-Купер та Малькольм Купер, Мелані Сміт та Кетрін Келлі, Жанет Д'Анжело, Джей Паркінсон та інші. Wellness послуги своєю специфікою привернула увагу багатьох українських вчених таких як: А.А. Мазаракі, Н.І. Ведмідь, Т.І. Ткаченко, О.О. Любіцевої, О.О. Бейдика, В.І. Павлова, Л.М. Черчика, Г.В. Казачковської та ін.

Сьогодні «SPA» – це оздоровчий комплекс процедур з використанням води з лікувальними властивостями (мінеральної, морський, прісної), а також морських водоростей і солі, лікувальних грязей і цілющих рослин. Дія SPA-процедур направлена на оздоровлення та релаксацію всього організму в цілому. Впливаючи через шкірний покрив, SPA-компоненти активізують процеси обміну речовин, покращують кровообіг, виводять токсини і шлаки з організму, поліпшують загальне самопочуття і насичують організм життєвою енергією.

Як зазначає Дяченко Л.П., «SPA» – це комплексні оздоровчі або естетичні програми, технології і процедури з відновлення здоров'я і краси людини шляхом дії на всі 6 органів її відчуття: зір (природні інтер'єри і пейзажі), слух (композиція зі звуків і тиші, музика); нюх (аромати або їх повна відсутність), дотик (тепло, холод і тактильні дії); смак (баланс 4-х основних смаків: солодко-гірко-кисло-солоного); інтуїція або підсвідомість (формує кінцеве відчуття задоволеності і комфорту)¹.

Міжнародна організація Global SPA Summit, спираючись на характеристику туристів та мету їх подорожі, дає наступні визначення для оздоровчого та Wellness-туризму: «Wellness-туризм охоплює людей, які подорожують до іншого місця тимчасового перебування з метою лікування

* Автор Гладкий О.В.

¹ Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу: навч. посіб. / Л. П. Дядечко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.

захворювань або отримання косметологічних послуг і при цьому шукають нижчі ціни, більш якісні послуги або нові косметичні підходи, які вони не можуть отримати у своїй країні. Туристи даного сектору – це зазвичай хворі або особи, які шукають косметологічні чи стоматологічні хірургічні процедури»².

Оздоровчий (Wellness) туризм приваблює туристів, які подорожують з метою проведення активної діяльності, яка сприяє підтримці чи покращенню їх особистого здоров'я та самопочуття. У своїх пошуках вони спираються на унікальність та традиційність місцевих методів терапії, чого не можуть знайти у межах своєї батьківщини. Зазвичай такі туристи поєднують оздоровлення із профілактичними підходами покращення здоров'я та якості життя³.

В сучасних умовах у сфері Wellness-туризму в Україні працює декілька організацій, однак дана сфера поки що розвинена недостатньо. Останнім часом ними ефективно впроваджено в життя декілька проектів, які сприяють розвитку SPA та Wellness галузі в нашій державі (рис. 1.).



Складено автором на основі інформації про роботу Союзу професіоналів SPA, курортів та Wellness об'єктів⁴

Рис. 1. Досягнення Союзу професіоналів SPA, курортів та Wellness об'єктів за роки існування

Особливо слід відзначити створення та запровадження до практичної реалізації цілого ряду національних SPA та Wellness стандартів відносно процесу лікування та реабілітації, вимог до персоналу, оформлення приміщень

² Єрмаченко В. Є. Брендинг як елемент стратегії туристського розвитку міста Харкова / В. Є. Єрмаченко, Н. А. Дехтяр // Економічний форум: наук. журнал – Луцьк : ЛНТУ. – 2015. – № 3. – С.155 – 164.

³ Алейникова Г. М. Оценка факторов, влияющих на развитие туристических дестинаций / Г. М. Алейникова, А. И. Головчан // Стан і перспективи розвитку туризму у світі та Україні напередодні чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012»: матеріали Сьомої всеукр. наук.-практ. конф., Святогірськ, 26-28 вересня 2008 р. ДІТБ. – 2008. – С. 93-98

⁴ SPA Business Association. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.spabusiness.com/detail.cfm?pagetype=detail&subject=companydetail&co_code=31331947

та якості надання послуг. З метою їх реалізації п'ять років тому було засновано Сервісний та консультативний Центр SPA, з метою надання допомоги у сфері отримання якісного обслуговування клієнтів. Також було засновано нову спеціальність у сфері освіти як «Сервіс менеджер в SPA» та проведено Всеукраїнський SPA Самітт, який входив в програму виставки «HOTEL and SPA».

Одним із важливих досягнень Проекту розвитку SPA та Wellness галузі в Україні вважається створення провідними експертами концепції бізнес управління сучасного національного SPA стандарту під назвою «Ukrainian SPA Concept». Метою цієї концепції є впровадження ексклюзивного національного SPA на будь-яких курортних та готельних об'єктах не залежно від кількості зірок чи SPA центрів. Вона є досить зручною за об'ємом та формою, а також в майбутньому призначена для заохочення іноземних відвідувачів.

На цій основі було встановлено зв'язки із провідними світовими експертами та профільними організаціями в Англії, Франції, Туреччині, Польщі, Болгарії, Німеччині, Угорщині та США. Крім цього, в процедурі розробки проекту SPA та Wellness туризму України брало участь понад 700 представників галузі з інших держав світу.

Досить цікавим прикладом розвитку SPA та Wellness туризму України є заходи, які передбачені річною програмою розвитку SPA-менеджерів в Україні. До них відносяться:

1. Реалізація програми модернізації SPA-центрів за новими стандартами галузі, після проходження якої можливо отримати кваліфікаційну відзнаку від 1 до 4 зірок.

2. Проведення бізнес-інтенсиву для SPA-менеджерів «Executive SPA MBA», що дає можливість отримати нові знання, практичний досвід та підвищити кваліфікацію в галузі «SPA-MANAGER».

3. Проведення програми «АМБАСАДОР SPA», після проходження якої можливо отримати кваліфікаційну відзнаку від 1 до 4 зірочок.

4. Вручення кваліфікаційної відзнаки «ЗІРКА SPA» (відзнаки 2, 3 і 4 зірочки) під час офіційної церемонії нагородження Ukrainian SPA and Wellness Professional AWARDS на Міжнародній SPA Асамблеї.

5. Оприлюднення рейтингу «Кращий SPA-менеджер» під час офіційної церемонії нагородження Ukrainian SPA and Wellness Professional AWARDS на Міжнародній SPA Асамблеї.

6. Проведення щорічної наради SPA-менеджерів, метою якої є надання важливої «закритої» інформації щодо сучасного стану SPA галузі, участі у прийнятті важливих рішень в діяльності SPA галузі в Україні, аналізу важливих питань щодо роботи SPA-менеджерів для внесення пропозицій і змін для покращення розвитку SPA галузі.

7. Проведення Міжнародної SPA Асамблеї, що має на меті надання можливості отримання ексклюзивних матеріалів та інформації від провідних міжнародних експертів SPA, а також членів Експертної Ради Союзу і професіоналів SPA і Wellness найвищого рівня для ефективного просування та розвитку бізнесу SPA і Wellness в Україні, а також можливості участі в ряді

корисних цікавих проектів, організації ділових контактів, обміну інформацією та практичним досвідом тощо.

Створення та функціонування Міжнародної SPA-Академії, метою якої є надання комплексної освіти для фахівців усіх рівнів в галузі SPA і Wellness. Освітні програми створені з врахуванням українських та міжнародних стандартів, а також з врахуванням вимог сучасних стандартів професій, моніторингу результатів, доповнень програм подальших тренінгів та стажуванням (табл. 1).

Таблиця 1 – Оцінка заходів програми розвитку SPA та Wellness туризму України та визначення їх переваг

Програмні заходи	Переваги
1. Закінчення курсу базового інтенсиву EXECUTIVE SPA MBA для SPA-менеджерів	Отримання повної базової інформації та практики управління SPA та Wellness підприємством, а також отримання пакету документів для ефективного старту управління та просування SPA.
2. Участь у всіх професійних галузевих подіях SPA в Україні протягом року, а саме у Всеукраїнському SPA Самітту, Міжнародної SPA Академії та публікування в журналі SPАсе	Завдяки цим заходів спеціалісти можуть отримати відповіді на важливі питання від провідних експертів галузі, можливість поспілкуватися з викладачами та спікерами, отримати актуальну інформацію щодо новинок в галузі, налагодити партнерські відносини з колегами та партнерами.
3. Проведення атестації або участь у Рейтингу «Кращі SPA менеджери України»	Можливість отримати сертифікат про 1-5 місце в рейтингу
4. Організація щорічної наради SPA менеджерів України	Отримання важливої «закритої» інформації щодо стану SPA галузі та винесення важливих питань роботи SPA менеджерів для внесення пропозицій та змін до внесення поправок для покращення SPA галузі.

Складено автором на основі інформації про роботу Союзу професіоналів SPA, курортів та Wellness об'єктів⁴.

Бізнес-інтенсив для SPA-менеджерів «Executive SPA MBA» проводиться Міжнародною SPA академією разом із редакцією журналу «SPАсе». Учасники інтенсивну можуть отримати прикладну теоретичну інформацію та практичні навички управління SPA у таких аспектах: 1) аналіз інноваційних змін у Wellness туризмі; 2) отримання інформації щодо розвитку SPA галузі в Україні та в світі; 3) отримання запрошення на нараду SPA менеджерів під час проведення Міжнародної SPA Асамблеї; 4) інша програма «АМБАСАДОР SPA» також передбачає реалізацію цілого ряду додаткових заходів з питань розвитку SPA та Wellness туризму України (табл.2).

Міжнародна SPA-Академія має потужний викладацький склад (усі викладачі SPA-Академії є практикуючими експертами з багаторічним досвідом роботи), після завершення кожного ступеня навчання нею видається відповідний сертифікат та міжнародний диплом, в ній реалізовано принцип організації модульного навчання для кожної категорії фахівців, а також надається сприяння у працевлаштуванні та внесенні до Єдиної інформаційної бази професіоналів SPA України.

Таблиця 2 – Оцінка заходів програми «АМБАСАДОР SPA» для розвитку SPA та Wellness туризму України та визначення їх переваг

Програмні заходи	Переваги
1. Закінчення курсу базового інтенсиву EXECUTIVE SPA MBA для SPA-менеджерів	Розкриття близько 86 тем та підтем SPA-управління, реклами, маркетингу, отримання 50 робочих документів SPA-керівника та інформації щодо ефективного адміністрування SPA.
2. Участь всіх професійних галузевих подіях SPA в Україні протягом року, а саме у Всеукраїнському SPA Саміту, SPA Асамблеї, Міжнародної SPA Академії та публікування в журналі «SPAсе»	Участь у ділових переговорах зі спікерами та партнерами, обмін досвіду з колегами, отримання актуальної галузевої інформації, презентація новин та можливостей власного SPA, участь у програмі обміну клієнтськими потоками, участь у заходах щодо просування свого SPA.
3. Проведення атестації або участь у Рейтингу «Кращі SPA менеджери України»	Можливість отримати сертифікат про 1-5 місце в рейтингу або галузевої особистої відзнаки, що відображає кваліфікацію та статус SPA-менеджера або ж грошового призового фонду для переможців. Галузевий рейтинг кращих спеціалістів дозволяє не тільки отримати перевагу як учаснику рейтингу, а й отримати гідну рекламну підтримку та маркетингові інструменти просування як висококваліфіковано го фахівця, що має відповідний рівень досвіду та кваліфікації в галузі.
4. Проведення щорічної наради SPA-менеджерів України	В аспекті цього заходу учасники можуть отримати важливу «закриту» інформацію в SPA галузі, можливість прийняти участь у прийнятті важливих рішень в діяльності SPA галузі в Україні, винести важливі питання роботи SPA-менеджерів для внесення пропозицій та змін для покращення SPA галузі, а також учасники мають переваги у голосуванні (+1 голос) у прийнятті остаточних рішень.
5. Проведення Міжнародної SPA-Асамблеї	Участь у даній Асамблеї дає можливість учасникам: 1. Підтвердити категорію кваліфікації; 2. Отримати новітню актуальну галузеву інформацію; 3. Можливість приймати участь у ділових переговорах; 4. Змогу увійти в маркетингові галузеві програми просування SPA центру.

Складено автором на основі інформації про роботу Союзу професіоналів SPA, курортів та Wellness об'єктів⁴

Ця організація займається просуванням та рекламою основних трендів SPA і методик, надає післятренінговий супровід для випускників, реалізує спеціальні програми навчання для збільшення продуктивності і прибутку, а також володіє авторською розробкою методичних посібників та ефективно їх впроваджує в навчальний процес під час тренінг-семінарів.

Відносно проведення Міжнародної SPA Асамблеї зазначимо, що вона є багатоцільовою подією міжнародного значення, де водночас відбувається декілька значущих подій SPA і Wellness галузі, а саме:

1. Ексклюзивна міжнародна ділова конференція для інвесторів, власників, топ-керівників та менеджерів галузі SPA і Wellness;

2. Міжнародний Амбасадор SPA і Wellness – програма розвитку співробітництва між SPA і Wellness-галуззю України та закордонними експертами і підприємствами SPA і Wellness.

3. PERSONA SPA – проект, започаткований галузевим журналом SPAce у 2017 році, що висвічує діяльність та успішні проекти національних та закордонних експертів SPA галузі.

Нещодавно Міжнародна SPA Асамблея України увійшла до переліку найвідоміших у світі галузевих івентів SPA, набула широкої популярності вже й за межами нашої держави. Саме тому організаційний комітет SPA Асамблеї ще три роки тому вирішив створити концепт події таким чином, щоб прийняти максимум учасників як з України, так із-за кордону.

Відносно інших підприємств Wellness і SPA туризму в Україні слід зазначити, що наша держава має всі передумови для їх ефективного розвитку та популяризації завдяки своїм унікальним природним та лікувально-оздоровчим ресурсам і вигідному географічному положенню. На сьогодні можемо виокремити десять найбільш популярних природних курортних підприємств Wellness і SPA туризму на території України, які мають загальнодержавне та міжнародне значення. До них належать Східниця, Трускавець, Миргород, Шаян, Моршин, Бердянськ, Святогірськ, Коблево, Буковель, Косино.

У Карпатах та в західних регіонах України популярні підприємства Wellness і SPA туризму розміщено в Трускавці, Моршині, Сваляві, в місцях, де є джерела мінеральної питної води. Досить унікальним підприємством в Україні є курорт «Теплиця», оскільки саме тут знаходиться джерело води з високим рівнем мінералізації 44-45г/дм³. Його цілющі властивості, згідно з науковими та практичними розробками Українського науково-дослідного інституту медичної реабілітації та курортології, дозволяють лікувати захворювання шлунково-кишкового тракту, опорно-рухового апарату та ін.⁵

Ще одним з унікальних підприємств Wellness туризму у сфері надання SPA послуг є оздоровчий центр Солотвино Закарпатської області. Його профіль – це природна галотерапія, що полягає у лікуванні повітрям соляних печер та шахт. В Ужгороді, Мукачеві, на Київщині та в ряді інших регіонів України також відбулося відкриття лікувально-оздоровчих підприємств SPA (табл. 3).

Взагалі, розвиток Wellness і SPA туризму в Україні здійснюється в напрямку дотримання міжнародних вимог щодо надання оздоровчих і реабілітаційних послуг. Однак в сучасних реаліях вітчизняні Wellness підприємства характеризуються поки що недостатнім рівнем сервісного обслуговування, низьким рівнем послуг розміщення, харчування, організації розваг та анімації. При доволі високих стандартах лікування та відносно помірних цінах перші позиції виступають доволі суттєвим стримуючим фактором розвитку галузі.

⁵ Вовк С. В. Всесвітня туристична організація як глобальний форум у сфері туристичної політики // Економічний аналіз : зб. наук. праць. – 2014. – Том 18. – № 2. – С. 81-86.

Таблиця 3 – Характеристика ключових сертифікованих Wellness підприємств, які працюють на території України

Wellness підприємства	Розташування	Профіль	Приблизна вартість послуг	Міжнародне та загальнодержавне значення
1. SPA комплекс «Срібні терми» Деревінські купелі	Закарпатська область, Нижнє Солотвино	SPA комплекс, наявність кремнієво-борної води «Закарпатська-2»	Вартість від 2,3 до 4,4 тис. грн. у літньо-осінній сезон за 1 день.	Має рекреаційне значення та лікувально-оздоровче на загальнодержавному рівні.
2. Оздоровчий курорт «Сезони Спа»	Київська область, Конча Заспа	SPA комплекс на території хвойного лісу	Вартість Спа-послуг від 1,5 до 7 тис. грн.	Май рекреаційне значення
3. «Арден Палац»	Хмельницька область, Сатанів	Крім SPA послуг є унікальна Сатанівська вода «Збручанська», яка не має аналогів за силою лікувального ефекту, а також також «бромні хлоридно – натрієвий розсіл» чотирьох розведеннях.	Вартість не афішується, лише при замовленні.	Має міжнародне значення за рахунок унікальної лікувальної води.
4. Superior golf and spa resort	Харків	Надає повний комплекс SPA послуг, а також має окреме Wellness меню.	Вартість на SPA послуги від 2,2 тис. грн.	Має рекреаційне значення
5. Медікал СПА готель «Grand-Marine»	Одеса	Має два підземних природних мінеральних лікувальних вод, знаходиться на березі Чорного моря	Вартість в залежності від програми в індивідуальному порядку.	Має не лише рекреаційне значення, а й лікувально-оздоровче.
6. DAY-SPA «Дар Каліфа»	Черкаси	Орієнтовані на наданні SPA послуг за східними технологіями	Вартість SPA послуг складає від 1 тис. грн.	Має виключно рекреаційне значення.
7. Спа-готель «Respect»	Східниця	Надання SPA послуг, розташований в районі Карпатських гір з мінеральними водами, також є лікувальні процедури.	Номери від 1,1 до 1,3 тис. грн. за день, послуги в залежності від вибору.	Має рекреаційне значення та лікувально-оздоровче значення.
8. Kadorr Hotel Resort & Spa	Одеса	Має власний SPA центр із застосуванням інноваційних процедур та косметичних ліній Італії, Франції та близького Сходу на Черноморському березі.	Вартість SPA послуг коливається від 1,2 тис. грн.	Має виключно рекреаційне значення
9. Edem resort medical and spa	Львівська область, Перемишлянський район	Має власний центр відновлення здоров'я та надає широкий асортимент SPA послуг.	Вартість коливається від вибору програми чи SPA комплексу.	Має рекреаційне значення

Складено автором на основі інформації про підприємства, які працюють в туризмі⁶

⁶ Електронна бібліотека підприємництва у сфері туризму. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://elkniga.info/book>

В основному клієнтами Wellness підприємств в Україні є жінки віком від 30 років та старші, з високим рівнем доходів. Тому близько 80% SPA-центрів орієнтуються лише на цю категорію відвідувачів. Щодо чоловіків, то SPA послугами користуються в Україні лише ті ж них, які проживають в мегаполісах, однак їх кількість значно нижча. На туристичному ринку саме цього напрямку створюються окремі SPA салони та кабінети, які призначені виключно для чоловіків із специфічними чоловічими послугами. Найбільшою популярністю серед Wellness та SPA процедур користуються сірчановодневі ванни, басейни з лікувальною водою Мертвого моря, джакузі просто неба з мінеральною водою, сауни, парні, філіппінський, тайський і рефлекторний масажі. Серед жінок також набувають поширення нетрадиційні методики схуднення та очищення організму, процедури з використанням ароматичних масел та аюрведичні процедури⁷.

За дослідженнями ряду зарубіжних учених, в найближче десятиліття прогнозується збільшення попиту на послуги SPA саме лікувального напрямку. Це пояснюється поступовим старінням населення всієї планети та пошуком можливостей підтримати своє здоров'я на належному рівні. Слід зазначити, що складна фінансова та епідеміологічна ситуація в Україні значно вплинули не лише на розвиток SPA-індустрії, але й на розвиток всієї Wellness галузі взагалі. Основною причиною цього є суттєве зниження доходів населення та загострення проблем розвитку медичного обслуговування громадян. Однак, оскільки закордонні Wellness підприємства для більшості населення недоступні через фінансові та епідеміологічні складності, досить привабливими наразі стають українські методики оздоровлення. Тому можемо зробити висновок, що Wellness туризм в Україні залишається перспективною галуззю. В країні поступово відкриваються нові SPA-салони, клініки і центри, запроваджуються нові лікувальні та оздоровчі процедури. Для цього склались доволі сприятливі передумови і фактори. Розвиток Wellness і SPA туризму передбачає формуванню такої якості надання лікувальних та оздоровчих послуг, яка буде відповідати міжнародним критеріям і стандартам. Для того, щоб виокремити відповідні передумови такого розвитку нами запропоновано SWOT-аналіз Wellness і SPA туризму в Україні (табл. 4.).

Крім SWOT-аналізу для досліджуваної галузі туризму доцільно провести також і PEST-аналіз (табл. 5), який являє собою маркетинговий інструмент, призначений в першу чергу для виявлення економічних, політичних, соціальних та технологічних складових, що оцінюють зовнішнє середовище, в якому працюють Wellness підприємства. Зазначимо, що основною метою проведення такого аналізу є відтворення реальної картини розподілу необхідних ресурсів на державному рівні, оскільки від регулювання органів місцевої влади, залежить вирішення багатьох питань розвитку Wellness і SPA туризму в Україні.

⁷ Гнаткович О. Д. Управління туристичними потоками в Україні як чинник ефективного розвитку національної економіки // Вісник Львівського Інституту Економіки і туризму. – 2014. – № 9. – С. 25 – 33.

Окрім наявних природних ресурсів, які виступають основою формування Wellness і SPA туризму, важливим є економічний клімат в країні, що сприятиме оптимізації процедури ціноутворення та визначення постійних і змінних витрат.

Таблиця 4 – SWOT-аналіз розвитку Wellness і SPA туризму в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Географічне розташування країни; 2. Розвинена транспортна інфраструктура; 3. Наявність природних ресурсів та рекреаційних зон; 4. Висококваліфіковані трудові ресурси; 5. Інтерес зі сторони інвесторів пов'язаний із з географічним розташуванням; 6. Можливості для проведення рекреаційної діяльності протягом усього року; 7. Відносно високий попит на деякі Wellness послуги в країні. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність системного розвитку Wellness туризму; 2. Недосконалість туристичної інфраструктури та послуг сучасного рівня; 3. Невідповідність більшості послуг міжнародним стандартам; 4. Недосконалість інформаційного забезпечення; 5. Значна віддаленість від місць формування попиту на рекреаційні послуги; 6. Обмеженість в отриманні додаткових послуг; 7. Зростання кількості підприємств туристичного бізнесу тіньового сектора.
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Адаптація Wellness бізнесу до міжнародних європейських стандартів; 2. Формування кластерної моделі розвитку туризму; 3. Створення єдиної концепції сталого розвитку туризму в регіоні; 4. Створення умов для розвитку туристичної інфраструктури європейського рівня з залученням міжнародних інвестицій; 5. Зростання економічних показників та прямих надходжень до бюджетів усіх рівнів за рахунок розвитку туристичного бізнесу. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Політична і соціально-економічна нестабільність; 2. Загострення воєнного конфлікту на сході країни; 3. Нестабільність курсу національної валюти; 4. Погіршення умов фінансування і кредитування; 5. Значна частка тіньової економіки; 6. Складність процедур сертифікації і стандартизації товарів та послуг; 7. Обтяжливість реєстраційно-дозвільних процедур.

Складено автором на основі аналізу тенденцій в Wellness туризмі⁸

Оцінивши всіх сильні та слабкі сторони, можливості та загрози розвитку Wellness і SPA туризму в Україні можемо зазначити основні передумови, які впливають на ефективність функціонування галузі (рис. 2).

Чим вищий сукупний дохід громадян, тим більші обсяги фінансування можна спрямувати у розвиток Wellness і SPA туризму. Проте в галузі спостерігається тотальна нестача фінансових ресурсів, що є вкрай негативним чинником розвитку вітчизняного Wellness туризму. Основним джерелом фінансових ресурсів, що можуть бути спрямовані до Wellness туризму, є інвестиції. Потрібна виважена політика щодо розвитку Wellness і SPA послуг, залучення внутрішніх і зовнішніх ресурсів різних суб'єктів господарювання суміжних галузей.

⁸ Туристичний, готельний і ресторанний бізнес: інновації та тренди : тези. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 квіт. 2016 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. – 362 с.

Окрім економічних передумов вкрай важливими є і соціальні передумови. До них належить наявність кваліфікованої робочої сили, а також наявність програмних заходів з її комплексної підготовки. У вітчизняній Wellness і SPA галузі спостерігається з однієї сторони насиченість ринку трудових ресурсів, однак з іншої сторони кваліфікація експертів та фахівців Wellness і SPA послуг не завжди відповідають міжнародним нормам та стандартам.

Таблиця 5 – PEST-аналіз розвитку Wellness і SPA туризму в Україні

Політичні фактори	Економічні фактори
1. Зміни у вітчизняному законодавстві, які стосуються існуючого стану Wellness туризму та його розвиток. 2. Державне регулювання органів державної влади та місцевого самоврядування Wellness туризму та супутніх галузей, що задіяні у його розвитку. 3. Державне регулювання конкурентних засад Wellness туризму.	1. Зміна макроекономічних показників таких як ВВП, курсу валют та рівня інфляції. 2. Динаміка зайнятості та наявність трудових ресурсів в районах, де знаходяться Wellness підприємства. 3. Рівень загальних витрат Wellness підприємств, таких як витрати на енергетику, сировину та комунікації, які безпосередньо впливають на рівень цін Wellness послуг та рентабельність діючих підприємств. 4. Купівельна спроможність постійних та потенційних клієнтів у Wellness туризмі.
Соціальні фактори	Технологічні фактори
1. Зміни в базових цінностях населення, що проявляється у ставленні населення не тільки до роботи, а й до відпочинку. 2. Зміни в рівні життя населення країни та його стилі. 3. Демографічні та релігійні чинники, що безпосередньо впливають не тільки на кількість клієнтів, а й на трудові ресурси, які можуть бути залучені для роботи у Wellness туризмі.	1. Розвиток нових видів Wellness послуг за рахунок впровадження технологічних інновацій. 2. Ступінь виконання наукових та науково-дослідних робіт, які стосуються Wellness туризму. 3. Оцінка міжнародного технологічного розвитку у Wellness туризмі та можливість застосування їх розробок у вітчизняній туристичній галузі.

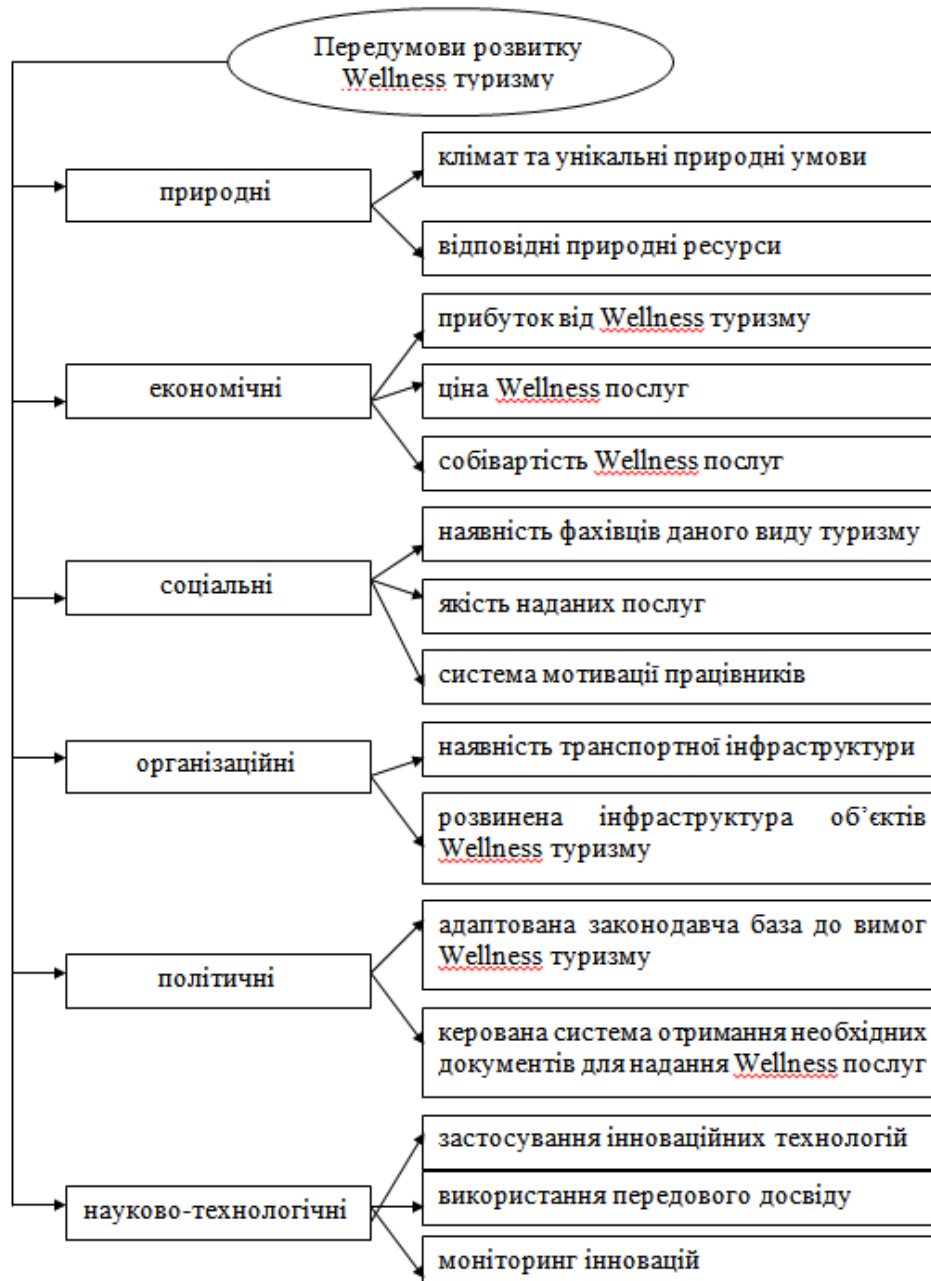
Складено автором на основі останніх тенденцій в Wellness туризмі⁹.

Тому підприємства Wellness і SPA туризму повинні стимулювати своїх працівників до відвідування різних курсів, семінарів, симпозіумів щодо підвищення кваліфікації та надання якісно нових послуг. Саме від цього суттєво залежить подальший розвиток Wellness і SPA туризму та збільшення попиту на його послуги з боку відпочиваючих.

До інфраструктурних передумов розвитку Wellness і SPA туризму належить наявність розвиненої транспортної мережі та відповідної курортної бази розвитку Wellness туризму. Вони охоплюють послуги транспортної системи, закладів проживання та харчування, поштові послуги, систему зв'язку тощо.

⁹ Ахмедова О. О. Можливості використання світового досвіду державного регулювання у сфері туризму в Україні // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління». – 2016. – №1. – С.32-37.

Науково-технологічні передумови формуються під впливом наукових інновацій та джерел інформації, які впливають на розробку, формування і просування послуг Wellness і SPA туризму, що зосереджені здебільшого в навчальних закладах, науково-дослідних організаціях та ін. В Україні науково-дослідна діяльність в галузі Wellness і SPA представлена недостатньо. На сьогодні модернізація існуючої науково-технічної бази Wellness підприємств є одним з важливих завдань на сучасному етапі розвитку Wellness туризму.



Складено автором на основі¹⁰

Рис.2. Передумови просування Wellness туризму на міжнародний ринок

Серед негативних факторів розвитку Wellness і SPA послуг в Україні можна відмітити їх високу залежність від зміни цін на рекреаційні та

¹⁰ Туристичний, готельний і ресторанный бізнес: інновації та тренди: тези. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 квіт. 2016 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. – 362 с.

лікувально-оздоровчі ресурси, від змін на світових фінансових ринках, коливань валютних курсів тощо. Економічні трансформації можуть суттєво вплинути на ключові елементи Wellness і SPA туризму та призвести до негативних тенденцій розвитку досліджуваної галузі.

Наведені вище передумови створюють потенційні пріоритети розвитку Wellness і SPA туризму та вимагають реалізації відповідних заходів, що будуть спрямовані на підвищення його конкурентоспроможності як на вітчизняному, так і на міжнародному ринку. Ці заходи покликані надати суттєвий поштовх для подальшого розвитку туристично-рекреаційного сектору Wellness і SPA послуг, всеосяжної спільної інтеграції Wellness і SPA підприємств для формування єдиної туристичної інфраструктури із спільними стандартами, іміджевою та інформаційною політикою. Важливим пріоритетом є також створення інтегрованого культурного та наукового простору Wellness і SPA підприємств, а також спільного середовища у вигляді регіональних Wellness і SPA кластерів з центрами в ключових рекреаційних, лікувально-оздоровчих та реабілітаційних регіонах Причорномор'я (в Одесі та Миколаєві), Приазов'я (в Бердянську та Маріуполі), а також в Бессарабії (в Рені та Білгород-Дністровському), в Карпатах (Східниця, Моршин, Трускавець, Буковель) та в Столичному регіоні (Конча-Заспа, Конча-Озерна, Ворзель, Буча). Такі Wellness кластери потрібно формувати з використання регіонального та місцевого туристичного потенціалу¹¹.

Потрібно відзначити й те, що рішення органів державної влади на будь-якому рівні управління можуть повною мірою посилити конкурентні переваги Wellness і SPA туризму. В сучасних умовах на державному рівні проводиться активна робота з розвитку туристичної галузі, що позитивно впливає на функціонування всієї вітчизняної економіки.

Висока конкурентоспроможність Wellness і SPA туризму на міжнародному ринку може бути досягнута при умові втілення цілого комплексу дій та заходів. Ключове значення серед них, як вже зазначалось, відіграє розробка Wellness і SPA кластерів. Завдяки успішному впровадженню кластерної моделі розміщення підприємств в таких країнах як Німеччина, Франція, США, Італія, Wellness і SPA туризм ефективно розвиваються у поєднанні з цілим рядом додаткових видів туристичної діяльності (культурно-історичний, зелений туризм). Також міжнародний досвід показує, що відповідна кластерна організація на регіональному рівні здійснюється шляхом концентрації підприємств Wellness і SPA туризму з урахуванням ресурсних, природних та просторових переваг території, для яких саме функціонування туристичних кластерів виступає безпосереднім локомотивом розвитку та точками зростання, а також стає головним механізмом, який забезпечує соціально-економічний розвиток регіону¹².

¹¹ Лужанська Т. Ю. Стратегії розвитку регіональних туристичних дестинацій / Т. Ю. Лужанська // Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2014. – №4. – С. 175-181

¹² Кучинська І. В. Туризм в умовах глобальної екологічної кризи: сучасні виклики і перспективи розвитку: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія розвитку туризму у 21 ст. у контексті вирішення глобальних проблем сучасності». Львів, 28.05.2014 р. – Львів: ЛІЕТ, 2014. – С. 291-301.

Процес впровадження кластерної моделі організації діяльності Wellness і SPA підприємств в Україні знаходиться поки що на стадії розвитку. Застосування кластерної форми організації діяльності у наданні Wellness послуг гальмується пасивністю органів державної влади та недостатнім нормативно-правовим забезпеченням. Однак, завдяки прогресивним менеджерам Wellness туризму в різних областях України починають діяти так звані Wellness кластери. Основна їх діяльність повинен мати на меті не лише отримання доходу, але й втілення регіональних завдань і цілей розвитку Wellness туризму та підвищення конкурентоспроможності галузі спочатку на національному та на міжнародному рівні.

Таким чином, саме кластери надають можливість реалізувати інноваційні рішення та надавати нові послуги в Wellness і SPA туризмі. Однак, впровадження даного виду територіально-інтеграційного об'єднання неможливе без суттєвих змін на рівні регіональної та місцевої влади. Існують суттєві бар'єри і відносно входження на Wellness і SPA підприємств на туристичний ринок, в основному вони стосуються різноманітних адміністративних перепон, які створюються переважно місцевою владою.

Застосування комплексного підходу до розвитку Wellness і SPA туризму на регіональному рівні, а також підтримка розвитку середнього та малого бізнесу в туристичній сфері, зумовляють, на думку експертів, істотне зростання кількісних та якісних показників надання Wellness і SPA послуг. Це дасть змогу отримати нові можливості для розвитку існуючих Wellness і SPA підприємств та створити нові, а також провести маркетингові дослідження та розробити дієві стратегії розвитку Wellness і SPA туризму на всій території України¹¹.



Складено автором на основі останніх тенденцій в Wellness туризмі¹²

Рис. 3. Складові кластерної організації діяльності Wellness і SPA туризму

Отже, впровадження кластерної організації діяльності Wellness і SPA підприємств значно стимулює їх вихід на міжнародний ринок, систему менеджменту, маркетингу, розвиток інфраструктури. Крім цього впровадження кластерів буде ефективним якщо всі підприємства туристичної галузі будуть взаємодіяти між собою. Тільки впровадження всіх складових частин кластеризації дозволить втілити в життя політику просування Wellness туризму України на міжнародний ринок.

В сучасних умовах розвитку Wellness і SPA туризму в Україні виключно важливу роль відіграє цілий ряд національних і міжнародних організацій. До їх основних завдань та цілей відносяться запровадження системи ліцензування та сертифікації Wellness і SPA організацій (SPA AWARD, SPA SPAce, Best SPA in Ukraine, Best Admin of SPA), створення Міжнародної Експертної ради Союзу професіоналів SPA, проведення Міжнародної SPA Асамблеї, Всеукраїнського SPA Самітту, Ukrainian SPA & Wellness Professional AWARDS, SPA Форуму, видання Всеукраїнського вісника SPA «SPAce» та створення золотого Фонду Спікерів Союзу та Міжнародної SPA Академії.

Україна має в цілому сприятливі передумови для подальшого розвитку Wellness і SPA туризму. Вона володіє унікальними природно-лікувальними ресурсами, багатою санаторно-курортною базою та значним штатом медичного й лікарського персоналу, що працює в ключових рекреаційно-оздоровчих центрах і регіонах нашої держави. Недоліками Wellness і SPA туризму є брак кваліфікованих кадрів немедичної спеціалізації, інфраструктурні та загальноекономічні складнощі.

Серед ключових передумов розвитку Wellness і SPA туризму України слід виділити економічні фактори (розподіл прибутків, політика ціноутворення, макроекономічна стабільність тощо), соціальні (наявність фахівців в галузі Wellness і SPA туризму, якість обслуговування та система мотивації працівників), інфраструктурні (розвиненість транспортної мережі та інших об'єктів Wellness туризму), науково-технологічні (застосування інноваційних технологій, використання передового досвіду та моніторинг інновацій у даному напрямку) та ін.

Подальший розвиток Wellness і SPA туризму в Україні вимагає створення системи координаційної взаємодії з органами регіональної та місцевої влади, підтримки формування сприятливого середовища для залучення інвестицій в Wellness галузь, удосконалення туристично-рекреаційної інфраструктури, запровадження кластерної моделі розвитку Wellness і SPA послуг, збільшення кількості потенційних клієнтів та зростання зайнятості населення в Wellness галузі.

2.3. ПОСЕЛЕННЯ БІЛИХ ХОРВАТІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ *

Суперечки про походження. Те, що територію Прикарпаття в давнину заселяли племена білих хорватів, сьогодні є фактом історично доведеним. Приналежність хорватів до слов'янської людності регіону у VII-X століттях теж уже ні в кого не викликає сумніву. Проте незаперечним залишається й твердження багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, що представники цього етносу не завжди були слов'янами. Власне про співвідношення пари «сармати-слов'яни» історики ведуть між собою суперечки й досі, і ще, здається, не скоро у них поставлять крапку. Меншу проблему викликає пара «хорвати-сармати». Як бачимо, обидві назви схожі за морфологічною будовою, а хорвато-сарматські паралелі мають достатньо дотичних точок для того, щоб зробити висновок про спорідненість цих племен. Однак окремим дослідникам цього недостатньо і вони висувають свої версії про походження білих хорватів.

«Карпатська» теорія. Теорія виводить назву цього племені від назви Карпатських гір. Але, незважаючи на подібність назв «Карпати – хорвати», з лінгвістичної точки зору ця версія є слабкою, бо етимологічно назва «Карпати» походить від назви племені карпів, відомого за античними джерелами. Германська версія, яка перегукується з попередньою, пояснює, що слов'яни перейняли назву хорвати (від Карпат і карпів) через посередництво бастарнів у вигляді форми Харвада, що є географічною назвою. Однак в такому випадку назви племен, утворені від топонімів, мають інше закінчення, як моравани, висляни, хорутани. Пояснення назви «хорвати» із слов'янських мов взагалі не видається можливим. Які б варіанти не пропонували учені, чи то із значенням «озброєні», чи то «рогаті» (за різновидністю шоломів, які носили, начебто, хорватські воїни), вони виглядають надуманими. Та й варіант, запропонований ще Костянтином Багрянородним, за яким він пояснював назву цього племені як «жителі великої країни», не має достатньої переконливості. Адже за жодною із слов'янських мов таке тлумачення неможливе.

Східне походження Білих Хорватів. Більшість учених схиляється до думки про іранське походження етноніма «хорвати», а значить саме в іранській мові потрібно шукати його витоки. Проте, як виявилось, і тут єдиної думки не існує. Відомий дослідник М. Фасмер встановив, що іранська основа слова «хорват» має подвійне пояснення: по-перше, воно може означати «пастух», а по-друге, така назва могла виникнути від антропоніма Хорват і стосуватися спочатку його роду, а згодом племені. З іранської мови (але уже з іншим поясненням) виводить назву «хорвати» учений П.Тедеско. На його думку, ця назва походить від іранського слова хварвант – «сонценосний», «сонцеподібний». Це вказує на те, що хорвати поклонялися Сонцю і шанували його як єдиного Бога. Ревними сонцепоклонниками стали пізніше слов'яни, про яких Ібн-Русте написав: «І всі вони поклоняються сонцю». Опираючись на іранське походження білих хорватів, деякі вчені в історії Персії пробують відшукати їхні сліди і знаходять. У давніх Бехистунських написах, які

* Автори Волошин І.М., Омельченко О.Р., Козак Б., Волошин В.

стосуються часів правління Ахменідів, збереглася згадка про східноіранську сатрапію Перської імперії Хараватію (тепер територія Афганістану в районі Кандагара). Після раптового нападу саків предки хорватів змушені були переселитися на нові землі у Північне Приазов'я. Щоправда, окремі дослідники вважають приазовських хорватів вихідцями із антського племінного союзу, а інші виводять їх із сармато-аланського середовища. Перебуваючи тут між іншими спорідненими сарматськими племенами якийсь час, хорвати згодом переселились на Прикарпаття. Сталося це під час гунського або аварського нашествия, коли окремі хорватські загони приєдналися в армії завойовників і разом із ними дісталися Північного Прикарпаття, а далі дійшли до Верхів'я Вісли. На цих теренах хорвати, що представляли собою краще організовану у військовому відношенні силу, встановили панування над місцевим слов'янським населенням і з часом асимілювались у його середовищі, передавши частині слов'ян своє ім'я. За даними археології, це виглядало так. В I ст. н.е. на Прикарпаття з Польщі прийшли носії пшеворської культури, що представляли собою субстрат германського і кельтського компонентів. В то й же час із півдня сюди почали проникати сарматські племена. Це була перша хвиля міграції представників цього племені-язигів. Частина з них після переходу через землі Галичини подалась далі на захід. Через деякий час, і не виключено, що під тиском тих же сарматів, на землі Північного Придністров'я зі сходу переселились племена зарубинецької культури. На думку окремих істориків, основу цих племен становили балтські племена, хоча інші дослідники твердять, що це були праслов'яни, і в цьому вони, здається, мають рацію. В ході таких етнічних розкладів на Прикарпатті зникають дакійські племена (вони представлені були липицькою культурою), що прийшли до нас із Дакії, у зв'язку із вторгненням на їхню територію військ імператора Доміціана. Найвірогідніше вони були асимільовані зайшлими племенами. Змішавшись між собою, пшеворці, зарубинці та липовичани витворили у нас особливу зубрицьку культуру, яку археологи в своїй основі стали визначати як слав'янську етнокультурну спільність. З того часу центр процесу слов'янського етногенезу, на думку науковців, переміщується із Середнього Подніпров'я, де домінувати стали сармати, на західноукраїнські землі. Проте і цим теренам довелося згодом відчувати вплив сарматських племен. У період другого переселення сарматів, перед яких вели тепер алани і роксолани, ці степові кочівники знову зупинилися побіля Карпатських гір. Представників зубрицької археологічної культури тогочасні джерела називають венедями. Однак із приходом на ці землі сарматів ряд хроністів починає вживати назву «венедосармати». Проте ці два племена були настільки різними, що учені і досі ламають голову, що ж могло стати причиною їх зближення. Бо як відомо, венеди будували будинки, а сармати жили «на возах і на конях». Венеди під впливом пшеворців використовували трупоспалення у поховальному обряді, а сармати – трупопокладання.

Проаналізувавши тогочасну ситуацію, історики прийшли до висновку, що тільки спільний ворог, і значно сильніший, міг призвести до зближення венедів із сарматами. Причому, заручившись підтримкою останніх, предки давніх

слов'ян змушені були піти на певні поступки, а в результаті асиміляції багато чого запозичили із побуту і звичаїв сарматів. Найвірогідніше, венеди закликали на допомогу краще організованих у воєнному плані сарматів, щоб протистояти германським племенам, які постійно нападали на їхні землі. Цікаво, що між слов'янами та германцями ніколи не відбувалося етнічного зближення. Очевидно, між ними постійно зберігалась якась відчуженість, а точніше – ворожість. Проте із сарматами слов'яни завжди знаходили спільну мову (якщо, до речі, вона й справді в обох племен не була подібною). Яким же чином в основній своїй масі слов'яни Прикарпаття перейняли від сарматів назву «хорвати»? Тут, очевидно, зіграла роль військова зверхність сарматів, яку вони проявляли у боротьбі з ворогами. Загалом знаємо, що такого племені у сарматському середовищі не було. Принаймні історичні джерела його не фіксують. Хорвати стануть відомі пізніше, але уже як слов'яни. Сармати, які під час згадуваного переселення зупинились на Прикарпаття, як відомо, були представлені аланами та роксоланами (тобто «світлими аланами») ¹.

Археологічні комплекси в межах Львівської області. Чи не єдиними історичними джерелами, що розповідають нам про період до приходу на ці землі київських князів, є скупі згадки європейських та візантійських авторів, але, проте, також і археологічні пам'ятки. Останні привертають особливу увагу та викликають шалений інтерес. Адже на території Львівської області відомо щонайменше три величезних археологічних комплекси, які датуються ще як мінімум однією-двома сотнями років до становлення тут великокнязівської влади. До слова, нижні шари Пліснеського городища датуються аж VII-VIII ст. А, отже, й міста тут були ще тоді, коли Рюриковичі навіть не осіли в Києві.

Особливо актуальним постало питання давньослов'янської історії Галичини в останні роки у зв'язку із розробкою унікальних археологічних комплексів Львівщини – Стільського та Пліснеського городищ. Дослідження цих пам'яток репрезентує високий розвиток суспільства та матеріальної культури місцевих племен. Наявність величезних городищ з рядами оборонних валів та з культовими спорудами зумовила дискусійні гіпотези про те, що культура місцевих племен могла і не поступатись Києво-Руській, яка приходить їм на зміну згодом, у X-XI ст.

Як свідчить Нестор Літописець, територію сучасної Львівщини населяло плем'я так званих Білих Хорватів: автор повідомляє, що у 907 р. вони у складі війська київського князя рушили в похід на Візантію. Після чого літопис забуває про цей народ майже як на століття. Наступна згадка відноситься вже до 992 р., де йдеться про похід князя Володимира «на Хорват». З цього часу їхні землі було включено до Київської Русі, а їхня культура зазнала значних змін ².

Стільсько як осередок культури Білих Хорватів. Є низка фактів, які змушують повірити в те, що Київська Русь була не першою і не єдиною

¹ Войтович Леонтій. «Білі» хорвати чи «карпатські» хорвати? Продовження дискусії / Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць / 2004. – Вип. VIII. 38-45 с.

² Корчинський Орест. Літописні Хорвати та проблема формування державності на Прикарпатті / Пам'ять Століть, №3. (6) 1997. 92-95 с.

слов'янською державою середньовіччя. А саме – йдеться про деякі східні джерела. Візантійський імператор Костянтин VII у своєму творі «Про управління імперією» не тільки вказує на існування народів, що йменувались Хорватами, а й локалізує терени так званих Східних Хорватів поміж землями Угрів, Печенігів та р. Віслою.



Рис.1. Картосхема Великої Хорватії на межі VII – X ст.

Виникає питання: де ж підтвердження таких доволі скупих свідчень існування цього таємничого народу?

Відповідь була знайдена ще у 1980-х рр. в ході Верхньодністрянської археологічної експедиції НАН України, результати якої стали, щонайменше, сенсаційними.



Рис. 2. Городище Білих Хорватів в с. Стільське

У 1987 р. згаданим львівським археологом Орестом Корчинським у с. Стільсько Миколаївського району була виявлена унікальна пам'ятка археології – так зване Стільське городище, яке, на думку вченого, і є, власне, столицею держави Білих Хорватів, т. зв. Великої Хорватії³.

Структура городища вражає: ряди оборонних валів, княжий дитинець і потужний металообробний центр. На думку Ореста Корчинського, вже й сама

³ Стільсько (городище). [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>

етимологія назви поселення «Стільсько» промовиста: вона походить від слова «стол», і свідчить про те, що ця пам'ятка була столицею держави.

Більше того, дослідник заявляє, що Стільське городище, судячи із його площі, було також і найбільшим містом Європи VIII-X ст. – адже площа міста складала 250 га. Укріплена фортеця князя і військовий осередок, т.зв. «дитинець», знаходилась на висоті 100 м над річкою і займала близько 15 га., і це при тому, що весь Київ у X ст. мав площу лише 9,8 га. Такі величезні розміри пам'ятки зумовлені тим що місто було розташоване на перехресті важливих трансконтинентальних шляхів, що вели з мусульманського Сходу у Західну Європу і з Півночі у Паннонську долину та у Середземномор'я.

На території городища було виявлено не просто багатий речовий матеріал, серед якого – імпорту кераміку, зброя, але і вражаючі для того часу технічні засоби. А саме – штучно споруджений наприкінці VIII – на початку IX століття водний шлях на р. Колодниці, який за допомогою потужних земляних гребель і шлюзів давав змогу невеликим річковим суднам рухатись як за, так і проти течії, що для тих часів було проявом чималої інженерної думки⁴.

І тут розпочинається найцікавіше. Довкола давнього городища та неподалік районного центру Миколаєва розташована низка унікальних давньослов'янських святилищ, печер та печерних комплексів які є свідченнями стану культури та вірувань наших предків. Довгий час ці печерні комплекси були об'єктами язичницьких культів. Низка печер, що знаходяться в урочищі Чорна (Лиса) Гора, у північній околиці Миколаєва, імовірно, були створеними у VIII ст. як храм сонця.

На сакральне призначення печер вказує специфіка їхнього розташування двома паралельними рядами в напрямку схід-захід; печери розташовані фасадною частиною на південь для забезпечення постійного освітлення їх денним сонцем. Довжина приміщень печерного храму становить від 18 до 28 м, зали храму з'єднані між собою проходами.

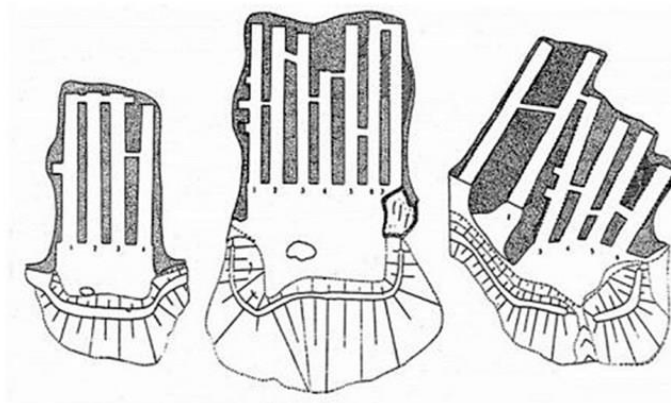


Рис. 3. Давньослов'янські святилища

На сьогоднішній день Стільське городище – ця без перебільшення надзвичайна пам'ятка археології – знаходиться не в найкращому стані. Їй

⁴ Стільське городище – нові дослідження, знахідки і втрати: зустріч із Орестом Корчинським [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zaxid.net/>

загрожують недбалість і байдужість людей, незаконні забудови та брак фінансування⁵.

Тустань – оборонний та економічний пункт. Між іншим, Стільсько – не єдина відома нам пам'ятка ареалу поширення Білих Хорватів на наших теренах. Ще одна не менш знакова пам'ятка їхньої культури на землях Львівщини – це відомий на сьогодні, на відміну від Стільська, туристичний об'єкт, рештки наскельної фортеці Тустань у с. Урич Сколівського району. І як і Стільське городище, так і фортеця в Уричі не має аналогів у Європі. Фортеця була торгівельним, військовим і митним пунктом Білих хорватів з IX ст. в період їхнього економічного піднесення у зв'язку із поживавленням торгівлі сіллю, яка велась із Галичини в Центрально-Східну Європу.



Рис. 4. Наскельна фортеця тустань в с. Урич

Ця наскельна фортеця була побудована унікальним способом. В середині скелі вирубувались пази, в пази вкладались дерев'яні бруси, які ставали несучою конструкцією для замку, який унаслідок був настільки неприступним, що не припиняв виконувати свою функцію і кілька століть після Білих Хорватів, у давньоруський період, коли його не могли взяти штурмом навіть монголо-татари⁶.



Рис. 5. Плісєнське городище, об'єкт оборонного значення

⁵ Мирослава Іваник . У Карпатах археологи знайшли столицю древніх Білих Хорватів. ФОТО [Електронний ресурс] / Режим доступу:<http://istoria.ko.net.ua/>

⁶ Тустань. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>

Плісеське. Набагато на північ від Тустаня, у Бродівському районі, неподалік від с. Підгірці і відомого Підгорецького замку, знаходиться відоме Плісеське городище, яке також було значним військово політичним центром Білих Хорватів. Нижні шари городища датуються VII ст., а в період VII-X ст. місто було потужним давньослов'янським центром з укріпленням на високому плато. В той же період в Плісеську функціонував потужний язичницький культовий центр – в урочищі Оленин Парк, площею 0,3 га, де археологом Михайлом Филипчуком було досліджено цей потужний язичницький храмовий комплекс із жертвним поясом та жертвними ямами⁷.

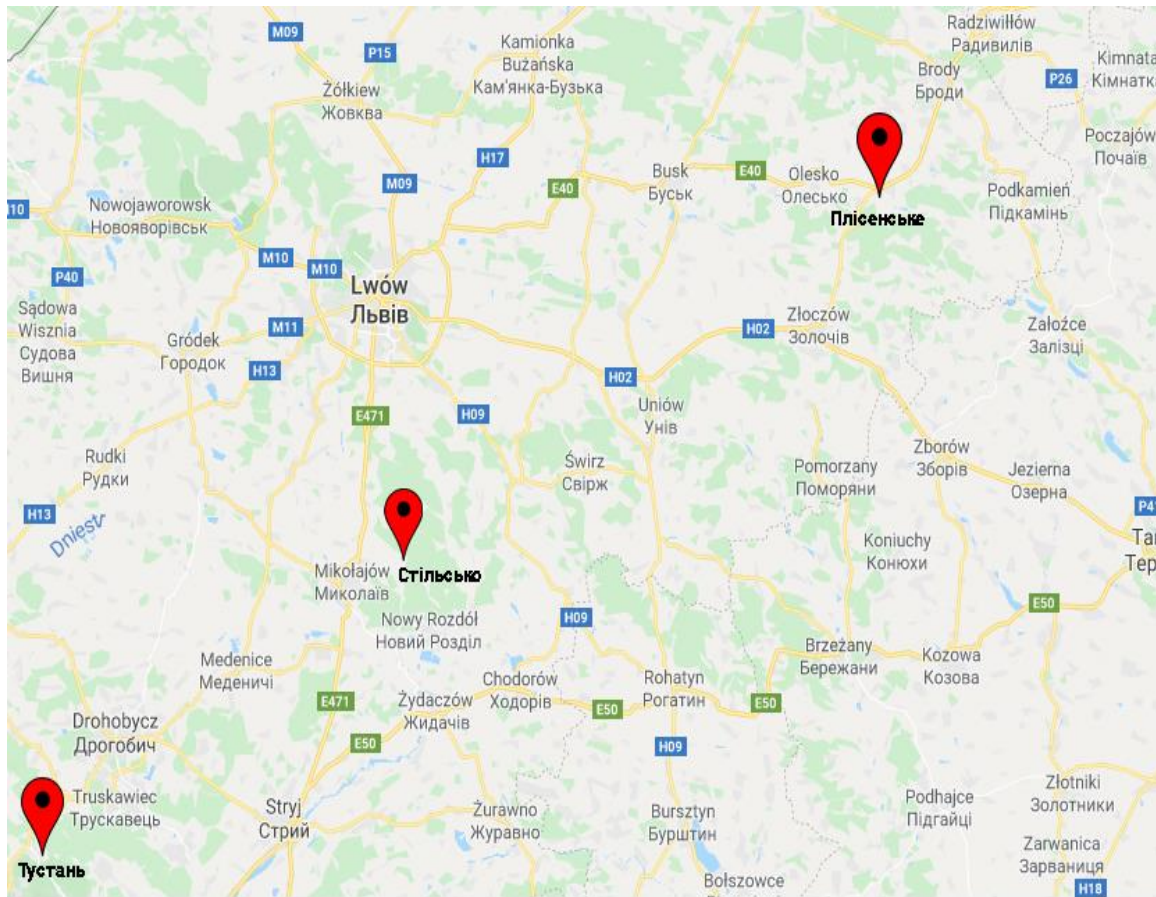


Рис. 6. Археологічні об'єкти на картосхемі

⁷ Плісеський археологічний комплекс. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>

2.4. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГОТЕЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ *

У зв'язку з політичними та економічними перетвореннями, що відбуваються в Україні, значно розширилися ділові й культурні зв'язки нашої країни із світом. Це сприяє збільшенню контактів між підприємствами та підвищенню кількості іноземних та вітчизняних туристів, які прибувають в Україну. Тому виникає необхідність розміщення туристів у комфортабельних готелях з відповідним рівнем сервісу. Незважаючи на те, що сфера послуг набуває все більшого розвитку в нашій країні, розвиток і функціонування готельного господарства ускладнюється цілою низкою проблем. Однією з причин подібного протиріччя є відсутність надійної та достовірної інформації про стан ринку готельних послуг та відсутність належного сервісу.

Наслідком цього є використання готелів не за призначенням, зниження конкуренції на ринку готельних послуг, що ще більше погіршує стан готельного господарства та затримує вихід України на світовий туристський ринок. Розвиток готельного комплексу України характеризується адаптацією реформованих підприємств цієї сфери до ринкового середовища, комплексним вирішенням актуальних проблем підвищення ефективності та конкурентоспроможності ринку готельних послуг, що почав поступово наближатись до світових стандартів.

Є погляд, який заслуговує на увагу спеціалістів і фахівців готельної сфери, оскільки пропонує регламентувати застосування коленого з окремих підходів до управління залежно від специфіки діяльності, певних напрямів функціонування внутрішніх складників готельного закладу (рис. 1.).

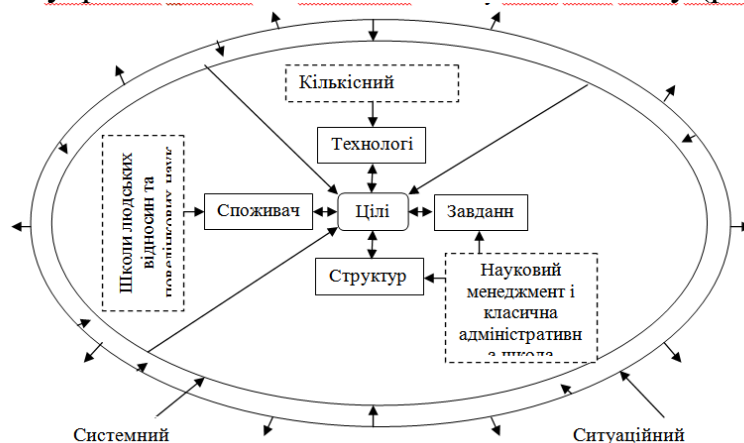


Рис. 1. Взаємозв'язок наукових підходів з управління для готельного закладу.

Комбінація підходів для готельного закладу може мати такий вигляд:

В умовах становлення ринкової економіки подальший розвиток готельного господарства вимагає підвищення конкурентоспроможності готельних підприємств на внутрішньому й світовому туристському ринку. Однак неможливо розробити пропозиції, єдині для усіх готельних підприємств, які забезпечили б гарантований успіх. Тому, в сучасних умовах розвитку

* Автор Сидорук С.В.

економіки необхідно особливу увагу приділяти розробці системи менеджменту для закладів готельного типу.

Підсумовуючи, варто наголосити на необхідності комбінування принципів управління за різними науковими школами і підходами. Певною мірою можна говорити про гіпотетичну пріоритетність ситуаційного і системного підходів як визначальних у формуванні й реалізації стратегії розвитку готельного закладу та визначенні її місця у мікро- та макросередовищі, а також підходу шкіл людських відносин та поведінкових наук як домінантного при впливі на складники внутрішнього середовища готелю.

Аналіз зв'язків між елементами системи менеджменту дає повне уявлення про систему та її властивості. Не знаючи напрямів зв'язків між елементами, позитивні ці зв'язки або негативні, і, нарешті, наскільки сильними є ці зв'язки, ми фактично нічого не знаємо про систему загалом. Виходячи із сутності партнерських відносин, можна стверджувати, що одним із факторів впливу на процес формування системи менеджменту є їх взаємна заінтересованість у співробітництві. Не менш важливим є фактор готовності до взаємної підтримки між підприємствами готельної індустрії.

Крім зовнішнього мікросередовища, на процес формування системи менеджменту впливає й внутрішнє середовище, що є підсистемою системи менеджменту підприємств готельної індустрії. Внутрішнє середовище підприємств, як і зовнішнє, характеризується конкуренцією, що у разі певних зусиль може бути трансформована в кооперацію.

Система – це організована множина взаємопов'язаних компонентів та елементів, що взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем у процесі досягнення поставлених цілей. Сутність менеджменту визначається формуванням і функціонуванням системи управління. Менеджмент як система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів: функцій, процесу, структури, механізму, суб'єкту і об'єкту (рис. 2).

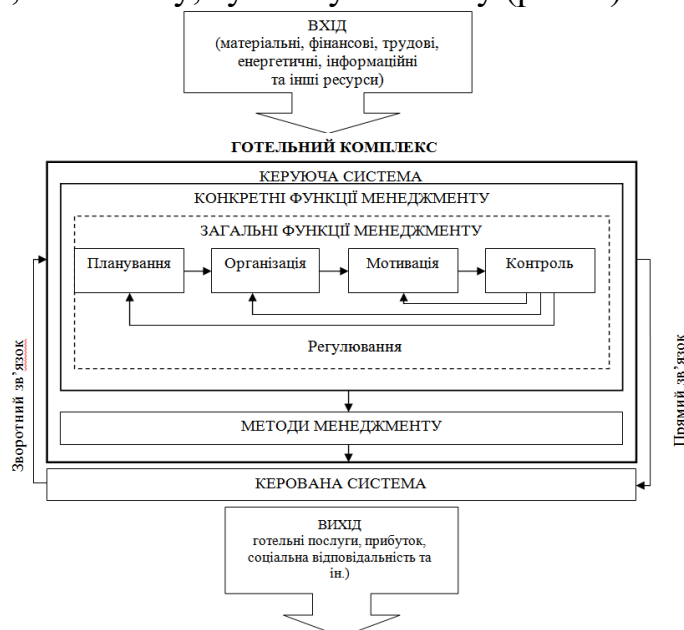


Рис. 2. Система менеджменту ТзОВ Готельний комплекс «Україна»

Функції управління – види діяльності менеджерів в процесі управління. Як основні виокремлюють: планування, організацію, мотивацію, контроль.

Процес управління – об'єднання функцій і структури через певний механізм. Структура управління – це склад і підпорядкованість різних елементів, ланок і рівнів управління. Механізм управління – це сукупність функцій, важелів, методів, інструментів та стимулів управління, що забезпечують взаємозв'язок його підсистем. Об'єкт управління (управляюча підсистема) – сукупність соціальних, економічних та технічних ресурсів підприємства – те, на що направлене управління. Суб'єкт управління (управляюча підсистема) – особа або група осіб, які встановлюють цілі перед об'єктом управління і контролюють їх досягнення – той або ті, хто здійснює управління. Сутність менеджменту визначається формуванням і функціонуванням системи управління готельного закладу. В межах системи менеджменту ТзОВ Готельний комплекс «Україна» варто виокремити такі підсистеми:

- технічна – сукупність технічних засобів за допомогою яких здійснюється управління ТзОВ Готельний комплекс «Україна»;
- технологічна – правила і норми які визначають послідовність операцій в процесі управління ТзОВ Готельний комплекс «Україна»;
- організаційна – складається зі структури управління, положень та інструкцій за якими вона функціонує в ТзОВ Готельний комплекс Україна»;
- економічна – господарські і фінансові процеси і зв'язки в ТзОВ Готельний комплекс «Україна»;
- соціальна – сукупність соціальних взаємовідносин, що формуються в процесі спільної діяльності людей в ТзОВ Готельний комплекс «Україна».

Управління готельним комплексом є важливим видом фахової економічної діяльності, спрямованої на досягнення мети через раціональну організацію матеріальних, трудових, інформаційних ресурсів зі застосуванням принципів, функцій і методів управління.

Мета управління готельним комплексом – збереження конкурентних позицій у середовищі сфери гостинності, яка реалізується в підсумку в забезпеченні рентабельності підприємства.

Рентабельності в готельній сфері досягають унаслідок розв'язання комплексу завдань:

- створення раціональної організації структури управління; дієвого використання кадрового потенціалу;
- розвитку матеріально-технічної бази підприємства;
- ефективної організації технології обслуговування;
- широкого використання сучасних маркетингових досліджень, кооперації та спеціалізації.

Побудова організаційно-функціональної структури управління має важливе значення для забезпечення ефективного функціонування будь-якого готельного закладу.

Організаційно-функціональна структура управління – це впорядкована система управлінських ланок, розташованих у чіткому підпорядкуванні, що

забезпечує взаємозв'язок між керуючою та керованою підсистемами, розвиток системи як єдиного цілого. Ланки управління формують структуру з конкретним розташуванням, співвідношенням і взаємозв'язком. Створення організаційної структури управління зумовлене необхідністю розподілу прав і обов'язків між окремими підрозділами організації.

Організаційна структура управління належить до ключових понять у менеджменті й необхідна для визначення злагодженого взаємозв'язку та взаємодії структурних ланок в управлінському процесі, коригування їхнім функціональним процесом у досягненні цілей. Організаційну структуру готельного підприємства формують, щоб забезпечити його перспективну конкурентоздатність, економічну ефективність, раціональну кооперацію.

Подана організаційно-функціональна структура управління у вигляді схеми, яка відображає взаємозв'язки структурних підрозділів готелю відповідно до виконання функцій в управлінні підприємством. Ця схема показує розташування кожної служби та посади у загальній організації готелю, ілюструє розподіл повноважень і обов'язків персоналу. Вона необхідна для дієвого реалізування основних функцій працівниками, визначення їхньої підзвітності.

Управління підприємством індустрії гостинності пов'язане з оптимальним розподілом цілей і завдань між структурними ланками (службами) і кожним окремим працівником. Структуру управління в такий спосіб визначають розподілом органів управління індустрії гостинності, характером їхньої спеціалізації – завданнями управління та формами координації діяльності.

Візуально організаційну структуру управління готельного підприємства відображають графічно у вигляді двовимірної схеми, яка фіксує у компактній формі інформацію про ієрархічність, повноваження та підпорядкування рівнів управління.

Організаційну схему управління створюють керівники готельного підприємства на початковій стадії виникнення і визначають спеціалізацією закладу, його категорією, обсягом номерного фонду, розташуванням, категорією гостей та іншими чинниками. У формуванні організаційної схеми вагома роль належить аналізу створення підрозділів управління, чіткого визначення їхніх функціональних обов'язків, зв'язків у самому підрозділі (службі, відділі) та між підрозділами у виробничому процесі. Структуру управління затверджує Статут підприємства, і це документально оформляється спеціальним положенням про сферу послуг, посадовими інструкціями всіх рівнів управління.

Організаційна структура управління готельним підприємством оптимальна тоді, коли всі структурні підрозділи доповнюють процес створення готельної послуги, забезпечуючи його діяльність і водночас максимальну ефективність функціонування в досягненні кінцевого результату, яким вважається надання конкурентоздатних послуг.

3-поміж основних принципів організації системи управління готельними підприємствами виокремлюють:

- орієнтацію на реалізацію готельних послуг згідно з попитом споживачів;
- організаційну структуру управління, що повинна відображати його цілі й стратегію;
- постійне впровадження організації виробництва через його – спеціалізацію та диверсифікацію;
- поєднання прав і обов'язків, відповідальності й контролю в управлінні;
- швидку адаптацію – здатність чітко реагувати на зміни попиту, вдосконалювати технологію, запроваджувати інновації;
- економічність – відповідність витрат на утримання органів управління можливостям організації;
- простоту в управлінні, сформовану з незначної кількості рівнів управління, укомплектованих кваліфікованими спеціалістами, зрозумілу персоналові та пристосовану до певної форми управління;
- оптимальність в управлінні – організація має забезпечувати раціональні зв'язки між службами та персоналом;
- керованість, що передбачає здатність керівників своєчасно приймати та доводити до виконавців ефективні рішення, домагатись чіткого їхнього виконання для досягнення цілей.

Організаційна схема управління повинна постійно змінюватись, зокрема за динамічного зовнішнього середовища готелю й структури управління. Відповідно до змін у структурі управління, які спричиняють зміни у чисельності персоналу, важливо, щоби ці зміни суттєво не позначались на якості обслуговування. Персонал у сфері гостинності завжди має взаємодоповнюватись, бути взаємозамінним у певному структурному підрозділі.

В організаційній структурі управління готелю виокремлюють рівні управління, ланки (відділи) і зв'язки.

Рівень управління – це сукупність ланок, що займають певний ієрархічний рівень у системі управління готелем. Рівні управління перебувають у вертикальному підпорядкуванні. Сюди входять адміністрація (керівники вищого рівня), менеджери служб та керівники окремих відділів. Типова структура управління у готелях характерна трьома рівнями: інституційним (вищим), управлінським (середнім), технічним (нижчим) (рис. 3).

До ланок управління належать структурні підрозділи. Менеджери виконують функції управління, забезпечують регулювання та координацію діяльності декількох структурних підрозділів, окремих спеціалістів. Зв'язки між окремими відділами (підрозділами) мають горизонтальний характер.

Ланка управління – це відокремлений орган з функціями управління та визначеною відповідальністю за їх виконання. Ланками у готелях є служби, відділи, підприємства, котрі надають додаткові послуги, й окремі особи. Визначення повноважень, розподіл функцій і обов'язків, зв'язки між персоналом готелю ґрунтуються на офіційній і неформальній основі.

Співробітників готелю за характером виконання виробничих функцій поділяють на обслуговуючий персонал та службовців. Перший безпосередньо

надає послуги клієнтам і забезпечує обслуговування приміщень готелю та прилеглої території (прибирання, ремонт приміщень, обладнання і под.). До персоналу, що забезпечує обслуговування приміщень належить молодший обслуговуючий персонал – прибиральники, двірники, електрики, столярі та ін. Службовці управляють, вивчають виробничий процес, моніторинг ринку, вдосконалюють технологію, здійснюють юридичні, фінансово-бухгалтерські функції тощо.

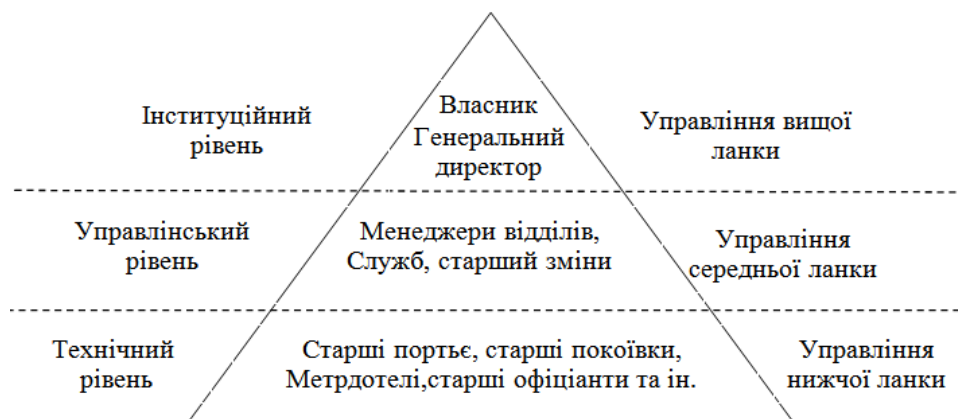


Рис. 3. Рівні управління на прикладі готельного комплексу

В організаційній структурі готелів виокремлюють основні служби, типові для більшості готелів, допоміжні й додаткові. До основних належать служби:

- прийому та розміщення;
- бронювання;
- обслуговування номерів;
- громадського харчування;
- фінансова;
- комерційна;
- інженерно-експлуатаційна.

Допоміжні забезпечують діяльність основних служб, урізноманітнюють готельні послуги. Серед допоміжних – пральня, хімчистка, майстерня з ремонту взуття, одягу та ін.

Додаткові служби (бізнес-центр, спортивно-оздоровчий центр, перукарня, косметичний кабінет, торгові кіоски, відділення зв'язку, солярій) надають платні послуги.

Зауважимо, що в сучасних умовах широкої спеціалізації, диверсифікації готельного продукту, різних розмірів та категорії готельних підприємств не існує ідеальної та єдиної моделі управління готелями. Вибір моделі організаційно-функціональної структури управління визначається конкретними особливостями позиціювання на ринку готельного підприємства і повинен спрямовуватись згідно з необхідністю оптимального задоволення попиту клієнтів.

Організаційна структура в готельних підприємствах залежить від їхніх розмірів і типу. У великих готелях вона розгалужена і забезпечує можливість оптимального управління різними функціональними напрямками. У готелях

низької та середньої місткості передбачено мінімальний набір служб, які гарантують пропозицію основних готельних послуг. Наприклад, лише у структурі великих готельних комплексів служби бронювання, обслуговування фінансово-бухгалтерська, комерційна, інженерно-експлуатаційна та маркетингова мають окремі структурні підрозділи. У малих і середніх готелях функції бронювання й обслуговування клієнтів виконують окремі співробітники служби прийому та розміщення. Аналогічна ситуація в позиціюванні інших служб.

Служби у готелях, залежно від здійснення безпосередньої взаємодії з клієнтами, умовно можна поділити на дві категорії: контактні служби, персонал котрих має безпосередню взаємодію з клієнтами; безконтактні служби, у функціонуванні яких не здійснюється безпосередня взаємодія з клієнтами. У готельній індустрії такий поділ має важливе значення, оскільки формує підходи в управлінні й організації роботи керівників служб і регламентує вимоги стосовно персоналу.

Інституційний рівень управління готельним підприємством уособлює власник готелю, генеральний директор або голова ради директорів (наглядова рада). Форма власності в невеликих готелях – це переважно одноосібне володіння, у великих готелях, готельних ланцюгах – акціонерна форма власності.

Вищий рівень приймає загальні рішення стратегічного характеру, координує роботу керівників відділів, менеджерів служб. Стратегічні завдання готельних підприємств, які визначають та вирішують їхні власники, стосуються орієнтації підприємства на обслуговування певного сегмента ринку готельних послуг, модернізації та диверсифікації послуг, участі в корпоративних формах економічної діяльності, цінової політики та ін. Від розв'язання категорії загальних питань залежить розташування готелю, його місткість, архітектура, обладнання, підбір персоналу.

Генеральний директор – особа, уповноважена власником готелю. Він виконує функції посередника між власником, з одного боку, і гостями – з іншого. Окрім цього, обґрунтовує загальні напрями політики готельного підприємства, фінансову політику, спрямовану на визначення лімітів витрат для утримання персоналу, адміністративні й господарські потреби, відповідає за прийняття рішень щодо орієнтування закладу розміщення на обраний сегмент ринку. Генеральний директор розв'язує питання закупівельної політики, визначає підприємства – постачальників ресурсів, а також пріоритетних постачальників. Вище керівництво також вирішує проблеми запровадження системи розрахунків із клієнтами, політику тарифів, систему маркетингових досліджень ринку.

У великих готелях зі значною кількістю персоналу управлінська структура вищої ланки може передбачати посаду заступника генерального директора, який відповідає за прийняття оперативних рішень, постійно контролює технологічний процес, тому зобов'язаний тривалий час перебувати на підприємстві. Він має тісніші зв'язки з клієнтами, зобов'язаний вирішувати проблеми, пов'язані з обслуговуванням гостей.

Для забезпечення цілодобового контролю адміністрації за діяльністю підприємства в окремих великих готелях існує посада виконавчого директора.

Управлінський рівень у закладах гостинності забезпечує реалізацію політики підприємства, розробленої керівниками вищого рівня управління. Вони відповідають за надходження, уточнення, розподіл завдань у підрозділах, контролюють їхнє виконання. Менеджери відділів мають широкі обов'язки і виконують вагомую роль у прийнятті рішень. Окрім реалізації загальних питань у конкретних управлінських рішеннях, вони розв'язують проблеми оптимізації технологічного процесу згідно з новітніми методами, кадровою роботою у відділі, матеріально-технічним забезпеченням, взаємодією з іншими структурними підрозділами. У великих готелях цей рівень може мати 5-6 заступників директора (менеджерів відділів) та 10-15 менеджерів служб. До керівників середнього рівня належать менеджери служби громадського харчування, розміщення, фінансового, технічного, комерційного відділів та ін.

Технічний рівень – це керівники нижчої ланки, котрі безпосередньо керують обслуговуючим персоналом. У готелях до цієї категорії належать керівники виробничих ланок, які відповідають за розподіл завдань серед виконавців, контролюють їхнє виконання, водночас самі беруть участь у виробничому процесі.

Керівники всіх відділів у готелях, окрім функції управління, виконують доручення керівників вищого рівня. Частка виконавчої функції зростає з пониженням рівня управління. Не виконує доручень лише власник готелю. Як засвідчує моніторинг, виконання доручень, згідно з витраченим часом, займає на вищому рівні близько 10 %, на середньому – 50 %, нижчому – близько 70 % загального часу менеджерів. Решта часу менеджери витрачають на прийняття рішень з управління.

Зв'язки гарантують взаємодію та координацію між елементами структури управління готельним підприємством. Відповідно до характеру відносин елементів структури зв'язки поділяють на вертикальні й горизонтальні.

Вертикальні зв'язки забезпечують процес управління та підпорядкування (наприклад, зв'язок між генеральним директором і менеджером певної служби). Вони виникають під час ієрархічної побудови системи управління, наявності чіткої організації рівнів управління готельним підприємством, кожен з яких має власні цілі.

Горизонтальні зв'язки відображають взаємини кооперації та узгодження дій між рівноправними елементами одного ієрархічного рівня управління. Такий характер взаємодії, скажімо, здійснюється між менеджерами служб готельного підприємства з проблем узгодження сумісних дій у технологічному процесі.

У структурі управління готельними підприємствами, згідно з характером управлінських рішень, розрізняють лінійні та функціональні зв'язки. Лінійні відображають передання управлінської інформації загального характеру, необхідне для виконання із підпорядкуванням нижчих підрозділів вищим у всіх питаннях. Ця система проста й ефективна, якщо проблеми нескладні, а рішення можуть самостійно приймати підрозділи. Функціональні – пов'язані з

підпорядкуванням нижчих підрозділів певним діючим підрозділам, які професійно вирішують окремі функції управління готелем, що стосуються фінансів, планування, технології та ін. Ці зв'язки забезпечують передачу змістовно обґрунтованої управлінської інформації. Оскільки джерел інформації водночас може бути декілька, виникають проблеми неузгодженості дій окремих функціональних підрозділів.

Об'єктивною основою використання тих методів управління виступають організаційні відносини, складові частина механізму управління. Діяльність із управління готельним підприємством неможлива без застосування організаційно-розпорядчих методів. З їхньою допомогою формуються основні системи управління у сфері послуг у вигляді її стійких зв'язків і стосунків, положень, які передбачають правничий та відповідальність підрозділів апарату управління, окремих працівників. Лінійно-функціональна структура ТзОВ Готельний комплекс «Україна», представлена, на рис. 4.



Рис. 4. Лінійно-функціональна структура ТзОВ «Готельний комплекс «Україна» у Волинській області

За ступенем гнучкості організаційна структура ТзОВ Готельний комплекс «Україна» є бюрократичною.

Розглянемо більш детально кожен підсистему ТзОВ Готельного комплексу «Україна». Розпочнемо із соціальної підсистеми ТзОВ Готельного комплексу «Україна».

Соціальна підсистема ТзОВ Готельного комплексу «Україна».

До послуг клієнтів ТзОВ Готельний комплекс «Україна» пропонує 122 номери класу «люкс», «напівлюкс» та «стандарт». Усі номери оснащені телефонами та холодильниками. У вартість проживання входить сніданок «шведський стіл» та парковка, що охороняється. Також до послуг клієнтів пропонується кабельне телебачення, автономне опалення та цілодобове гаряче водопостачання. Стоянка таксі та зупинка міського транспорту розташовані поруч із готелем.

Клієнтами готелю «Україна» є ділові люди, туристи, спортсмени та ін. готові. Окрім комфортного проживання в ТзОВ Готельного комплексу

«Україна» можна замовити цікаві екскурсійні програми, комплексне обслуговування в ресторані, відпочинок у спа-салоні та оздоровлення у клініці «Технології здоров'я»¹.

Технологічна підсистема ТзОВ Готельного комплексу «Україна».

Включає в себе патентно-правові відносини (наявність ліцензії, стандарти, сертифікати інших документів):

- сертифікація і стандартизація готельних послуг;
- асортимент готельних послуг;
- відповідність категорій засобів розміщення рівню комфортності обслуговування в регіоні;
- посадові інструкції працівників готелю.

Роглянемо більш детально патентно-правові відносини:

– ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги» (чинний від 01.07.2004).

– ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів» (чинний від 01.07.2004).

Технічна підсистема ТзОВ Готельного комплексу «Україна»:

– ДБН В 2.2-20:2008 «Будинки і споруди. Готелі». Наказ регіонального розвитку та будівництва України від 23.07.2008 № 340;

– пральні машини.

Економічна підсистема ТзОВ Готельного комплексу «Україна».

Форма оплати в ТзОВ Готельного комплексу «Україна» передбачає розрахунок готівкою, електронними платіжними картами (Visa, MasterCard) і безготівковий розрахунок.

Основними видами діяльності готельного комплексу «Україна» є: посередницька діяльність; послуги в сфері готельного господарства; організація громадського харчування; виготовлення та реалізація сувенірної продукції; туристичні послуги (міжнародний, внутрішній, масовий туризм, туристично-екскурсійна діяльність, інші види туризму); здійснення внутрішніх і міжнародних перевезень вантажів і пасажирів автомобільним транспортом; організація та проведення аукціонів, виставок, ярмарок, та ряд інших видів господарювання.

Готельна послуга має споживчу вартість, результат якої може приймати як матеріальну, так і нематеріальну форму.

Визначення готельної послуги як товару, що бере вагому участь у формуванні суспільного продукту, є, на наш

погляд, ключовим у розумінні її сутності, сфери діяльності, закономірностей та тенденцій розвитку системи послуг готельного комплексу.

Особливістю готельних послуг є те, що основна послуга – надання можливості короткотермінового проживання. На відміну від багатьох видів послуг, послуги готельної індустрії вимагають великих капітальних вкладень, що підвищує ризик інвестицій та означає можливість повернення інвестованих коштів лише після кількох років прибуткової експлуатації.

¹ Сайт готель «Україна»

Переважно всі готелі (комунальної форми власності) надають чотири групи послуг:

- розміщення;
- харчування; відпочинок;
- побутове обслуговування.

Унаслідок чого їх прийнято поділяти на такі послуги: основні; додаткові; периферійні, які подано на рисунку 5. Вважаємо, що готельні послуги доцільно розглядати як провідну систему в структурі готельного комплексу. Головною метою такої системи є реалізація принципу гостинності.

Отже, система менеджменту готельного комплексу – це спосіб результативного і ефективного керівництва колективними діями, пов’язана з постійним удосконаленням діяльності готельного закладу в цілому.

Подібну методику пропонують використовувати Маслов Д. та Тишков Ю.², проте окремі показники мають інший принцип розрахунку та шкали оцінювання.

Так, наприклад, для коефіцієнта адекватності менеджменту пропонується використання шкали адекватності оцінки з виокремленням зон адекватної оцінки, недооцінення та переоцінення можливостей менеджменту.

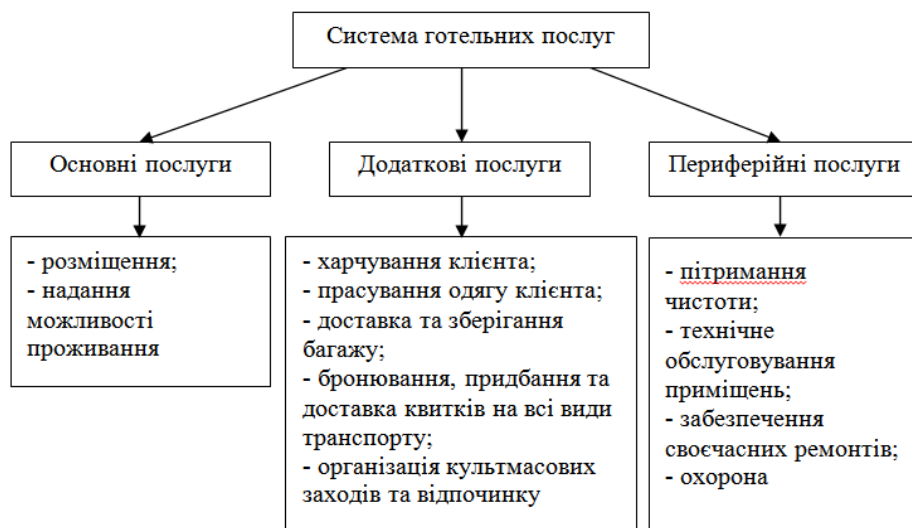


Рис. 5. Класифікація системи готельних послуг на прикладі ТЗОВ «Готельний комплекс «Україна» у Волинській області

Розглянемо підходи до оцінювання системи менеджменту, одним із яких є методики, що мають у своїй основі експертні оцінки різних показників, зокрема на основі анкетування працівників, менеджерів різних рівнів, різних ланок виробництва та управління.

Отже, як бачимо, розглянуті методи оцінки ефективності (результативності) організацій дуже різні, деякі з них стосуються лише окремих елементів внутрішнього середовища, частина має суттєві недоліки, проте кожен має свою специфіку. Варто зазначити, що використання лише експертних

² Гуткевич, С. О. Проблеми діяльності підприємств туристичної сфери і шляхи їх розв’язання [Текст] / С.О. Гуткевич, Л.А.Дяченко // Науковий економічний журнал «Актуальні проблеми економіки.» - За ред. М.М. Єрмоленко. - №11 (101). – Київ: Видавництво у ТОВ «Лазурит - Поліграф», 2009. – с. 63 – 71.

методів не дає чіткого уявлення про результативність управління організаційними комунікаціями на підприємстві, про існуючий потенціал та проблеми у їх використанні і т.д., адже основний недолік усіх експертних методів – частка суб’єктивізму та відсутність (недосконалість) математичного апарату оцінювання ефективності. Проте і відмовлятися від них не варто. Відтак, необхідне комплексне застосування як кількісних показників, так і методик, що базуються на думках експертів та думках споживачів з корегуванням їх на специфіку підприємства, організаційну структуру, тип менеджменту, мету комунікаційної діяльності, стратегію підприємства тощо.

Ваговий зміст критеріїв ФМОМ в готелі «Україна» відображено в табл. 1.

Таблиця 1 – Ваговий зміст критеріїв ФМОМ в готельному комплексі «Україна»

Критерій оцінки	Максимум	Оцінка
1. Планування	(20)	(16)
1.1. Установка цілей і стратегічних завдань	4	3
1.2. Збір і аналіз інформації про споживачів і ринок	4	4
1.3. Деталізація бізнес-процеса	4	2
1.4. Збір і аналіз інформації про конкурентів і еталонні готелі	4	3
1.5. Планування ресурсів	4	4
2. Організація	(20)	(16)
2.1. Формування організаційної структури готелю	4	4
2.2. Розподіл повноважень і встановлення зон відповідальності	4	4
2.3. Умови для створення самонавчальної організації	4	2
2.4. Виконання основного процесу	4	3
2.5. Ефективність процесу створення нових цінностей для споживачів	4	3
3. Мотивація	(20)	(14)
3.1. Лідерство і корпоративна культура	4	3
3.2. Умови для навчання і професійного розвитку персоналу	4	2
3.3. Рівень потреб працівників	4	3
3.4. Залучення працівників до процесу вдосконалення	4	4
3.5. Задоволення працівників результатами своєї діяльності	4	2
4. Контроль	(20)	(15)
4.1. Система контролю якості на кожному етапі бізнес-процеса	4	3
4.2. Критерії оцінки отриманих результатів	4	2
4.3. Вимір міри задоволеності споживачів	4	3
4.4. Раціональне використання ресурсів	4	4
4.5. Відповідність отриманих результатів встановленим цілям	4	3
5. Координація	(20)	(14)
5.1. З’єднання і координація перших чотирьох функцій	4	3
5.2. Встановлення внутрішніх взаємозв’язків готелю	4	3
5.3. Система вирішення конфліктів	4	2
5.4. Поточний аналіз відхилень: перегляд і коригування планів	4	2
5.5. Інформаційний менеджмент	4	4
6. Комунікація(загальна оцінка менеджменту = S критеріїв 1-5)	(100)	(75)

Функціональну модель оцінки менеджменту (Management Functional Assessment Model – MFAM), ми пропонуємо адаптувати до практики управління готелем «Україна», оскільки ґрунтована на принципах менеджменту Тейлора-Файоля, і несе ідею безперервного вдосконалення системи управління.

Розробка функціональної моделі оцінки менеджменту(ФМОМ) була здійснена на базі університету Шеффілд Халам (Великобританія) і компанії «ІВА Консалтинг Груп» (Росія).

Шість функцій менеджменту (по Файолю) складають основу функціональної моделі оцінки менеджменту – ФМОМ (Watson, Chileshe, Maslow, 2004, 2005). Перші п'ять функцій відповідають п'яти оцінним критеріям моделі і формують структуру управління. Підхід до оцінки менеджменту, запропонований функціональною моделлю, припускає визначення рівня розвитку системи управління ТзОВ Готельний комплекс «Україна», який виражається загальною оцінкою менеджменту (оцінкою критерію «комунікація») дивитися табл. 2.

Таблиця 2 – П'ять варіантів оцінки управлінської діяльності в ТзОВ Готельний комплекс «Україна» у Волинській області

Шкала оцінки, бал	Стан категорії
0	діяльність не ведеться
1	діяльність ведеться непостійно, від випадку до випадку
2	діяльність ведеться залежно від ситуації
3	діяльність ведеться постійно і систематично
4	діяльність ведеться максимально ефективно (еталонний рівень)

Уперше шкала зрілості менеджменту, запропонована Ф. Кросби в книзі «Quality is free» (Crosby, 1979). Рівні зрілості Кросби (maturity levels) є оцінною схемою, що включає п'ять стадій з відповідним описом стану системи менеджменту готелю. У рамках методології нашої функціональної моделі виділені п'ять рівнів розвитку (зрілості) менеджменту готелю (табл. 3).

Таблиця 3 – П'ять рівнів розвитку менеджменту в ТзОВ Готельний комплекс «Україна» у Волинській області

Рівень	Оцінка	Характеристика стану менеджменту
I	(0~20)	Управління ведеться несистемно, цілі не визначені або занадто розпливчаті. Для подальшого розвитку необхідно в корені переглянути принципи ведення бізнесу.
II	(21~40)	Система менеджменту має потенціал для розвитку, проте ці можливості реалізуються слабо. Керівництву необхідно, проявивши ініціативу, виразно визначити цілі і розробити стратегію розвитку системи менеджменту на основі якості.
III	(41~60)	Система менеджменту на підприємстві сформувалася. Необхідно акцентувати увагу на оптимізації бізнес-процеса і поліпшенні якості на кожному його етапі. Удосконалюючи систему управління, слід враховувати важливість споживача і важливість персоналу.
IV	(61~80)	Постійне вдосконалення якості менеджменту ведеться по більшості напрямів. Необхідно підтримувати динаміку поліпшень і почати перетворення проблемних областей, що залишилися, використовуючи бенчмаркінг і інші стратегії вдосконалення.
V	(81~100)	Досягнуті максимальні результати по усіх напрямках управлінської діяльності, система менеджменту є еталонною.

Проаналізувавши оцінки експертів спостерігається, що рівень розвитку менеджменту ТзОВ Готельний комплекс «Україна» становить 75. Це означає, що постійне вдосконалення якості менеджменту ведеться по більшості напрямків. Проте, необхідно підтримувати динаміку поліпшень і розпочати перетворення областей, що залишилися, використовуючи бенчмаркетинг та інші стратегії для вдосконалення.

Дії з поліпшення одного з критеріїв чинитимуть дії на інші. Кожного разу, коли після проведення функціональної оцінки робляться дії, що коригують, новий комунікаційний профіль накладається на попередній, щоб визначити ефективність поліпшення і динаміку побудови конкурентоздатної системи управління. Таким чином, у рамках функціональної моделі реалізується методологія постійного вдосконалення Деминга – цикл PDCA.

Дійсно, організаційна самооцінка стає ефективним інструментом управління, коли застосовується діагностичний підхід, т. е. навчання на власному досвіді за допомогою глибокого, критичного розбору. Самооцінка системи менеджменту організації на основі функціональної моделі проводиться методом анкетування. Питання анкети експрес-оцінки розділені на п'ять груп відповідно до критеріїв моделі (Белокоровин, Маслов, 2003). Двадцять п'ять питань відповідають 25 оцінним категоріям (табл. 4).

Таблиця 4 – Оцінні категорії менеджменту ТзОВ Готельний комплекс «Україна» у Волинській області

Питання	Середня оцінка, бал		
	Мене-джери	Робі-тники	Загальна (середн.)
Планування			
1. Чи встановлена мета готелю, чи ясно визначені стратегічні і поточні завдання?	12	8	10
2. Чи робиться збір і аналіз даних про споживачів готельних послуг?	18	12	15
3. Чи виразно розділені сфери діяльності в готелі?	10	8	9
4. Чи аналізується в готелі інформація про конкурентів і досвід інших готельних закладів?	12	5	8,5
5. Чи раціонально розподіляються ресурси готелю: матеріальні, людські, фінансові, інформаційні?	14	5	9,5
Разом за критерієм	60	55	57,5
Організація			
6. Чи зрозуміла організаційна структура готельного комплексу «Україна»?	8	6	7
7. Чи існують документи і стандарти підприємства, що регламентують посадові обов'язки і рамки відповідальності для окремих підрозділів і кожного працівника?	10	10	9
8. Чи створюються умови для вдосконалення і розвитку готельного комплексу «Україна»?	8	4	6
9. Чи ефективно організований процес реалізації готельних послуг?	6	2	5
10. Чи привабливі для споживача є готельні послуги?	8	6	7

Разом за критерієм	40	30	34
Мотивація			
11. Чи високі лідерські якості керівника?	10	6	8
12. Чи створюються на підприємстві умови для навчання і розвитку працівників?	8	8	9,5
13. Чи задоволені особисті потреби працівників підприємства?	6	6	9
14. Чи беруть участь працівники в діяльності по розвитку підприємства?	4	4	8,5
15. Чи задоволені працівники результатами своєї праці?	6	5	9,5
Разом за критерієм	29	60	44,5
Контроль			
16. Чи існує на підприємстві система оцінки якості процесу обслуговування ?	8	4	6
17. Чи існує на підприємстві система оцінки отриманих результатів?	4	4	4
18. Чи зважає на думки і побажання споживачів в роботі підприємства?	10	6	8
19. Чи оцінюється ефективність використання ресурсів на підприємстві?	6	4	6
20. Чи відповідають отримані результати поставленим цілям організації?	8	5	6,5
Разом за критерієм	36	23	29,5
Координація			
21. Чи існує на підприємстві ефективна система управління?	8	6	7
22. Чи встановлені внутрішні зв'язки між підрозділами організації?	10	8	9
23. Чи проводиться робота по врегулюванню і відвертанню конфліктних ситуацій на підприємстві?	10	10	10
24. Чи робиться коригування і уточнення планів і завдань організації?	8	8	8
25. Чи застосовуються нові інформаційні і телекомунікаційні технології в роботі підприємства?	8	8	8
Загальна оцінка менеджменту	44	40	42

Кожне питання має п'ять варіантів відповіді. Максимальна оцінка по кожній з 25 оцінних категорій складає 4 бали, еталонний показник по кожному з п'яти критеріїв може досягати 20 балів, а максимальної загальної оцінки менеджменту компанії – 100 балів.

Особливість застосування функціональної моделі в тому, що оцінка менеджменту робиться не лише керівниками, менеджерами різних рівнів, але і тими, хто виконує управлінські рішення. Для отримання об'єктивних даних в опитуванні брало участь 80%% керівників і 50%% працівників. А потім визначався середній бал по кожній з 25 оцінних категорій.

Загальна оцінка кожного критерію визначається сумою середніх балів, що відповідають цьому критерію оцінних категорій (максимум 20 балів).

Структура управління виражає форму, будову суб'єкта управління, спосіб його внутрішньої організації, зв'язки елементів суб'єкта між собою (порядок розташування, підпорядкованість окремих ланок управлінського апарату), котрі

дають змогу виконувати необхідні функції управління. Структура управління забезпечує стабільність, стійкість управлінської системи, завдяки чому вона зберігає свої властивості при зміні зовнішніх або внутрішніх умов. Структура управління підприємством відображає відносини управління, що складаються об'єктивно в межах даної виробничої системи. Виробничі системи мають ієрархічну структуру з розподілом по вертикалі функцій, обов'язків, прав і відповідальності наявного управлінського апарату (персоналу).

До найважливіших характеристик організаційної структури належать:

- кількість ланок;
- ієрархічність (кількість щаблів або рівнів);
- чіткість розмежування функцій, повноважень і відповідальності по вертикалі й горизонталі в системі управління.

Характеристиками якості структури управління є її надійність та організованість (що визначаються за рівнем ритмічності роботи й інших ознак); її оперативність (швидкість прийняття і реалізації рішень) та ін. Організаційні характеристики лежать в основі критеріїв оцінки раціональності організаційної структури в цілому. Управлінський процес ТзОВ Готельний комплекс «Україна» протікає у рамках визначеної організаційної структури (рух інформації і прийняття управлінських рішень). У зв'язку з цим формування ефективної організаційної структури готелю необхідно розглядати з двох позицій- з одного боку, відношенні визначення параметрів ефективності організаційної структури управління діяльністю підприємства в цілому, а з іншої у відношенні ефективності прийнятих в ній управлінських рішень.

Загальна оцінка менеджменту (Total Management Estimation, ТМЕ) визначається сумою оцінок по усіх п'яти оцінним критерію ФМОМ (максимум 100 балів), зразок карти оцінювання функціонування системи менеджменту готелю «Україна» подано в табл. 5.

Таблиця 5 – Карта оцінювання функціонування системи менеджменту готелів Волинської області

Функції	Терміни виконання	Служби за якими закріплюється виконання	Відповідальність посадової особи	Трудомісткість виконання	Висновки про доцільність виконання функцій
---------	-------------------	---	----------------------------------	--------------------------	--

Загальна оцінка менеджменту в ТзОВ Готельний комплекс «Україна» рівна 42 бали.

На її основі складають матрицю функціонального розподілу функцій апарату управління (табл.6).

На розвиток готельних послуг, як і на будь-яку іншу сферу економіки, впливає багато факторів, і це, в свою чергу, визначає необхідність формування показників, які б дали можливість всебічно проаналізувати й оцінити діяльність підприємств готельного сектору. Показники кожного з визначених блоків обчислюємо за певною методикою.

Таблиця 6 – Матриця функціонального розподілу функцій апарату управління готелем

Функції	Підрозділи, менеджери, інші посадові особи, що виконують функції						
	Відділ бронювання	Відділ кадрів	Планово-економічний відділ	Служба обслуговування	Відділ кадрів	Служба безпеки	Економічна служба

Розглянемо вищенаведені показники діяльності готельних підприємств більш детально, для цього скористаємося таблицею. Загальноекономічні показники визначаються в цілому за сукупністю всіх підприємств готельного господарства країни.

В принципі, вивчення цих показників має бути першим кроком у процесі аналізу, оцінки та прогнозування економічного стану та розвитку готельного господарства, як у цілому по Україні, оскільки вони допомагають нам зрозуміти та побачити інтенсивність процесів розвитку різних напрямів діяльності готельних підприємств³. Інформаційною базою обчислення загальноекономічних показників ТзОВ Готельний комплекс «Україна» слугують первинні матеріали у вигляді звітностей: Форма № 1-готель «Звіт про роботу готелю», Форма № 1-ТУР (к) та Форма № 1-ТУР.

Результати господарювання діяльності ТзОВ «Готельний комплекс «Україна» вивчають за допомогою фінансових показників. Зазначені показники діяльності готелю є синтетичними показниками виробничо-господарської і фінансової діяльності і відображають вихідні дані для подальшого аналізу функціональних напрямків діяльності ТзОВ Готельний комплекс «Україна» (табл.7). Аналіз доходності та прибутковості ТзОВ Готельний комплекс «Україна» передбачає оцінку діяльності їх у минулому, на сьогодні та в майбутньому і базується на загальній звітності Форма № 1-ТУР¹.

Наступна таблиця відображає систему показників оцінки функціональних напрямків діяльності ТзОВ Готельний комплекс «Україна», яка представлена в табл. 8.

Проведемо спочатку аналіз готельної діяльності у ТзОВ Готельний комплекс «Україна». Перший аналізований показник відображає якість обслуговування в у ТзОВ Готельний комплекс «Україна». Належна якість послуг прослідковується у ефективному забезпеченні збереження майна мешканців готельного комплексу, що знаходить свій результат через відсутність скарг та зауважень з боку мешканців готелю.

³ Гуткевич, С. О. Мотиваційний аналіз поведінки споживачів, як складова удосконалення процесів управління в системі менеджменту якості [Текст] / С.О. Гуткевич, Л.А.Дяченко // Збірник наукових праць Національного університету харчових технологій «Наукові праці НУХТ.» - № 35. – Київ.: Видавництво НУХТ, 2010. – с.,62-66.

Таблиця 7 – Вихідні дані для оцінки функціональних напрямків діяльності ТзОВ «Готельний комплекс «Україна» 2016-2018 рр.

Блоки показників	Назва показників	Значення		
		Рік		
		2016	2017	2018
Загально економічні показники	Середня місткість готелю	205	205	205
	Середня кількість номерів готелю	122	122	118
	Середня житлова площа номерів	16	16	16
	Середня кількість наданих готелем людино-днів	74825	74825	72235
	Середня кількість наданих готелем людино-днів іноземним громадянам	4750	5200	2000
	Середня чисельність працівників у готелі Україна	60	45	55
	Завантаженість готелю Україна, %	75	60	85
Фінансові показники	Дохід від експлуатації у розрахунку на одну людинодобу наданих послуг	1000	1110	1200
	Прибуток, тис.грн	750	827	958
	Прибуток у розрахунку на одне місце	0,6	0,8	0,8
	Прибуток у розрахунку на одного працівника	1,9	2,2	2,5
	Прибуток у розрахунку на одиницю витрат	0,02	0,15	0,25
Показники якості обслуговування	Середня кількість місць у номері готелю	2	2	2
	Кількість працівників у розрахунку на одне місце	4	4	4
	Кількість працівників у розрахунку на тисячу людиноднів	20	20	20

Таблиця 8 – Система показників оцінки функціональних напрямків діяльності готелів Волинської області

Елемент системи аналізу функціональних напрямків діяльності готелів у Волинській області	Назва показника
Аналіз економічної діяльності готелів у Волинській області	Аналіз показників якості послуг Аналіз показників експлуатації номерного фонду Аналіз структури номерного фонду Аналіз обсягу реалізації послуг Аналіз техніко-економічних показників
Аналіз фінансової діяльності готелів у Волинській області	Аналіз показників ділової активності Аналіз динаміки та структури доходів Аналіз показників фінансової стабільності
Аналіз зовнішньо-економічної діяльності готелів у Волинській області	Аналіз структури споживачів готельних послуг (експорт, імпорт)
Аналіз маркетингової діяльності готелів у Волинській області	Аналіз ринку готельних послуг (ємність, попит і пропозиція готельних послуг)

В цілому якість послуг у ТзОВ Готельний комплекс «Україна» визначається наступними складовими (рис. 9).

Більш детальну оцінку кожної складової представлено у табл. 10. Одиничний показник обчислюється діленням оціночного значення на еталон та множенням на коефіцієнт вагомості.

Груповий показник визначається підсумовуванням одиничних показників, а інтегральний – підсумовуванням групових показників.

Таблиця 9 – Складові якості готельних послуг ТзОВ Готельний комплекс «Україна»

Складові якості послуг ТзОВ Готельний комплекс «Україна»	
з точки зору споживачів	з точки зору працівників
– рівень сервісу;	– належне матеріально-технічне забезпечення;
– вартість обслуговування;	– прибутковість діяльності;
– імідж;	– соціальне забезпечення працівників
– наявність належних засобів обслуговування	

Таким чином, можна стверджувати, що в цілому якість діяльності ТзОВ Готельний комплекс «Україна» задовільною.

Основними завданнями діяльності ТзОВ Готельний комплекс «Україна» є: ефективне використання наявної матеріальної бази, будівництво нових і реконструкція діючих туристських об'єктів, формування нових економічних основ туризму та екскурсій, надання громадянам України та інших країн туристсько-екскурсійних та інших послуг по організації відпочинку, побуту та харчування.

Головними параметрами, які впливають на показники експлуатаційної потужності готелю є: категорія готелю, кількість номерів та місткість, структура номерного фонду по категоріям номерів, контингент гостей, тривалість проживання в готелі, якість обслуговування, які представлені в табл. 10.

Таблиця 10 – Оцінка складових якості послуг у ТзОВ Готельний комплекс «Україна»

Показник	Оцінка	Еталон	Коефіцієнт вагомості	Одиничний показник
Оцінка споживачів				
Рівень сервісу	5	5	0,51	0,51
Вартість обслуговування	3	5	0,23	0,14
Імідж	4	5	0,15	0,12
Наявність належних засобів обслуговування	5	5	0,11	0,11
Груповий показник				0,88
Належне матеріально-технічне забезпечення	5	5	0,35	0,35
Прибутковість діяльності	4	5	0,33	0,26
Соціальне забезпечення працівників	3	5	0,32	0,19
Груповий показник				0,81
Інтегральний показник				1,68

У готельному господарстві важливим елементом аналізу зовнішньо-економічної діяльності ТзОВ Готельний комплекс «Україна» є кількість прийнятих іноземних споживачів, які приносять державі валютну виручку (експорт послуг), що стимулює розвиток тих галузей, що беруть участь у їхньому обслуговуванні (табл.11) Усе це сприяє зростанню валового внутрішнього продукту і підвищенню життєвого рівня населення.

Таблиця 11 – Аналіз зовнішньо-економічної діяльності ТзОВ Готельний комплекс «Україна»

Показник	Експорт послуг ТзОВ Готельний комплекс «Україна»	Роки		
		2016	2017	2018
Експорт готельних послуг, кількість розміщених осіб	Країна	2016	2017	2018
	США	2	2	3
	Південна Америка	1	-	4
	Німеччина	21	17	5
	Польща	304	147	123
	Грузія	1	3	9
	Узбекистан	10	4	8
	Білорусія	50	17	26
	Молдова	4	5	23
	Росія	41	37	76
	Литва	11	8	1
	Чехія	3	1	1
	Англія	1	5	3
	Латвія	4	6	4
	Хорватія	-	2	6
	Афганістан	-	2	3
	Азербайджан	-	2	2
	Туречинна	-	1	-
	Нідерланди	-	4	-
	Іспанія	-	1	-
Іран	-	1	-	

Отже, з таблиці 11 видно, що найчастіше ТзОВ Готельний комплекс «Україна» відвідували споживачі Польщі, Білорусії, Росії та Німеччини¹.

Отже, аналіз функціональних напрямків ТзОВ «Готельний комплекс «Україна» передбачає ефективне функціонування позитивних змін в економіці держави, важливою передумовою інтенсифікації міжнародних зв'язків та інтеграції країни у світове співтовариство. Пріоритетним напрямом розвитку сфери готельних послуг є доведення їхньої якості до міжнародних стандартів і вдосконалення туристичних технологій, упровадження нових видів і форм обслуговування, що дозволить у більш повному обсязі задовольнити потреби клієнтів.

2.5. НЕТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ ЛІКУВАННЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ *

Санаторно-курортний комплекс як системний об'єкт наукового пізнання сформувався відносно недавно. Водночас його масштабність та багатоаспектність як глобального соціально-економічного явища привертає до себе увагу науковців різних галузей знань.

Сучасне суспільство характеризується становленням та розвитком сервісної економіки, посиленням ролі соціально-орієнтованих сфер діяльності, які перетворюються на домінуючий сектор національного господарства, де особливе місце займає санаторно-курортна сфера як національне явище, специфічний вид економічної діяльності та важлива складова соціально-економічної політики держави.

Санаторно-курортний комплекс – важлива складова розвитку туризму та рекреації, які є прибутковими галузями в економіці багатьох країн. Завдяки діяльності підприємств санаторно-курортного комплексу частка надходжень від туристичної та рекреаційної сфери до сукупного ВВП країн Європейського Союзу (ЄС) становить від 8 до 30 %.

Нетрадиційні методи лікування в санаторно-курортній практиці. Нетрадиційна медицина (альтернативна медицина або неконвенціональна медицина) – умовне поняття, що об'єднує способи діагностики, попередження і лікування хвороб людини, які з тих чи інших причин не отримали загального визнання у лікарів. У сучасних умовах багато закладів санаторно-курортної галузі враховують запити клієнтів і пропонують у переліку своїх послуг нетрадиційні методи лікування.

Нетрадиційна, або альтернативна медицина тепер використовується практично кожним громадянином ЄС, оскільки все більше людей шукають природне лікування, підтримуючи інтеграцію нетрадиційної медицини у вже існуючу систему охорони здоров'я.

Існує кілька визначень поняття «Complementary and Alternative Medicine», яке трактується як додаткова, альтернативна, або нетрадиційна медицина. Нетрадиційна медицина – це вид лікування що використовується європейськими громадянами, являє собою різні медичні системи та методи лікування, засновані на знаннях, навичках і практиці, отриманих з теорій та досвіду, що використовуються для підтримки та поліпшення здоров'я¹. Використання альтернативної медицини в основному практикується за межами традиційної медико-санітарної допомоги, але в багатьох країнах деякі види терапії приймаються або адаптуються до звичайних медичних послуг. У Європі визнаються п'ять категорій нетрадиційної медицини: цілісна медична система;

* Автори Ільїна О.В., Єдинак Н.А.

¹ Fischer Felix H., et al. High prevalence but limited evidence in complementary and alternative medicine: guidelines for future research / Felix H. Fischer, et al. // BMC complementary and alternative medicine. – 2014. – № 14. – DOI: <https://doi.org/10.1186/1472-6882-14-46>.

медицина розумового і тілесного спектру; біологічна практика; мануальна та тілесна практика; енергетична медицина².

Цілісні медичні системи являють собою повні системи з певною філософією та поясненням захворювань, діагностикою та терапією. Вони включають в себе наступні види лікування: аюрведа, гомеопатія, натуропатія та традиційна китайська медицина. Медицина розумового і тілесного спектру базується на теорії, що психічні та емоційні чинники регулюють фізичне здоров'я через систему взаємозалежних нейронних, гормональних та імунологічних зв'язків. Поведінкові, психологічні, соціальні та духовні методи використовуються для покращення здатності розуму впливати на організм, а отже – на збереження здоров'я та запобігання або лікування хвороб. Оскільки наукові докази, що підтверджують переваги медичної практики, є достатніми, багато з цих підходів зараз розглядаються як основні.

У біологічній практиці використовують природні речовини, що впливають на здоров'я. Ця практика включає в себе наступні види лікування: ботанічна медицина та натуральні продукти, хелатна терапія, дієтотерапія.

Маніпулятивні та тілесні методи зосереджуються, в першу чергу, на структурах та системах організму (наприклад, кістки, суглоби, м'які тканини). Ці практики засновані на вірі в те, що організм може самостійно регулюватися і зцілюватися, а також, що його частини взаємозалежні. Вони включають в себе: хіропрактику, масаж, рефлексологію, банковий масаж, скребінг (монетами або ложками), моксібустіон (припалювання). Акупунктура іноді теж вважається маніпулятивною терапією.

Енергетична медицина використовується для керування тонкими енергетичними полями, також відомими як біополя. Вважається, що вони існують навколо тіла і таким чином впливають на здоров'я. Всі енергетичні методи лікування засновані на вірі, що універсальна життєва сила (ци) або тонка енергія функціонує навколо тіла. Історично, поняття „життєва сила” використовувалася, щоб пояснити біологічні процеси, які ще не були зрозумілі. У той час як біологічна наука прогресувала, це поняття було відхилене. Деякі науковці продовжують досліджувати існування біополя і тонких енергій. Енергетична медицина є складовою частиною декількох терапій, включаючи наступні види лікування: акупунктура, електромагніти, терапевтичний дотик, рейки, Цігун і Тай-чи – компоненти традиційної китайської медицини, що використовує легкі пози, правильні рухи і дихання, щоб привести енергію пацієнта до кращого балансу².

Використання нетрадиційних методів лікування у зарубіжній практиці. Альтернативна медицина Європи. Протягом багатьох років розвиваються різні моделі нетрадиційної медицини. Вони варіюються від одного лікаря в приватній практиці через багатопрофільні клініки, де проводяться спільні підходи за доглядом пацієнтів, до лікарів та практиків, які працюють спільно в звичайних умовах охорони здоров'я, на базі стаціонарних лікарень та

² Rawat P. Challenges in the promotion of herbals as alternative and complementary medicine [Electronic resource] / P. Rawat, P. Singh, V. Kumar // Current science. – Vol.: 115. – Iss.: 10. – P. 1837-1838. Access mode: <https://bit.ly/2zXtCH6> – Date of appeal: 28.11.2019. – Title from the screen.

поліклінік. У ЄС налічується приблизно 145 тис. лікарів з двома спеціалізаціями, тобто освітою у традиційній медицині та у конкретній методиці нетрадиційної медицини³. Представники альтернативної медицини вважають, що нетрадиційні методи можуть бути інтегровані в медичну допомогу пацієнту в контексті загальної медичної практики. Лікування нетрадиційними методами забезпечується в широкому діапазоні, але включає усвідомлення необхідності традиційної медичної діагностики, прогнозування та лікування.

Крім 145 тис. лікарів, які практикують нетрадиційні методи лікування, існує близько 160 тис. лікарів, які не мають кваліфікації в цій сфері, проте практикують такі види альтернативної медицини, як ароматерапія, кінезіологія, масаж, рефлексологія, шиацу, йога, цигун тощо. Нетрадиційна медицина заохочує людину до серйозного підходу в лікуванні, кожна терапія намагається допомогти пацієнту за допомогою чітких методів діагностики та лікування. Лікування нетрадиційними методами може проводитися окремо, або бути доповненням до традиційних підходів. Ці способи в основному зустрічаються в приватній практиці. Нетрадиційна, або альтернативна медицина в ЄС включає в себе такі практики, як акупунктура, антропософська медицина, ароматерапія, фітотерапія, гомеопатія, кінезіологія, масаж, натуропатія, шиацу, традиційна китайська медицина та йога.

Протягом останніх 25 років застосування нетрадиційної медицини у країнах Західної Європи зросло. Альтернативною медициною часто користувалися пацієнти з хронічними захворюваннями, коли традиційні методи лікування були обмежені.

Європейська дослідницька мережа комплементарної та альтернативної медицини (CAMbrella) зазначає, що люди використовують нетрадиційну медицину за двома причинами. По-перше, це незадоволення традиційною медициною, а з іншого боку, це віра в сили природи. Громадяни хочуть мати свободу вибору власної терапії, своїх лікарів та практиків, які відповідають їхнім потребам, цінностям, етиці, світогляду, духовній філософії. На відміну від традиційної медицини, альтернативна, зазвичай, підкреслює центральну роль пацієнта у відновленні та підтримці стану здоров'я, тому пропонується, так званий, додатковий вимір процесу одужання. Доступ до різних методів альтернативної медицини був значно спрощений завдяки революції інформаційних технологій, що дозволило легко отримати доступ до надійних джерел інформації про альтернативну медицину.

Відповідно до звіту CAMbrella громадяни країн ЄС все більше надають перевагу нетрадиційним методам лікування в рамках існуючих систем охорони здоров'я. Проте існують бар'єри, які обмежують доступ громадян ЄС до альтернативної медицини та її використання. Ці бар'єри включають:

– практичні бар'єри, такі як вартість або взагалі відсутність нетрадиційної медицини;

³ Wiesener S. Legal status and regulation of complementary and alternative medicine in Europe / S. Wiesener, T. Falkenberg, G. Hegyi, J. Hök, P. Roberti di Sarsina, V. Fonnebo // *Forsch Komplementmed.* – 2012. – № 19 (suppl 2). – P. 29–36. DOI: <https://doi.org/10.1159/000343125>.

- критичне ставлення традиційних медичних працівників до нетрадиційної медицини;
- відсутність інформації та знань про альтернативну медицину;
- юридичні обмеження доступу до нетрадиційних методів лікування та перебільшена проекція ризиків в цій сфері, на відміну від частих побічних ефектів, викликаних звичайними медичними процедурами⁴.

Альтернативна медицина, як правило, вважається безпечною, і це є основною причиною її популярності. Однак рівень індивідуального ризику може варіюватися від однієї терапії до іншої, але несприятливі ефекти, зазначені в дослідницькій літературі, рідко бувають серйозними. Статистичні дані ЄС засвідчують, що 8–12% пацієнтів, які відвідують лікарні, страждають на побічні ефекти від звичайної медицини при отриманні медичної допомоги, принаймні 198 тис. пацієнтів щорічно помирають від медичних помилок, від непередбачених реакцій на ліки, антибіотикорезистентних мікроорганізмів, неправильної діагностики чи хірургічних операцій. Видатки від зазначеного складають мільярди євро щорічно.

Безпека нетрадиційної медицини є ще одним переконливим доказом для її інтеграції в систему охорони здоров'я. Професійні асоціації нетрадиційної медицини в Європі вважають безпеку пацієнтів найважливішим завданням, і тому встановили керівні принципи для навчання, сертифікації та практики, а також вимагають професійної страхівки та ефективних кодексів етики та наявності процедур подання скарг.

Додаткова і нетрадиційна медицина стала популярною та прийнятою в Європі. Незважаючи на те, що вона була визнана традиційною медициною, база знань є обмеженою, необхідні додаткові докази про поширеність та детермінанти використання нетрадиційної медицини. Багатьом існуючим дослідженням притаманні методологічні недоліки, що включають неадекватні операційні визначення, пов'язані з тривалим терміном проведення обстежуваних заходів та недостатнім охопленням країн. Порівняння використання нетрадиційної медицини серед країн ЄС є складними і мають значні відмінності. У деяких країнах (Велика Британія, Німеччина) існує значна кількість досліджень з альтернативної медицини. Докази використання нетрадиційних методів лікування у багатьох інших країнах, особливо у країнах Східної Європи, відсутні.

За даними CAMbrella використання нетрадиційної медицини впродовж усього життя становила від 0,3% до 86% у досліджуваних групах, а інформація для більш ніж половини країн-членів ЄС повністю відсутня⁴. У Європі функціонують близько 300 тис провайдерів нетрадиційної медицини, у тому числі близько 60% не мають медичної освіти.

Стан використання альтернативної медицини має вирішальне значення для надавачів послуг, покупців та розробників політики в галузі охорони

⁴ CAM 2020. The contribution of Complementary and Alternative Medicine to sustainable healthcare in [Electronic resource] // CAMDOC Alliance : [website] /. – Access mode : <http://www.camdoc.eu/Pdf/CAM%202020%20final> . – Date of appeal: 28.12.2020 . – Title from the screen.

здоров'я. SAMbrella рекомендує оцінювати поширеність використання нетрадиційної медицини в ЄС, використовуючи великі перехресні дослідження.

Глобалізація та масштабна міграція відкрили шлях впровадження недержавних систем охорони здоров'я (наприклад, традиційної китайської та аюрведичної медицини), а також специфічних практик альтернативного лікування (наприклад, акупунктура, масаж шию, рефлексологія), в додаток до звичайних Західних систем охорони здоров'я.

Населення Європи є досить інформованим та освіченим щодо свого власного здоров'я. Охорона здоров'я виросла до рівня споживчої, де люди здійснюють вибір як зберегти своє здоров'я і як лікувати хвороби. Зростання використання додаткової та альтернативної медицини в ЄС є одним із прикладів зростаючої споживчої свідомості та більш цілісної орієнтації на здоров'я. Міжнародний ринок курортів та оздоровчих послуг характеризується зростаючою конкуренцією та відсутністю прозорості щодо якості послуг та встановлення цін на них. Окрім головних компонентів оздоровлення та відпочинку, багато відвідувачів термальних та звичайних курортів також цікавляться не тільки традиційними, але й альтернативними медичними процедурами³.

SPA-курорти у Європі запроваджують унікальні нові терапії. На конкурентному ринку, вся увага приділяється таким заохоченням як спеціалізовані «спа-перерви» для того, щоб створити позитивне враження щодо цих альтернативних методів лікування. Найпоширенішими терапіями є: акупунктура, ароматерапія, хіропрактика, гомеопатія, масаж, остеопатія, аюрведа.

Правове регулювання нетрадиційної медицини у країнах Європи. Альтернативна медицина стає дедалі популярнішою в Європі, 65% населення практикували цю форму медицини, близько 30–50% європейського населення використовують нетрадиційні методи лікування як самопомогу, а 10–20% впродовж року користувались послугами терапевта чи практикуючого лікаря. Показники популярності такої терапії різняться в різних країнах. Ця різноманітність є одночасно складним завданням для вивчення стану нетрадиційної медицини в Європі⁵. Урегульований статус нетрадиційної медицини відображає різноманітність методів лікування, використання та їх доступність у ЄС. Завдяки великій різноманітності медичних культур і традицій у різних частинах Європи, альтернативна медицина спирається на добре відомі традиції в деяких країнах.

Існують три основні моделі, що використовуються для регулювання практики медицини, а саме: пряме державне регулювання, саморегулювання, що регулюється санкціями уряду, та незалежне саморегулювання. Ці моделі відрізняються глибиною прямого втручання Уряду та часто використовуються разом з іншими актами, які можуть регулювати певні аспекти медичного обслуговування та медичної практики.

⁵ Євтушенко В. Міжнародний та український досвід державного регулювання народної і нетрадиційної медицини / В. Євтушенко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 3. – С. 133–144.

Пряме державне регулювання. У більшості європейських країнах Уряд уповноважує, реєструє та контролює медичних працівників. Органи влади можуть скасувати дозвіл працівників охорони здоров'я через порушення закону. З цього випливає, що уряд через відповідні органи влади вирішує, якою мірою використання медичними працівниками нетрадиційної медицини може бути визначено як «відповідальна професійна поведінка».

Санкціоноване саморегулювання урядом. У деяких країнах Закон надає уповноваженим національним медичним асоціаціям дозвіл, реєстрацію та нагляд за діяльністю медичних працівників. З цього випливає, що національні медичні асоціації вирішують, якою мірою використання нетрадиційної медицини уповноваженими фахівцями у галузі охорони здоров'я може бути визначено як «відповідальна професійна поведінка».

Незалежне саморегулювання. Деякі федерації представників нетрадиційної медицини розвивають те, що вони називають «саморегулюванням». Саморегуляція – це процес, за допомогою якого асоціації індивідуальних терапій розробляють власну статистику, освітні програми, етичний кодекс, програми досліджень та стандарти компетенції. У деяких країнах для саморегулювання потрібне затвердження Уряду. «Зареєстрована» нетрадиційна медицина в основному забезпечується фахівцями в Центральній та Південній Європі. У Північній Європі будь-яка людина може надавати послуги альтернативної медицини, при цьому лише конкретні медичні дії (наприклад, лікування людей з інфекційними захворюваннями, проведення хірургічних втручань, призначення анестетиків, призначення лікарських засобів, що вимагають рецепта, ін'єкцій, використання рентгенівських променів) обмежуються кваліфікованими лікарями. Це означає, що практика в нетрадиційній медицині для лікарів, які не мають медичної освіти допускається, і це призвело до того, що представники саме нетрадиційного лікування, які не є зареєстрованими службою охорони здоров'я, є основними постачальниками альтернативної медицини (рис. 1).

У деяких європейських країнах існують правила, які сприяють інтеграції послуг нетрадиційної медицини в національну систему охорони здоров'я та забезпечення рівності доступу до цих послуг для пацієнтів. Проте, врегульований статус альтернативної медицини може ускладнюватись різними моделями, що застосовуються в ЄС. У окремих країнах існують нормативні документи чи Закони, що регулюються Урядом. Особливості державного регулювання нетрадиційної медицини у країнах ЄС наведено в табл. 1.

Нетрадиційна медицина активно вивчається в університетах Європи. Кафедри альтернативної та інтегративної медицини працюють у Франції (Нант), Німеччині (Берлін, Дуйсбург, Ессен, Росток, Мюнхен), Угорщині (Печ), Італії (Флоренція і Болонья), Норвегії (Тромсе), Швеції (Стокгольм), Швейцарії (Берн) та Великобританії (Ексетер, Шефїлд, Саутгемптон, Долина Темзи).

Регулювання нетрадиційної медицини у країнах Європи мають свої особливості. У окремих країнах лікарям, які пройшли повний курс практики нетрадиційної медицини, видаються дипломи, які визнаються національними лікарськими асоціаціями. Однак, взаємного визнання дипломів між різними

державами-членами ЄС немає, що перешкоджає працевлаштуванню лікарів нетрадиційної медицини.

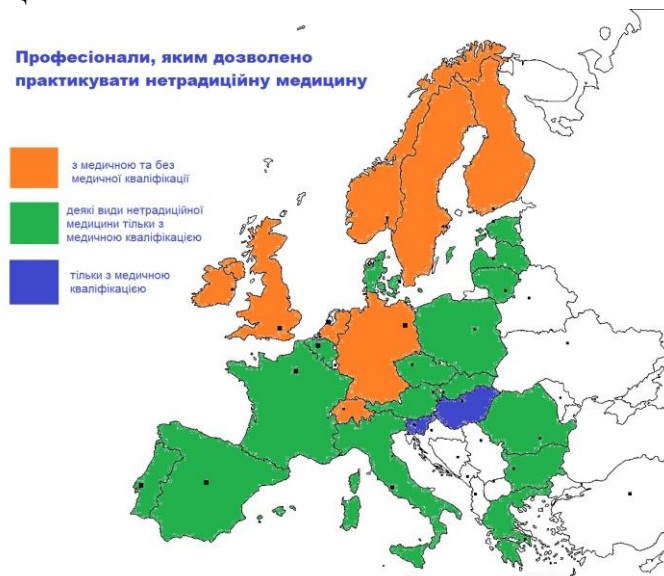


Рис. 1. Розподіл дозволів (за країнами Європи)

Чинники підвищення конкурентоспроможності у санаторно-курортному господарстві. Конкурентоспроможність санаторно-курортної галузі визначається як рівень якості послуг, запропонованих оздоровчими установами для споживачів. На конкурентоспроможність санаторно-курортних підприємств і галузей в цілому впливають такі чинники, як наука, технології, капітал, інфраструктура, інформація, кадри й управління. У сучасних умовах високий рівень конкурентоспроможності санаторно-курортних підприємств, їх послуг залежить від високого рівня конкурентоспроможності персоналу. Ключовим чинником забезпечення конкурентоспроможності галузі є наявність конкурентних переваг.

Таблиця 1 – Державне регулювання нетрадиційної медицини у країнах ЄС

Державне регулювання	Кількість	Країна
Законодавство про нетрадиційну медицину	10	Бельгія (1999 р.), Болгарія (2005 р.), Данія (2004 р.), Німеччина (1939 та 1998 рр.), Угорщина (1997 р.), Ісландія (2005 р.), Норвегія (2004 р.), Португалія (2003 р.), Румунія (1981 р.), Словенія (2007 р.)
Законодавство про нетрадиційну медицину в розробці	4	Ірландія, Люксембург, Польща, Швеція
Законодавство про деякі методи нетрадиційної медицини	9	Кіпр, Фінляндія, Італія, Литва, Латвія, Ліхтенштейн, Мальта, Румунія, Великобританія
Немає законодавства про нетрадиційну медицину	7	Австрія, Естонія, Франція, Греція, Нідерланди, Іспанія, Словаччина
Нетрадиційна медицина в державній конституції	1	Швейцарія

У санаторно-курортному секторі конкурентні переваги специфічні для галузі. Доцільним є поділ конкурентних переваг у санаторно-курортному господарстві на п'ять груп:

- ресурси, пов'язані з ціновими характеристиками наданих послуг та формування величини впливу на користувача з наявними природними, трудовими та фінансовими можливостями регіону;
- технологічні, спричинені наявністю і експлуатацією технологій, які забезпечують поліпшення сервісу і підвищують споживчий ефект;
- інноваційні – формуються за рахунок коштів науково-дослідних інститутів;
- глобальні конкурентні переваги постачальників послуг, які пов'язані з формуванням стандартів економічної діяльності та їх реалізацією;
- культурні конкурентні переваги постачальників послуг, обумовлених унікальністю регіону⁶.

Вивчення особливостей санаторно-курортних закладів з точки зору конкуренції передбачає виявлення різних чинників формування конкурентоспроможності. У цілому основний продукт у санаторно-курортному туризмі – надані послуги, призначені для визначення економічних чинників формування конкурентоспроможності послуг.

На формування конкурентоспроможності послуг санаторно-курортної галузі впливають такі чинники:

- структура ринку – спеціалізація ринку його географічне положення, місткість і можлива частка підприємства на ньому; товарні фірмові структури на ринку та вплив НТР на розвиток виробництва й формування потреб споживачів.
- конкуренти – основні, які мають більшу частку ринку; торгові марки послуг та особливості послуг конкурентів; форми, методи збутової діяльності; формування попиту і стимулювання збуту; дані про прибутки та збитки конкурентів.
- споживачі – можливі покупці з урахування сегментації ринку; способи купівлі та використання послуг; мотиви споживання послуг; чинники формування конкурентних переваг; потреби клієнтів, які не були задоволені даною категорією.
- особливості послуг – новизна і конкурентоспроможність порівняно з послугами конкурентів; відповідність вимогам місцевого законодавства; відповідність послуг різним стандартам; здатність послуги задовольняти поточні і перспективні потреби покупців; необхідність модифікації послуг відповідно до вимог клієнта⁷.

⁶ Єдинак Н. А. Нетрадиційні методи лікування як чинник конкурентоспроможності санаторно-курортних підприємств / Н. А. Єдинак, О. В. Ільїна // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів (15–16 травня 2018 року). – Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2018. – С. 105–107.

⁷ Василевська Я. В. Регіональні особливості санаторно-курортного господарства України / Я. В. Василевська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Геологія – Географія – Екологія. – 2013. – № 1049, Вип. 38. – С. 87–92

Багато підприємств галузі не прагнуть до підвищення конкурентоспроможності, не модернізують матеріально-технічної бази, не впроваджують нових технологій у лікуванні й реабілітації, не використовують ефективних каналів просування санаторно-курортних послуг.

Сучасна ринкова ситуація дозволяє визначити слабкі та сильні сторони курортів регіону, які складають конкурентоспроможність санаторно-курортної галузі України в цілому. Так, сильні сторони, або конкурентні переваги – це доступність лікування для широких верст населення, лікувальна спеціалізація санаторно-курортних закладів, потужний науковий потенціал. Слабкі сторони – це послаблений чинник «історичної унікальності» у брендах деяких курортів, відсутність відомих регіональних брендів санаторно-курортної галузі, за винятком декількох курортних об'єднань, низький рівень сервісу та диверсифікації послуг, низька прибутковість діяльності внаслідок «спадкової» низької ціни⁸.

Глибина названих слабких сторін свідчить про необхідність системних, науково обґрунтованих підходів до їх вирішення в рамках сучасної концепції санаторно-курортної діяльності.

Нетрадиційні методи лікування як чинник підвищення конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність підприємств санаторно-курортної галузі в сучасних умовах повинна включати здатність орієнтуватися на потреби клієнта та враховувати його особливості на ринку оздоровчих послуг. Використання нетрадиційних методів лікування (оздоровлення) поруч з методами доказової медицини сприятиме підвищенню якості послуг та забезпечить конкурентні переваги у порівнянні з європейськими курортами.

У сучасних умовах багато закладів санаторно-курортної галузі враховують запити клієнтів і пропонують у переліку своїх послуг нетрадиційні методи лікування. Санаторії України все частіше пропонують свої форми лікування багатьох захворювань методами нетрадиційної медицини. Методи такого лікування дають можливість проведення аналізу стану органів і систем людини, і відповідно до цього визначати методіку лікування того чи іншого захворювання.

Основні напрями нетрадиційної медицини, які застосовуються в санаторіях України:

- мануальна терапія і вісцеральний масаж (вплив на внутрішні органи);
- рефлексотерапія – це вплив на активні точки тіла людини за допомогою голок, електроструму, та лазерних променів. Одним з видів рефлексотерапії є акупунктура;
- методики Аюрведи⁶.

Значного поширення в Україні набули такі нетрадиційні методи лікування як :

- *анітерапія* – медичне використання продуктів бджільництва;

⁸ Вишняков А. Г. Развитие медицинских программ и методик оздоровления как важнейший фактор конкурентоспособности санатория [Электронный ресурс] / А. Г. Вишняков // Экономика, социология и право. – 2014. – № 1. – С. 31–34

– *голкоterapia (рефлексотерапія)* – метод стимулювання організму відповідно певній, необхідній для лікування зоні за допомогою введення найтонших голок у спеціальні (біологічно активні) точки;

– *іпотерапія* – система реабілітації людей з обмеженими можливостями опорно-рухового апарату за допомогою спілкування з конями;

– *ароматерапія* – це стародавнє, вдосконалене віками мистецтво використання ефірних олій, фітонцидів рослин та інших ароматних речовин для укріплення фізичного та психічного здоров'я та для косметичного догляду за тілом;

– *стоунтерапія* – комбінована методика класичного масажу, масажу нагрітим камінням та рефлексотерапії;

– *гірудотерапія* – лікувальна методика з використанням п'явки медичної

– *кріотерапія* – використання холоду в лікувальних цілях, для відведення тепла від тканин, органів або від тіла людини⁶.

У деяких закладах санаторно-курортної галузі України використовують і маловідомі методи нетрадиційної медицини: оздоровлення пророщеною пшеницею, лікування нагрітим житом, глиною, „іспанський плащ” тощо.

Для прикладу розглянемо стан санаторно-курортної галузі двох адміністративних областей Карпатського регіону – Львівської і Закарпатської. Карпатський регіон традиційно є регіоном, де стан санаторно-курортної справи був і залишається одним з кращих в Україні. Регіон представлений цілющими мінеральними водами різного хімічного складу, родовищами лікувальних грязей та озокериту, чистим гірським повітрям, ландшафтним та біотичним різноманіттям.

За останні 20 років у досліджуваних областях простежується загальна тенденція зменшення кількості лікувальних і збільшення оздоровчих санаторно-курортних закладів, за винятком баз відпочинку. Санаторії-профілакторії зникли взагалі. Зміна показників спостерігається у базах відпочинку, які мають тенденцію до зменшення на 18,6%. Дещо менше це стосується санаторіїв та пансіонатів з лікуванням – на 13,5%. Проте, кількість будинків і пансіонатів відпочинку збільшилась на 43%. Кількість ліжок (місць) у всіх санаторно-курортних закладах скоротилась за ці роки.

Нами здійснений порівняльний аналіз санаторіїв Львівської та Закарпатської адміністративних областей щодо використання нетрадиційних методів лікування (рис. 2, табл. 1-2). Як засвідчують результати аналізу, у Львівській області відсоток санаторіїв, які пропонують клієнтам послуги нетрадиційної медицини становить 43%, тоді як у Закарпатській області 79 %. Найпопулярнішими методами у санаторіях є: фітотерапія, ароматерапія, мануальна терапія та рефлексотерапія. Є методи які використовуються лише в одній області: у Львівській це озокеритотерапія та аюрведа, у Закарпатській – іпотерапія (рис. 3).

Перспективи впровадження нетрадиційної медицини у санаторно-курортних закладах України. В Україні склалась неспроста ситуація з

використанням нетрадиційної та народної медицини. Пропозиції офіційно узаконити методи народної та нетрадиційної медицини зустрічали й досі зустрічають опір з боку офіційної медицини, яка використовує своє монополістичне становище.

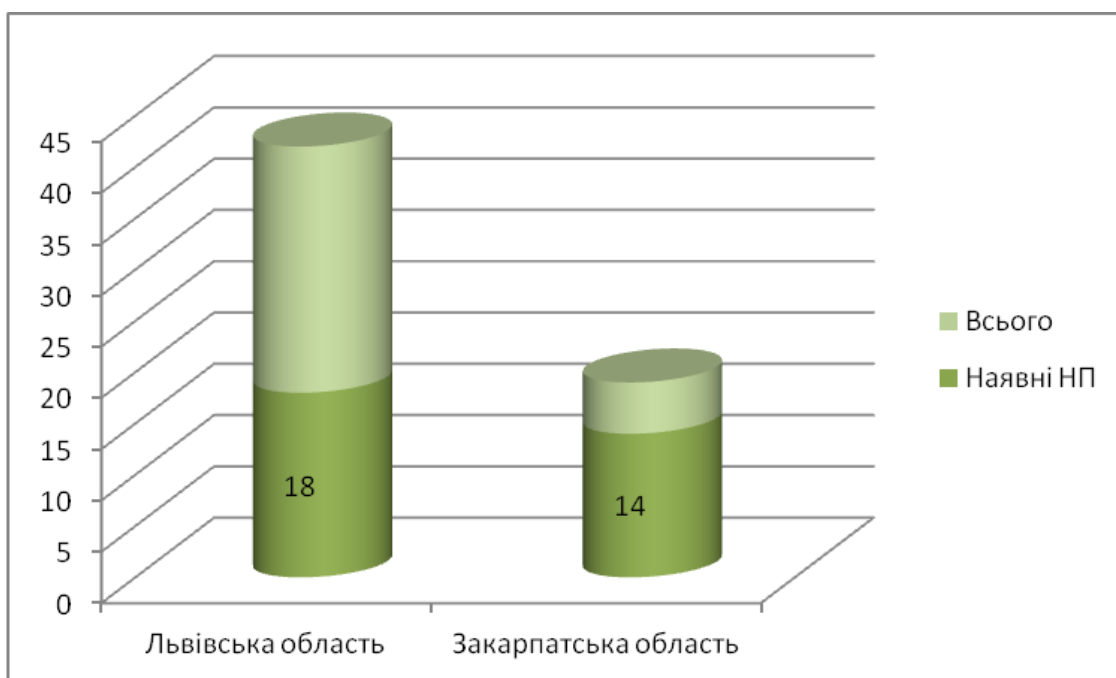


Рис. 2. Розподіл санаторіїв з використанням нетрадиційних методів лікування у загальній кількості закладів санаторно-курортної галузі

Таблиця 1 – Використання методів нетрадиційної медицини у санаторно-курортних закладах Львівської області

	Арніка	Весна	Риксо-Прикарпаття	ДіАнна	Едельвейс	Женева	Полонина	Моршин	Трускавецький	ТусСтань	Конвалія	Перлина Прикарпаття	Мармуровий палац	Прикарпатська вагтра	Сто жари	Любінь Велики	Немирів	Дністер
Аюрведа						+												+
Рефлексотерапія (акупунктура, аурікулопунктура, ампліпульстерапія)						+			+		+		+					+
Мануальна терапія (тайський, філіппінський, індійський масажі, вакуумний масаж, мануальна терапія живота, пневмомасаж, банковий масаж)						+			+			+	+		+	+	+	
Фітотерапія (фітобочка, кедрова бочка)	+			+				+										
Ароматерапія		+			+		+				+					+	+	
Гірудотерапія			+			+			+	+								
Стоунтерапія			+															
Апітерапія (медовий масаж, капустяно-медова аплікація, сон на вуликах)			+	+					+	+								
Кріотерапія						+												
Спелеотерапія									+	+		+						
Озокеритотерапія												+	+	+				+
Іпотерапія																		
Гало терапія															+			
Інше (шоколадне, водоростеве, содове обгортання)			+															

Таблиця 2 – Використання методів нетрадиційної медицини у санаторно-курортних закладах Закарпатської області

	Боржава	Сонячна долина	Бель рояль	Квітка полонини	Карпати	Чинадієво	Карпати-Яремче	Теплиця	Шаян	Вісак	Верховина	Кришталеве джерело	Сонячне Закарпаття	Карпати
Аюрведа														
Рефлексотерапія (акупунктура, аурікулопунктура, ампліпульстерапія)		+		+					+		+		+	+
Мануальна терапія (тайський, філіппінський, індійський масажі, вакуумний масаж, мануальна терапія живота, пневмомасаж, банковий масаж)		+									+			+
Фітотерапія (фітобочка, кедрова бочка)		+		+		+	+	+				+		+
Ароматерапія	+				+	+	+		+	+				
Гірудотерапія		+		+									+	
Стоунтерапія		+			+									
Апітерапія (медовий масаж, капустяно-медова аплікація, сон на вуликах)			+	+										
Кріотерапія				+				+	+					+
Спелеотерапія									+			+		
Озокеритотерапія														
Іпотерапія	+													
Галотерапія				+				+						+
Інше (шоколадне, водоростеве, содове обгортання)	+													

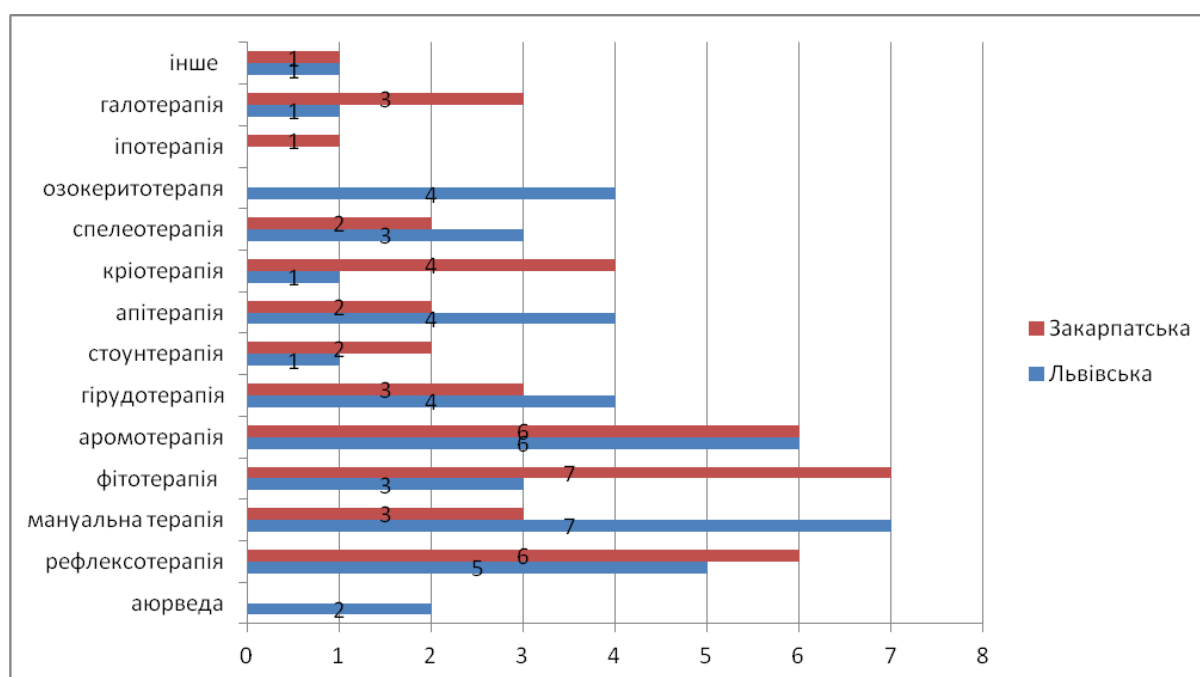


Рис. 3. Розподіл санаторіїв Закарпатської та Львівської областей за видами нетрадиційних методів лікування

В Україні наявні нормативно-правові документи щодо медичної діяльності, основними з яких є накази Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ України) «Про затвердження Положення про організацію роботи цілителя, який здійснює медичну діяльність в галузі народної та нетрадиційної медицини», «Про надання спеціального дозволу на медичну діяльність у галузі народної та нетрадиційної медицини», «Про методи народної та нетрадиційної медицини, на які видаються спеціальні дозволи», «Про контроль за здійсненням незаконної медичної діяльності в галузі народної і нетрадиційної медицини».

У 2013 році поняття «народної» та «нетрадиційної медицини» було замінено поняттям «цілителів» введенням в дію наказу «Про порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських здібностей», який відмінив усі інші дозвільні документи.

У січні 2018 року МОЗ України виступило з ініціативою скасувати спеціальний дозвіл на заняття народною медициною (цілительством) через скасування статті 74-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я, в якій передбачається порядок видачі зазначеного дозволу. Відповідні зміни до Закону були винесені на громадське обговорення.

У заяві МОЗ України зазначено, що «дотепер українське законодавство визначає народну медицину, як метод оздоровлення, профілактики, діагностики та лікування, які ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях і не потребують державної реєстрації. Що це за методи та як їх можна обґрунтувати з наукової точки зору – доказовій медицині невідомо.

По-перше, ані наукою, ані законодавством не передбачено критерії підтвердження досвіду багатьох поколінь та усталеності у народних традиціях.

По-друге, будь-які методи оздоровлення, діагностики та лікування мають бути безпечними та дієвими для пацієнтів. Якщо сучасна медична наука не визнає практику цілительів, знахарів і екстрасенсів, як метод лікування, цього не може визнавати закон і держава. І в жодному разі МОЗ України не може надавати дозвільні документи на методи, безпечність та ефективність яких неможливо гарантувати».

Кабінет Міністрів України схвалив законопроект, що передбачає скасування видачі спеціальних дозволів для занять народною медициною (цілительством). Відповідне рішення було ухвалено на засіданні Уряду. Згідно з текстом законопроекту, наявність спеціального дозволу на заняття народною медициною в особи, яка володіє народними методами лікування, не гарантує безпеку їх використання, якість і своєчасне надання медичної допомоги, а регламентація роботи цілительів не входить до компетенції МОЗ України, оскільки практика народної медицини не відповідає сучасним медичним науковим знанням. Не видаючи ліцензії, МОЗ України дистанціюється від регулювання цієї сфери. З іншого боку, міністерство хоче зняти з себе відповідальність за наслідки цілительства, тому що вважає його таким, що порушує права людини в Україні.

Пошук нових методів ефективного управління та обслуговування клієнтів є актуальним питанням у сучасних умовах господарювання закладів санаторно-курортної галузі. Таку постановку питання зумовлює той факт, що сьогодні розвиток курортно-рекреаційного комплексу характеризується суперечністю між потенційними можливостями забезпечення конкурентоспроможності лікувально-оздоровчих послуг на ринку та небезпекою для функціонування курортів внаслідок різних чинників, основними з яких є: застаріла матеріально-технічна база, технології та устаткування, в т.ч. комунальна інфраструктура.

Зазначені чинники визначають тільки один аспект конкурентоспроможності. Неефективний менеджмент санаторію може звести нанівець всі переваги рекреаційного продукту. У той же час важлива оцінка

привабливості санаторно-курортного продукту, тому що переваги конкретного санаторно-курортного комплексу, впливають на вибір відпочивальників, а отже на рівень фінансового забезпечення.

Санаторно-курортні заклади України поділяють на три великі групи за ознакою санаторно-курортний продукт⁹:

1. Санаторії, що пропонують «класичний» санаторно-курортний продукт – пакетне санаторно-курортне лікування терміном від 11 до 21 дня без виділення специфіки захворювання, що дозволяє провести оздоровлення всіх основних систем людського організму. Зазвичай відпочиваючому призначається лікарем відомі методи оздоровлення – сірководневі і бромйодні ванни, магнітотерапія, масажі, грязьові аплікації, мінеральні зрошення та прийом мінеральної води. Склад пакетного санаторного продукту багато в чому залежить від місця розташування санаторію, наявності лікувальних природних факторів (мінеральна вода, грязі), і меншою мірою від підготовки і кваліфікації медичного персоналу та сучасного оснащення поліклінічної та бальнеологічної інфраструктури санаторного комплексу.

Санаторії з таким продуктом можуть бути затребувані, ефективні і конкурентоздатні при наявності якісного номерного фонду та анімації, високого рівня менеджменту та транспортної доступності. Але головним чинником конкурентоспроможності тут є наявність природного лікувального чинника (родовище грязей, джерело радону або мінеральна вода з високими лікувальними властивостями).

2. Санаторії, що пропонують відпочивальникам унікальні вузькоспеціалізовані медичні програми лікування та оздоровлення. Як правило, цю стратегію вибирають невеликі санаторії, які вибрали одну-дві медичні спеціалізації і мають високу ефективність оздоровлення і лікування. Зазвичай ціна у таких закладах значно вище середнього в галузі, проте високі стандарти сервісу, доведена ефективність лікування, новітні медичні технології при незначному номерному фонді дозволяють отримати максимальне цілорічне завантаження.

3. Санаторії, що пропонують крім «класичного» санаторно-курортного лікування нові медичні програми лікування та оздоровлення, а також впроваджують прогресивні медичні методики. Дана стратегія дозволяє запропонувати споживачеві санаторно-курортний продукт, розроблений для вирішення конкретної проблеми клієнта – зайва вага, стрес на роботі та ін. І з кожним роком популярність даних спеціалізованих програм зростає. Також в санаторно-курортні програми активно впроваджуються нові медичні технології – методики кріотерапії, озонотерапії, радіотермометрії, ударно-хвильової терапії. Дані методики засвідчують велику ефективність у порівнянні з традиційними методами лікування та оздоровлення, і відповідно затребувані гостями закладу.

⁹ Мозокина С. Л. Перспективы развития оздоровительного туризма / С. Л. Мозокина // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2012. – № 2. – С. 89–93

Варто врахувати і той чинник, що в нинішніх умовах санаторії перестали фінансуватися за соціальним страхуванням, багато акціонувалися і функціонують за принципом самоокупності, що негативно позначається на стані їх матеріально-технічної бази. Окремі заклади за рівнем послуг, що надаються починають втрачати статус лікувально-оздоровчого закладу і, можливо, для таких закладів доцільним буде перехід до категорії оздоровчих установ, таких як wellness і SPA.

На відміну від бальнеологічних курортів, поняття «wellness» з'явилося зовсім недавно і визначається як спосіб життя, при якому людина прагне досягти гармонійного стану душі та тіла. Подібно давньоримським громадським купальням, які були своєрідними центрами дозвілля, сучасні wellness-готелі надають спектр різноманітних послуг, спрямованих на збереження здоров'я, зняття стресів, розслаблення і відпочинку, в тому числі і методи нетрадиційної медицини: фітнес (фізична активність), східна рухова терапія, масаж, купальні, здорова кухня, різні лікувальні курси детоксикації, релаксаційні курси і лікувальна техніка, косметичні послуги, лекції, тренінги, розслаблюючо-відновлювальні процедури¹⁰.

Поняття SPA, означає комплекс косметичних і оздоровчих процедур, походить від латинського «Sanus per Aquam» (здоров'я в воді), яке використовували ще стародавні римляни. SPA-готель – готель з акцентом на оздоровчі послуги, причому найчастіше це косметологічні послуги та різні релаксаційні процедури, що не відносяться до медичної діяльності і не потребують відповідного ліцензування.

Отже, саме нові медичні програми і методики оздоровлення є одним з важливих чинників підвищення конкурентоспроможності закладу на ринку санаторно-курортних послуг. Впровадження нових спеціалізованих програм лікування та оздоровлення вимагає високої кваліфікації медичного персоналу санаторію, значних інвестицій в медичну інфраструктуру. Тому цю стратегію можуть дозволити собі санаторії зі значним номерним фондом, широкою медичною спеціалізацією і високими фінансовими показниками господарської діяльності.

¹⁰ Волошин П.В. Использование современных реабилитационных технологий для повышения качества услуг санаторно-курортной сферы и гостиничного хозяйства / П.В. Волошин, Ю. А. Домбровская // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2014. – Вип. 2. – С. 262–271

РОЗДІЛ 3

ІНТЕГРАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ДО ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

3.1. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ *

Гастрономічний туризм, як один з основних видів туристичної діяльності, забезпечує туристів харчуванням як під час основної туристичної подорожі, так і є основою гастрономічних турів. Основною метою запровадження гастрономічного туризму в регіонах України є створення якісного туристичного продукту. Такий продукт має відповідати очікуванням туристів як зовнішнім виглядом та смаковими якостями, так і іншими відчуттями, здатними максимально задовольнити потреби туристів. Якісний туристичний продукт може бути вироблений туристичними підприємствами, які постійно розвиваються. На соціально-економічний розвиток суб'єктів гастрономічного туризму впливає ряд факторів, як стимулюючих такий розвиток, так і стримуючих його. Останні події пов'язані з поширенням у світі пандемії світового масштабу COVID-19, економічних криз, природних стихій, проведення військових дій тощо вказують на збільшення кількості деструктивних факторів впливу на соціально-економічний розвиток суб'єктів туризму загалом та гастрономічного туризму зокрема. Зазначене потребує перегляду критеріїв ефективного розвитку туристичних регіонів та пошуку шляхів соціально-економічного розвитку суб'єктів туризму, зокрема гастрономічного.

Гастрономічний туризм є слабо представлений на теренах України, однак, може стати новим прогресивним продуктом, який зацікавить туристів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Особливо актуальною дана тема є для Волинської області, оскільки кухня регіону формувалася під впливом сусідніх країн Польщі та Білорусі, що створює доволі багатий асортимент страв та напоїв. Такий сценарій розвитку регіону може бути вирішенням багатьох соціально-економічних проблем зазначеної території.

Питання розвитку туристичних регіонів та соціально-економічного розвитку суб'єктів гастрономічного туризму в Україні розглянуто недостатньо у зв'язку з тим, що це порівняно новий напрям туристичної діяльності в нашій країні. Широке коло питань проблематики розвитку гастрономічного туризму присвячені наукові праці дослідників: Архипової М., Басюк Д., Вульфа В., Бошицького Ю., Дашук Ю., Капіпи Ю., Ковешнікова В., Комарніцький І., Маслов Є., Ткачук Л., Траденко Т., Ярошевської Т. та інших. Проте, незважаючи на значні теоретичні та практичні дослідження гастрономічного туризму, авторами не запропоновано комплексного підходу до формування позитивних факторів впливу на розвиток туристичних регіонів, а також всебічного з'ясування особливостей формування ефективних шляхів соціально-економічного розвитку суб'єктів гастрономічного туризму проводилось не достатньо.

Загалом, гастрономічний туризм – це комплекс туристичних поїздок до гастрономічного регіону з відпочинковою або подієвою (розважальною) метою,

* Автори Барський Ю.М., Матвійчук Л.Ю.

яка структурно включає відвідування локальних виробників місцевої їжі, гастрофестивалів, гастрономічних виставок, кулінарних ярмарків, шоу та демонстраційних дегустацій гастрономічної продукції чи будь-яких інших дій пов'язаних з гастрономією. Зазначені поїздки включають, також, в себе пізнання різноманітних культур, опанування методів приготування цікавих та ексклюзивних страв та способів їх подачі і споживання. У такому туризмі залучено велику кількість господарських суб'єктів, при умові ефективного їх розвитку, можливо сформувати якісний туристичний продукт, який буде конкурентоспроможний на ринку. З кожним роком турист стає усе більш вибагливим і популярними стають комплексні маршрути, де можна побачити, почути, відчути, посмакувати, спробувати, продегустувати та відпочити. З метою пошуку оптимальних шляхів розвитку туристичних регіонів та соціально-економічного розвитку суб'єктів гастрономічного туризму, розпочнемо наше дослідження з вивчення підходів вчених до трактування дефініції «гастрономічний туризм» та його змістовного наповнення.

Гастрономічний туризм в більшості випадків, виступає в ролі змістовного елементу більшості сучасних турів. Проте, головною відмінністю від інших популярних видів туризму, в гастрономічному знайомство з локальною їжею та кухнею є головною метою гастрономічної подорожі.

Дослідження історичних особливостей розвитку гастрономічного туризму, показали, що зазначений вид туризму зародився ще в давнину, коли купці та торговці з різних країн, здійснюючи подорожі по континентах, привозили екзотичні страви, вина і прянощі. Офіційним початком заснування гастрономічного туризму вважається 1998 рік, коли Люсі Лонг, вчений університету Bowling Green, ввела в обіг термін «кулінарний туризм». Тому, синонімом до дефініції «гастрономічний туризм» є дефініція «кулінарний туризм». Більшість дослідників вважають батьківщиною гастрономічного туризму Італію, саме ця країна першою серйозно розпочала розробляти та організовувати гастрономічні тури. Чітке та виважене формування та організація торгових і технологічних гостровиробництва, італійцям вдалося привабити туристів.

Найпоширеніші визначення дефініції «гастрономічний туризм» представлено у табл. 1.

Аналіз підходів вчених до дефініції «гастрономічний туризм» дозволив визначити його змістовне наповнення. Так, Е. Вульфом сформував таке визначення: «Гастрономічний туризм – це пошук і насолода унікальною, незабутньою їжею і напоями, як на іншому кінці Землі, так і на сусідній вулиці»¹.

Кукліна Т.С., під гастрономічним туризмом розуміє «різновид туризму, взаємопов'язаний з пересуванням різними країнами з метою ознайомлення з національними стравами, продуктами, напоями»². Інтерес до кулінарних

¹ Вульф Є. Що таке гастрономічний туризм [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://worldfoodtravel.org/ru/what-is-food-tourism-definition-food-tourism>

² Кукліна Т.С. Гастрономічний туризм на туристичному ринку України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kuklina.htm

подорожей зростає з кожним роком. Люди віддають перевагу цьому виду відпочинку, оскільки часто втомлюються від продуктів-напівфабрикатів, хочуть поласувати улюбленими стравами «в оригіналі». Смачна кухня і національні традиції є чудовим підґрунтям для цього.

Таблиця 1 – Сучасні підходи вчених до дефініції «еногастрономічний туризм»

Дефініція	Зміст	Вчені
Гастрономічний туризм	Подорожі з метою отримання автентичного досвіду, заснованого на культурі споживання їжі або напоїв; відкритті унікальних місць через національну кухню	Всесвітня асоціація гастрономічного туризму
	Пошук і насолода унікальною, незабутньою їжею і напоями, як на іншому кінці Землі, так і на сусідній вулиці.	Е. Вульф
	Різновид туризму, взаємопов'язаний з пересуванням різними країнами з метою ознайомлення з національними стравами, продуктами, напоями.	Т.С. Куклін
	Подорож по країнах і континентах для знайомства з особливостями місцевої кухні, кулінарними традиціями з метою покуштувати унікальні для приїжджого людини блюдо або продукт	Т. Трададенко, К. Верес
Еногастрономічний туризм	Передбачає вивчення традиційних для конкретної місцевості продуктів, алкогольних та безалкогольних напоїв та культури їх поєднання та споживання.	Д.І. Басюк
	Різновид гастрономічного туризму, нова філософія подорожей з метою пошуку незвіданих смаків та автентичних кулінарних традицій.	
	Подорожі певного відсотка населення з метою пошуку нових смаків та автентичних кулінарних традицій.	В.С. Ковешніков
Геотуризм	Подорожі присвячені дослідженню унікальності культури та історії окремих регіонів і місць, пошуку диверсифікованості у глобалізованому світу	Л.М. Ткачук, Т.Ю. Примак
Кулінарний туризм	Тури для гурманів, поціновувачів вишуканих страв різних народів світу	І.І. Комарницький
Дегустаційний туризм	Спеціальні поїздки організованих груп любителів або професіоналів (виноторговців, власників ресторанів і т.п.)	Є.П. Маслов

Басюк Д.І., в своїх наукових працях вживає термін еногастрономічний туризм, трактуючи його як «туризм, який передбачає вивчення традиційних для конкретної місцевості продуктів, алкогольних та безалкогольних напоїв та культури їх поєднання та споживання»³. Поняття «еногастрономії» походить від таких латинських слів як «ено» – вино і «гастрономія» – порядок прийому їжі. Так, еногастрономія дає рекомендації щодо підбору певних сортів вина під ту чи іншу страву, з метою пошуку гармонії та максимальної насолоди від їжі та підкреслення смакових особливостей страв. Варто зазначити що одним з правил еногастрономії є теза, щодо місцевої гастрономії найліпше підійде

³ Басюк Д. І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. Наукові праці Національного університету харчових технологій. К., 2012. № 45. С. 138-143.

вино, виготовлене з сорту винограду, вирощеного в цьому регіоні. Таке правило називають регіональним принципом гастрономічного туризму.

В деяких публікаціях зустрічається дефініція «енотуризм». «Енологія – це філософія про вино. Так, енотуризм – туризм з метою ознайомлення з технологією виробництва та дегустацією вин, який є синонімом до гастрономічного або винного туризму»⁴.

Доволі часто в статтях зустрічається термін «геотуризм». Більшість трактує це поняття, як подорожі, що присвячені вивченню унікальності культури та історичних особливостей окремих регіонів і місць. Зміст зазначеного виду туризму, полягає у можливості відчувати переваги подорожі регіоном, який має свої, унікальні особливості та атрактивні ресурси.

Аналіз літератури засвідчив, дуже популярними стали знамениті французькі, болгарські винні тури, які пропонують прогулянки виноградниками, збір винограду, дегустацію вин; сирні тури в Голландію, Швейцарію, Італію; пивні тури Німеччиною, Австрією, Чехією, Бельгією з відвідуванням пивоварень, знаменитих пивних барів та фестивалів.

Науковці стверджують, в Україні починає активно розвиватися напрям туристично-гастрономічної діяльності. Набувають популярності винні тури Закарпаттям, Одеською, Херсонською та Миколаївською областями. Слід зазначити, що Україна входить до п'ятірки країн Європи, де винний туризм має величезні перспективи розвитку і є всесезонним.

Гастрономічний туризм тією чи іншою мірою є елементом будь якого типу мандрівок. Причому знайомство з національною кухнею (кухнею регіону) і продуктами конкретної території може стати головним мотивом подорожі. Кожен може стати гастрономічним туристом не тільки виїжджаючи за кордон, а й подорожуючи в своєму регіоні, адже харчування є обов'язковим атрибутом кожної людини. Так, гастрономічний туризм пропонує гостям скуштувати місцеву кухню, пізнати місцеву рецептуру і таким чином дізнавшись більше про місцеві традиції відвідуваного регіону.

Таким чином, на основі проведеного дослідження визначимо основні риси гастрономічного туризму.

До відмінних від інших видів туризму віднесемо такі риси гастрономічного туризму:

- гастрономічний туризм доступний будь-якому регіону;
- не залежно від пори року туроператор може запропонувати гастрономічний тур незалежно, відтак гастрономічний туризм віднесемо до позасезонних видів відпочинку;
- в програму будь-якого гастрономічного туру, майже завжди, входить дегустація тих чи інших страв локальної кухні або окремих смаколиків, які є унікальними, регіональними продуктами і більше ніде не зустрічаються та мають особливий смак.

Зважаючи на зазначене, можна виділити такі типи гастрономічних турів:

⁴ Ковешніков В.С., Гармаш В.В. Винний та гастрономічний туризм: важливий потенціал розвитку економіки. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_4_9.

1. Сільські – зазвичай саме сільська, автентична кухня є поштовхом розвитку гастрономічного туризму, в селах можна спостерігати багато традицій та обрядів пов'язаних з їжею – весільні короваї, обжинкові паляниці тощо. Крім того, великої популярності набуває залучення міського населення до участі в роботах по вирощуванню і збиранню овочів або фруктів, що дозволяють туристам дізнатися буденне життя місцевого населення;

2. Екологічні – останнім часом великої популярності набуває вживання екологічно чистих, вирощених в безпечній місцевості продуктів харчування. З'являються спеціалізовані екоферми або господарства які виготовляють екологічно чисту продукцію. Основна відмінність таких турів від сільських, полягає в тому, що в них входить відвідування тільки таких гастротуристичних об'єктів;

3. Освітні тури – передбачають не тільки подорож з дегустацією, а й навчання гастрономічній майстерності приготування, подачі та споживання гастрономічних виробів;

4. Ресторанні – мають на меті подорожі з відвідуванням знаменитих, авторських ресторанів з локальною або національною кухнею, яка має історичний дух та оповита легендами;

5. Подієві – туристичні маршрути, пов'язані з відвідуванням гастрономічних фестивалів та подій;

6. Комбіновані – включають в себе відвідування унікальних ресторанів та участь в різних майстер-класах.

Рівень задоволення гостя (туриста), так званий «післямак», є основним критерієм якості гастротуристичного продукту. Зазначений критерій викликає бажання у клієнта повторити таку подорож та розповісти про неї знайомим, які зможуть за порадою здійснити також візит. Якісна, унікальна їжа – це вирішальний фактор задоволеності, тому що вона залишає позитивне враження про туристичну мандрівку. Унікальна атмосфера, смакові відчуття, відпочинок і задоволення, яке відчуває турист під час гастрономічного маршруту, спілкування з туристами зі схожими інтересами створюють відчутні (позитивні) асоціації в туриста про відвідуваний регіон.

Сучасний турист шукає нових вражень, які дозволять не тільки відпочити, побачити та почути, а й відчути, посмакувати, спробувати, про дегустувати та дізнатись про місцевість через кухню, традиції та обряди, прийняти в них участь. Саме такі основні фактори визначають зміст гастрономічного туризму. Відкриття кордонів між країнами стимулює розвиток гастрономічного туризму. Проте, останні події пов'язані з поширенням пандемії «COVID-19» у світі стали стримуючим фактором розвитку досліджуваного виду туризму. Але, разом з цим, більшість організаторів гастрономічного туризму та приймаючих суб'єктів туристичної галузі, з метою подальшого розвитку, придумали багато нових цікавих та унікальних ідей щодо просування та популяризації регіональних туристичних продуктів, що буде більш детально розглянуто в наступних розділах бакалаврського дослідження.

Більшість регіонів України надзвичайно багаті на автентичні гастрономічні страви. З метою пошуку оптимальних шляхів соціально-

економічного розвитку суб'єктів гастрономічного туризму та для підвищення туристичної привабливості регіонів через популяризацію локальної кухні, доцільно провести аналіз ресурсного забезпечення розвитку гастрономічного туризму території дослідження. У зв'язку з цим, доцільно детально розглянути визначення дефініції «туристичні ресурси». Так, М. Мальська пропонує трактувати туристичні ресурси як специфічні властивості природного середовища, а також їх поєднання, прояви людської діяльності, природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, які є предметами зацікавлення туристів, стимулюють їх до подорожі, здатні задовольнити їхні потреби у відновленні та розвитку фізичних, емоційних та інтелектуальних сил. Ресурсом є не лише пейзаж чи історична пам'ятка, а й тиша, чисте повітря, гостинність жителів, доступність розваг тощо. Автори вважають, що основою використання туристичних ресурсів і туристичних об'єктів для цілей туризму є туристський інтерес і туристські враження. Так, туристський інтерес вони трактують, як перспективу одержання туристом об'єктивної інформації, позитивних емоцій або потенційна можливість задовольнити заплановану потребу туриста в конкретній, на початку частково відомій туристичній послугі, туристичному товарі й туристичному продукті, заснованих на певному комплексі туристичних ресурсів, що є об'єктами туристського інтересу, а туристське враження – комплекс емоцій, здебільшого позитивних, духовний і фізичний стан туриста, що сформувалися під впливом споживання туристичних послуг, придбання туристичних товарів, споживання туристичного продукту.

Поняття «туристичні ресурси» дуже різноманітне та складне змістовно. В розрізі гастрономічного туризму, ресурсне його забезпечення полягає в основному в діяльності певних туристичних суб'єктів (туристичні оператори та туристичні агенти, заклади харчування туристів та заклади їх розміщення, громадські та інші організації туристичного спрямування, органи влади тощо), а також розвитку родієвих ресурсів в регіоні у вигляді гастрономічних фестивалів, майстер-класів та дегустацій тощо. Зважаючи на зазначене, вважаємо за доцільне подальше дослідження ресурсного забезпечення гастрономічного туризму проводити з врахуванням зазначених видів ресурсів.

З метою систематизації окресленого кола проблем та переваг розвитку гастрономічного туризму Західного регіону, на основі узагальнення значного масиву фактичної інформації, доцільно провести SWOT-аналіз стану досліджуваного виду туризму. Застосування методу SWOT-аналізу також, дозволить визначити пріоритетні напрями розвитку гастрономічного туризму на досліджуваних територіях, сформулювати нові напрями розвитку досліджуваного виду туризму. Так, для виявлення та усунення наявних слабких місць та розробки рекомендацій щодо підвищення рівня розвитку гастрономічного туризму Західних регіонів України, в дослідженні застосовано SWOT-аналіз, який представлено в табл. 2.

Нами здійснено об'єктивну оцінку сучасного стану та перспектив розвитку гастрономічного туризму в Західних регіонах України. Проведений аналіз, дозволив з'ясувати реальний стан справ щодо розвитку гастрономічного туризму, виокремити першочергові та другорядні фактори впливу.

Таблиця 2 – SWOT-аналіз розвитку гастрономічного туризму в Західній Україні

<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
<p>Інтенсивний розвиток гастрономічного туризму в Західних регіонах країни. Значна кількість ресурсів гастрономії. Вигідне географічне розташування з межуванням з Європейськими країнами. Етнографічна різноманітність та розвиток гастрономії в регіонах. Проведення гастрономічних фестивалів. Тісні міжнародні зв'язки. Збільшення кількості міжнародних туристичних проєктів гостротуризму. Популяризація національної кухні. Інтерес виробників туристичних продуктів до реєстрації географічних зазначень. Активізація конкуренції серед українських виробників туристичних продуктів. Багата історія та мультикультурність. Наявність широкого спектру реальних, готових до використання ресурсів розвитку гостротуризму в регіонах.</p>	<p>Недосконалість туристичного законодавства. Невідповідність українського законодавства законодавству ЄС. Нееквівалентність категоріального апарату європейському. Недостатність кваліфікованих кадрів туристичної галузі. Низький рівень ребредингу гастрономічних туристичних продуктів Зменшення обсягів фінансування туристичної галузі. Відсутність чіткої стратегії розвитку гастрономічного туризму в регіонах. Зубожіння населення, потенційних туристів. Низький рівень взаємодії туристичного бізнесу, влади та науки. Незадовільний технічний стан та слабка транспортна спроможність автодоріг. Міжрегіональні диспропорції у розвитку територій.</p>
<i>Можливості</i>	<i>Загрози</i>
<p>Підвищення рівня впізнаваності гастрономічних особливостей регіонів. Збільшення кількості зареєстрованих географічних зазначень. Об'єднання виробників гастрономічних туристичних продуктів в регіонах. Використання інтернет-ресурсів для рекламування гастрономічних туристичних маршрутів та інформування про послуги. Організація тренінгів і семінарів щодо формування гостротуристичних продуктів. Залучення безробітного населення сільських територій до формування гастрономічних туристичних продуктів Створення нових туристичних маршрутів. Підвищення доступності до віддалених туристичних регіонів. Підвищення рівня інвестиційної привабливості територій шляхом створення програми формування туристичної бренду. Підвищення якості туристичних послуг шляхом сертифікації та категоризації. Популяризація туристичної гастрономічної продукції шляхом використання інновацій. Ефективне організаційне, інформаційно-правове та методичне забезпечення розвитку гастрономічного туризму.</p>	<p>Складна епідеміологічна ситуація в країні та світі. Загрозлива економічна та політична ситуація в країні. Незначна кількість розроблених туристичних гастрономічних маршрутів в регіонах. Незначний асортимент готової гастрономічної продукції в регіонах. Незадовільний рівень інформаційно-рекламного забезпечення гастрономічного туризму в регіонах. Швидкий розвиток конкуруючих країн з боку Польщі та Білорусі. Відсутність професійного досвіду розвитку якісного гастрономічного туризму в Західних регіонах України. Поширення явища банкрутства туристичних організацій в регіонах. Значна частка неорганізованого туризму у загальній структурі туристичних послуг. Недосконале володіння іноземними мовами надавачами послуг гастрономічного туризму. Відсутність єдиної системи туристичного маркування рекреаційних територій регіонів. Занепад деяких туристичних територій. Поширення тіньового бізнесу в галузі гастрономічного туризму.</p>

SWOT-аналіз дав можливість визначити територіальні особливості та актуальні на сьогодні напрямки розвитку гастрономічного туризму в Західних регіонах України, що дозволить сконцентрувати необхідні ресурси для його ефективного розвитку (матеріально-технічні, інвестиційні, організаційно-економічні та інші засоби), а також розробити чіткі пропозиції щодо розвитку гастрономічного туризму на досліджуваній території. Проведений аналіз дав змогу об'єктивно оцінити слабкі сторони, а також можливості та загрози розвитку гастрономічного туризму в Західних регіонах країни.

На нашу думку, основною перешкодою розвитку гастрономічного туризму є складна епідеміологічна ситуація пов'язана з пандемією «COVID-19» як в регіонах України так і у всьому світі.

Світова пандемія коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) завдає нищівного удару як потуристичній галузі загалом так і по гастрономічному туризму зокрема. Туристична галузь є надзвичайно чутливою до будь-яких світових перипетій.

У Всесвітній туристичній організації оприлюднили оцінку можливого впливу COVID-19 на туризм. Так, констатовано, що цього року кількість міжнародних туристів через пандемію коронавірусу скоротиться на 20-30%, у порівнянні з показниками 2019 року. Це може стати причиною зниження надходжень від міжнародного туризму на 300-450 мільярдів доларів США, що становить майже третину від 1,5 трильйона доларів США, отриманих у 2019 році⁵.

Розгляд сильних сторін розвитку гастрономічного туризму Західних регіонів України дозволяє визначити потенційні можливості зазначених регіонів України та запропонувати ефективні напрями розвитку досліджуваного туризму. До таких напрямів віднесемо участь регіонів в міжнародних грантових проєктах гастрономічного спрямування, розвиток географічних зазначень з метою захисту місцевих товаровиробників та підвищення рівня якості туристичних продуктів, формування нових гастрономічних маршрутів тощо.

З метою збору найбільш достовірної інформації та вибору найоптимальніших напрямів розвитку гастрономічного туризму та виявлення проблем у цій галузі проведено опитування стейкхолдерів гастротуризму. Результати опитування засвідчили, що більшість опитаних (95 %) вважає дієвим інструментом залучення коштів на розвиток гастрономічного туризму міжнародні грантові проєкти.

Нами також, проведено аналіз реалізованих міжнародних проєктів в галузі гастрономічного туризму на території Західної України. Так, «один з таких проєктів, який реалізовується за підтримки Євросоюзу – «Мацик – кулінарна спадщина Рівненщини». Це транскордонна співпраця України, Польщі та Білорусії 2014-2020 року. В його рамках розробляється каталог регіональної кухні, промоційне відео, стратегія розвитку гастротуризму, а також навчання персоналу»⁶.

⁵ Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.world-tourism.org>.

⁶ Волинь туристична [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.vturizm.com.ua.

Гарним прикладом розвитку гастротуризму є проєкт «Гощанські традиції». Місцеві органи влади разом із активістами дослідили кулінарну спадщину Гощі та розробили цілий альманах кулінарних страв краю.

Проєкт «Кулінарна спадщина Рівненщини» спрямований на пошук автентичних страв з кожного куточка області, а також виробників регіонального продукту. Тому до співпраці у створенні нової «кулінарної» Рівненщини запрошують до співпраці рестораторів, власників готелів, крафтових виробників регіональних продуктів, а також всіх, хто знає гастрономічні родзинки.

Аналіз розвитку гастрономічного туризму в регіонах України засвідчив швидкий його розвиток. Слід зазначити, що практично будь-яка місцевість загалом та будь який регіон зокрема, має потенціал для розвитку гастрономічного туризму, так як в кожній з них є своя унікальна, місцева, етнічно обумовлена кухня, свої традиції гостинності тощо⁷.

У більшості регіонів України є різноманітні фабрики-заготівлі, гастрономічні заводи, унікальні заклади харчування, смачні та цікаві місцеві страви і народні традиції, усе це є потужною основою для розвитку гастрономічного туризму. Ресурси для формування гастрономічних турів вражають своєю різноманітністю особливо в Західній Україні. Проведемо їх детальний аналіз.

Одним з видів подієвих ресурсів гастрономічного туризму є проведення різноманітних гастрономічних фестивалів. Аналізуючи проведені гастрономічні фестивалі, можна зробити висновок, що найбільші туристичні ресурси для проведення гастрономічного туризму має Західна Україна (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Рівненська та Волинська області, а також міста Львів, Мукачево, Берегово, Луцьк).

Окрім фестивалів, поштовхом до розвитку гастрономічного туризму є проведення майстер-класів, дегустацій, гастрономічних виставок та подій в регіонах. Перелік найбільш поширеніших гастрономічних фестивалів у Західних регіонах України, що відбувались останніми роками представлено у вигляді табл. 3.

Аналіз таблиці засвідчив, що в Західних регіонах України було започатковано та ефективно проводиться ряд гастрономічних фестивалів: фестиваль молодого вина «Закарпатське Божоле» (місто Ужгород), «Галицька дефіляда» (місто Тернопіль), «Біле вино» (місто Берегово, Закарпатська обл.), гастрономічний фестиваль вина та меду «Сонячний напій» (місто Ужгород), «Гуцульська бринза» (місто Рахів, Закарпатська обл.), «Борщ'їв» (місто Борщів, Тернопільська обл.), «Фестиваль пива і м'яса», «Lutsk Food Fest», «З любов'ю до сала» (місто Луцьк), фестиваль Світязького пончика (сmt. Світязь, Волинської області) тощо. Так, «одним з основних гастрономічних фестивалів є фестиваль деруна – щорічний фестиваль, який проходить у Коростені,

⁷ Матвійчук Л.Ю., Дашук Ю.Є., Мезенцева І.В.. Географічні зазначення як інструмент формування еногастрономічних туристичних маршрутів. Сучасні проблеми інформатики в управлінні, економіці, освіті та подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи: [матеріали XVIII міжнародного наукового семінару], за наук. ред. д.е.н., проф. М. М. Єрмошенка. К.: Національна академія управління, 2019. 82 с. С.35-37.

присвячений дереунам. Відбувається у другу суботу вересня в міському Древланському парку, де кулінарний конкурс на найсмачніші дереуни.

Таблиця 3 – Перелік найпоширеніших гастрономічних фестивалів у Західних регіонах України

Назва гастрофестивалю	Дата проведення	Місце проведення
«Lutsk Food Fest»	вересень	Волинська область, м. Луцьк
«Фестиваль пива і м'яса»	вересень	Волинська область, м. Луцьк
«Фестиваль Світязького пончика»	червень, липень	сmt. Світязь, Волинської області
«З любов'ю до сала»	вересень	Волинська область, м. Луцьк
«На каву до Львова»	вересень	м. Львів, вулиця Вітовського, 57
«Міське свято пампуха»	січень	Львівська область, м. Львів
«Craft Beer & Vinyl Music Festival»	квітень	Львівська область, м. Львів
«Свято вина і сиру у Львові»	жовтень	Львівська область, м. Львів, площа перед Палацом Потоцьких
«Дні глінтвейну у Львові»	січень	Львівська область, м. Львів
«Гарбузовий фестиваль»	жовтень	Рівненська область, м. Рівне
«FoodFest. PLAZA»	вересень	Рівненська область, м. Рівне
«Фестиваль дереуна»»	вересень	Рівненська область, м. Коростені
«Борщівська вишиванка»	вересень	Тернопільська область, м. Борщів, Площа Свободи
«Галицька дефіляда»	січень, квітень, липень, жовтень	Тернопільська область, м. Тернопіль
«Коропфест»	липень	Тернопільська область, с. Коропець
Фестиваль березового соку	травень	Чернівецька область, с. Банилів-Підгірний
«Гуцульська бриндзя»	вересень	Закарпатська область, м. Рахів
«Червене вино»	січень	Закарпатська область, м. Мукачево
«Всеукраїнський фестиваль вареників»	березень	Закарпатська область, «Буковель»
«Свято меду»	вересень	Закарпатська область, м. Мукачево
«Варишське пиво»	вересень	Закарпатська область, м. Мукачево, парк Перемоги
«Закарпатське Божоле»	листопад	Закарпатська область, м. Мукачево
«Сонячний напій»	травень	Закарпатська область, м. Ужгород
«Ужгородська палачінта»	лютий	Закарпатська область, м. Ужгород
«Біле вино»	жовтень, листопад	Закарпатська область, м. Берегове
«Станиславівська мармуляда»	жовтень	Івано-Франківська область, м. Івано-Франківськ

Головна мета цього фестивалю саме гастрономічна з метою збереження автентичних традицій поліської національної кухні»⁸. Полісся є перспективним регіоном розвитку гастрономічного туризму, зокрема Волинська область.

Одними з важливих суб'єктів розвитку гастрономічного туризму є заклади харчування, які пропонують унікальні, етнічні страви та які готові приймати туристів та розвивати гастрономічний туризм в регіонів. Так, на рис 1, зазначено у кожному районному центрі Волинської області заклади харчування, які готові приймати туристів та розвивати гастрономічний туризм у Волинському регіоні.



Рис. 1. Заклади харчування, які готові приймати туристів та розвивати гастрономічний туризм у Волинському регіоні

⁸ Гастрономічні фестивалі українців [Електронний ресурс]. Виставковий центр ЛІЕТ «Тури та туристичні продукти для львів'ян та гостей міста», 2016. Режим доступу: <http://.liet.lviv.ua/filemanager/files/file.php?file=2374>.

Аналіз гастрономічних особливостей закладів харчування Волині зазначив, що кухня регіону є дуже різноманітною та самобутньою. Вважаємо за необхідне розробити картосхему-путівник, основою якого є карта Волинської області, де будуть позначені унікальні, локальні, характерні для Волині страви, що допоможе туристу ознайомитись з гастрономічною культурою та стилем життя відвідуючої території. Зазначене буде сприяти розвитку туристичного регіону та суб'єктів гастрономічного туризму.

Аналіз гастрономічних особливостей Волинської області засвідчив, що скуштувати смачний крафтовий сир можна у с. Старий Порицьк Іваничівського району, поласувати «Поліськими вергунами» можна на Ратнівщині, «Сиром у маслі» на Любешівщині тощо.

Вважаємо за доцільне, провести систематизацію підприємства туристичної індустрії Волинської області, потенціал яких здатен розвинути гастрономічний туризм в регіоні або допомогти його розвивати в комплексі додаткових послуг.

Важливим аспектом розвитку гастрономічного туризму є наявність в регіоні закладів харчування та розміщення придатних для розвитку гастрономічного туризму. Характеристика деяких з них, які локалізуються у Волинському регіоні представлено в табл. 4.

Так наприклад, ресторанний бізнес є унікальною сферою гастрономічної діяльності, яка успішно функціонує разом з готельним та туристичним бізнесом, демонструючи найкращі партнерські якості та виступає як самостійна сфера, що має унікальну історію формування та розвитку. Загалом, ресторани відіграють важливу роль у розвитку гастрономічного туризму регіону⁹.

До прикладу, у місті Луцьк офіційно успішно функціонують ряд закладів ресторанного господарства. Так, у Волинському регіоні найвідомішими та найпривабливішими для гастрономічних туристів є такі заклади ресторанного господарства як: «Корона Вітовта», «Золотий дракон», «Старий замок» тощо, а також кав'ярня «Золотий дукат», піцерія «Фелічіта», «Карабас Барабас», пивний клуб «Майдан» тощо.

Більшість ресторанів у Волинській області спеціалізуються на європейській кухні, проте є такі, що пропонують місцеву кухню та популяризують історичні події, які відбувалися у їхній місцині. До прикладу, «таким закладом ресторанного господарства є «Корона Вітовта» – це ресторан, що знаходиться на замковій площі. Цей ресторан відкритий на місці, де відбувся легендарний бенкет князя Вітовта на честь Першого з'їзду монархів Європи 1429 року у Луцьку. У 2019 році завершилась його реконструкція. Заклад зроблений в середньовічному стилі, на подібі замку Любарта, атмосфера середньовічного замку і смачні страви з унікальною подачею.

⁹ Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 4 – Аналіз деяких суб'єктів сфери послуг придатних для розвитку гастрономічного туризму в регіоні

Назва	Вид кухні	Характеристика
Ресторація «Корона Вітовта»	українська, європейська	Розташована в історичній частині Луцька. Є бенкетний зал, бізнес ланч, дитяче меню, балюстрада галерея, камінка, «кругла» зала, сніданки, доставка, жива музика, парковка, літня веранда, резерв столів, Wi-Fi. В меню представлена регіональна кухня.
Пивна ресторація «Бравий Швейк»	чесьсько-німецька	Розташована в центрі Луцька. Пропонується гостям 4 сорти бочкового пива, фірмова випічка, бізнес ланчі, резерв столів, літня площадка, Wi-Fi.
Готельний комплекс «Україна»	українська, європейська	Готельний комплекс розташований у центрі Луцька, за 1 км від замку Любарта. До послуг гостей 123 номери класу «стандарт», «напівлюкс» та «люкс», спа-центр із сауною і солярієм. У готелі щодня подають сніданок. Ресторан спеціалізується на стравах європейської та української кухонь з особливою увагою до м'ясних страв.
Готельний комплекс «Volyn»	українська, європейська	Знаходиться в 1 км від «Church of Joachim and Anna». Готель складається з 52 кімнат. Також, знаходиться в 1 км від центру міста і розташований поблизу Church of St. Basil. Поряд з готелем розміщується Slavyanskiy Park. Також у готелі пропонують континентальний сніданок. У ресторані подають страви української кухні.
Гостьовий комплекс «Rest Time»	українська, європейська	Комплекс «Resttime» розташований у місті Ковель. Деякі номери підходять для розміщення сімей. Гості можуть відпочити на терасі. Стіяка реєстрації працює цілодобово. Здійснюється обслуговування номерів.
Готельтно-ресторанний комплекс «Колобок»	українська, європейська»	Розміщений у зеленому передмісті Луцька. Заклад налічує цілодобову стійку реєстрації гостей, терасу та дитячий майданчик. У ресторані готелю «Колобок» можна замовити страви української та європейської кухні. За запитом здійснюється доставка сніданку у номер.
Shelter Club Hotel & Spa	українська, європейська	Спа-готель Shelter Club розташований за межами міста Ковеля, в селі Колодяжне. До послуг гостей кафе з дерев'яними меблями де подають європейські страви. У розпорядженні гостей готелю перебуватиме приладдя для приготування барбекю.
Гостьовий будинок «Наше місто»	українська, європейська	Гостьовий будинок «Наше місто» у місті Ковель. Гості можуть замовити страви у ресторані помешкання або скористатися приладами для приготування барбекю.
Рекреаційний комплекс «Рестпарк»	українська, європейська	Розташований поблизу Луцька в с. Гараджа. Пропонується обслуговування весіль, корпоративних свят, сімейного відпочинку тощо.
Рекреаційний комплекс «Срібні лелеки	європейська, грузинська, італійська, українська	Розташований в Луцьку, поблизу залізничного вокзалу. Пропонується бізнес-ланчі, дитяче меню тощо. Також у готелі пропонують континентальний сніданок.

Концепція закладу ресторанного господарства «Корона Вітовта» не змінюється разом з модними тенденціями, а намагається цінувати історію, традиції місцевого народу і давню локальну (Луцьку) кухню»⁶.

Так наприклад, стравою з вугільного гриля є «Княжий меч» – це шашлик маринований за власним секретним рецептом, може бути з свинини або телятини. При подачі, складається враження що подають страву на справжній шпазі з ручкою ніби з золота. Також, особливим десертом, який є в меню закладу є «Скарби Вітовта». Страва має особливий вигляд і в середині містить лікер, а спеціальна подача, робить цей десерт особливим.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що досліджувана територія (регіони Західної України), має величезний потенціал як об'єкт гастрономічного туризму. Сприятливими факторами, які спонукають розвиток гастрономічного туризму, є мультинаціональність більшості регіонів, наявність ресурсної бази, розвинена інфраструктура, розвиток сільського господарства. Вважаємо за доцільне посилити промоцію гастрономічних можливостей досліджуваних регіонів, а суб'єктам туризму Західних областей доцільно об'єднати зусилля для створення нових гастрономічних атракцій та формування гастрономічних брендів території дослідження.

Автентичні, специфічні, локальні особливості в гастрономії виступають одним з основних факторів, здатних привернути увагу туриста. Тому, наступним етапом ефективного розвитку гастрономічного туризму досліджуваного регіону, на нашу думку, є формування наочних матеріалів гастрономічних особливостей територій. Таким матеріалом, наприклад, може бути розроблена гастрономічна карта досліджуваних адміністративних областей. Пропонуємо сформуванню такої гастрономічної карти для Волинської області, як одного з Західних регіонів України.

Перспективність зазначеної карти обумовлюється тенденцією і необхідністю формувати інформаційних систем. Така гастрономічна карта спростить туристам пошук бажаних гастрономічних об'єктів, учасникам бізнес-процесу конкурувати між собою. Необхідність створювати таку карту пов'язана, з тим, що більшість інформації люди отримують зараз за допомогою електронних пристроїв, зокрема мандрівники спираються на додатки і Інтернет в процесі планування поїздки і самої подорожі.

Картосхему можна виконати в програмному забезпеченні, наприклад, «Гастрономічні карти», що являє собою повноцінну інформаційну систему, яка розрахована на велику кількість користувачів. Можна також розробити ряд віртуальних турів, що допоможе виявити інтерес потенційних туристів та стимулюватиме їх відвідати регіон та придбати місцеві регіональні продукти. Віртуальний тур – це послідовність декількох об'єднаних панорамних фотографій, між якими, в процесі перегляду, можна візуально переміщуватись, використовуючи спеціальні переходи, і взаємодіяти з об'єктами, що є частиною зображення, з метою отримання додаткової інформації. Віртуальний тур є ефективним інструментом маркетингу, що дозволяє показати потенційному споживачеві товар або послугу особливим чином. Він створює у глядача «ефект присутності» – яскраві зорові образи, що запам'ятовуються, і дозволяє

отримати найбільш повну інформацію про товар або послугу. Віртуальні тури та панорами – один з найбільш ефективних і переконливих на даний момент способів подання інформації¹⁰.

Аналіз гастрономічних особливостей Волині засвідчив, що 2018 рік був визнаний в межах області роком гастрономії, оскільки цей напрям в українському туризмі набув великої популярності. Тоді, було розроблено кілька гастрономічних точок, здійснено популяризацію регіональних туристичних продуктів. Так, наприклад, «на порталі «Zruchno.Travel», знаходимо таку інформацію щодо цього питання: «.....у місті є ресторатори, які у своєму меню пропонують локальні страви. Наприклад, у ресторані «Корона Вітовта» можна скуштувати гастрономічний Волинський сет. Шацькі пончики або юшку з вугра пропонують у більш теплий період. Але наше крафтове пиво або специфічні десерти «Розалінки», які є лише у Луцьку, можна скуштувати у будь-який час»¹¹.

Таким чином, досліджуваний регіон має значний потенціал розвитку гастрономічного туризму та достатню кількість суб'єктів туризму. На рис 2 представлено сформовану гастрономічну картосхему Волинської області⁶.

Запропонована гастрономічна карта Волинської області популяризує регіональні туристичні продукти Волині. Наприклад, туристам пропонується скуштувати місцеві дари лісу у вигляді консервованого асортименту соку, сушених та в'ялених ягід тощо. Розробка дозволить популяризувати регіональні гастрономічні продукти та підвищить рівень туристичної привабливості регіону.

Таким чином, дослідження доводять наявність значного гастрономічного потенціалу Західної України. На прикладі Волині визначено, що кухня регіону є дуже різноманітною та самобутньою. Зважаючи на проведені дослідження, нами було розроблено гастрономічну картосхему Волинської області, основою якого є адміністративна карта, де позначені характерні для кожного району зазначеної області. Так, наприклад, скуштувати смачний крафтовий сир можна у с. Старий Порицьк Іваничівського району, поласувати «Поліськими вергунами» можна на Ратнівщині, «Сиром у маслі» на Любешівщині тощо.

Отже, для ефективного розвитку туристичних регіонів та поліпшення соціально-економічного розвитку суб'єктів гастрономічного туризму в регіоні необхідно:

- підвищувати рівень якості туристичних продуктів;
- розширювати асортимент гастрономічних послуг;
- поліпшувати сервісні умови обслуговування;
- покращувати інфраструктурні об'єкти території;

¹⁰ Матвійчук Л.Ю., Лепкий М.І., Карпук І.В. Формування еногастрономічних туристичних маршрутів на базі географічних зазначень / Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності у конкурентному середовищі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, колектив авторів; Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 2020. 232 с., С. 108-110.

¹¹ Офіційна сторінка Порталу «Zruchno.Travel». Режим доступу: <https://zruchno.travel/News/New/3101?lang=ua>.



Рис. 2. Гастрономічна карта Волинської області

- створювати туристичні продукти, що користуються попитом на міжнародному ринку;
- стимулювати розвиток малого та середнього туристичного бізнесу;
- проводити потужну промоційну компанію;
- застосовувати геоінформаційні технології для промоції туристичних атракцій;

- удосконалювати правові засади регулювання розвитку інституційної інфраструктури туризму;
- заохочувати інвестиції у розвиток туризму загалом та гастротуризму зокрема;
 - розвивати в'їзний та внутрішній, сільський та зелений туризм;
 - здійснювати міжнародну проектну діяльність в галузі розвитку туризму;
 - спрощувати податкове, прикордонне та інші види регулювання туристичної діяльності;
 - забезпечувати доступність туристичних атракцій регіону;
 - забезпечувати раціональне використання та охорону туристичних ресурсів територій;
 - сприяти просуванню туристичних продуктів на внутрішній та світовий ринки;
 - впроваджувати географічні зазначення в регіонах України;
 - забезпечувати безпеку усіх суб'єктів гастрономічного туризму та захист прав туристів;
 - створити потужну інформаційну туристичну базу в регіоні;
 - підвищувати рівень професіоналізму кадрового забезпечення туристичної галузі;
 - модернізувати потребуючі діючих туристичні об'єкти (санаторії, заклади розміщення та харчування тощо);
 - запроваджувати нові гастрономічні туристичні фестивалі та події;
 - стимулювати місцеве населення займатись туристичним бізнесом та створювати нові туристичні локації;
 - розробляти нові екскурсійні та туристичні маршрути в регіонах тощо.

Підсумовуючи зазначене, можна стверджувати, що Волинь, має величезний потенціал як об'єкт гастрономічного туризму. Сприятливими факторами соціально-економічного розвитку суб'єктів гастрономічного туризму є мультинаціональність регіону, наявність ресурсної бази, розвинена інфраструктура, розвиток сільського господарства. Доцільно посилити промоцію гастрономічних можливостей досліджуваного регіону, а суб'єктам туризму області доцільно об'єднати зусилля для створення нових гастрономічних атракцій та формування гастрономічного бренду Волині.

3.2. ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ УКРАЇНИ: ОЦІНОЧНІ СУДЖЕННЯ І СПОСОБИ ПОПУЛЯЦІЇ *

На території України знаходиться значна кількість рекреаційно-туристичних ресурсів, які використовуються чи можуть використовуватись як об'єкти для туристів.

Пропонуємо до розгляду результати дослідження щодо сприйняття і оцінки туристичних об'єктів відвідувачів на прикладі Західного регіону України (за матеріалами туроператора «Аккорд-тур»).

Найбільш поширеним є трактування поняття «туристичний об'єкт» і визначається як певний об'єкт туризму, який може стати для туриста, тобто суб'єкта туристичної діяльності, метою мандрівки чи подорожі. Саме слово «об'єкт» з латинської означає «предмет». Туристичний об'єкт – відповідно туристичний предмет, чи предмет, який може бути використаним у туристичній сфері у якості мети подорожі. Для привабливості туристів і задоволення їхніх потреб, туристичний об'єкт повинен мати туристичні ресурси, зокрема це самий «об'єкт цікавості, привабливості» туристів, хороша інфраструктура та певний рівень забезпечення інформацією потенційних відвідувачів. В нашій країні однією з найбільших проблем щодо популяризації національного туризму і українських туристичних об'єктів є часткова чи повна відсутність інформації про місця, які можуть становити інтерес для потенційних туристів. До того ж українське суспільство ще й досі живе за певними стереотипами стосовно навіть сусідніх регіонів відносно свого місця проживання. Для іноземних суб'єктів туристичної діяльності, в великій мірі, проблему становить отримати коректну інформацію своєю мовою. До того ж, навіть якщо така інформація присутня, вона стосується найпопулярніших місць України і багато цікавих об'єктів залишаються поза увагою іноземних компаній, пов'язаних із туристичною діяльністю¹.

Однією з важливих компонент сталого розвитку туризму в Україні і популяризації України як привабливої для в'їзного туризму країни – є раціональне використання туристичних ресурсів і правильне вміння донести інформацію до закордонних суб'єктів туристичної діяльності.

Для популяризації туристичних об'єктів України необхідно вжити багато заходів вже, проте потрібно пам'ятати, що популяризувати об'єкти нам слід з баченням перспективи, і це означає, що все більше туристів буде відвідувати туристичні об'єкти України, для цього потрібно їх підтримувати належним чином і охороняти. Популяризація туристичних об'єктів є важливим фактором економічної складової сталого розвитку туризму.

Сталий розвиток туризму заснований на досвіді і поглядах провідних науковців, які пояснюють важливість розумного та цільового використання туристичних ресурсів на засадах сталості. Для досягнення сталого розвитку необхідно врівноважити діяльність процесів, які впливають на наше життя,

* Автор Божук Т.І.

¹ Божук Т. Рекреаційно-туристичні дестинації: теорія, методологія, практика. Львів : Український бестселер, 2014. 468 с.

тобто різноманітні соціальні, економічні, екологічні та інші чинники мають враховуватись при попередньому плануванні розвитку територій.

Сталий розвиток має бути загальнодержавним і загальнолюдським фокусом уваги на розвиток сфери туризму в Україні. Для відкриття та популяризації туристичних об'єктів України необхідно дотримуватись загальнодержавної стратегії сталого розвитку України до 2030 року, а крім того намагатися ставити цілі щодо розвитку туристичної діяльності в Україні на засадах сталості.

Актуальні питання сьогодення, на які слід дати відповідь – як викликати туристський інтерес до певних туристичних об'єктів. І як зробити так, щоб турист отримав найкращі враження саме від українських об'єктів туризму.

Під «туристським інтересом» слід розуміти можливість отримання туристом правдивої, цікавої і об'єктивної інформації, позитивних вражень, або потенційної можливості задоволення певних планованих потреб туриста в визначеній конкретній, на етапі планування не зовсім відомій, туристичній послугі чи туристичному продукті, створених на базі певних туристичних ресурсів, які є об'єктами туристського інтересу.

Об'єкти туристського інтересу – це видатні архітектурні пам'ятки, певні історичні місця, природні об'єкти, персоналії з власними історіями, природно-кліматичні зони, історико-культурні надбання, послуги тощо, які здатні задовільнити туристські потреби під час мандрівки до певного регіону, отримання туристичних послуг чи споживання туристичного продукту.

Метою відвідування об'єктів туристського інтересу є формування власних туристських вражень. Туристські враження – це ті враження, в більшості позитивні, та сукупність емоцій, спільно з духовним й фізичним станом туриста, які турист отримує під час споживання туристичного продукту.

Туристське враження формується при отриманні туристичних послуг, таких як відвідування екскурсій, спілкування з екскурсводами, відвідування цікавих природніх об'єктів, огляд мальовничих місць і ландшафтів, відвідування атракцій, проживання в готелях тощо. Туристське враження про тур і туристичні об'єкти включає безліч факторів і компонент. Оскільки основною метою подорожей і туризму є задоволення потреб відпочинку (фізичних і психічних), пізнання нового чи переживання певних емоцій, то людина, вибираючи туристичний продукт, цілком логічно, очікує отримати позитивні емоції під час оздоровлення, відпочинку чи відвідування певних об'єктів тощо.

Суть «популяризації» полягає в тому, щоб донести важливу інформацію до якомога більшої кількості людей. Іноді ця інформація є складною для розуміння пересічною людиною, завданням популяризації є тлумачення простими словами складних речей. В час, коли люди все менше читають, а надають перевагу отриманню інформації у форматі відео, важливу роль відіграє мас-медіа. Відповідно популяризувати туристичні об'єкти можна, використовуючи відео, які розміщуються в соціальних мережах чи засобах масової інформації.

Хорошим прикладом популяризації туристичних об'єктів і донесенням коректної інформації в простій, доступній для читачів і глядачів, цікавій формі є проєкт «National Geographic». На превеликий жаль, в українській версії цей ресурс проіснував з квітня 2013 до січня 2015 року. Після його існування українською і про українське не знайшлося жодного настільки ж корисного і популярного ресурсу. Відповідно популяризувати українське для українців і для світу стало набагато важче.

Основною метою відкриття і популяризації туристичних об'єктів України є досягнення успіху в конкурентній сфері міжнародного туризму, збільшення україномовних пропозицій на ринку туристичних товарів і послуг, підготовка якісного національного туристичного продукту.

Пропонуємо до розгляду результати анкетного опитування українського відділу туристичної компанії «Аккорд-тур» для кращого розуміння певних тенденцій мотивації туристів відвідати ті чи інші туристичні об'єкти, також опрацьовувались дані з анкет, пов'язані з суб'єктивними думками людей з різних регіонів країни та іноземців відносно конкретних експериментальних туристичних об'єктів. Крім того, використано і опрацьовано дані відкритих опитувань в мережі інтернет такого популярного українського ресурсу як «Ukrainer». Метод анкетування полягає в створенні комплексу питань у вигляді анкети і надання цієї анкети туристам, які відвідали визначені туристичні об'єкти і сформуvalи свою думку про побачене. Метод опитування близький за сутністю, при виникненні конкретного питання стосовно того чи іншого туристичного об'єкту, дане питання ставилось всім респондентам в польових умовах чи в мережі інтернету формувалась база відповідей².

Компанія «Аккорд-тур» була вибором року 2015, 2016, 2017 в Україні в номінації автобусних турів. Загальна пропозиція компанії «Аккорд-тур» на листопад 2018 року складає 1068 турів, з них територією України – 26 турів. В кінці кожного туру туристи отримують анкету з набором типових запитань про тур. Анкетування проводиться з метою поліпшення якості турів і покращення роботи персоналу, а також компанії загалом. Одним із пунктів анкети є виставлення оцінок тим туристичним об'єктам та екскурсіям, які були відвідані під час туру. Звісно, що це суб'єктивні думки відпочиваючих, але кількість туристів, які купили тури територією України, згідно офіційних даних за 2017 рік становила 17616 осіб, тобто можемо аналізувати достатньо широку вибірку для дослідження.

За останні роки спостерігається тенденція до зростання внутрішнього туризму, тим не менше складна економічна ситуація, безвізовий режим з країнами Євросоюзу та багато інших факторів зробили 2019 рік не настільки насиченим клієнтами і популярним для відвідувачів українського. Кількість турів зменшилась в середньому на 25%, а кількість туристів в турах скоротилась від 41 в 2016 – до 33 осіб в турі станом на 2017, а в 2018 році кількість туристів в турах коливається в межах 26-30 осіб.

² Божук Т.І., Олач Т.В.Т. Нові туристичні можливості вивчення України // Туризм і гостинність: стан, проблеми, перспективи: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 жовтня 2018 р., м. Черкаси). Черкаси: Вид-ць О.М. Третяков, 2018. С. 18-21.

Більшість турів сконцентровані Західною Україною, зокрема Волинню, частково Поліссям, Галичиною, горами Карпатами, Закарпаттям, Поділлям, Буковиною. Крім того, є тури в межах Бессарабії і тематичний тур «Дорогами великого Кобзаря», який включає місця вшанування пам'яті великого сина українського народу – Тараса Шевченка.

Під час турів (станом на 2017 рік) туристи відвідують туристичні об'єкти, перелік яких подано в табл. 1.

Таблиця 1 – Оцінка туристичних об'єктів респондентами
(за матеріалами Аккорд-тур)

Туристичний об'єкт чи атракція	Загальна кількість туристів з турів, осіб	Середній відсоток охочих відвідати об'єкт з групи, %	Середня оцінка туристів даному об'єкту, 5-ти бальна шкала
Львів	17472	91	4,6
Яремче	7096	99	3,9
Водоспад Пробій	7096	100	4,2
Монастир св. Іллі (с. Дора)	4910	92	4
Курорт «Драгобрат»	431	91	3,7
Полонина Свидовець (озеро Івор, гора Близниця)	431	64	4,8
Вольєрне господарство міста Яремче	7096	88	4,7
Водоспад Женецький Гук	3047	93	4,5
Микуличинський каньйон	3047	93	4,5
Хребет Багровець	7096	65	3,6
Стежка Довбуша	7096	95	4,6
Етно-ресторан «Гуцульщина»	7096	78	4,9
Трампліни для стрибків на лижах (Ворохта)	4572	93	4,1
Віадук у Ворохті	4572	92	2,6
Музей Кумлика (сmt. Верховина)	4572	84	4,1
Музей «Тіні забутих предків» (сmt. Верховина)	4572	69	2,1
Музей Хата-Гражда	2993	80	3,5
Яворів – майстер-клас з ліжникарства	2993	84	3,9
Коломия	5002	98	4
Музей Гуцульщини (м. Коломия)	5002	86	3,8
Музей Писанкового розпису (м. Коломия)	5002	66	3,7
Галич	1138	99	3,3
Вежа Старостинського замку в Галичі (пейзаж Дністра і Галича над ним)	1138	96	3,3
Церква Святого Духа (м. Рогатин)	3701	90	3,9
Івано-Франківськ	7096	99	4,5
Манявський скит	1854	96	4,7
Манявський водоспад	1854	93	4,8
Курорт Буковель	7096	97	4,2
Гора Буковель (пейзажі Чорногори та Ґорґан)	7096	95	4,5
Гора Говерла	1473	98	4,8
Озеро Несамовите	104	60	4,1
Мукачево	5426	97	3,9
Замок Паланок	5426	98	4
Замок Сент-Міклош і його господар Йосип Бартош	5426	82	4,1
Ужгород	2811	97	4,2

Продовження таблиці 1

Ужгородський замок	2811	97	4,2
Невицький замок	2394	100	4,5
Корчма «Підкова» (місцеві страви)	2394	66	3,9
Гумор-корчма «Деца у нотаря»	1153	91	3,9
Берегово	2394	89	2,9
Термальні басейни «Жайворонок»	2394	67	3,7
«Старий погріб» (м. Берегово)	2169	92	4,2
Санаторій Карпати (колишній замок-палац графів Шенборнів)	3072	98	4,1
Трускавець	2053	93	4
Дрогобич	2053	84	3,7
Ферма і завод «Мукко»	2053	84	4,6
Наскельний монастир Розгірче	2053	84	2,3
Історико-культурний заповідник «Густань»	2053	98	4,4
Термальні басейни «Косино»	2751	89	4,1
Лумшори – купання в чанах	2053	86	3,9
Лумшорські водоспади	2053	78	4,2
Водоспад Шипіт	4702	99	3,7
Гірськолижний курорт Пилипець	503	57	3,1
Підйомник на гору Гимба	2971	78	4,1
Чайовня «Сурія»	2971	52	4,4
Хустський замок	1803	86	3,7
Вечорниці в опришків	1803	76	4,7
Ферма буйволів (Велятино)	1803	67	4,1
Термальні басейни «Велятино»	1803	93	3,6
Тернопіль	4637	96	4,7
Збаразький замок	4637	81	4,2
Чернівці	5012	98	4,3
Чернівецький університет	5012	95	4,5
Кам'янець-Подільський	4637	99	4,4
Фортеця Кам'янець-Подільська	4637	99	4,4
Печера Кришталева	4637	87	3,8
Бакота	4637	95	4,6
Хотинська фортеця	4637	97	4,4
Кременець	4637	83	3,8
Почаїв	5182	97	4,7
Підгорецький замок	5762	78	4
Жовква	783	64	3,7
Крехів	783	64	3,5
Жовківський замок	783	49	3,7
Тараканівський форт	289	92	4,8
Дубненський замок	289	100	4,6
Острозький замок	141	100	3,8
Острозька академія	141	96	4,2
Луцьк	289	100	2,9
Замок Любарта	289	100	4,1
«Тунель кохання»	289	93	3,9
Шацький національний природний парк	148	100	4,5
Рівне	289	69	4

Ці дані в більшості стосуються Західного туристичного регіону нашої країни, так як більшість турів розроблені туроператором саме для цього регіону. Ще потрібно зробити поправку на те, що більшість туристів є представниками інших регіонів нашої країни. Розподіл за кількістю туристів за регіонами виглядає наступним чином:

- Західна Україна (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька та Рівненська області) – 108 осіб;
- Центральна Україна (Вінницька, Дніпропетровська, Полтавська, Черкаська, Кіровоградська області) – 7018 осіб;
- Північна Україна (Київська, Житомирська, Сумська і Чернігівська області) – 3008 осіб;
- Східна Україна (Донецька, Луганська, Харківська області) – 1874 осіб;
- Південна Україна (Одеська, Миколаївська, Запорізька, Херсонська області і АР Крим) – 5492 осіб (в тому числі 61 особа з АР Крим).

З наведених даних видно, що більшість туристів хочуть на всі екскурсії і відвідують максимальну кількість туристичних об'єктів у турі. Так як «Аккорд-тур» займається груповими автобусними турами, орієнтовно 1/3 успіху туру і задоволення потреб туристів залежить від екскурсиводів на туристичних об'єктах.

Як видно з «Оцінки туристичного об'єкту», яку поставили туристи, окремі туристичні об'єкти є цікавішими і в більшій мірі задовольняють потреби туристів.

1. Оцінки міст стоять в діапазоні від 2.9 до 4.6 балів відповідно. Найцікавіше місто з запропонованих – Львів. Найменш цікаві міста – Луцьк і Берегово.

2. Оцінки туристичних об'єктів – пам'яток природи. Тут ситуація цікавіша, так як споглядаючи природу, більшість туристів відчувають спокій і захоплення. Оцінка даних об'єктів знаходиться в межах від 3,6 до 4,8 балів. Найменш цікавим виявився гірський хребет Багровець. На його схилах розбудовується частина міста Яремче. Туристи таку низьку оцінку пояснюють тим, що складно добиратись – оскільки необхідно пройти близько 4 км ґрунтовою дорогою в турі, який не передбачає багато активності. Найвищі оцінки отримали: Манявський водоспад, гора Говерла, гірський хребет Свидовець (озеро Івор та гора Близниця).

Туристичні об'єкти релігійного характеру здебільшого не є цікавими для українських туристів. Так як історично склалось, що на західній Україні переважає греко-католицька течія християнства, а туристи в своїй більшості належать до інших течій християнства чи до інших релігій – спрацьовує певний стереотип стосовно того, що якщо в людей інша віра – значить до них має бути інше ставлення. Щоправда цей стереотип все слабшає, оскільки українці почали частіше зустрічати вихідців із інших регіонів нашої країни, тобто відбуваються внутрішні міграції населення, це сприяє обміну досвідом і кращого розуміння свободи віросповідання. Найнижча оцінка релігійного об'єкту становить 3,5 балів – Крехівський монастир. Найвищі оцінки по 4,7 бала в Почаївській лаврі і Манявського скита.

3. Зацікавлення музейними об'єктами, в дуже великій мірі, залежить від подачі інформації екскурсоводом. Найвища оцінка 4,1 – музей Музичних інструментів та побуту імені Кумлика. Найнижча оцінка, в тому ж населеному пункті (смт. Верховна), становить 2,1 бала – музей фільму «Тіні забутих предків». Пояснення таких оцінок, наступне – в музеї Кумлика є інтерактивна частина і відбувається безпосередній контакт із туристами, коли вони мають можливість почути і побачити як грають на музичних інструментах, притаманних карпатському регіону, в той же ж час в музеї «Тіні забутих предків» - єдиним екскурсоводом є місцева жителька, яка говорить на важко зрозумілому гуцульському діалекті і дуже швидко. Відвідування музею Тіні забутих предків безумовно має важливість для пам'яті такої визначної людини як Параджанов, і фільму «Тіні забутих предків», але при цьому даний музей як туристичний об'єкт не справляється із поставленими цілями туристів – цілями отримати нові корисні знання та досвід, відчуття задоволення від відвідування даного об'єкту. Одним із виходів для керівництва даного закладу є заміна екскурсовода на даному об'єкті.

4. Замкові споруди, палаци, замки-музеї, форти. В цій категорії існує певна тенденція – найкраще туристами сприймаються «мальовничі руїни», як от Невицький замок, його оцінка 4,5 бала. Чи Тараканівський Форт – цей об'єкт перебуває в стані руйнації, але подобається туристам – оцінка 4,8. В той же ж час, якщо за руїнами взагалі не доглядати (наприклад Хустський замок – 3,7 бали), вони також стають не надто привабливими для туристів. Повна реставрація і пророблення «євроремонтів» теж негативно впливає на туристичні об'єкти (наприклад Вежа Старостинського замку, місто Галич – оцінка 3,3 бали). Потрібно знаходити «золоту середину». Замки необхідно зберігати і реконструювати, чудовим виходом є організація в них музеїв, хоч це і не завжди приваблює туристів, і вони не завжди залишаються задоволеними на 5 балів, проте це, по-перше, збереже такі споруди на довше, по-друге, туристський потік в такі об'єкти після відкриття тематичних музеїв – зростає. Гарним прикладом відновлення замку з руїн і створення нетипового туристичного продукту є Сент-Міклошський замок і пан Йосип Бартош, для популяризації об'єкта тут відбуваються нічні костюмовані екскурсії при світлі факелів. Досвід Сент-Міклошського замку в організації нічних екскурсій перейняв замок Паланок – для збільшення туристичного потоку до даного туристичного об'єкта.

5. Розважальні заклади, такі як ресторани, корчми, чайові, колиби і т.д. викликають позитивне сприйняття в більшості туристів. Коли такі туристичні об'єкти мають своєрідну цікавинку: дегустація національної кухні, інтерактивна частина із залученням до традиційних танців, виступи фольклорних колективів, тематика закладу – це створює позитивні враження від відвідання даних закладів. Оцінки таких закладів: ресторан «Гуцульщина» – 4,9 бали, «Колиба опришків» – 4,7 бали, «Корчма підкова» – 3,9 бали. За відгуками туристів, низька оцінка останнього закладу пов'язана із стравами закладу – оскільки тут відбувається дегустаційний обід, який містить страви закарпатської кухні – а вони часто є гострими. В той же ж час розважальна програма даного закладу – тлумачення лемківського діалекту і знайомство з лемківською піснею

сприймається «на ура». Для привабливості даного туристичного об'єкта поруч встановлений пам'ятник підкові.

6. Популярністю в українських туристів починає користуватись екскурсійний туризм, пов'язаний із певним виробництвом. Все більшої популярності набувають екскурсії на різноманітні ферми, де виробляють сири, до прикладу. «Аккорд-тур» включив ферму «Мукко» до програми перебування туристів – під час відвідування ферми господарі дають можливість подивитись на процес виробництва сиру, пояснюють методи роботи з козами та коровами, пояснюють роботу обладнання, демонструють як сир зберігається, і звісно дають можливість дегустувати власний продукт. Також діє контактний зоопарк, де дозволяють бавитися з маленькими тваринами. Такі туристичні об'єкти не орієнтуються на сферу туризму, а сприймають її як можливість вивести на різні ринки свої продукти і продемонструвати свої можливості, це також хороший метод для знаходження партнерів і популяризації свого продукту. Оцінка фермі «Мукко» від туристів – 4,6 бали.

7. Одним із найскладніших в оцінюванні є комплекс рекреаційних туристичних об'єктів таких як «термальні басейни». Це пов'язане з тим, що оцінку формують такі фактори: якість обслуговування, ціна, доступність і чисельність відвідувачів. Наприклад, популярний комплекс Косино надає хороші умови для відвідувачів, але має ряд мінусів, які повинні враховувати як відвідувачі, так і адміністрація. Ціна не завжди відповідає якості – актуальна ціна на листопад місяць 400 грн. за 3 години перебування на території комплексу. Мінусом також є часте перевантаження комплексу відвідувачами – тобто комплекс не розрахований на таку кількість відвідувачів, яку іноді намагається прийняти – це викликає відповідно невдоволення у туристів. Оцінка від туристів – 4.1 бали.

З усього вище наведеного можна зробити висновок, що туристам з організованих груп найбільше подобаються заклади харчування, які мають атракційну частину і природні туристичні об'єкти які надають можливість насолодитись красою природи. Серед відгуків туристів трапляються подяки за «насолоду чистим карпатським повітрям» – це означає, що хороший екологічний стан довкілля також позитивно впливає на туристів. Розвиток туристичних об'єктів можливий лише в контексті сталого розвитку – це означає, що потрібно взаємодіяти на різних рівнях різними категоріям людей. В Україні поступово починають розуміти як здобувати прибуток за рахунок туризму, і це позитивний фактор. Негативним фактором залишається те, що часто забувають дбати про екологію і «культура туристів» є на не дуже високому рівні. Соціальний фактор сталого розвитку туристичної сфери набуває все кращих показників, так як люди, в більшості, почали позитивно сприймати таке явище як туризм.

В той же ж час туристичні об'єкти здатні розвиватись і приваблювати туристів лише в тому випадку, коли будуть активно взаємодіяти з туристами. Прослуховування екскурсій-лекцій стає все менш популярним, більшої популярності набирають об'єкти, де є елементи інтерактивності і взаємодія з туристом. Наприклад, для музеїв, з метою покращення роботи та привабливості для більшої кількості туристів, хорошим варіантом є використання технологій –

тобто відео-презентації, використання 3D графіки, створення муляжів – копій відомих речей для примірювання туристами і фото-сесій.

Незмінно популярними туристичними об'єктами є пастки природи – саме на них треба опиратись при розвитку рекреаційно-туристичних дестинацій. При цьому слід пам'ятати, що саме завдяки цій природній пам'ятці розвивається дестинація, а це означає, що такі природні об'єкти треба краще оберігати і дбати про їхнє збереження в прекрасному стані для майбутніх поколінь.

Мешканцям України слід зрозуміти, що вони живуть на території, яка має потужний туристично-рекреаційний потенціал. Україна здатна надавати туристичні послуги та продавати туристичний продукт іноземцям. Основна проблема України полягає у відсутності уваги з боку інших країн та їхніх мас-медіа і туристичних компаній. Якщо така увага з'являється, то найчастіше відбувається висвітлення в негативному світлі. Через складну ситуацію в країні і через погані новини про Україну в мас-медіа більшість людей Європи не бажають сюди приїжджати. Останні роки декілька мандрівників українців (зокрема Богдан Логвиненко) проводили дослідження, суть якого полягала в ставленні іноземцям простого питання – «Що ви знаєте про Україну?». Відповіді на це питання дуже малою мірою стосуються туристичних об'єктів – наприклад, це означає, що про Кам'янець-Подільський і Львів знають не так багато людей як це потрібно для функціонування туристичної сфери на рівні таких країн як Франції чи Іспанії. Всі знають про Париж і Ейфелеву вежу, чи тріумфальну арку у Франції, і про Барселону, і собор Саграда Фамілія. Про Україну іноземці знають наступне:

1) «В Україні відбувається війна». Більше 50% знають, що в нас відбуваються бойові дії, так як люди не перевіряють інформацію, вони сприймають побачені кадри в новинах як бойові дії на всій території України. Відповідно війна відлякує потенційних туристів.

2) «В Україні відбулась Чорнобильська аварія». Єдиним позитивним моментом в цьому твердженні є те, що в Чорнобильську зону відчуження дозволяють проводити організовані тури – відповідно це є екстремальним видом туризму, але дехто їде в Україну саме заради цього об'єкта (відсоток іноземців зі всіх відвідувачів Чорнобиля становить менше 1%, тому не будемо брати їх як цільову групу).

3) «Руслана та Джамала перемагали на Євробаченні» – це позитивно вплинуло на імідж країни, хоча проведення самого проекту «Євробачення» в Україні мало не найкраще сприйняття у відвідувачів, так як був допущений ряд помилок при підготовці до заходів.

4) «Україна має хороших боксерів Кличків та Усика» – демонстрування того, що спорт в Україні, особливо бокс, розвинений на хорошому рівні.

Як видно з відповідей іноземців, більшість з них (95%) не знають про туристичні об'єкти України, крім Чорнобиля.

Першим кроком до привернення уваги іноземного туриста до українського туристичного об'єкта, є правильне подання інформації. Наприклад, у 2016 році в Україні з'явився нетиповий інноваційний проєкт «Ukraine». Команда «Ukraine» зробила величезний внесок в популяризацію туристичних об'єктів України і продовжує його здійснювати. Ці люди змогли без державного фінансування

створити проєкт, за допомогою якого світ пізнає Україну позитивно. Фактично, якщо процес рекламування та популяризації туристичних об'єктів України останні 15 років знаходиться лише на папері у вигляді постанови Кабінету Міністрів України про «Стратегії розвитку туризму», ці люди почали її самостійно реалізовувати.

«Ukraïner» не має аналогів в Україні. Після закриття «National Geographic», «Ukraïner» – це перший проєкт, який доносить коректну, позитивну інформацію в цікавому і сучасному форматі до багатьох людей. Важливим є момент того, що «Ukraïner» відвідує всі області і всі регіони, не створюючи якоїсь дискримінації стосовно тих регіонів, які не вважаються туристичними.

Ще одним компонентом популяризації, є репортажі з цікавих місць тревел-блогерами. «Ukraïner» проводить ґрунтовну експедицію, а після цього випускає матеріал. В той час як тревел-блогери подорожують і під час подорожі описують свої враження від певних об'єктів, які знаходяться на маршруті їхньої подорожі, блогери та відео-блогери дають поради про те, що краще відвідувати, як краще дістатись до певних місць, а куди краще не їхати, відповідно відзнятий та записаний матеріал виставляється в соціальних мережах та мережі інтернету, і є доступним для всіх охочих.

Держава може посприяти створенню контенту, пов'язаного з туристичними об'єктами, від блогерів та відео-блогерів, організовуючи певні гранти на відзнятий матеріал.

Хорошим маркетинговим ходом різних туристичних компаній є запрошення на роботу відео-блогера. Така людина використовує туристичний продукт компанії, знімає відео чи описує все побачене і пережите під час мандрівки або відпочинку. Потім ця інформація, найчастіше це відео, викладається в мережі інтернет. Потенційний турист може переглянути відеоролик і побачити як виглядатимуть туристичні об'єкти, включені до програми в рамках певного туру і т.д.

Для популяризації таких туристичних об'єктів як музеї чи міста потрібно шукати альтернативний підхід. У світі все більшої популярності набувають інтерактивні музеї, де відвідувач певним чином може взаємодіяти з експонатами. Для привернення уваги до музеїв потрібно шукати нові підходи до подачі інформації та представлення експонатів. Так як у світі швидкими темпами відбувається науково-технічна революція, музеї повинні використовувати її блага. Оскільки не завжди музеї обладнані стендами з підписами експонатів іноземними мовами чи в музеях відсутні працівники, які можуть надати інформацію іноземною мовою. Хорошим виходом із такої ситуації є встановлення в залах музею планшетів чи моніторів для взаємодії з відвідувачами, до того ж електронні носії легко запрограмувати на відтворення матеріалу певною мовою. Це збільшить кількість відвідувачів музеїв і надасть можливість іноземцям краще зрозуміти експонати музею та екскурсії в ньому. Ще одним методом для більшої доступності іноземним туристам – є надавання музеєм відвідувачам плеєрів для проходження самостійної екскурсійної програми. На цих плеєрах є запис екскурсії на різних мовах, туристу залишається тільки вибрати зрозумілу мову, взяти навушники і пройти залами. Так як ми живемо в еру мобільних телефонів, попередній варіант можна спростити – Музеї

можуть замовити в іт-компаній створення певного програмного продукту, який після створення розміщується в інтернеті, і користувачі можуть звантажити екскурсію собі на телефон. Подібний метод використали деякі міста України для створення екскурсій «Сам собі екскурсовод». Суть таких екскурсій полягає в тому, що на території міста, біля визначних пам'яток розміщуються плитки чи стенди з qr-кодами. Всі сучасні телефони обладнані qr-читачами. Є розроблені певні маршрути, наявні як віртуально (у вигляді карти в інтернеті), так і фізично (у вигляді вказівників і стрілок), де на маршруті трапляються qr-коди і відсканувавши їх, можна проглянути інформацію про об'єкт, біля якого перебуваємо. Такі qr-екскурсії є наявні у Львові, Чернівцях, Тернополі. Єдиний мінус таких екскурсій – складність орієнтації взимку, коли багато снігу. У всі інші пори року інформація є легкодоступною. Якщо турист бажає відвідати лише певні об'єкти, він може пропустити нецікаві для нього. Ще одним плюсом для відвідувачів даних екскурсій є їхня безоплатність.

Використання проєкторів, телевізорів і різних відтворювальних пристроїв також має важливе значення для привернення уваги відвідувачів до музеїв.

Хорошим прикладом використання сучасних технологій є історико-культурний заповідник «Тустань». Для популяризації об'єкта використали унікальну технологію – відвідувачі можуть звантажувати з інтернету собі на телефон програму, за допомогою якої, гуляючи територією заповідника, наводити камеру телефону на скелі, наявні в цьому комплексі, і спостерігати як колись виглядала фортеця (у 15-16 столітті). Це цікавий приклад використання сучасних технологій. До того ж сама музейна частина, музейні приміщення – обладнані сучасними проєкторами та телевізорами. Під час екскурсій музеєм, екскурсоводи демонструють відео з 3D-графікою, де зображується фортеця у різні етапи свого існування. Також демонструють відео-матеріал з фестивалів і святкування Івана Купала на території даного комплексу.

Хорошим методом популяризації туристичних об'єктів, таких як замки і фортеці, є проведення в них тематичних фестивалів. Цей досвід вже набув популярності в Україні. Наприклад, в замку Сент-Міклош відбувається фестиваль середньовічної культури «Срібний татош», у Тустані – фестиваль «Ту Стань». Під час таких заходів, кількість відвідувачів значно зростає. Організатори стараються забезпечити автентичність одягу, зброї, традицій і т.д. Під час таких фестивалів відбуваються рицарські бої, майстер-класи з ковальства, гончарства, писання ікон і середньовічних танців. Ці заходи в більшості захоплюють відвідувачів. Такий метод заохочення до відвідування туристичних об'єктів є популярним і дієвим.

Середньовічні фестивалі є видом театралізованих екскурсій. Такі екскурсії також набувають популярності. Традиційне подання екскурсійного матеріалу на туристичних об'єктах часто сприймається туристами на незадовільно. Іноді для покращення вражень відвідувачів від туристичного об'єкту, який знаходиться в не дуже презентабельному стані і для створення позитивних вражень, потрібно організувати театральне дійство. Хорошими прикладами є екскурсії «Романтика Чинадіївського замку» та «Нічна варта Львова». При світлі смолоскипів чи гасової лампи, люди в костюмах інших епох подають інформацію про певні події

як історію про себе і своїх знайомих», що викликає захоплення навіть у школярів, не кажучи про дорослих туристів.

Цікавим є приклад міста Ужгорода, який зацікавлює туристів своїми міні-скульптурами. Місто Ужгород взяло за приклад польське місто Вроцлав, де існує традиція встановлення пам'ятників «краснолюдькам» – це такі гномики. Місто Ужгород відповідно почало встановлювати міні-скульптурки реальних людей, вигаданих персонажів чи окремих предметів, які мають певне відношення до міста. Це сприяло притоку туристів до міста. А міні-скульптурки є новими популярними туристичними об'єктами міста Ужгорода.

Альтернативним варіантом для розвитку популярності туристичного об'єкта, є встановлення на території чи поблизу нього схову, так званого «геокешу». В Європі та Америці давно стала популярною гра з пошуку скарбів. Гра відбувається через сервіс geocaching.com. Відповідно, на цьому ресурсі знаходиться база даних з координатами сховів. Інформація про схови публікується редакторами сайту лише в тому випадку якщо геокеш розміщено біля об'єкту, який має певну цікаву історію. Часто буває, що перед знаходженням самого геокешу учаснику необхідно виконати логічне завдання чи розв'язати якусь головоломку, це є певним родом розваги. В описі геокешів часто розміщена довідкова інформація про об'єкт, біля якого він знаходиться. Інформацію часто розміщують на іноземних мовах. Оскільки така гра поширена серед іноземців, то це прекрасна можливість популяризувати українські туристичні об'єкти. Найбільш популярності в Європі ця гра здобула в Чехії і Словаччині. Люди готові долати сотні кілометрів заради пошуку цікавих сховів. На території України на даний момент діє близько 40 активних геокешерів – людей, які грають в гру і роблять схови. Найбільше сховів є в Києві та Київській області – цей регіон і є найбільш відвідуваним серед геокешерів. Схови на Майдані Незалежності відмічаються в середньому двічі на день. Друге місце за кількістю сховів посідає Волинська область, третє – Львівська, четверте – Закарпатська. При цьому у Львові найчастіше відмічаються поляки, а в Ужгороді – чехи і словаки.

Такий вид популяризації туристичних місць як геокешинг розрахований на певну аудиторію. Цю аудиторію складають люди різних вікових категорій, але в більшості – це європейці, для них цікава Україна і пошук сховів на її території.

Гарним прикладом формування туристичної привабливості регіонів і популяризації туристичних об'єктів цих регіонів є польський проєкт «Східний вело шлях Green Velo». Цей проєкт полягав у побудові велосипедного маршруту через 5 національних (народових) парків і пов'язує велику кількість об'єктів. Загальна протяжність велосипедних доріжок на маршруті складає 2072 км. Створення такого проєкту було дорогим, проте виправданим. Кількість туристів у воєводствах, через які проходить маршрут Green Velo, зростає з кожним роком.

Україна може запозичити досвід західних сусідів і створити веломаршрути на всій території. Якщо такі маршрути прокладати від кордонів нашої держави до цікавих місць та туристичних об'єктів, то вони будуть користуватися популярністю насамперед серед наших європейських сусідів.

Великі туристичні фірми при орієнтації на українського споживача повинні усвідомлювати свою відповідальність за популяризацію туристичних

об'єктів України. Більшість туристичних фірм в кінці своїх турів проводять анкетування учасників цих турів. Процес анкетування та ставлення контрольних запитань респондентам робиться з метою аналізу якості надання послуг, а також для розуміння, які туристичні об'єкти привертають увагу більшості туристів. Результати такого аналізу анкет туроператором «Аккорд-тур» наведено нижче (табл. 2). Згідно цих даних можна зробити ряд порад для покращення та розвитку туристичних об'єктів. На основі зібраних даних, опрацювання анкет і проблемних питань, було визначено основні зауваження туристів, зроблено висновки та розроблено поради щодо вирішення.

Таблиця 2 – Проблемні питання про туристичні об'єкти та поради про їх вирішення

Зауваження респондентів	Висновки і поради для популяризації об'єктів
Питання, пов'язані з інфраструктурою	
Відсутність санвузлів; незначна кількість закладів харчування; відсутність місць відпочинку на туристичних об'єктах, які передбачають прогулянки природою; непристосованість для людей з особливими потребами.	Україні треба розвивати туризм в контексті сталого розвитку. Необхідно донести інформацію до органів влади на місцях і підприємців. Виділяти кошти на облаштування туристичних об'єктів і використовувати їх за призначенням. Приваблювати підприємців із сфери обслуговування і харчування, надаючи певні пільги. Створювати зручності для людей з особливими потребами.
Питання, пов'язані з мовним бар'єром	
Відсутність кваліфікованого персоналу; відсутність друкованого чи електронного матеріалу іноземними мовами.	Розробка спеціальних курсів і впровадження їх в освітні програми. Курси підвищення кваліфікації, де викладатимуть новий матеріал, а не повторюватимуть пройдений. Безкоштовні курси іноземних мов для працівників туристичної сфери. Друк загальної інформації (наприклад, мап для туристичних центрів) – українською. Державна і місцева підтримка проєктів, які розказують про Україну іноземними мовами. Переклад інформаційних стендів на місцях декількома мовами або створення електронного ресурсу з наповненням іншими мовами.
Питання, пов'язані з безпекою	
Відсутні поручні в небезпечних місцях; не надаються засоби персонального захисту.	Цільове використання коштів для встановлення різних конструкцій для безпеки відвідувачів, таких як поручні, сходи, попереджувальні знаки. Наприклад, на таких природних об'єктах як водоспади можна зробити платний вхід, а за кошти від відвідування – побудувати сходи, доріжки, оглядові майданчики і надавати туристам каски і інші необхідні речі на певних туристичних об'єктах.
Питання, пов'язані з віддаленістю об'єктів від центрів концентрації туристичних потоків	
Довгі переїзди до об'єктів, не можливість зупинки по дорозі.	Проблема вирішується в контексті сталого розвитку. Оскільки добирання до DESTINATION має важливе значення. Необхідно планування відновлення чи створення автомобільних доріг, прокладання маршрутів, формування стежок, будівництво велосипедних доріжок. В таких випадках потрібно підходити до розвитку DESTINATION з тим, щоб зробити добирання до туристичного об'єкта – атракцією. Інакше кажучи, для добирання доцільно використати альтернативні методи – механічні засоби більшої прохідності, побудувати канатні дороги і т.д.

Питання, пов'язані з доцільністю відвідування об'єктів	
Нецікаві об'єкти для певного кола відвідувачів.	В таких випадках туристичним фірмам необхідно звертати увагу на цільову аудиторію для певних туристичних об'єктів і включати туристичні об'єкти в тематичні тури. Туристичним об'єктам, які є привабливими для всіх груп і відвідувачів, варто створювати інтерактивні взаємодії з відвідувачами різних вікових аудиторій і т.д. Наприклад, історичний музей міста Львова розробив квести, участь в яких можуть брати школярі.

Для популяризації туристичних об'єктів необхідно реалізувати цілий ряд заходів у різних регіонах України. Також важливо при цьому дотримуватись загальнодержавної стратегії розвитку туризму та курортів. Саме тому вважаємо за доцільне запропонувати такий алгоритм як систему заходів для популяризації туристичних об'єктів:

1. Проведення дослідження сучасного стану туристичної галузі, наявності туристичних об'єктів, їхньої кількості та потенціалу.

2. Збір інформації про туристичні об'єкти, створення єдиної бази з інформацією про ці об'єкти.

3. Переклад основної інформації про туристичні об'єкти на іноземні мови.

4. Застосування сучасних технологій для поширення інформації про туристичні об'єкти.

5. Прокладання туристичних маршрутів країною, які включатимуть туристичні об'єкти; створення путівників та атласів.

6. Ознайомлення працівників іноземних та українських компаній у сфері туризму з наявними туристичними об'єктами.

7. Включення туристичних об'єктів України до міжнародних туристичних маршрутів та каталогів.

8. Залучення українських туристичних об'єктів до міжнародної системи «Туристичні марки», «Паспорт туриста», «Геокешинг» та інші.

9. Підготовка спеціалістів на місцях та підвищення кваліфікації персоналу туристичних об'єктів.

10. Розробка атракцій на туристичних об'єктах. Залучення туристичних об'єктів до проведення масових заходів (фестивалів, театральних вистав).

11. Будівництво інфраструктури для кращого добирання до туристичних об'єктів та надання ряду послуг із розміщення, харчування і т.д.

12. Робота на місцях органів влади, громади та громадських організацій для створення більшої привабливості регіону, в якому знаходяться туристичні об'єкти.

13. Організація заходів для обміну досвідом представниками різних туристичних об'єктів України та представниками інших організацій (природоохоронних, спортивних, молодіжних), залучення інвесторів.

14. Аналіз досвіду розвитку іноземних туристичних об'єктів та застосування їхнього позитивного досвіду на практиці.

3.3. ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ТУРИСТИЧНОГО СЕРВІСУ НА ЗАСАДАХ БЕНЧМАРКІНГУ *

В умовах міжнародної інтеграції та глобалізації туристичного ринку все більшого значення набуває підвищення конкурентоспроможності послуг в сфері туристичного бізнесу. Конкуруючи між собою, підприємства шукають нові шляхи задоволення потреб туристів у якісному сервісі, при цьому намагаючись оптимально використовувати наявні технологічні та інфраструктурні ресурси. У 2018 року кількість туристів в Україні зросла більш ніж в півтора рази в порівнянні з 2016 роком. Туроператори і туристичні агентства надали послуги понад 4 млн. 557 туристам. Україна піднялася на 10 позицій в Індексі конкурентоспроможності в сфері подорожей і туризму, зайнявши в 2018 році 78 місце¹. Тому актуальним є імплементація сучасних маркетингових технологій та наукових методів оцінювання якості сервісу підприємств туризму для підвищення конкурентоспроможності їх послуг.

Метою дослідження є удосконалення інструментарію бенчмаркінгу якості сервісу підприємств сфери туризму на основі методики таксономічного аналізу для подальшого прийняття управлінських рішень стосовно підвищення якості послуг. В основу аналізу якості туристичного сервісу нами покладено гіпотезу про те, що показники які характеризують його якість, залежать як від об'єктивних характеристик туристичного споживання (умови обслуговування в туристичних агенціях і готелях, умови надання послуг харчування та бронювання авіаквитків, транспортування), так і від деяких величин, які безпосередньо не є спостережуваними та вимірюваними (хобі інтереси туристів, привабливість рекреаційних ресурсів). Знання специфічних ознак туристичних послуг дозволяє сформулювати основні критерії оцінювання якості, за якими споживач виявляє своє ставлення до послуги². На основі аналізу наукової літератури можна вважати, що деякі характеристики показників якості сервісу є латентними показниками, тобто непіддатливими безпосередньому вимірюванню, та описуваними множиною так званих ознак-симптомів³. Проведенні дослідження дають нам підстави розглядати якість сервісу, як сукупність властивостей і характеристик туристичного продукту та форм обслуговування, що надають йому спроможність задовольняти зумовлені або передбачувані потреби споживачів⁴. Науковці розглядають також систему якості сервісних підприємств як сукупність організаційної структури, методик, процесів і ресурсів, необхідних для здійснення загального керівництва якістю⁵.

* Автори Бедрадіна Г.К., Нездоймінов С.Г.

¹ The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019, Available: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf

² Deb S. and Ahmed M. Quality assessment of city bus service based on subjective and objective service quality dimensions, *Benchmarking: An International Journal*, vol. 26 (2), 2019, pp. 567-589. <https://doi.org/10.1108/BIJ-11-2017-0309>

³ Янковий О.Г. Латентні ознаки в економіці: монографія / О.Г. Янковий. – Одеса: Атлант, 2015. – 168 с.

⁴ Bedradina, G., Nezdoyminov, S. Measuring the Quality of the Tourism Product in the Tour Operator Business, *Montenegrin Journal of Economics*, 15(2), 2019. doi:10.14254/1800-5845/2019.15-2.7

⁵ Матвійчук Л.Ю. Шляхи підвищення якості системи надання послуг call-центрами. *Економічний форум*, 1(4), 2019, 36-43. <https://doi.org/10.36910/6765-2308-8559-2019-4-6>

Визначення змісту поняття «бенчмаркінг» («benchmarking», англ. «bench» – «рівень», «висота» і «mark» – «позначка», «опорна відмітка», «еталонне порівняння») вперше з'явилося у 1972 р. в Інституті стратегічного планування Кембриджу під час дослідницької діяльності консалтингової групи PIMS. Тоді був сформульований основний принцип бенчмаркінгу: «для того щоби знайти ефективне рішення у сфері конкуренції, необхідно знати кращий досвід інших підприємств, які досягли успіху в подібних умовах»⁶.

Таким чином, бенчмаркінг проводиться для аналізу ефективності окремих функцій і процесів в організації. Це дозволяє більш точно визначити причини неефективності виробничої діяльності та надати рекомендації щодо розв'язання виявлених проблем. В сучасній літературі існує величезна кількість трактувань бенчмаркінгу. Одні вважають його продуктом еволюційного розвитку концепції конкурентоспроможності, інші програмою щодо поліпшення якості, треті ж зараховують його до інноваційних продуктів сучасної бізнес-практики. Найбільш відоме визначення бенчмаркінгу надано американським вченим Р. Кемпом. Він визначив його як «постійний процес вивчення і оцінки товарів, послуг і досвіду найсерйозніших конкурентів або тих компаній, які є визнаними лідерами у своїх галузях»⁷.

На нашу думку, бенчмаркінг у туристичній фірмі виявляє її проблеми або проблеми на туристичному ринку з витратами і якістю, виявляє конкурентні переваги або недоліки у діяльності туристських компаній. Він розкриває проблеми в роботі, конкретизує їх. Наприклад, у керівництві німецької туристичної корпорації «TUJ» переконані, що бенчмаркінг повинен бути постійним процесом, націленим не тільки на відповідність конкуренції, а й на перемогу над нею. У туристичному бізнесі основою бенчмаркінгу є порівняння туристичного сервісу конкурента або будь-якої його частини (трансфер, розміщення) із туристичним сервісом досліджуваного підприємства з метою удосконалення якості власних послуг. Зібрана інформація дає змогу отримати уявлення про характер конкуренції, інноваційні технології в діяльності лідерів конкурентного середовища, чинники їхнього успіху в туристичному бізнесі, узагальнити та використовувати зібрані данні для удосконалення менеджменту в процесі побудови моделі якісного сервісу компанії⁸. Основний зміст методів бенчмаркінгу полягає у виявленні еталонних туристичних підприємств, що досягли значних успіхів у будь-яких функціональних сферах, ретельному вивченні їхніх бізнес-процесів та адаптації здобутих відомостей до умов власного туристичного та готельного бізнесу⁹.

⁶ Стригуль Л.С., Мелень О.В., Побережна Н.М. Проблеми формування архітектури управління підприємствами на засадах бенчмаркінгу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/3_14_uk/46.pdf

⁷ Кемп Р. Легальный промышленный шпионаж: Бенчмаркинг бизнес-процессов: технологии поиска и внедрения лучших методов работы ваших конкурентов: пер. с англ. / Р. Кемп; под ред. О.Б. Максимовой – Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2004. – 416 с.

⁸ Hermans E. Benchmarking in tourism research, Handbook of Research Methods for Tourism and Hospitality Management, Edward Elgar Publishing, 2018, pp. 306-316.

⁹ Tien-Chin Wang, Huang Shu-Li. Performance Measurement and Benchmarking of Large-Scale Tourist Hotels, International Journal of Business and Economics Research, vol. 7(4), 2018, pp. 97-101. doi: 10.11648/j.ijber.20180704.13

Дослідники використовують різні методи бенчмаркінгу для аналізу результатів діяльності секторальних підприємств індустрії туризму¹⁰. Частина науковців дотримується думки, що бенчмаркінг є ключовим інструментом перевірки ефективності туристичного сервісу в сфері спортивного та подієвого туризму щодо подальшого визначення напрямків розвитку туристичних дестинацій¹¹.

Отже, сучасний бенчмаркінг – це дослідницько-аналітичний вид діяльності, що полягає в знаходженні й вивченні найкращих з відомих методів ведення бізнесу, що допомагає відносно швидко із найменшими витратами вдосконалювати процеси підприємницької діяльності. В даному дослідженні запропоновано алгоритм процесу бенчмаркінгу в туристичних підприємствах, який наведено нами на рис. 1.

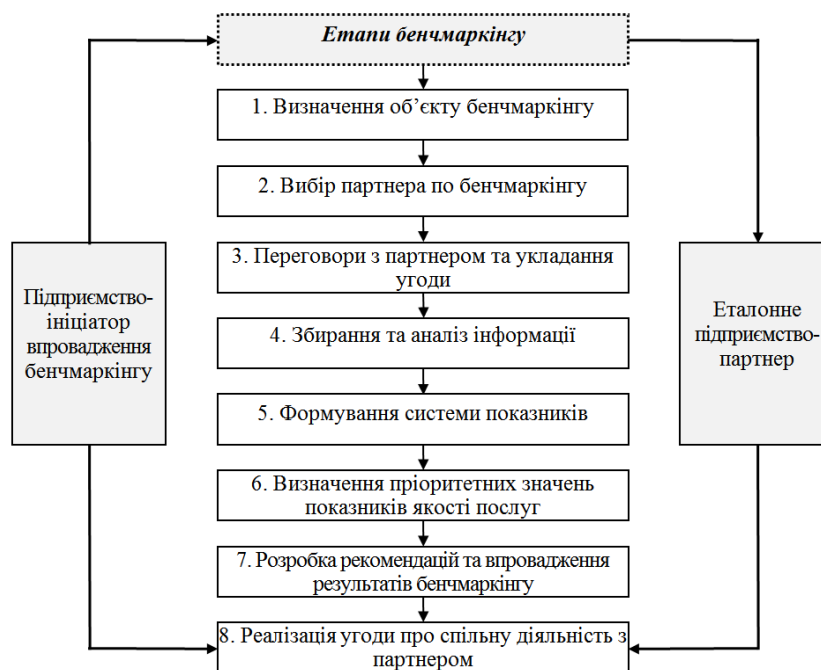


Рис. 1. Алгоритм процесу бенчмаркінгу в дослідженні якості сервісу туристичного підприємства

Для подальшого аналізу, нами була використана авторська методика визначення пріоритетних напрямків підвищення якості обслуговування клієнтів в туристичних підприємствах, що включає низку послідовних етапів, здійснюваних за допомогою таксономічного аналізу. У складі інструментарію бенчмаркінгу щодо оцінювання якості обслуговування на туристичних підприємствах, на нашу думку, доцільно використовувати метод таксономічного аналізу¹².

¹⁰ Bode Oana Ruxandra. Benchmarking of the travel and tourism industry compared to other sectors of activity, Young Economists Journal / Revista Tinerilor Economisti, vol. 15(30), 2018, pp. 19–26.

¹¹ Wise, Nicholas, Marko Perić, and Jelena Đurkin. Benchmarking service delivery for sports tourism and events: Lessons for Gorski Kotar, Croatia from Pokljuka, Slovenia, European Journal of Tourism Research, vol. 22, 2019, pp. 107-128.

¹² Егупов Ю.А. Повышение корректности многомерных оценок в процессе формирования производственной программы предприятия / Ю.А. Егупов // Економічні інновації. – Вип. 38. Формування економічних стратегій розвитку підприємства, регіону, держави: зб. наук. пр. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2009. – С. 68-80.

Метод таксономії вирізняється простотою математичного апарату, відсутністю будь-яких вимог до сукупності досліджуваних об'єктів, зручнішим масштабом отриманих оцінок, що полегшують аналіз і ранжування об'єктів. Ключовим показником цього методу є таксономічний показник рівня розвитку, що є синтетичною величиною, «рівнодійною» всіх показників-ознак, що характеризують об'єкти досліджуваної сукупності. Таксономічний показник слугує основою лінійного впорядкування елементів цієї сукупності. Процес побудови таксономічного показника розпочинається з формування елементів матриці спостережень (X):

$$X = (X_{ij}), \quad i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n, \quad (1)$$

де X_{ij} – значення j -го показника для i -го об'єкта,

m – число об'єктів;

n – число показників-ознак.

Показники матриці спостережень неоднорідні, оскільки описують різні властивості об'єктів, тому необхідно їх стандартизувати відповідно до формули:

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij} - \bar{X}_j}{S_j}, \quad (2)$$

$$\text{де, } \bar{X}_j = \frac{\sum X_{ij}}{m}, \quad (3)$$

$$S_j = \sqrt{\frac{\sum (X_{ij} - \bar{X}_j)^2}{m}}, \quad (4)$$

де \bar{X}_j – середнє арифметичне значення j -го ознаки;

S_j – середньоквадратичне відхилення j -го показника;

Z_{ij} – стандартизоване значення j -го показника для i -го об'єкта.

У таксономічному аналізі всі ознаки підрозділяють на стимулятори і дестимулятори. До стимуляторів належать ознаки, що позитивно впливають на рівень розвитку об'єктів, а до дестимуляторів – ознаки, що впливають негативно. Розподіл ознак на стимулятори та дестимулятори слугує підґрунтям для створення так званого еталона розвитку (еталонного об'єкта), що є точкою P_0 з координатами $Z_{01}, Z_{02}, \dots, Z_{0n}$:

$$Z_{oj} = \max Z_{ij}, \quad \text{якщо } j \in K, \quad (5)$$

$$Z_{oj} = \min Z_{ij}, \quad \text{якщо } j \notin K, \quad (6)$$

де K – безліч стимуляторів j -го ознаки для i -го об'єкта.

Одним із фундаментальних понять багатовимірного аналізу є відстань між об'єктами в багатовимірному просторі. У таксономічному аналізі найчастіше використовують евклідову відстань, яка найкраще відповідає інтуїтивним уявленням про близькість об'єктів у тривимірному просторі. Крім того, евклідова відстань вдало вписується своєю математичною формою в традиційні статистичні показники типу середньоквадратичного (стандартного) відхилення та дисперсії. Розрахунок відстані C_{io} між окремими об'єктами та еталонном розвитку (еталонним об'єктом) P_0 з використанням евклідової відстані здійснюється за формулою:

$$C_{io} = \sqrt{\sum (Z_{ij} - Z_{oj})^2 \times \lambda_j}, \quad i = 1, \dots, m, \quad (7)$$

де λ_j – ваговий коефіцієнт при j -м показнику.

Вагові коефіцієнти λ_j , відбивають міру важливості кожного j -го показника. Їх значення знаходяться в інтервалі від 0 до 1. При цьому сума вагових коефіцієнтів має дорівнювати 1. У теорії багатовимірного аналізу існують різні способи визначення вагових коефіцієнтів. На практиці ж останні частіше визначаються на основі експертних оцінок. Отримані відстані слугують початковими величинами, які використовуються при визначенні таксономічного показника рівня розвитку об'єкта (μ_i), що характеризує міру його подібності до еталона. Цей розрахунок здійснюється в наступній послідовності:

- середня арифметична відстань від еталонного об'єкта (\bar{C}_o):

$$\bar{C}_o = \frac{\sum C_{io}}{m}, \quad (8)$$

- середньоквадратичне відхилення відстаней від еталонного об'єкта (S):

$$S = \sqrt{\frac{\sum (C_{io} - \bar{C}_o)^2}{m}}, \quad (9)$$

- таксономічний показник рівня розвитку i -го об'єкта (μ_i):

$$\mu_i = 1 - \frac{C_{io}}{\bar{C}_o + 2S}, \quad (10)$$

Чим вищим є значення таксономічного показника для i -го об'єкта, тим вищою є міра його подібності до еталона і, відповідно, вищим є рівень розвитку. Окрім розглянутого вище класичного алгоритму (7-10), у сучасній теорії таксономічного аналізу виділяють також і модифікований алгоритм. Таксономічний показник, розрахований на його основі, на відміну від класичного алгоритму, відображує міру віддаленості кожного об'єкта від антиеталона об'єкта, що досяг найменшого рівня розвитку. На початковому етапі процедури таксономічного аналізу, ґрунтованому на використанні модифікованого алгоритму, усі ознаки, що є дестимуляторами, перетворюються на стимулятори за формулою:

$$X_{ij} = 1 / X'_{ij}, \quad (11)$$

де X'_{ij} – початкове значення ознаки-дестимулятора.

Установлення координат антиеталона вважаємо більш обґрунтованим здійснювати на основі підходу, запропонованого Ю. Єгуповим. Зокрема, автор рекомендує встановлювати на рівні мінімального значення елементів в матриці Z_{ij} . Використання вказаного підходу забезпечує максимально можливу диференціацію значень таксономічного показника (при заданих значеннях ознак-симптомів). При використанні модифікованого алгоритму значення таксономічного показника для кожного i -го об'єкта (μ_i) розраховується за формулою:

$$\mu_i = \frac{C_{io}}{\bar{C}_o + 2S}, \quad (12)$$

У нашому ж випадку (при використанні методу таксономії як інструменту

порівняльного аналізу якості обслуговування на туристичних підприємствах) потрібна висока точність в оцінках усіх об'єктів – як лідерів, так і аутсайдерів. Досягнення вказаної мети можливе за рахунок об'єднання цих алгоритмів на основі розрахунку за їх результатами для кожного об'єкта загальної об'єднаної оцінки. Алгоритм порівняльного оцінювання якості туристичного продукту та якості обслуговування на туристичних підприємствах, що здійснюється на основі методу об'єднаної таксономії, включає наступні етапи:

- 1) побудова матриці значень оцінних показників по групі аналізованих підприємств;
- 2) розрахунок стандартизованих значень оцінних показників на основі формул (2)-(4);
- 3) розділення всіх оцінних показників на стимулятори та дестимулятори;
- 4) побудова еталонного об'єкта (еталона розвитку), координати якого визначаються за формулами (5) - (6);
- 5) визначення вагових коефіцієнтів, що характеризують міру значущості кожного оцінного показника для формування рівня якості обслуговування на туристичних підприємствах;
- 6) розрахунок відстані від кожного об'єкта (туристичного підприємства) до еталонного за формулою (7);
- 7) розрахунок таксономічного показника для кожного об'єкта на основі класичного алгоритму (формули (8) - (10));
- 8) перетворення показників-дестимуляторів на показники-стимулятори на основі формули (11);
- 9) установлення координат антиеталона;
- 10) розрахунок таксономічного показника для кожного об'єкта на основі модифікованого алгоритму (12);
- 11) розрахунок таксономічного показника для кожного *i*-го об'єкта на основі об'єднання результатів, отриманих на основі класичного та модифікованого алгоритмів;
- 12) ранжування об'єктів (туристичних підприємств) за зменшенням рівня таксономічного показника;
- 13) підготовка висновку за результатами порівняльного оцінювання рівня якості обслуговування на туристичних підприємствах.

Дослідження якості надаваних послуг проводилося на прикладі туристичних підприємств Одеської області. Для експериментальних досліджень обрано десять туристичних підприємств різних організаційно-правових форм і масштабів діяльності, що володіють різними сегментами ринку та відрізняються темпами розвитку.

Інформацію про підприємства, які ввійшли до вибірки, надаємо у знеособленому вигляді, тобто їм надані двозначні цифри, під якими вони будуть фігурувати в процесі викладення результатів нашого дослідження. Зазначимо, що відмінності в способах розрахунку таксономічного показника, властиві класичному та модифікованому алгоритмам, як правило, обумовлюють відмінності в значеннях отримуваних оцінок. Класичний

алгоритм точніше визначає оцінки для об'єктів-лідерів, модифікований алгоритм – для об'єктів-аутсайдерів.

На основі алгоритму об'єднаної таксономії було проведено дослідження якості обслуговування по десяти туристичних підприємствах. За результатами експертної оцінки було визначено підприємство «01», в якості лідера серед досліджених туристичних підприємств. Для порівняння результатів аналізу рівнів якості обслуговування щодо порівняльного підприємства, експертами було обрано туристичне підприємство «04». В таблиці 1 наведено визначені експертами, первинні значення показників якості обслуговування в туристичних підприємствах та їх вагових коефіцієнтів.

Таблиця 1 – Первинні значення показників оцінювання якості обслуговування в туристичних підприємствах

Підприємство	1. Середовище обслуговування клієнтів, бали	2. Орієнтація на споживача, бали	3. Середні витрати часу на оформлення туру, хв.	4. Якість документації для подорожі, бали	5. Відповідність реклами фактичному стану, %	6. Відповідність умов договору наданим послугам за обсягом, %
01	9	8	45,0	7,0	100,0	90,0
02	7	6	65,0	6,0	75,0	75,0
03	8	7	50,0	8,0	80,0	80,0
04	6	6	60,0	7,0	70,0	65,0
05	5	5	60,0	5,0	50,0	70,0
06	6	4	70,0	4,0	45,0	60,0
07	4	3	55,0	6,0	60,0	55,0
08	8	7	50,0	8,0	75,0	75,0
09	7	6	65,0	6,0	65,0	65,0
10	6	7	60,0	7,0	70,0	70,0
Вагові коефіцієнти	0,10	0,25	0,15	0,15	0,10	0,25

До факторів-стимуляторів віднесемо показники 1-2, 4-6 (табл. 1). Третій же показник – середні витрати часу на оформлення туру – варто віднести до дестимуляторів. Результати стандартизації оцінних показників, виконаної на основі формул (2-4), результати розрахунку відстаней до еталонного об'єкта, значень таксономічного показника і ранжування туристичних підприємств, виконаних на основі класичного алгоритму, а також відстані від антиеталону, значення таксономічного показника і ранги туристичних підприємств, розраховані на основі модифікованого алгоритму, відображено в табл. 2-4. Результати порівняльного аналізу якості обслуговування в туристичних підприємствах, виконаного на основі методу об'єднаної таксономії, представлено в табл. 5.

Таблиця 2 – Стандартизовані значення показників оцінки якості обслуговування в туристичних підприємствах (при використанні класичного алгоритму таксономічного аналізу)

Підприємство	1. Середовище обслуговування клієнтів, бали	2. Орієнтація на споживача, бали	3. Середні витрати часу на оформлення туру, хв.	4. Якість документації для подорожі, бали	5. Відповідність реклами фактичному стану, %	6. Відповідність умов договору наданим послугам за обсягом, %
01	1,5941	1,3781	-1,6481	0,4743	1,9873	1,9261
02	0,2657	0,0656	0,8874	-0,3162	0,3846	0,4445
03	0,9299	0,7218	-1,0142	1,2649	0,7052	0,9383
04	-0,3985	0,0656	0,2535	0,4743	0,0641	-0,5433
05	-1,0627	-0,5906	0,2535	-1,1068	-1,2180	-0,0494
06	-0,3985	-1,2468	1,5213	-1,8974	-1,5385	-1,0371
07	-1,7269	-1,9030	-0,3803	-0,3162	-0,5770	-1,5310
08	0,9299	0,7218	-1,0142	1,2649	0,3846	0,4445
09	0,2657	0,0656	0,8874	-0,3162	-0,2564	-0,5433
10	-0,3985	0,7218	0,2535	0,4743	0,0641	-0,0494

Таблиця 3 – Результати таксономічного аналізу якості обслуговування в туристичних підприємствах, виконаного на основі класичного алгоритму

Підприємство	Відстань до еталону (C_{io}^k)	Таксономічний показник (μ_{ki})	Ранг (R^k_i)
01	0,3062	0,9103	1
02	1,6589	0,5141	5
03	0,7876	0,7693	2
04	1,8325	0,4633	6
05	2,2503	0,3409	8
06	2,9265	0,1428	10
07	2,8383	0,1687	9
08	1,0088	0,7045	3
09	1,9935	0,4161	7
10	1,5768	0,5381	4

Як бачимо, незважаючи на деяку різницю значень таксономічного показника, результати ранжування туристичних підприємств за рівнем якості обслуговування, виконаного на основі класичного і модифікованого алгоритмів, абсолютно тотожні основі формули (12). Звідси використання

об'єднаної таксономії у даному випадку носить певною мірою формальний характер.

Таблиця 4 – Результати таксономічного аналізу якості обслуговування в туристичних підприємствах, виконаного на основі модифікованого алгоритму

Підприємство	Відстань від антїеталону ($C^{M_{io}}$)	Таксономічний показник (μ^M_i)	Ранг підприємства (R^M_i)
01	3,2204	0,9490	1
02	1,7650	0,5201	5
03	2,5952	0,7647	2
04	1,6202	0,4774	6
05	1,1237	0,3311	8
06	0,5875	0,1731	10
07	0,9108	0,2684	9
08	2,4602	0,7250	3
09	1,4758	0,4349	7
10	1,9193	0,5656	4

Таблиця 5 – Результати таксономічного аналізу якості обслуговування в туристичних підприємствах, виконаного на основі об'єднаної таксономії

Підприємство	Класичний алгоритм		Модифікований алгоритм		Об'єднані результати	
	μ^K_i	R^K_i	μ^M_i	R^M_i	μ^O_i	R^O_i
01	0,9103	1	0,9490	1	0,9490	1
02	0,5141	5	0,5201	5	0,5279	5
03	0,7693	2	0,7647	2	0,7829	2
04	0,4633	6	0,4774	6	0,4802	6
05	0,3409	8	0,3311	8	0,3428	8
06	0,1428	10	0,1731	10	0,1601	10
07	0,1687	9	0,2684	9	0,2125	9
08	0,7045	3	0,7250	3	0,7297	3
09	0,4161	7	0,4349	7	0,4343	7
10	0,5381	4	0,5656	4	0,5633	4

Аналізуючи дані табл. 5, можна зробити висновок, що безумовним лідером за якістю обслуговування туристів є підприємство «01», яке за таксономічним показником лише на 5% відстає від еталону ($\mu_{01} = 0,9490$). Також спостерігається суттєвий відрив трійки лідерів від інших туристичних підприємств. На відміну від першого випадку, до яскраво виражених аутсайдерів варто віднести не одне, а два туристичні підприємства: «06» і «07». За рівнем таксономічного показника вказані підприємства відстають від еталону на 83,13% і 77,61% відповідно. Підприємство «4», яке було обрано експертами для порівняння з лідером має 6-й ранг і разом із туристичними підприємствами «2» і «10» утворюють групу «середняків». Також, незважаючи на середні позиції в ранжованому ряду, підприємство «4» суттєво відстає від групи лідерів: на 49,40 % від підприємства «01» і на 34,19 % від підприємства

«08» – підприємства, що замикає трійку лідерів. Отже, за результатами проведеного дослідження на засадах бенчмаркінгу, можна дійти висновку про наявність значних резервів в управлінні якістю та удосконаленню туристичного обслуговування на підприємстві «04». Отриманні результати підтримують та доповнюють наукові підходи дослідників щодо орієнтованого на клієнтів бенчмаркінгу якості послуг сервісних підприємств¹³ та регулювання якості туристичного продукту на туристичному підприємстві¹⁴.

Дослідження рівнів якості сервісу за технологію бенчмаркінгу, що базується на методиці таксономічного аналізу, дозволяє порівнювати між собою якість обслуговування на підприємствах туристичного бізнесу, діючих на регіональних ринках туризму. Результати наших розрахунків та ранжування підприємств на основі алгоритму об'єднаної таксономії по десяти туристичних підприємствах, підтверджують гіпотезу про те, що туристичний сервіс має вищий рівень якості, якщо ступінь наближення його моделі якості до еталонної моделі, має більше значення таксономічного показника. Розглянутий авторами інструментарій бенчмаркінгу здатний доповнити сучасний менеджмент якості сервісу на підприємствах туризму. За результатами розрахунку відстаней до еталонного об'єкта, ранжування підприємств туристичного бізнесу можна зробити висновок про наявність напрямів підвищення якості обслуговування на туристичних підприємствах. На нашу думку, впровадження в діяльність туристичних підприємств технологій «зворотного зв'язку» зі споживачем та впровадження системи моніторингу щодо рекламацій туристів за місцем надання послуг, згідно договорів з туристами та постачальниками готельних та інших послуг за програмою турів, дозволить підвисити рівень задоволеності туристів, а також усуне розбіжності між очікуваннями туристів та фактично наданими послугами за обсягом та асортиментом. Для формування заходів щодо підвищення якості обслуговування туристів, найкращим підґрунтям може бути результати дослідження підприємствами туристичного бізнесу власного сервісу за методикою бенчмаркінгу. Запропоновані нами підходи щодо бенчмаркінгу якості сервісу на основі алгоритму об'єднаної таксономії, дозволяють менеджерам зосередити свої зусилля на удосконаленні сервісних характеристик, пропонованих к реалізації турів.

¹³ Shamma H. and Hassan S. Customer-driven benchmarking, *Benchmarking: An International Journal*, vol. 20 (3), 2013, pp. 377-395. <https://doi.org/10.1108/14635771311318144>

¹⁴ Білявська Ю.В. Використання бенчмаркінгу в операційному процесі туристичного підприємства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2014. № 2 (64). С.78-84

3.4. ТЕХНОЛОГІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ СЕРВІСНИХ ІННОВАЦІЙ ЩОДО ДНЯ ЖІНОК І ДІВЧАТ В НАУЦІ *

Динамічний розвиток України як незалежної, суверенної держави, входження до Європейської Співдружності, зміцнення міжнародних зв'язків, зростання в'їзного та внутрішнього туризму зумовлюють потребу в нагальній модернізації вітчизняної готельно-ресторанної індустрії та сфери гостинності загалом, приведення її до світових стандартів і передбачає радикальне оновлення вітчизняної концепції підготовки висококваліфікованих кадрів для готельно-ресторанної справи.

Актуальність теми зумовлена необхідністю розширення як основних, так і додаткових послуг закладів готельного господарства у розвинених містах України та популяризації святкових банкетних послуг, які б не тільки задовольняли попит споживачів у якісному обслуговуванні, але й пропонували необхідні у сучасних умовах життя послуги щодо відпочинку на свята.

Новизна даної розробки полягає в розробці пакету сервісних послуг до свята «Міжнародного дня жінок та дівчат в науці» для впровадження у готельно-ресторанному комплексі м. Харків. Наявність готелів з такою специфічною послугою дозволить вирішити проблеми організації дозвілля споживачів. Готельний ринок України поступово розширюється, що збільшує кількість конкурентних підприємств. Для того, щоб виділитися на фоні інших підприємств та отримати конкурентну перевагу, необхідно докласти зусиль у розширенні спектру додаткових послуг готелю. Необхідно виходити за рамки стандартних додаткових послуг. Реалізація такої інновації дасть можливість забезпечити висококласними послугами щодо святкування заходу, що стає доволі популярним серед наукової спільноти країни.

1. Специфіка впровадження сервісних інновацій. Інновації становлять основу конкурентоспроможності підприємств індустрії гостинності, так як дозволяють витримувати конкуренцію за ринки збуту і закупівель шляхом освоєння нових і більш економічних технологій, використання в обслуговуванні різних інформаційних і управлінських нововведень, виробничих і правових інновацій. Розвиток інформаційних технологій має великий вплив на індустрію туризму і гостинності. Всі інноваційні послуги в готельному бізнесі спрямовані не тільки на залучення якомога більшої кількості постояльців, а й на утримання постійних гостей, що забезпечує стабільні продажі і відповідно збільшує дохід готельно-ресторанного комплексу^{1 2}.

Інноваційна діяльність передбачає не лише практичне використання науково-технічних розробок і винаходів, але і включає зміни в продуктах, процесах, маркетингу, організації та управлінні виробництвом. Інноваційна

* Автор Свідло К.В.

¹ Подлепіна П.О. Конкурентоспроможність як чинник підвищення ефективності функціонування готельних підприємств // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2013. – № 1042. – С. 128–131

² Бабанчикова О.А. Управление конкурентоспособностью гостиничного предприятия: теория и практика / О. А. Бабанчикова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rguts.ru/files/electronic_journal/number18/1

діяльність у туризмі знаходить своє втілення у створенні нових або поліпшенні існуючих тур продуктів, удосконаленні транспортних, готельних та інших послуг, освоєнні нових ринків, упровадженні провідних інформаційних і телекомунікаційних технологій, сучасних форм організаційно-управлінської діяльності, сервісу та нових підходів до задоволення потреб туристів^{3, 4, 5}. Для сфери гостинності характерна висока ступінь конкуренції, залежність від сезонності, природних, загальнополітичних та інших зовнішніх факторів. Умови розвитку ринку готельних послуг, складність роботи на ньому диктуються також особливостями функціонування підприємств готельного господарства. Економічна сутність готельної діяльності має нематеріальний характер. Готельні підприємства пропонують ринку свій продукт у вигляді послуги, у виробництво якої залучається і споживач. Таким чином, вихідним елементом у трактуванні терміна «конкурентоспроможність підприємств готельного господарства» можна вважати вподобання та вибір споживачів готельних послуг. Саме конкурентоспроможність виступає запорукою успішного переходу від кастомізації до персоналізації клієнтського досвіду^{6, 7, 8}.

Сервіс (від лат. *Service* – служіння, обслуговування) – це система забезпечення, що дає можливість гостю обрати для себе оптимальний варіант придбання і споживання готельних послуг та експлуатувати їх у визначений строк. Готельні послуги носять комплексний характер і складаються з різноманітних послуг, наданих різними сферами, утворюючи єдиний продукт у вигляді «пакета послуг», підібраних для клієнта залежно від рівня його потреб. Однак такий «пакет» не носить жорсткого характеру, і клієнт самостійно варіює його складовими. Відносно готельних послуг відіграє важливу роль сервіс, тому що перша головна мета готелю – високої якості обслуговування гостей. Готелям, які забезпечують прекрасний рівень сервісу, гостинності і комфорту, присвоюють від 1 до 5 «зірок» червоного кольору. Така оцінка присвоюється щорічно певній групі готелів, визнаних кращими у межах своєї категорії⁴.

Розкриваючи визначення поняття «сервісні інновації» («*services innovation*») можна трактувати у перекладі як інноваційні послуги, інновації в обслуговуванні, інновації сервісу чи сервісні інновації. Можна виділити дві

³ Гайдук А.Б. Дослідження розвитку світової туристичної індустрії з використанням методу сценаріїв / А. Б. Гайдук // Регіональна економіка. - 2013.- № 3.- С. 152-160

⁴ Інноваційні стратегії підприємств туризму / Фаховий журнал « Ефективна економіка». – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1946>

⁵ Кошшої Ю. С. Інноваційні технології в туризмі як умова підвищення конкурентоспроможності кадрів / Ю. С. Кошшої,- В. В. Папп // Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 травня 2015 р., Мукачево. Том 1 / Ред.кол. : Щербан Т.Д. (гол. ред.) та ін. – Мукачево : Вид-во «Карпатська вежа», 2015. – 390 с.

⁶ Леонт'єва Ю.Ю. Дослідження можливостей використання існуючих методів оцінки конкурентоспроможності для готельних підприємств / Ю.Ю. Леонт'єва, К.А. Рудакова // Науково-технічний збірник. – 2012. – №102. – С. 499-503

⁷ Мохов А.И. Организационно-экономический механизм обеспечения конкурентоспособности предприятий гостиничного хозяйства России: автореф. дис...канд. экон. наук / А.И. Мохов. – М., 2011. – 24 с

⁸ Федулова Л.І. Інноваційні контури розвитку туризму: [Основні світові тенденції розвитку інноваційної діяльності туризму] // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 137–147.

групи синонімів: сервісні інновації та інноваційні послуги – інновації в обслуговуванні – інновації сервісу. Інновації сервісу стосуються лише способів надання самого сервісу, наприклад електронна комерція в авіаційному секторі, он-лайн покупка туроператором страхових полісів через підключення до спеціального програмного продукту страхової компанії. А «сервісні інновації» – більш широке поняття, яке включає усі процеси поліпшення як туристичного продукту, так і діяльності туристичного підприємства в цілому – це удосконалення або модифікація продуктів і послуг чи використання нових інструментів у процесах, що відбуваються на туристичному підприємстві. Таким чином, сервісні інновації – це всі типи інновацій, впроваджуваних підприємствами сфери туризму (табл. 1).

Таблиця 1 – Сервісні інновації

Трактування поняття	Автор
Це інновації у сфері послуг, у сервісних продуктах, нові або удосконалені системи надання продуктів (товарів або послуг), це можуть бути технологічні інновації, інновації в процесах обслуговування, нові або вдосконалені способи проектування і виробництва послуг ⁹	Я. Майлс (1993)
Сервісні інновації найчастіше є не більше, ніж корегування процедур доповненнями, які не мають радикального характеру та є практично орієнтованими	Sundbo and Gallouj (1999)
Сервісні інновації можуть бути визначені як нові або значно змінені концепції обслуговування, канали взаємодії з клієнтом, система надання послуг або технологічна концепція, яка індивідуально (але швидше за все – в сукупності) призводить до одного чи кількох нових сервісних функцій, які є новими для фірм і ринку і не вимагають структурно нових технологічних, людських чи організаційних можливостей організації	Ван Арком Van Ark et al, (2003)
Сервісні інновації – це послідовний процес, який включає: нетехнологічну (персонал, організаційна структура, фактори, які підвищують цінність обслуговування для клієнта) та технологічну складові (залежить від технологій, особливо інформаційних і комунікаційних)	Carvalho (2008)

Примітка: укладено за^{10 6 11}

До сервісних інновацій відносяться всі зміни, які вперше знайшли застосування на туристичному підприємстві і приносять йому конкретну економічну та соціальну ефективність. Це можуть бути, наприклад, нові рішення у споживчому інтерфейсі, нові методи розподілу туристичного продукту, нове застосування технологій у процесі обслуговування, нові форми роботи з партнерами або нові способи організації та управління послугами. Інноваційні послуги визначаються технологічною взаємодією, побудованою на удосконаленні існуючих характеристик послуг, поліпшенням процесу їх

⁹ Захарова И.А. Исследование конкурентоспособности предприятия сферы гостеприимства / И.А. Захарова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_tourism/zaharova.htm.

¹⁰ Косвинцева Е.Н. Обеспечение конкурентоспособности гостиничных предприятий промышленного центра: автореф. дис...канд. экон. наук / Е.Н. Косвинцева. – М., 2009. – 23 с.

¹¹ Манус З. Визначення конкурентних переваг готелів Львова / З. Манус. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kerivnyk.info/2012/05/manus.html>

надання або комбінацією існуючих технологій. У сучасних умовах розвитку індустрії гостинності характерними рисами є: змінні тенденції, які відбуваються на ринку послуг, конкуренція між суб'єктами господарювання та підвищення рівня вимог споживачів до отримуваних послуг. Тому інноваційний підхід до ведення готельно-ресторанного бізнесу в є необхідною умовою для результативного функціонування підприємств галузей, які входять в індустрію гостинності¹².

Впровадження інноваційних продуктів сприятиме ефективному використанню всіх можливостей якісного обслуговування та максимізації потенціалу діяльності підприємств індустрії гостинності. Інноваційна діяльність є фактично єдиним засобом, що забезпечує підтримку рівня конкурентоспроможності будь-якої економічної системи. Інноваційна діяльність представляє істотну умову виживання будь-якого підприємства або більш складної економічної системи в конкурентній боротьбі, а її масштаби й характер гарантують їх успішний розвиток.

Таким чином, в умовах жорсткої конкуренції готельні господарства змушені шукати нові шляхи підвищення привабливості та доступності своїх послуг. Інновації виступають в якості стимулу для подальшого розвитку готельного бізнесу, дають змогу підприємствам не тільки займати найвищі позиції у своїх ринкових сегментах, але й відповідати світовим стандартам готельного обслуговування.

2. Стратегія формування інноваційної послуги «День жінок і дівчат у науці». Ще декілька століть тому вважалося, що головою сім'ї мав бути чоловік, а жінка зобов'язана була бути вірною і слухняною, в усьому покірною йому. Жінка була наче не повноправною особою, що весь час перебувала під чиеюсь опікою: доки не вийде заміж – нею опікувалися батьки, а коли дівчина виходила заміж, переходила під опіку свого чоловіка¹³. Її основними обов'язками тоді були – приготування їжі, догляд за будинком, а також народжування та виховання дітей. Таке безправне, на перший погляд, соціальне становище жінки, яке обмежувало її громадянські права, здавалося незмінним у подальшому житті. Адже, багато років потому, світ побачив величезну кількість не тільки гарних домогосподиць, а й неперевершених науковців.

Вже у 20-х рр. ХХ ст. були прийняті певні законодавчі акти, які надавали право жінкам на вищу освіту і вільний вибір професії¹⁴. З того часу відбулися суттєві зміни у ставленні суспільства до жіночої освіти та участі жінок у науковій діяльності.

Для того, щоб досягти повного і рівного доступу жінок і дівчаток до науки, а також забезпечити гендерну рівність і розширення прав і можливостей жінок і дівчат 22 грудня 2015 року на черговому засіданні Генасамблеї ООН

¹² Черномазюк А. Г. Інновації у сфері готельно-ресторанного бізнесу / А. Г. Черномазюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 5, Т.2. – С. 269-272

¹³ Про затвердження Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг: [наказ Державної туристичної адміністрації України: за станом на 16 березня 2004 р., № 19. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/nreg_z04

¹⁴ Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: навч. посібн. / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 372 с

було засновано свято «Міжнародний день жінок і дівчат у науці» («International Day of Women and Girls in Science»). Найголовнішою метою створення цього свята є визначення причини гендерного дисбалансу в області науки, техніки і інновацій, а також організувати програми заходів по залученню жінок і дівчаток в наукове середовище¹².

Тепер у багатьох країнах світу щорічно 11 лютого відзначається Міжнародний день жінок і дівчат у науці. Незважаючи на те, що свято досить «молоде», воно вже набирає обертів серед жінок-науковців. Оскільки інтерес людства до святкування цього дня зростає з кожним роком, формується попит на інноваційну банкетну послугу щодо організації свята у закладах гостинності. Щоб залучати більшість іноземних жінок до святкування цього дня можна запропонувати інноваційну послугу у вигляді банкету-фуршет у готелі категорії 4 зірки.

Банкет-фуршет – це такий вид банкету, при якому запрошені їдять стоячи, вільно вибирають страви і напої, обслуговують себе самостійно і використовують як столове приладдя переважно виделку. Його перевагою є можливість на невеликій площі обслужити велику кількість людей (рис. 1).



Рис. 1. Приклад оформлення банкету-фуршет¹⁵

Розробляючи сценарій банкетного заходу необхідно врахувати інновації, які на сьогодні пропонує ринок гостинності. Рахуємо за доцільне запропонувати використання фруктових букетів для жінок, виконаних в стилі карвінг (рис. 2). Мистецтво карвінгу прийшло з Південно-східної Азії. Майстрами азіатського карвінгу традиційно використовується кавуни, дині, папайя та інші фрукти, з яких вирізають квіти та скульптури. Європейський карвінг застосовують для створення прикрас з моркви, редьки, гарбуза, редису, буряку, болгарського перцю, капусти, кабачків, баклажанів, огірків тощо.

¹⁵ Лутай А. П. Комп'ютерні системи в галузі готельного господарства // Інформаційні технології у торгівлі, ресторанному господарстві та сфері послуг: [матеріали конференції]. – м. Донецьк, 25 жовтня 2011. – С. 51 – 52.



Рис. 2. Фруктовий букет у вигляді квітів та корзина у банкетному вигляді

Для організації фотозони на святі Міжнародний день жінок і дівчат у науці необхідно передбачити банер відповідного змісту. Банер є дуже популярним продуктом широкоформатного друку, який надає практично необмежені можливості реклами закладу гостинності, де буде проходити відповідний захід. Банер працює на імідж і дозволяє справити потрібне враження на споживача, а також залишити слід проведення свята на довгі роки у вигляді збережених фото. Широкоформатний друк банеру на сучасному японському обладнанні можна замовити он-лайн на Vizitka.com. Можливо виконати друк на банері макета замовника або розробити дизайн-макет «з нуля» відповідно до побажань клієнтів. Рекламний банер можна замовити з будь-якого міста: Харків, Київ, Одеса, Львів та інші, і не треба довго чекати, готовий виріб доставляється до 3 робочих днів.

Відповідно до теми обраного банкету-фуршет було розроблено декілька пропозицій рішення настінного та каркасного банеру, який можливо замовити для оформлення і організації фотозони для святкування «Міжнародного дня жінок і дівчат у науці».

Дизайн-проект банеру оформлено у вигляді рис. 3. Для більш насиченого проведення можна запросити гумориста, який буде розповідати жарти про жінок-науковців або співати жартівливі частушки під відповідний музичний супровід. Також можна запропонувати гумористичну команду, наприклад, «95 квартал». Відоме на весь світ шоу зробить свято надзвичайно веселим. Наприкінці торжества необхідно запропонувати тематичний торт, який презентують протягом свята, а потім розрізають на шматки і пригощають всіх гостей. Кондитерські шедеври на свято представлені на рисунку 4. Торт замовляють «на вагу» у розрахунку 3-4 кг на 30 осіб. Разом із організацією банкету менеджери закладів гостинності пропонують пакети святкових послуг ГРК. На сьогодні набір таких послуг у закладах гостинності категорії 4 зірки достатньо широкий і має великі пропозиції варіантів як по ціні, так й за якістю й розмахом.



Рис. 3. Дизайн-проект банеру, присвячений святу «Міжнародний день жінок і дівчат у науці»¹⁶



Рис. 4. Дизайнерське рішення тематичного торта до свята «Міжнародного дня жінок і дівчат у науці»¹⁶

До пакету святкових послуг у ГРК України входять наступні послуги:

- узгодження місця проведення свята, написання сценарію свята, розроблення дизайну листівок (рис. 5);
- погодження репертуару музикантів, які включені у супровід свята;
- професійні ведучі свята, музичний супровід, струнні тріо;
- комплект професійного звукового та світлового обладнання, світлотехнік і звукорежисер;
- організація трансферу та харчування для артистів і найнятих фахівців;
- оренда лімузинів і гелікоптерів;
- комфортабельний номер категорії «Люкс».

Перелік додаткових послуг стандартних святкових пакетів ГРК передбачає:

- послуги стилістів та візажистів;
- зелена галявина для організації святкового банкету;
- декор та флористика місця святкування та банкетного столу (різноманітні арки і доріжки, стійки, парасолі, літери LOVE SCIENCE);
- тематично декорований торт;
- монтаж і відтворення слайд-шоу з фотографій учасників свята на екранах комплексу;
- послуги фото та відео зйомки;
- встановлення банера для фотосесії.

¹⁶ Рябенка М. О. Концептуальні підходи до оцінки ефективності інновацій у сфері гостинності / М. О. Рябенка // Кримський економічний вісник. -№6 (7), 2013. – 317 с..



Рис. 5. Дизайн поштової листівки, присвячені святу Міжнародний день жінок і дівчат у науці¹⁵

Перед замовленням банкетної послуги необхідно узгодити з замовником сценарій підготовки та проведення заходу. Основні етапи підготовки свята наведено у табл. 2.

Таблиця 2 – Основні етапи підготовки свята до Міжнародного дня жінок і дівчат у науці¹⁶

Етап	Питання, що потребують вирішення
1. Вирішення організаційних питань	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підбір місця проведення свята; 2. Технічне забезпечення; 3. Святкова поліграфія (стильні та презентабельні запрошення, роздатковий матеріал для конкурсів та ін.); 4. Пошук та домовленість з ведучим свята; 5. Пошук та координація роботи артистів та шоу-програми; 6. Пошук та координація роботи музичних колективів та виконавців.
2. Оформлення місця святкування	<ol style="list-style-type: none"> 1. Флористика; 2. Тематичне оформлення (стенд з жінками-науковцями).
3. Сценарій	<ol style="list-style-type: none"> 1. Написання сценарію з урахуванням усіх побажань та пропозицій; 2. Внесення у святкування моментів жарту завдяки шоу-програмі; 3. Корегування свята з урахуванням специфіки діяльності жінок та їх середнього віку.
3. Press-wall	<ol style="list-style-type: none"> 1. Замовлення банеру що відображає напрямок діяльності дня жінок, містить важливу інформацію, розміщення якої на сторінках соцмереж є рекламою фірми.
4. Тематичний банкет	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фрукти у виді карвінгу 2. Торт будь-якої форми, будь-якого розміру і кольору за тематикою згідно ідеї заходу.
5. Шоу-програма святкування	Наприклад, це може бути жартівливе шоу, під час якого артисти розповідають жарти про жінок або співають частушки на відповідну до заходу тему.
6. Завершення свята	Фінал святкування пропонується зробити гучним та видовищним. Красивий та смачний торт з свічками – стане вражаючою крапкою Дня жінок і дівчат у науці.

Детальний сценарій підготовки та проведення бенкет-фуршету на 30 персон надані у табл. 3.

Таблиця 3 – Детальний сценарій підготовки та проведення бенкету-фуршет^{10, 15}

№ з\п	Час, год.	Операція	Виконавці
<i>Підготовчі роботи</i>			
1.	10 ⁰⁰ – 10 ³⁰	Завезення меблів, декору, банеру до підприємства, де відбуватиметься бенкет.	Водії, кур'єр
2.	10 ³⁰ – 11 ³⁰	Розставлення меблів, елементів декору та банеру за планом.	Вантажники
3.	11 ³⁰ – 12 ¹⁵	Прасування скатертин, драпірування столів, оформлення зали	Офіціанти, дизайнери
4.	12 ⁰⁰ – 12 ²⁰	Підготовка посуду та наборів до сервірування	Офіціанти
5.	12 ²⁰ – 13 ⁰⁰	Сервірування столів, стійки бару, підготовка персоналу до обслуговування	Офіціанти
6.	13 ⁰⁰ – 17 ⁰⁰	Доготовування страв та їх оформлення	Кухарі, офіціанти
<i>Перший етап обслуговування</i>			
7.	17 ⁰⁰ – 17 ³⁰	Початок свята, зустріч гостей та проведення їх до конгрес-холу	Хостес, адміністратор
8.	17 ⁰⁰ – 18 ⁰⁰	Подавання аперитиву (алкогольних напоїв, води, цукерок)	Офіціанти
9.	18 ⁰⁰ – 20 ⁰⁰	Розважальна програма	Артисти, ведучі
10.	17 ¹⁰ – 17 ³⁰	Подавання закусок та других страв	Офіціанти
11.	17 ³⁰ – 17 ⁴⁵	Подавання солодких страв та кондитерських виробів	Офіціанти
12.	17 ⁴⁵ – 18 ⁰⁰	Подавання гарячих напоїв (чай, кава)	Офіціанти
13.	18 ⁰⁰ – 18 ¹⁵	Прибирання використаного та зайвого посуду	Офіціанти
14.	18 ¹⁵ – 18 ³⁰	Подавання морозива	Офіціанти
15.	18 ³⁰ – 18 ⁴⁵	Подавання фруктів	Офіціанти
<i>Другий етап обслуговування</i>			
16.	18 ⁴⁵ – 19 ⁰⁰	Прибирання використаного та зайвого посуду	Офіціанти
17.	19 ⁰⁰ – 19 ³⁰	Досерверування столів, презентація тематичного торту	Офіціанти
18.	19 ³⁰ – 20 ⁰⁰	Розрізання і подавання гостям тематичного торту	Офіціанти
<i>Третій етап обслуговування</i>			
19.	20 ⁰⁰ – 20 ²⁰	Закінчення свята	Офіціанти, хостес
<i>Прибирання</i>			
20.	20 ²⁰ – 22 ⁰⁰	Прибирання та сортування посуду, прибирання приміщень	Офіціанти, вантажники, водії, прибиральники

Сценарій обслуговування гостей значною мірою залежить від часу проведення прийому, нагоди, з якої його влаштовують, кількості та складу гостей, виду прийому і способу розміщення запрошених за банкетними столами тощо. Структура процесу обслуговування бенкету-прийому є незмінною і складається з кількох етапів: подавання аперитиву, обслуговування в бенкетному залі, обслуговування у вітальні (кавовій або чайній залі).

Перший етап обслуговування – подавання аперитиву^{10,3}. Цей етап здійснюється в аванзалі чи бенкетному залі. В аванзалі може бути організований бар з обслуговуванням офіціантами в обніс. В якості аперитиву пропонуються алкогольні напої, такі як горілка, коньяк, шампанське, столові білі і червоні вина та безалкогольні напої – фруктові соки, мінеральна газувана і негазувана вода та фруктові напої.

Другий етап обслуговування – основний етап, безпосередньо обслуговування гостей свята. Перед початком обслуговування банкету менеджер знайомить офіціантів з особливостями його організації, розподіляє між ними обов'язки. В ході проведення банкету менеджер контролює процес роботи працівників та стежить за своєчасністю подачі блюд і напоїв, прибирання використаного посуду. Після закінчення обслуговування підбиває підсумки роботи^{12, 14}.

3. Розрахунок інноваційної послуги у ГРК категорії 4 зірки. Банкет-фуршет з нагоди Міжнародний день жінок і дівчат у науці – особливий розділ свята, який вимагає ретельної підготовки і значних зусиль від персоналу. Загальне управління заходом потребує чітко прописаного сценарію проведення банкету – визначення кількості обладнання, меблів, білизни, посуду для підготовки банкету-фуршет, визначення кількості персоналу, а також не менш важливим є складання меню.

Рекомендовані норми страв і напоїв для банкету-фуршет в розрахунок на одного гостя¹⁴: холодні закуски – 1/2-1/4; гарячі закуски – 1/2; другі страви – 1/3(рибні), 1/2 (мясні); солодкі страви – 1; фрукти – 200г; гарячі напої – 1; кондитерські вироби – 0,5-1; мінеральна і фруктові напої – 0,25-0,5 л; фруктові соки – 0,1-0,15 л; горілка, коньяк – 100-150 мл; вина –150-200 мл; шампанське – 100 мл.

Меню банкету складається за бажанням замовника і в залежності від можливостей ресторану та остаточно погоджується не пізніше чим за 2 дні до початку банкету. Після узгодження меню замовник вносить задаток - 50% вартості замовлення, касир виписує прибутковий касовий ордер і пробиває касовий чек до нього, вручаючи його замовнику. Замовлення реєструється в спеціальній книзі обліку замовлень. Меню наведено у табл. 4.

Після розробки меню метрдотель складає і оформлює замовлення-рахунок. Замовлення-рахунок виписується в п'яти екземплярах (один віддає замовникові, другий касирові, третій, четвертий та п'ятий – офіціантам і поварам, в буфет), який затверджується керівником підприємства.

Таблиця 4 – Меню банкету-фуршет до свята «Міжнародний день жінок і дівчат у науці» на 30 осіб¹⁴

№ рецептури	Найменування страви	Вихід стандартної порції, г	Кількість страв
Холодні закуски			
1.38	Салат «Янтар»	250	10
1.25	Салат із чорносливу з грибами	270	10
3	Бутерброди з сиром	65	15
26	Канapé з з бужениною і окостом	30	15
28	Канapé з з ікрою і севрюгою	27	15
32	Кошики з салатом	80	10
Другі страви			
665	Зрази з яловичини	75	15
1.258	Биточки по-вінницьки	115	15
Солодкі страви			
993	Кошики з яблуками	125	30
1016	Млинці в карамелі зі збитими вершками	160	30
1083	Млинці з джемом	140	20
1.411	Пудинг з груш	100	15
496	Сирні батончики	75	20
395	Тістечко «Бісквітне»	48	20
362	Тістечко «Чайна перлина»	39	20
998	Морозиво «Сюрприз»	300	15
1003	Морозиво «Північне сяйво»	260	15
850	Фрукти (банани, апельсини, ківі)	200	20
Мінеральна вода			
	Мінеральна вода VonAqua н/г	0,5	20
	Мінеральна вода VonAqua сл.газ	0,5	15
Гарячі напої			
1009	Чай чорний з медом	200/30	5
1010	Чай чорний з лимоном	200/15	5
944	Чай зелений з жасмином	200	5
1022	Кава по-віденські	130	10
1023	Кава «Капучино»	150	15
	Шампанське «Артемівське н/с»	100	5
	Вино «Інкерман Древній Херсонес» (червоне н/п)	150	4
	Коньяк «Shabo»	50	1

Каса приймає від замовника доплату за замовлення (на підставі прибуткового касового ордера), завіряє замовлення-рахунок своїм підписом і ставить штамп «сплачено». Замовлення-рахунок на обслуговування банкету-фуршет наведено в табл. 5.

Таблиця 5 – Замовлення – рахунок на обслуговування банкету-фуршет до свята
 «Міжнародний день жінок і дівчат у науці».
 Підприємство Ресторан готелю «Premier Hotel Aurora»¹⁴

Назва	Кількість порцій	Ціна, грн	Сума, грн	Назва	Кількість порцій	Ціна	Сума
Із холодного цеху на 17.10				Із сервіс-бару на 17.00			
Салат «Янтар»	10	65	650	Шампанське «Артемівське н/с»	5	98	490
Салат із чорносливу з грибами	10	50	500	Вино «Інкерман Древній Херсонес» (червоне н/п)	4	120	480
Бутерброди з сиром	15	20	300	Коньяк «Shabo»	1	375	375
Канапе з бужениною і окостом	15	25	375	Мінеральна вода BonAqua н/г	20	8	160
Канапе з ікрою і севрюгою	15	27	405	Мінеральна вода BonAqua сл/газ	15	8	120
Кошики з салатом	10	23	230	Разом:			1625
Разом:			2460	Із кондитерського цеху на 17.30			
Із гарячого цеху на 17.10				Кошики з яблуками	30	25	750
Зрази з яловичини	15	35	525	Млинці в карамелі зі збитими вершками	30	23	690
Биточки по-вінницьки	15	33	495	Млинці з джемом	20	15	300
Разом:			1020	Пудинг з груш	15	15	225
Із кофейного буфету на 17.45				Сирні батончики	20	17	340
Чай чорний з медом	5	23	115	Тістечко «Бісквітне»	20	28	560
Чай чорний з лимоном	5	17	85	Тістечко «Чайна перлина»	20	26	520
Чай зелений з жасмином	5	20	100	Разом:			3385
Кава по-віденськи	10	25	250	Із холодного цеху на 18.15			
Кава «Капучино»	15	25	375	Морозиво «Сюрприз»	15	20	300
Разом:			925	Морозиво «Північне сяйво»	15	22	330
Із холодного цеху на 18.30				Разом:			630
Фруктова ваза	20	48	960				
Разом			960				
Всього				11005 грн.			

Звідси виникає, що вартість послуги середньостатистична, що коливається у межах 300-400 гривень з особи. Тому, заклад гостинності повинен визначити

очікування покупця щодо одержання послуги та привести їх до реалістичного стану у відповідності «ціна-якість».

Важливим елементом до підготування банкету є розрахунок столового посуду і приборів. Потреба посуду і приборів, білизни тощо наведено у таблицях 6 – 11.

Таблиця 6 – Потреба посуду і приборів для подачі страв¹⁴

Страви і напої	Замовлено порцій	Посуд і прибори	Місткість посуду, л	Кількість одиниць
Холодні страви				
Салат «Янтар»	10	Лоток Ложка салатна	1 1	10 10
Салат із чорносливу з грибами	10	Блюдо кругле Ложка салатна	1 1	10 10
Бутерброди з сиром	15			
Канapé з бужениною і окостом	15			
Канapé з ікрою і севрюгою	15			
Кошики з салатом	10	Блюдо кругле Щипці		
Другі страви				
Зрази з яловичини	15	Блюдо кругле Щипці	1 1	15 15
Биточки по-вінницьки	15	Велике кругле блюдо Щипці	1 1	15 15
Солодкі страви				
Кошики з яблуками	30	Блюдо кругле Щипці	1	30
Млинці в карамелі зі збитими вершками	30	Блюдо овальне велике Щипці	1 1	30 30
Млинці з джемом	20	Блюдо овальне велике Щипці	1 1	20 20
Пудинг з груш	15	Креманка Десертна ложка		
Сирні батончики	20	Блюдо кругле Щипці	1	
Тістечко «Бісквітне»	20	Ваза-плато діаметр 24 см Лопатка кондитерська	10 10	2 2
Тістечко «Чайна перлина»	20	Блюдо кругле Щипці	10 10	2 2
Морозиво, фрукти				
Морозиво «Сюрприз»	15	Креманка Десертна ложка	1 1	15 15
Морозиво «Північне сяйво»	15	Креманка Десертна ложка	1 1	15 15
Фруктова ваза	10	Ваза-плато D= 24 см Щипці роздавальні	5 5	4 4

Гарячі напої				
Чай чорний з медом	5	Скляний чайник	1	5
		Чашка чайна Блюдце	1	5
		Ложка чайна	1	5
Чай чорний з лимоном	5	Скляний чайник	1	5
		Чашка чайна Блюдце	1	5
		Ложка чайна	1	5
		Цукорниця	1	5
Чай зелений з жасмином	5	Скляний чайник	1	5
		Чашка чайна Блюдце	1	5
		Ложка чайна	1	5
		Цукорниця	1	5
Кава по-віденськи	10	Чашка кавова Блюдце	1	10
		Ложка	1	10
		Цукорниця	1	10
Кава «Капучино»	15	Чашка кавова Блюдце	1	15
		Ложка	1	15
		Цукорниця	1	15

Таблиця 7 – Потреба в посуді і приборах для банкету на 30 осіб¹⁴

Посуд і прибори	Норма на 1 гостя	Розрахункова кількість
Тарілка десертна	1	22
Десертний набір: ніж, виделка, ложка	1	22
Рюмка коньячна	1	22
Рюмка рейнвейна	1	22
Бокал для шампанського	1	22
Фужер кавовий з ручкою	1	11
Чашка чайна	1	22
Чашка кавова	1	11
Блюдце	1	11
Ложка чайна	1	22
Цукорниця	0,1	2

Таблиця 8 – Розрахунок-замовлення в комору для білизни для банкету¹⁴

Столова білизна	Розміри, см	Кількість одиниць
Скатертина банкетна кольорова	250×220	4
Скатертина біла для підсобного столу	120×90	1
Серветки льняні кольорові	50×50	22
Ручники	40×80	8
Рушники	100×40	4

Таблиця 9 – Розрахунок-замовлення в сервізну до банкету на 30 осіб¹⁴

Посуд і прибори	Кількість одиниць
Фарфоровий посуд:	
Тарілка десертна	22
Велике кругле блюдо	7
Блюдо кругле	2
Блюдо овальне велике	2
Ваза-плато діаметр 24 см	8
Ваза для цукерок	6
Тарілка столова дрібна	22
Креманка	20
Цукорниця	2
Скляний посуд:	
Скляний чайник	20
Рюмка лафінна	22
Рюмка рейнвейна	22
Рюмка лікерна	22
Фужер кавовий з ручкою	22
Бокал для шампанського	22
Столові прибори:	
Десертний набір: ніж, виделка, ложка	22
Лопатка кондитерська	4
Щипці	18

Таблиця 10 – Розрахунок-замовлення в кофейний буфет до банкету¹⁴

Товар	Одиниця виміру	Маса, мл	Кількість порцій
Чай чорний з медом	Скляний чайник	200	5
	Чашка чайна Блюдце		
	Ложка чайна Цукорниця		
Чай чорний з лимоном	Скляний чайник	200	5
	Чашка чайна Блюдце		
	Ложка чайна Цукорниця		
Чай зелений з жасмином	Скляний чайник	200	5
	Чашка чайна Блюдце		
	Ложка чайна Цукорниця		
Кава по-віденськи	Чашка кавова Блюдце	130	10
	Ложка Цукорниця		
Кава «Капучино»	Фужер кавовий з ручкою	150	15
	Блюдце Ложка Цукорниця		

Таблиця 11 – Розрахунок-замовлення в сервіс-бар до банкету¹⁴

Напій	Одиниця виміру	Місткість, л	Кількість одиниць
Шампанське «Ар-темівське нп/с»	Пляшка	0,75 л	5
Вино «Інкерман Древній Херсонес» (червоне н/п)	Пляшка	0,75 л	4
Коньяк «Shabo»	Пляшка	0,5 л	1

3.5. ВПЛИВ COVID - 19 НА ТУРИСТИЧНУ ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ: ЗАГРОЗИ ТА НАСЛІДКИ *

12 березня 2020 року центральними органами влади України були запроваджені заходи для запобігання поширенню на території України COVID – 19, почався новий процес нормативного, бюджетного і організаційно-інформаційного забезпечення цих заходів¹. Цей виклик є новим для людства, для глобальної економічної системи, багатьох сегментів сервісного бізнесу і закладів гуманітарної інфраструктури, і особливо галузі туризму, яка приносила до 15% ВВП. Останніми роками галузь називали навіть глобальним драйвером, адже вона розвивалася значно швидше, ніж світова економіка загалом.

Найперша галузь економіки, що постраждала від глобальної пандемії COVID-19 – це туристична. На початку березня Всесвітня туристична організація UNWTO константувала, що річні збитки для глобальної індустрії становитимуть 30-50 млрд доларів, але і вони можуть збільшуватися, бо ситуація постійно змінюється. Наприклад, річні втрати туристичної галузі лише у США становитимуть 24 млрд доларів, що втричі більше втрат країни під час терактів, що стосується Італії, де туризм становить 13% ВВП, то країна вже втратила майже 10 млрд доларів, але збитки будуть набагато більшими, адже більшість маленьких підприємств не винесуть кризи².

Після економічної кризи 2007-2008 роки туристичний бізнес зростав. На цей рік 2020 прогнози були оптимістичними, а за два місяці вони стали тотально негативними. Очікується, що попит на подорожі у 2020 році сокотиться на 5% у Північній Америці, на 10% у Європі та на 25% – у решті країн світу. За даними Світової ради з питань подорожей, ця індустрія дає 300 мільйонів робочих місць (дані 2018 року). Вважають, що через пандемію коронавірусу є ризик втрати до 50 млн робочих місць. В останньому оприлюдненому звіті організацією, припускають, що світовий туристичний сектор цього року може зменшитися на чверть. Навіть коли пандемія піде на спад, якість життя населення, вже не буде вимірюватися тільки звичними економічними показниками, чи наявністю доступних соціальних послуг, комфорт життя вже буде формуватися в першу чергу відчуттям захисту від інфікування. Це призведе до змін поведінки людей, змін культури комунікації і життєвих пріоритетів. Відповідно відбудуться глибокі ментальні зміни у свідомості суспільства і найбільше їх відчуватиме місцева влада, яка безпосередньо реагує на потреби мешканців.

З погіршенням епідеміологічної ситуації в Китаї та сусідніх країнах та на інших континентах, все частіше новий штам захворювання впливає на світову економічну кризу. Вже в січні туристичний напрям на Китай опинився під забороною, під забороною опинилися карнавали, шопінги та романтика до

* Автор Гургула Т.В.

¹ Офіційний сайт Верховної Ради України / [Електронний режим] –<http://zakon.rada.gov.ua> – Заголовок з екрану

² Офіційний сайт Державного комітету статистики України / [Електронний режим] – <http://www.ukrstat.gov.ua> – Заголовок з екрану

Італії, Венеції, поїздки на гірськолижні курорти у французькі Куршавель та Шамоні, які здійснювалися транзитом через Північну Італію, внаслідок чого знизився туристичний потік на 30%. Зміни торкнулися сфери авіаперевезень, круїзних компаній, автомобільної галузі.

Світова асоціація бізнес-подорожей підрахувала, що галузь може втратити до 820 млрд доларів на скасованих відрядженнях, конференціях та виставках, половина з цих витрат може припасти на Китай. Дедалі більше компаній обмежують чи взагалі скасовують будь-які пересування співробітників. За опитуваннями, кожні три з чотирох компаній скасували усі поїздки до Китаю, Гонконгу, Тайваню та інших країн Азійсько-тихоокеанського регіону. Кожна друга компанія скасувала усі чи майже усі поїздки до Європи. Загалом станом на зараз 43% компаній-членів світової асоціації бізнес-подорожей скасували відрядження. Кожне скасування поїздки, на відпочинок чи по роботі, означає не лише втрати для авіакомпаній та готелів, але й для багатьох інших бізнесменів, що отримують гроші від тих, хто подорожує, від бутіків люксових брендів у Парижі до продавців вуличної їжі в азійських країнах. Дві найбільші кризи в даному виді туризму це: різке скорочення китайських туристів та загалом подорожей у Європі. Так, за різними оцінками, у 2018 році китайські туристи витратили за межами своєї країни від 130 до 227 мільярдів доларів. За 2019 – тий даних щодо витрат поки що немає, але відомо, що минулого року китайці 166 мільйонів разів були за кордоном. Міністр транспорту Китаю заявив, що під час святкування місячного нового року у 2020 китайці здійснили на 73% менше поїздок, ніж у 2019 році. Кількість авіапасажирів з Китаю скоротилася на 84,5% лише за лютий.

За 25 років Таїланд пережив і масштабну економічну кризу (1997), і цунамі (2004), а також перевороти і протести (2006, 2008, 2010, 2014 роки), але туристична статистика в цій країні в останні десятиріччя була позитивною. Ця галузь розвинулася настільки швидко, що держава навіть отримала прізвисько «тефлоновий Таїланд». Так, у 1960 році країну відвідали близько 80 тис. іноземних туристів, то минулого року їхня кількість сягнула 39 мільйонів. У 2019 році туристичний бізнес приніс Таїланду 60 млрд доларів – це п'ята частина національного доходу. Туристи з Китаю становили чверть від загальної кількості туристів.

В Європейських країнах також туристична галузь втратила близько 1 мільярда євро, про що заявив комісар ЄС з питань внутрішніх ринків Тьері Бретон. У ЄС очікують, що туризм буде серед найбільш уражених коронавірусом бізнесів. Нині ЄС запускає спільний механізм моніторингу впливу коронавірусу на економіку. Найбільші втрати, очевидно, будуть в Італії, де значний відсоток населення похилого віку називають серед чинників поширення хвороби. Проте втрати Італії будуть значними не лише через те, що вона стала епіцентром поширення хвороби у Європі, але тому, що туризм є значною часткою економіки країни – близько 13%. Загалом туристична галузь країни «коштує» близько 250 мільярдів доларів. Нині, за даними державних органів, скасування бронювання у готелях в деяких регіонах доходить до 90%. За попередніми розрахунками втрати Італії від коронавірусу можуть сягнути

понад 8 мільярдів доларів. До спалаху коронавірусу Італія посідала перше місце серед європейських країн за кількістю авіамаршрутів до Китаю.

За оцінками Tourism Economics, збитки у галузі подорожей і туризму США можуть становити щонайменше 24 млрд доларів, це у сім разів більше, ніж втрати від спалаху атипової пневмонії. США можуть недорахуватися понад 8 млн туристів, і тоді ці втрати будуть більшими, ніж після атак 2001 року, коли кількість туристів скоротилася на 7,7 мільйона, а це, у свою чергу, може призвести до втрати 825 тисяч робочих місць.

Міністри туризму країн ЄС розробляють «COVID – паспорт» – це умовна назва для сертифікату безпеки в галузі туризму, крім того під егідою Єврокомісії та за участі країн – членів, буде створений короткостроковий Фонд відновлення, який включатиме видатки на відновлення туристичної галузі в обсязі 20-25%. Такий самий відсоток туристична галузь має отримати в Багаторічній фінансовій перспективі ЄС на 2021-2027 роки. Необхідно відзначити, що у звичних умовах туризм не грає такої значущої ролі у БФП, але зараз склалася унікальна позиція з боку країн – членів: галузь має становити 20-25% довгострокового бюджету. Саме туризм має відіграти важливу роль у відродження економіки всіх країн.

В Українській асоціації туристичних агенств (УАТА) оцінюють збитки більш скромно. На сьогодні Україна потребує реформ і перш за все вони мають бути здійснені в системі адміністративно-територіального устрою задля підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Ці процеси вимагають не лише оновлення або поліпшення елементів системи управління, що неналежно функціонують, а й радикального перетворення механізмів держави, зокрема правового й організаційно-функціонального, забезпечення процесів регулювання децентралізації, що є важливим чинником досягнення ефективності державного управління. Протягом 2014-2017 рр. в Україні було здійснено низку дуже важливих кроків щодо децентралізації публічного управління. Насамперед – це прийняття Закону України «Про добровільні об'єднання територіальних громад», а також зміни до Бюджетного та Податкового кодексів, що суттєво вплинуло на прийняття Бюджетів на 2016, 2017, 2018, 2019 рр. За таких умов реформування, роль територіальних громад місцевого самоврядування суттєво зростає. У зв'язку із здійсненням реформи децентралізації влади, разом із децентралізацією бюджету, значна частина повноважень і відповідальності у фінансовій та бюджетних сферах переходить на місця, зокрема до новосторених об'єднаних територіальних громад (ОТГ), які відтепер самостійно вирішуватимуть сукупність складних проблем функціонування, розв'язання яких залежить від цілого переліку соціально – економічних факторів.

Однією з головних у цьому контексті є проблема належного виконання територіальною громадою своїх функцій, яка пов'язана з питаннями наповнення бюджету ОТГ, формування фінансових ресурсів, достатніх для адекватного фінансування нагальних соціальних потреб громадян, реалізації економічних, культурних та інших програм розвитку територій. З огляду на це ОТГ, по-перше, повинні мати реальні можливості формувати певний обсяг

фінансових ресурсів для того, щоб бути фінансово спроможними, а по-друге – мати відповідні управлінські повноваження як суб'єкта влади³. Адже для успішного забезпечення конкурентоспроможності територій необхідною є саме активність суб'єктів регіонального рівня як у напрямку формування політики локального розвитку, так і її реалізації, тому переорієнтація векторів державної політики регіонального розвитку на децентралізацію управління є неминучою. У зв'язку з цим регіони уже повинні використовувати наявні можливості щодо формування такої політики та забезпечення базису конкурентоспроможності. І вже сьогодні експерти розглядають українські регіони як суб'єкт конкурентної боротьби у глобальних масштабах, зокрема оцінки Світового економічного форуму та ін.⁴

У зв'язку із здійсненням реформи децентралізації влади, разом із децентралізацією бюджету, значна частина повноважень і відповідальності у фінансовій та бюджетній сферах переходить на місця, зокрема до новостворених об'єднаних територіальних громад, які тепер смостійно вирішуватимуть сукупність складних проблем функціонування, розв'язання яких залежить від цілого переліку соціально-економічних факторів⁵.

Всесвітня туристична організація, членом якої є Україна, заклала уряди країн підтримати малі та середні підприємства у туризмі, бо саме вони становлять 80% сектору. Щодо України, то уряд ще не підрахував втрати для галузі, але вже очевидно, що із закриттям кордонів вони будуть та торкаються здебільшого в'їзного та виїзного туризму. Наразі обмеження для внутрішнього туризму не вводились, але, звичайно, карантин та заборона масових заходів вплинуть на бізнес. При цьому, що минулим урядом було створено Державне агентство розвитку туризму з рекордним фінансуванням у 240 млн гривень, і є велике питання щодо діяльності як самого агентства, так і використання коштів. Очевидно, що ті гроші зараз не можна направити, як раніше, на міжнародні виставки, які скасовуються. Так само, як і на промоцію України у світі та виготовлення будь – яких промо-матеріалів під іноземних споживачів.

Туристичною діяльністю Львівщини опікується Управління туризму та курортів Львівської ОДА, завданнями якого є здійснення заходів щодо організації і розвитку сфери туризму, популяризація регіону на території України та за її межами. Лише у Львові близько 20 % мешканців працюють у туристичній сфері. Дохід в бюджет міста від туризму у минулому році склав близько 200 млн грн, а загалом витрати туристів у Львові минулого року склали близько 21 млрд гривень. Альтернативних шляхів покриття дефіциту місцевого бюджету через витрати в туристичній галузі наразі немає, а проблема залишається актуальною для багатьох міст, тому потребує якнайшвидшого реагування з боку уряду.

³ Офіційний сайт Асоціація міст України та громад / [Електронний режим] – <http://www.auc.org.ua> – Заголовок з екрану

⁴ Карпінський Б.А. Збалансованість фінансової системи території як один з чинників сталого розвитку/ Б.А. Карпінський. О.В. Герасименко// Фінанси України.-2015.-312.-С.80-88

⁵ Офіційний сайт Інституту Реформ / [Електронний режим] – <http://www.ir.org.ua> – Заголовок з екрану

Тому органам місцевого самоврядування ми пропонуємо:

1. Оновити стандарти сервісу, зробити зручну та прозору систему категоризації готелів – особливо напередодні легалізації грального бізнесу, коли зали та казино дозволять лише в готелях певної «зірковості»), створити електронний реєстр всіх суб'єктів туристичної діяльності, навести лад у забезпеченні прозорого фінансового покриття збитків туристів.

2. Держава має однозначно знизити податки. Запровадити податкові канікули для закладів розміщення, внутрішніх перевезень та культурної індустрії: за час карантину є ризик витрати заклади розміщення, маленькі транспортні й туристичні компанії. Тільки в Україні не було запроваджено зниженого ПДВ для індустрії гостинності, культури та спорту. На сьогодні ряд країн ЄС ввели знижені податки та компенсації збитків у туристичній сфері. Також Україні необхідні економічні зони зі спеціальними умовами для інвесторів у туристичну індустрію, як це було у Грузії.

3. Інфраструктура та зв'язок. Під час карантину можна щось зробити: у багатьох туристичних місцях зв'язок просто відсутній, навіть у центрі столиці перебої з інтернетом. Карантин має підштовхнути до модернізації зв'язку та інтернетизації крани.

4. Громади треба навчити, як правильно створювати та популяризувати туристичний продукт. Окремий напрямок – освіта в університетах. Навчальні програми потребують оновлення та більшої практики в українській сфері гостинності: не лише відправляти студентів на практику аніматорами у Туреччину, а закликати вітчизняний бізнес залучати молодь, створювати для них практичні програми.

5. Спокій та сприйняття всього як можливості. Після коронавірусу багато країн «обнуляться», у нас є реальний шанс підтягнутися до лідерів.

3.6. РОЗВИТОК ГАСТРОНОМІЧНОГО БРЕНДУ РЕГІОНУ НА ОСНОВІ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПРОДУКТІВ *

Одним із способів, який дозволяє показати конкурентні переваги території, а також посилити її привабливість серед цільових груп населення є створення успішного бренду. Брендом території є «комплекс цінностей, які відображають унікальні атрибути даної місцевості та проживаючої на ній спільноти, які стали широко відомими та користуються популярністю серед споживачів»¹.

В наукових джерелах значимість поняття «бренд» репрезентована, як назва, знак, символ, дизайн, що покликана ототожнювати товари чи послуги і виділяти їх з усієї торгової групи. В Енциклопедії сучасної України бренд – «усвідомлення асоціації та емоції, що виникають у людини при сприйнятті певного слова чи образу, формують її звички та спосіб життя»². У конкретному розумінні, бренд – сукупність іміджевих, експлуатаційних, технічних та інших характеристик товару, що виражається в торговій марці; свідомо та посилено нав'язується для просування його на ринку³. Л. Балабанова запропонувала визначення поняття, а саме: «бренд товару є складовою ринкової атрибутики товарів. Бренд – це: нематеріальний актив, який оцінюється споживачами; категорія соціальної психології; невідчутна сума атрибутів товару, за допомогою якої споживачі мають позитивні асоціації та виділяють його серед конкурентів, а саме товар, його ім'я, символ, виробник, характеристика, упаковки, переваги, передбачає наявність корпоративної культури»⁴.

У науковій літературі визначається, що бренд зароджується в той час, коли він починає існувати у свідомості споживачів і спричиняє їхній свідомий вибір. Джерелом сили бренду, що визначає його вартість, є комунікаційні ефекти і поведінка, яка накладена на лояльність щодо бренду³.

Спосіб життя населення будь-якої області України тісно прив'язаний до ландшафту території. Природні умови та ресурси Волинської області призвичаїли жителів до обробітку своїх земель. Під дією краєвидів почали формуватися стійкі гастрономічні смаки району дослідження.

Гастрономічні мандрівки на думку Нестерчук І.К. «є засобом пізнання менталітету, вікових традицій та національної душі народу через культуру приготування та споживання їжі»⁵. За допомогою кулінарної подорожі кожний мандрівник може створити образ тієї чи іншої території, країни, області,

* Автори Лепкий М.І., Мілашовська О.І., Мезенцева І.В.

¹ Ільїна О.В., Ткачук Т.В. Туристичний бренд міст і регіонів України як чинник їх конкурентоспроможності. Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку: [Текст]: Зб. матер. Всеукр.. наук.-практ. інтернет конф. (Львів, 14 березня 2019 р.). – Львів: ЛШЕТ, 2019. С.59-62.

² Енциклопедія Сучасної України. – К. : Національна Академія наук України, 2004. – Т. 3. – 442 с.

³ Гонак І.М. Брендінг туристичного продукту регіону: сутність та особливості формування. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 6(1). С.209-214.

⁴ Балабанова Л.В., Риндіна О.А. Маркетингова товарна політика в системі менеджменту підприємств. К.: Професіонал, 2006. 336 с.

⁵ Нестерчук І.К. Гастрономічний образ території Правобережного Полісся в туристичному проектуванні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки. 2018. Вип. 9. С. 245-250.

населеного пункту. Їжа допомагає пізнати місцевих жителів, відкриває особливі смаки населення того чи іншого району.

Гастрономічні мандрівки є значно ширшим поняттям, ніж повсякденна екскурсійна подорож, оскільки потребує звертати увагу на різноманітність місцевих страв та напоїв. Іншими словами, основна складова гастрономічного туру пов'язана з дегустацією унікальних національних страв, які більше, в такому вираженні, не можна побачити.

В українській туристичній науці немає одного терміна, який би визначав дане поняття. Поширені терміни «гастрономічний туризм», «кулінарний туризм», «винно-гастрономічний туризм» і т.д. Те саме, ми спостерігаємо і в закордонних публікаціях: «culinary tourism», «gastronomic tourism», «gourmet tour», «food tourism». Прийнято вважати, що термін «кулінарний туризм» вперше запропонував професор Лусі Лонг (США, 1998 р.), а термін «гастрономічний туризм» – Міжнародна асоціація гастрономічного туризму в 2012 році. Серед українських науковців дане поняття розглянуто в працях Басюк Д., Бусигіна А., Саламатіної С., Федорченка В. та багато інших⁶.

Як етно-гастрономічна зона, Волинська область відчуває вплив гастрономічних смаків різних етносів: українського, білоруського, польського, російського.

Туристичне дослідження території Волинської області повинно базуватися на таких складових: населені пункти, ландшафти, транспортна інфраструктура, унікальні рекреаційні об'єкти, гастрономічний бренд території.

Населені пункти є особливим шляхом до пізнання матеріальної та нематеріальної культури місцевих жителів. В них концентруються емоції, враження туриста. За даними веб-сайту Волинської облдержадміністрації «Територія Волинської області станом на 01.04.2020 року включає 11 міст (у т.ч. 4 обласного значення – Володимир-Волинський, Луцьк, Ковель, Нововолинськ), 22 селища міського типу, 1054 сільських населених пунктів. Населені пункти області відзначаються своєрідністю та унікальними пам'ятками містобудування і архітектури, функціонує два історико-культурних заповідники: у м. Луцьку – «Старе Місто» та м. Володимирі-Волинському – «Стародавній Володимир». Цікавим для відвідування туристами є селище Олика – колишня резиденція магнатського роду Радзивілів, в якому зберігся замок кінця XVI – початку XVII ст., костел Св. Петра і Павла XVI ст., а також костел-колегіата Святої трійці XVII століття»⁷. Інші населені пункти Волинської області також є цікавими для огляду туриста.

Ландшафти. За даними веб-сайту Волинської ОДА «Волинську область характеризує своєрідне природне середовище, яке включає унікальні і неперевершені водно-болотні та лісові ландшафти. Більша частина області розташована в межах Поліської низовини, четверта частина – на Волинсько-Подільській височині в лісостеповій зоні»⁷.

⁶ Омельницька В.О. Сутність та класифікація видів гастрономічного туризму. Призовський економічний вісник. 2018. №1 (6). С. 15-20.

⁷ Офіційний веб-сайт Волинської обласної державної адміністрації. URL: <https://voladm.gov.ua/article/pasport-oblasti>

Транспортна інфраструктура відіграє важливу роль для формування туристичної привабливості території. Від транспорту і транспортних шляхів залежить туристична доступність області. За даними веб-сайту Волинської ОДА «Волинська область знаходиться на невеликій відстані від столиць та більшості головних міст Центральної і Західної Європи, на інтенсивно зростаючих світогосподарських зв'язках в напрямках Захід-Схід та Північ-Південь, які реалізуються через відносно розвинену мережу транспортних магістралей, зокрема, Київ – Ковель – Варшава – Берлін, Київ – Ковель – Брест, Ковель – Луцьк – Львів, тощо»⁷.

Унікальні рекреаційні об'єкти. Дана мережа включає топологічні, природні, історико-культурні об'єкти, що можуть залучити велику кількість, як національних так і міжнародних туристів та формують попит на відпочинок.

Створення тематичних парків та туристичних кластерів на території Волинської області дозволить включити унікальні території та об'єкти в міжнародні центри рекреації, за рахунок чого збільшити потік туристів. На теперішній час на території області функціонують 2 кластери.

Гастрономічний бренд території. До складу Волинської області входять 16 адміністративно-територіальних районів, кожен з яких має свої унікальні страви та напої, які можуть бути цікавими для туристів і презентувати їх (табл. 1).

Таблиця 1 – Страви та напої території Волинської області

Райони області	Найпоширеніші страви	Місцеві напої
Володимир-Волинський	Гулі із волинськими кручениками, завиванець по волинськи	Трав'яний чай
Горохівський	Харамага, хамула, підкалатка, ниглі	Чай з різнотрав'я
Іваничінський	Іван-хліб, підпалок, рижакі, комп, січеники	Морс з смородини
Камінь-Каширський	Кришани, колядний борщ, солені гриби	Березовий сік
Ківерцівський	Клекуцьоха, волок	Морс з смородини
Ковельський	Курячі оладки, польська бабка, тюфтелі з картоплі, рулетки із свинини, токмачі	Чай трав'яний, настоянка з шипшини
Локачинський	Пизи картопляні, суп з чечевиці	Узвар з калини
Луцький	Холодник на квасі, колдунай, цимес з яловичини	Кисіль з яблуками
Любешівський	Квасок, голубці з картоплею,	Молочний кисіль
Любомльський	Реберця із капостою та чорносливом	Трав'яний чай
Маневіцький	Мазурики по волинськи, мамалига	Березовий сік
Ратнівський	Гречаники, польські вергуни	Молочний кисіль
Рожищенський	Фаршировані гриби, баклажани, мачка, крученики з чорносливом	Липовий чай
Старовижівський	Картопля по селянськи, пампушки, капуста, борщ	Настоянка з горобини
Турійський	Капусняк, карасі в сметані	Компот з сухофруктами
Шацький	Угоричі, тушкований бобер, котлети з товстолоба	Узвар

Гастрономічною особливістю Волинської області можуть стати такі місцеві страви, як Іван-хліб, підпалок, крижалки, комп, січеники, березовий сік, чай з різнотрав'я і багато інших. Як ми бачимо з таблиці серед місцевих напоїв переважають різноманітні чаї і чайні напої, які також можуть презентувати Волинську область серед різноманітних гастрономічних мандрівок.

Чайний ритуал – буденна побутова процедура чаювання, що набула в Японії особливого театралізованого видовища, яке розгортається в часі. Відбувається у спеціально організованому середовищі, ритуал будується за канонами мистецької умовності близької до театральної. Архітектурний простір організовується з допомогою класичних мистецтв, але при цьому цілі ритуалу є не художніми, а релігійно-моральними. Самі японці вважають, що суть чаювання можна передати з допомогою трьох понять – «відпочинок», «гостинність», «розрада». Подібного до даної процедури не існує ні в одній культурі світу.

За загальним принципом чайний ритуал є простим і полягає в зустрічі господаря та одного або кількох гостей для спільного чаювання. При цьому особлива увага відводиться ґрунтовній розробці всіх складових, аж до найменших, які стосуються місця дії і його тимчасової організації⁸.

Етикет чайного ритуалу заснований на напрацюваннях ченців – Іккю Сюдзуна та Мурата Дзюко, а запровадив її купець Сенно Рікю в XVI столітті.

Чайний ритуал стає майстерністю і породжує такі майстерності, як ікебана, стиль кераміки в дусі вабі, японські сади, відгукується в порцеляні, малюванні, інтер'єрі японського будинку тощо. Він навіть вплинув на загальний характер поведінки японців, визначив спосіб їх життя, естетичні і моральні принципи⁴.

Нововведення в галузі чайних мандрівок, як однієї із складової поняття на сьогоденні час виділяється в таких варіаціях, як:

1. Організація чайних фестивалів, конкурсів, майстер-класів, які сприяють гастрономічному образу даного продукту мандрівки. Дана варіація на сьогоденні час є дуже популярною і в Україні – проведення щорічного Фестивалю чаю в Києві (жовтень). В рамках свята був представлений органічний український чай MOL'FAR, який випускають лише 3 роки. MOL'FAR – кипрійний чай, який виготовляють з кипрію, що росте на схилах українських Карпат. Даний чай виготовляється за авторськими рецептами, яких є 7 різновидів. Найпопулярніший – з чебрецем, а також з м'ятою і мелісою.

Крім того, в рамках фестивалю проводиться Національний тур Міжнародного Чайного Чемпіонату. Так українець Дмитро Філімонов став чемпіоном світу із заварювання чаю на чемпіонаті чайної майстерності, який проходив у китайській провінції Хубей. Він виступив у двох категоріях – «Приготування чаю» і «Чайна дегустація» – і отримав звання чемпіона світу з приготування. На конкурсі було показано авторський спосіб заварювання чаю, який називається метод диференціальної екстракції. Його суть полягає в тому, що різні сорти чаю заварюються при різній температурі, щоб повністю

⁸ Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики: Словник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

розкрити смак. Тому що чайний лист по-різному розкривається у воді різної температури⁹.

2. Акторське представлення і легенданізація споживання чаю. Процес чаювання має творчий зміст, що дозволяє створити додаткову інформаційну зацікавленість і підвищити інформаційний образ місцевості, де вони виробляються (в разі не експортованих сортів) або перетворюються і споживаються (у разі експортованих). Крім того, чайні мандрівки до місць виробництва і чаювання на місці, не потребують акторського представлення, а виготовлення чайного напою – потребує цікавої інформаційної розповіді¹⁰.

Дана варіація чайної мандрівки може проходити, як ритуальне акторське представлення (чайний ритуал), розважальна театралізація, інтерактивна театралізація (можливість замовити чай в інтерактивному режимі).

3. Розвідини новітніх джерел поширення інформації, задіювання мережевих систем просування чаю. Інтернет, на сьогоднішній час, став найбільш ефективним засобом поширення чаю і чайних напоїв, які йдуть на експорт чи мають обмежене споживання. Дуже популярним джерелом спілкування про сорти чаю, способи і правила заварювання, є думка чайних сомельє, або тітестерів. Вони складають колекцію чаю із різних сортів, можуть розказати про місце вирощування, сезон і правила збирання та ін. Подібна інформація залишає незабутнє враження, що є метою багатьох мандрівників.

Поширення інформації про чай і чайні напої в теперішній час відбувається не тільки за рахунок смакових особливостей чаю, але і за допомогою створення розважальних форм їх споживання. Крім того, сьогодні став популярним новий вид чайної мандрівки – «кухлик чаю в місцевих жителів» (Таїланд, Малайзія, В'єтнам, Сінгапур, Японія, Індія)¹¹.

4. Вважати на особливості задіювання екскурсійної моделі чайної мандрівки. Сьогодні популярними є способи проведення екскурсії, коли мандрівники не тільки слухають, але і беруть активну участь в заході.

Чудовою новацією для чайної мандрівки є квест-мандрівка – «послуга з організації відвідування спеціально відібраних об'єктів екскурсійного показу, що припускає наявність сюжетної лінії і перешкод в формі різних завдань, головоломок, ігор, розгадуючи які учасники знайомляться і вивчають конкретні об'єкти за допомогою використання наявних знань, спостереження і спілкування з іншими суб'єктами»¹².

Квест-екскурсія з екскурсоводом полягає у видачі листка мандрівки з текстом і завданнями, але пізніше керівник квесту не приймає ніякої участі в подоланні мандрівником даного шляху. У квест-екскурсії без екскурсовода учасники отримують відразу весь маршрут. У мобільних – учасники отримують завдання за допомогою смартфона або планшета, або проводять пошук заданої

⁹ Органічний український чай [Електронний документ]. Режим доступу: <https://agronews.ua/news/144840>

¹⁰ Саламатіна С.С. Стан та перспективи розвитку гастрономічного туризму на півдні Одещини. Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій. 2014. № 46. С. 325-329.

¹¹ Омельницька В.О. Аналіз світового ринку послуг гастрономічного туризму. Молодий вчений. 2018. № 9(2). С. 506-511.

¹² Нехаева Н.Е., Морозкина К.В. Туристский квест как инновационная форма экскурсии. Инновации в науке: научный журнал. № 7(68). Новосибирск: Изд. АНС «СибАК», 2017. Часть 1. С. 46-47.

точки за допомогою GPS-навігатора. Одним з прикладів, такого різновиду, як квест-room, є розроблений тур у Львові.

Квест-екскурсія виконує декілька функцій в просуванні чайної мандрівки – створення нових цікавих маршрутів, історичне ознайомлення з краєзнавчим матеріалом, активізує комунікативну діяльність, активізує засвоєння інформації, тощо.

Отже, різноманітні варіації в нововведеннях чайного туру – його подача мандрівникам можуть асоціюватися, як однією з технологій залучення туристів в Україну і у Волинську область зокрема.

Ринок закладів в місті Луцьку де можна випити чаю утворився на основі мережевих підприємств та приватних кав'ярень. Структура закладів, що надають послуги приготування чаю і чайних напоїв в Луцьку подана на рис. 1.



Рис. 1. Структура заклади Луцьку, які надають послуги приготування чаю, %

Найбільша частка закладів в Луцьку припадає на кафе (31,3%), далі – кав'ярні, кіоски кави, бари (19,8%, 15,4% і 10,4% відповідно), ресторани і фаст-фуд (по 8,5%) і автокафе – 6,1%. В них подають різноманітні чаї і чайні напої.

На теперішній час існує багато факторів, які беруться до уваги при класифікації чаю. Згідно міжнародної класифікації, яку використовують для того, щоб оцінювати сорти, які надійшли у продаж, весь чай поділяється на 14 різновидів:

– Orange Pekoe (OP) – для цього чаю використовують тільки перший і другий листок зверху з чайних кущів, які вже розкрилися. Листки, які готові до заварювання, мають стручену форму. Даний чай має сильний і стійкий аромат, легку гірчинку (за рахунок дубильних речовин) і мало кофеїну;

– Flowery Orange Pekoe (FOP) – цей сорт вищої якості, так як для приготування використовують молоді листки, які тільки розпустилися на чайному дереві. Даний чай відноситься до великолисткових, добре скручених, однорідних. Він має більш ніжніший і тонкий аромат і вищий рівень кофеїну;

– Flowery (F) – в даному чаї є молоді бруньки чайного куща, він весь час залишається світлим і характеризується квітковим ароматом та смаком;

- Golden (G) – в такому чаї містяться наймолодші і найніжніші бруньки чайного куща, після біохімічного процесу окислення вони набувають жовтого кольору, а тому цей сорт називають золотим;
- Tippy (N) – в даному сорті є в два рази більше бруньок чайного куща, що відмічається на ароматі і смаку чаю;
- Fine (F) – даний сорт відноситься до витончених, за рахунок специфічного аромату і смакових властивостей;
- SF, або Super-fine або Super-fancy – це сорт найвищого ступеня витонченості, є унікальним і винятковим;
- Special (SP) або Extra Special (EXSP) – ці сорти чаю унікальні, серед своїх аналогів;
- Broken (B) – даний сорт є дрібно листовим, коли використовується тільки ламане чайне листя. Аромат такого чаю залежить від розмірів листків, він швидше заварюється;
- Souchong (S) – до складу даного чаю входять третій і четвертий верхні листки чайного куща, він вважається низької якості, не містить кофеїну, але має багато дубильної речовини;
- OP 1 – в даному сорті може бути багато молодих бруньок чайного куща, або велика кількість відбірного цілого листя, або листки скручені акуратно і рівно;
- Fannings (F) – це дуже дрібний чай, який складається з висівок, або залишків ламаних чайних листків;
- Dust (D) – даний чай складається тільки з чайного пилу, що виникає при сортуванні інших сортів, він володіє слабким ароматом, а при заварюванні дає дуже міцний напій. Такий чай застосовують для виготовлення пакетованого дешевого різновиду;
- Crushing, Tearing, Curling (CTC) – такий сорт складається з подрібненого і скрученого чайного листя, він швидко заварюється, має темний колір і грубий аромат»¹³.



Рис. 2. Різновиди чаю

(а – білий, б – зелений, в – улун, г – чорний, д – пуер, е – трав'яний)

¹³ Міжнародна класифікація чаю [Електронний документ]. Режим доступу: <https://ukrdomguru.ru/rizne/6742-mizhnarodna-klasifikacija-chaju.html>.

Як бачимо, на сьогоднішній час існує різноманітна класифікація чаю і чайних напоїв, а тому дані різновиди можна зустріти в закладах громадського харчування Луцька.

На сьогоднішній час існує багато способів приготування чаю. В літературних працях можна знайти різноманітні способи – в залежності від різновиду чаю і від країни. При цьому, береться до уваги дотримання певних правил.

Так, коли починають запарювати білий чай, то температура води повинна бути не більше 75 °С, а також треба враховувати великий проміжок часу приготування. Для приготування чаю з не дуже вираженим смаком та ароматом потрібно 2 хвилини, а якщо готують насичений – то потрібно запарювати до 7 хвилин.

При приготуванні зеленого чаю температура води коливається від 65 до 80 °С, а час заварювання може бути від 30 секунд до 4 хвилин, в залежності від сорту чаю. Якщо хочуть повторно його заварити, то це потрібно робити не довше ніж 30 секунд.

Коли заварюють чай улун, то використовують воду температурою від 88 до 93 °С і беруть значно більше листя. Час коливається від 30 секунд до 7 хвилин (в залежності від виду), а найбільш оптимальним є 1 хвилина.

Деякі сорти чорного чаю потребують воду температурою від 80 до 93 °С, але більшість їх заварюють при температурі від 88 до 100 °С. Велика кількість сортів чорного чаю готуються від 3 до 5 хвилин, але коли буде додано молоко і цукор, то термін приготування потрібно збільшити на 2-3 хвилини, щоб можна було одержати насичені ший смак і аромат чаю.

Чай пуер правильно заварювати повністю киплячою водою, але найбільш доцільною є температура 96 °С. Час заварювання чаю даного сорту коливається від 2 хвилин.

Трав'яні чаї, які мають у своєму складі різні рослини, потребують широкого діапазону температури води для приготування. Час заварювання даних чаїв доцільно почати з 3 хвилин, але треба враховувати, що саме входить до чаю і який результат хочуть одержати¹⁴.

Коли береться до уваги країна в якій готують чай і чайні напої, то на сьогоднішній час в світі виділяють вісім способів заварювання чаю.

1. Китайський спосіб заварювання чаю. У чайник засипають 4-5 гр. чаю та відразу заливають водою до половини об'єму (приблизно 100 мл.) і в ту ж саму мить зливають воду з чайника, обполіскуючи чайне листя і трохи підігрівуючи його. Потім заварку, з попередньо омитим чаєм, повторно заливають окропом. Вважається, що крутим окропом чайне листя знезаражується.

Зливаючи першу воду, чайне листя готується до подальшої екстракції. І вже наступна порція води забезпечує якісний чай.

¹⁴ Чай. Особливості приготування [Електронний документ]. Режим доступу: <https://harchi.info/blogs/annie/chay-osoblyvosti-prygotuvannya>

Настоюють чай – 2-2,5 хвилини (для деяких сортів максимум 3-4 хвилини). Не можна заварювати зелений чай довше необхідного часу – він буде гірчити, бо з листя витягнеться багато дубильних речовин.

2. Японський спосіб заварювання чаю. Насамперед зелений чай необхідно розтерти до суміші порошку за допомогою спеціальної фарфорової ступки, пізніше додати небагато окропу і суміш потрібно перемішати, використовуючи при цьому бамбукову мішалку. Поміщувати необхідно до того часу, поки не буде однорідна суміш і не появиться піна матово-зеленого кольору. Після того, в чашку необхідно додати ще окропу, щоб чай добре запарився.

Для приготування чаю за даним способом потрібно 1 чайну ложку розтертого чаю і 200 грам води, деколи доливають ще незначну кількість. Характерною ознакою даного способу є те, що не тільки чайник, а й вода для заварювання повинна мати температуру не більше +60 °С¹⁵.

3. Англійський спосіб заварювання чаю. Коли готують чай за даним способом, то беруть тільки чорний цейлонський чи індійський чай, з розрахунку 1 чайна ложка на 150 мл. води і 1 чайна ложка на чайник. Пізніше чай настоюється, а чашки сильно розігрівають і наливають 2-3 столові ложки теплої молока. Коли чай настоявся його доливають в чашки з молоком. Англіїці вважають, що коли молоко доливати в чай, то погіршується аромат і смак чаю.

4. Тибетський спосіб заварювання чаю. Коли використовують даний спосіб, то обов'язково беруть тільки брикетний (пресований) чай. Для приготування беруть 1 л води, додають 50-75 г чаю та 100-250 г вершкового (топленого) масла з молока яка, а також додають сіль. Дану суміш нагрівають, а пізніше збивають до того часу, поки не отримають однорідний і густий напій. На Тибеті люди випивають від 20 до 60 чашок такого чаю на день, але об'єм чашки – 50 мл.

5. Узбецький спосіб заварювання чаю. Для приготування чаю за даним способом береться тільки зелений чай. Спочатку керамічний чайник добре нагрівають, пізніше додають чай і доливають 1/4 окропу, а потім тримають 2-3 хвилини над вогнем, або в духовці. Після того в чайник наливають до половини об'єму окропу і через 2-3 хвилини знову доливають окріп. Пізніше витримують ще 3 хвилини і наливають окропом повний чайник.

Інколи до чаю можуть додавати перець, мед, молоко, але тоді беруть не зелений, а чорний байховий.

6. Монгольський спосіб заварювання чаю. Коли готують чай по даному способу, то беруть тільки зелений чай і розтирають його в порошок. Пізніше беруть чайник, наливають 1 літр холодної води, додають 2-3 столові ложки розтертого чаю і ставлять на вогонь. Коли вода починає закипати, то треба додати 0,5 л молока (може бути верблюже, коров'яче, овече, кобиляче чи козяче), 1 столову ложку масла, 50-100 г муки (пересмажують з маслом) та 0,5 склянки рисової чи пшоняної крупи. Дану суміш в чайнику знову доводять до

¹⁵ Як правильно заварити чай [Електронний документ]. Режим доступу: <https://mabroc.kiev.ua/novosti/24-yak-pravilno-zavariti-chaj.html>

кипіння, добавляють сіль і витримують 15 хвилин. Коли суміш прокип'ятилася її пропускають через фільтр, добавляють лаврове листя і подають до споживання.

7. Латиноамериканський спосіб заварювання чаю. Приготування чаю за даним способом полягає в тому, що спочатку ананас подрібнюють на кубики, пізніше додають ром і засипають цукром, після чого потрібно поставити в холодильник. Пізніше береться чайник, наливається 1 літр води та добавляється 4 чайні ложки чорного і 6 чайних ложок зеленого чаю, суміш заварюють і дають відстоятися 12 хвилин. Після чого в чай, що охолов, добавляють цедру лимона і охолоджений ананас з ромом і перемішують. Чай при такому способі наливають не в чашки, а у високі скляні стакани до яких наперед додають кубики льоду.

8. Класичний спосіб заварювання чаю. Коли використовують такий спосіб, то потрібно, щоб керамічний чайник був сухим і добре зігрітим. Далше в нього додають сухий чай і обов'язково зразу ж залити окропом та накрити кришкою і рушником (серветкою). Класичний спосіб потребує заварювання чорних байхових чаїв протягом 3-5 хвилин, зелених – 8, а плиткових – 10-15 хвилин відповідно. Через ці проміжки часу, гарячу воду доливають 2 рази через 2-3 хвилини. Вважається, що чай заварився, коли виникла піна, яку потрібно помішати, а не знімати¹⁵.

В теперішній час в ресторанах і кафетеріях міста Луцька можна посмакувати чаєм і чайними напоями, які приготовлені за класичним способом. Японську чайну церемонію можна замовити в Каваї-клубі, який знаходиться за адресою вул. Шопена, 22 та в комплексі розваг та відпочинку «101 км».

Чайний туризм володіє своєрідними особливостями, а саме:

– обставинами для розвитку чайного туризму володіють практично всі області і міста України, що є унікальною відмінною рисою даного виду туризму;

– не носить характер сезонного відпочинку, для будь-якої пори року можна підібрати відповідний тур;

– тією чи іншою мірою є складовим елементом всіх турів.

Відмінністю від інших видів туризму є те, що ознайомлення з чаєм та чайними напоями стає головним мотивом, метою та елементом подорожі; просування місцевих закладів ресторанного господарства – невід'ємна складова будь-якого чайного туру. Чайний туризм дає можливість не тільки демонструвати чайні традиції певної області України, а й концепцію матеріальної культури певного етносу, елементи його фольклору і традиційні способи виробництва чайних напоїв.

Також необхідно відмітити, що аспект чаювання в туризмі має виражений етногеографічний підхід, так як напої приваблюють туриста не стільки з точки зору технології їх приготування, скільки як явище побутової культури, що розвивається за певних географічних умов. Чайний туризм являється також важливою складовою позитивної інтеграції теперішнього суспільства, який сприяє перетворенню протистояння культур у їх діалог, збереженню природної та культурної спадщини.

Чорний, зелений, фруктовий – три варіації, які найчастіше зустрічаються в чайному меню більшості закладів Луцька (рис. 3). В деяких закладах харчування можна попробувати «каркаде», обліпиховий чи трав'яний чай. Але варіації чаю і чайних напоїв можуть здивувати і шокувати мандрівника чи місцевого жителя.



Рис. 3. Заклади харчування Луцька де можна про дегустувати чай і чайні напої

В кафе «Бенедикт» (вул. Градний узвіз, 2) та кав'ярнях «Арома Кава» (вул. Лесі Українки, 55, вул. Соборності, 43) можна попробувати чай «Матча».

Матча – це японський чай з молодого листя, подрібненого у порошок, який характеризується яскравим салативим забарвленням. Японці почали його використовувати для чайних церемоній з XII століття. У світі цей чай став відомим лише недавно, коли йому надали «сучасного» вигляду. В деяких кав'ярнях його називають матча-лате. Даний чай має багато вітамінів і мікроелементів, а також є джерелом клітковини (рис. 4).



Рис. 4. Чай матча-лате

Матча лате готують за зразком звичайного лате, але в ньому немає кави, це чай з молоком, але із своїми характерними ознаками.

Щоб його приготувати, в чашку треба додати дві ложки порошку матча, пізніше заливають 30 мл гарячої води (таку саму кількість води додають коли готують еспресо) і збивають. Після чого потрібно додати збите в піну гаряче молоко. Інколи, в деяких закладах, взамін звичайного коров'ячого використовують рослинне – соєве або мигдалеве. Коли напій готовий до нього потрібно додати мед, який зробить його більш м'якшим.

В кав'ярні «Кава Клуб» по вулиці Кривий Вал, 24 а можна замовити єдиний в місті східний чай зі спеціями та чай «Мате». Мате – це один напоїв, які варто продегустувати через спосіб подачі. Зазвичай цей чай подають в калібасі (чаші, зробленій з гарбуза) та з спеціальною металевою трубкою – бомбілією (рис. 5). Завдяки такій посуді даний час не можна порівняти ні одним з інших. В даній кав'ярні можна поспробувати цей чай з автентичною заваркою мате з листя парагвайського падубу, але подають його в звичайній чашці, так як знайти калібасу не можна. Смак цього напою є досить близьким до сортів зеленого чаю, але з маленькими ніжними додатками, які порівняти з чимось іншим досить складно¹⁶.



Рис. 5. Чай Мате

Кав'ярня «Уно» по вулиці Словацького, 9 готує листові та фруктові чаї та незвичайний індійський чай масала (з молоком та спеціями).

Цей чай подають у звичайних керамічних чашках, але глянувши на нього, можна помітити відмінності – чай молочно-кремового кольору, який поступово починає темнішати. Незвичності масалі, крім молочної основи, надають також паличка кориці, гвоздика, імбир, кардамон та чорний перець горошком. Незважаючи на такі складові, цей чай споживають солодким, через додаткову подачі меду і цукру. Смакові властивості масала – відносно м'який і неповторний.

В кав'ярнях «Арома Кава» (вул. Лесі Українки, 55, вул. Соборності, 43) можна поспробувати чай з рисовим попкорном – генмайтя. Цей напій є

¹⁶ Етнічні, нові та химерні чайні напої [Електронний документ]. Режим доступу: <https://vezha.ua/etnichni-novi-ta-humerni-chajni-napoyi-u-vinnytsi-yaki-mozhut-vas-zdyvuvaty-oglyad>.

неповторним через заварку, до складу якої входить японський зелений чай і обсмажений повітряний рис. Переважна кількість зерен рису залишаються закритими, навіть після смаження, але деякі розкриваються і утворюють попкорн. Коли споживаєш даний чай, то можна їсти всі солодкі і смачні зерна рису.

Даний чай має унікальний і незвичайний смак, через солодкий присмак зерен рису¹².

В кав'ярні «Золотий дукат», що по вулиці Крилова, 11 А та кав'ярні «Уно» по вулиці Словацького, 9 можна попробувати, крім кавових напоїв різноманітні чаї. Одним з незвичайних – є чай лапсанг сушонг.

Даний чай може збентежити любого відвідувача, через аромат чорносливу, або копченого сиру-косички, після того, яка бариста відкриває ємність з заваркою. Основна особливість запаху передається через спосіб його приготування. Різновидів даного чаю є багато – лапсанг сушонг № 317, лапсанг сушонг імператорський, китайський копчений чорний, класичний лапсанг сушонг. В даних кав'ярнях є такий сорт, як червоний лапсанг сушонг.

Після того, як даний чай зібраний, його спочатку сушать на сонці під відкритим небом, пізніше скручують і ферментують, після чого 6-8 годин просмажують над полум'ям китайської ялини. Даний вогонь спеціальний, він не дає диму.

За рахунок цього вогнища і отримують специфічний запах і смак – чорносливу і сиру-косички. Даний чай доцільно подавати при споживанні основної страви, щоб підкреслити її смак. Запах чорносливу проявляється не відразу, а через деякий час після споживання напою¹².

В кав'ярні «Кафе Карраро», що по вулиці Івана Франка, 44 та в «Грегорі Кафе» (вулиця Ветеранів, 11 б) можна замовити більш стандартні високоякісні сорти чаю, до яких відносять «Альтернативний чай».

Для його приготування можна використати пуловер, аеропрес, кемекс та сифон. Коли вода закипить, то потрібно, в першу чергу, промити заварку. Пізніше в спеціальній ємності (дріппері) дати відстоятися чаю протягом певного періоду часу, що вказаний на упаковці і залежить від сорту. Після того чай необхідно перелити в чайник, який будемо подавати. Чайник необхідно також поставити на відкритий вогонь, для того, щоб підтримати температуру чаю. Розливати такий напій необхідно в скляну посуду, яка за формою відповідає бокалам для коньяку – це необхідно для кращого насичення чаю (рис. 6).



Рис. 6. Альтернативний чай

В кав'ярні «Золотий дукат», що по вулиці Крилова, 11 А можна також замовити різноманітні трав'яні чаї – чар-зілля. Їх в колекції кав'ярні є декілька різновидів:

– чар-зілля «Дари Мольфара» (плодово-квітково-листовий збір) – амарант, арніка, карпатські ягоди чорниці і суниці, цвіт гречки і вересу, листя глоду, материнки і малини. Аромат лісових ягід, а смак – пряно-терпкий з солодко-фруктовими присмаками;

– чар-зілля «Червона рута» (листяно-ягідний збір) – чебрець, м'ята, Іван-чай, душиця, дивосил, молоді листки і ягоди лісової суниці, малини, чорноплідної горобини, первоцвіт, солодкий корінь. Смак терпко-солодкий з присмаком кислинки лісових ягід;

– чар-зілля «Жива вода» (листяно-трав'яний збір) – трава сухоцвіта, хвощ, нагідки, пелюстки рожі, ромашка, цмин, шипшина, листя берези, ялівець, рильця кукурудзи, плоди дикої яблуні, терену, смородини і суниці. Смак гіркувато-терпкий з нотками кислички і нектару;

– чар-зілля «Квітуча гілляка» (пелюстково-медовий збір) – пелюстки і бруньки дико цвітучої яблуні, вишні, черешні, груші. Аромат медовий, смак ніжний, терпко-гіркуватий;

– чар-зілля «Євшан зілля» (трав'яно-плодовий збір) – солодець, пустинник, хміль, братчики, цвіт бузини, полин, плоди дикої яблуні, горобини, бузини, глоду, шипшини, цвіт мальви¹⁷.

Смак напою, на відміну від інших чаїв є дуже м'яким та трохи солодкуватим. Дані чаї настоюються досить довго¹².

Чай – найпоширеніший напій у світі, який є найпопулярнішим за статистикою і володіє багатовіковою історією та відрізняється великою різноманітністю сортів та смаків. Нами розроблена чайна екскурсійна програма «Захоплюючі смаки чаю в Луцьку» (рис. 7), в результаті якої всі бажаючі можуть отримати цікаву і корисну інформацію про даний тонізуючий напій.

Чайна мандрівка включає:

– отримання інформації про походження закладів Луцька та чаю і чайних напоїв – легенди та історії, сорти і способи обробки, способи заварювання чаю;

– ознайомлення з чайними церемоніями і участь в квесті;

– дегустація різноманітних сортів чаю та чайних напоїв та ознайомлення з правилами чайного етикету.

Територія проведення мандрівки – місто Луцьк Волинської області.

Під час мандрівки турист отримує інформацію про унікальні історико-культурні принади Луцька: «Луцький замок», «Костел Петра і Павла», «Лютеранську кірху», «Будинок з химерами» та багато інших. Крім того, можна почути секрет приготування «липового чаю по-волинськи» та незвичайні моменти з побуту відомих людей, які пов'язані з Луцьком. Якщо виникає бажання, то також можна відвідати заклад «Білий налив», відомого ресторатора

¹⁷ Офіційний сайт мережі кав'ярень «Золотий дукат» [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.freshcoffee.com.ua/charz.html>

Діми Борисова (ТРЦ «Порт-Сіті»). Протягом екскурсії буде змога купити різноманітні чаї та незвичні солодкі сувеніри.

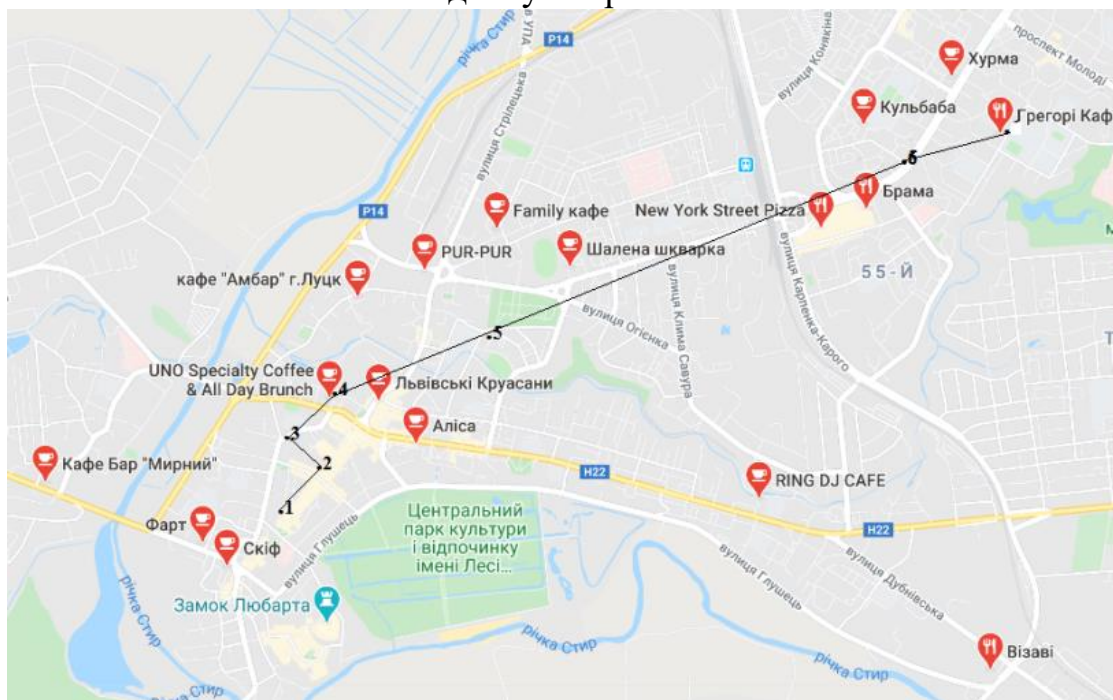


Рис. 7. Схема чайної мандрівки «Захоплюючі смаки чаю в Луцьку» по території міста

Нитка екскурсії «Захоплюючі смаки чаю в Луцьку» – кав'ярня «Кава-Клуб» – «Бенедикт Кафе» – «Золотий дукат» – кав'ярня «Уно» – «Каваї Клуб» – кав'ярня «Арома Кава» – «Грегорі Кафе».

Програма чайної мандрівки.

В програму входить 2-х годинна пішохідна мандрівка по місту Луцьку в супроводі гіда-екскурсовода, що надасть інформацію про культові заклади харчування минулого, чим характеризувалося чайне життя Луцька, і як зароджувалися традиції цього ароматного напою, почуєте вислови про чаї та чайні напої відомих людей.

1. Наша мандрівка починається біля кав'ярні «Кава-Клуб», в якій готують єдиний в місті чай «Мате». Перед початком екскурсії надається цікава інформація з історії Луцька та Луцького замку та цікаві історико-культурні принади міста. Пізніше туристи дізнаються історію незвичного напою «Мате», цікаву розповідь про гарбузову калібасі та бомбілію. В даному закладі можна продегустувати цей парагвайський чай. Крім того, в процесі пішохідної мандрівки роздаються завдання по проходженню квесту, а під час останньої локації переможці отримують приз від турфірми.

2. Наступна зупинка «Бенедикт Кафе» – затишне місце, де турист дізнається про дуже зелений японсько-китайський чай «Матча-лате», способи приготування та подачі напою. Крім того дізнаєтесь, як і коли потрібно додавати молоко, яку посуду використовувати і т.д.

Чай корисний для імунітету, так як містить в собі багато антиоксидантів. При вживанні в розумних межах, він помітно поліпшує стан імунної системи організму, допомагає в профілактиці серцево-судинних захворювань і раку. Чай

є дуже корисним для людини: він успішно бореться з канцерогенами в нашому організмі, покращує роботу серця і судин¹⁸.

3. Зупинка кав'ярня «Золотий дукат». Даний заклад відкритий в одному з Луцьких підземель, має цікаву і незабутню історію про дівчину Естеру, яку і сьогодні, за переказами, можна побачити темної ночі. Ви дізнаєтесь, що саме поняття «чай» в перекладі означає «молодий листок». Крім того можна поспробувати різноманітні трав'яні чаї – чар-зілля: «Дари Мольфара», «Червона рута», «Жива вода», «Квітуча гілляка», «Євшан зілля».

Перша згадка про чай датується IV ст., хоча багато вчених стверджують, що чай з'явився набагато раніше в Східній Азії. Для його приготування в той час використовували апельсини, м'яту, імбир і цибулю, хоча застосовувався він виключно в медичних цілях.

Любитель чаю рідше стикається із карієсом, оскільки фтор, що міститься в напої, зміцнює зубну емаль – щоб чай допомагав зубам, його треба пити без цукру і не заїдати нічим солодким¹⁹.

4. Кав'ярня «Уно». Пропонується майстер-клас із заварювання чаю, отримуються відгадки на питання квесту. Розкриваються основні секрети обробки і заварювання чаю. Дегустація сорту – лапсанг сушонг.

Якщо про користь зеленого чаю знає чи не кожен, то про оздоровчі властивості білого чаю – відомо мало кому. Річ у тім, що білий чай проходить найменшу обробку і відповідно містить найбільше антиоксидантів, тобто корисних речовин. Також вживання цього чаю знижує кров'яний тиск, рівень холестерину, є профілактикою раку, зберігає зуби та ясна міцними, а шкіру – здоровою.

У Китаї під час сватання наречених і наречена дарували один одному чай у знак вірності даному слову. Цей звичай пов'язаний з однією цікавою властивістю чайного куща – він не переносить пересадки¹⁸.

5. Каваї Клуб – в даному закладі можна замовити проведення японської чайної церемонії, одягнути традиційний японський одяг – юкату.

Чайна японська церемонія являється досить своєрідним ритуалом, який має багатовікову історію. Головною її особливістю є те, що кількість людей, які приймають участь в церемонії повинно бути не більше 5 чоловік і серед них повинна бути головна особа, яка сама відмінно знає ритуал і починає всі ритуальні дії, що належить виконати гостям.

Для даної церемонії обов'язково готується певний одяг, а запрошені обов'язково повинні мати – складені аркуші паперу (серветки), 2 шовкові хустки (велику і малу), загострену паличку (для солодошів).

В японській чайній церемонії виділяють 7 типів чаювань: «на світанку», «вранці», «опівдні», «вночі», «із ласощами», «поза (певного) часу», «для тих,

¹⁸ Цікаві факти про чай [Електронний документ]. Режим доступу: <https://pershyj.com/p-nadzvichaino-48-faktiv-pro-chai-yakih-vi-ranishe-ne-znali-107>.

¹⁹ Офіційний сайт мережі кав'ярень «Золотий дукат» [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.freshcoffee.com.ua/charz.html>

хто прийшов після (основного чаювання)». Господар в даному ритуалі чаю не п'є, а лише готує і пропонує його гостям.

Крім того, можна пройти ще одне завдання захоплюючого квесту – дати відповідь на 5 питань:

– де в кінці ХІХ століття чай використовували в якості грошей. Відповідь – в Сибіру;

– скільки сортів чаю сьогодні існує в світі. Відповідь: 1500;

– в якому чаї міститься найбільше вітаміну С. Відповідь: зеленому;

– гуанін, один з алкалоїдів чаю, названий так, тому що зазвичай цей алкалоїд міститься де? Відповідь: пташиному посліді – гуано;

– що служить ефективним засобом від опіків. Відповідь: сік свіжого чайного листа, екстракт чаю або розтертий в порошок сухий чай¹⁹.

6. Кав'ярня «Арома Кава» вул. Соборності, 43 наша наступна локація. Вона є тихою місциною, де можна попробувати чай з рисовим полкорном – генмайтя.

7. Завершення туру. «Грегорі Кафе» – це затишний заклад з індивідуальною концепцією, вишуканою кухнею і широким асортиментом чайної карти. Тут, на завершення мандрівки, можна замовити більш стандартні високоякісні сорти чаю, до яких відносять «Альтернативний чай», для приготування якого використовують пуловер, аеропрес, кемекс та сифон.

Крім того в даному закладі плануємо завершення квесту та отримання подарунку.

Дана чайна екскурсія опрацьована згідно всіх правил і включає такі документи: Картка екскурсії, Програма екскурсії, Розрахунок ціни, Угода з клієнтом, Договір з закладами харчування.

Крім того, до документів чайної екскурсії можна додати інформаційно-довідкові буклети, в яких показано особливість екскурсії – це коротка відомість про історію міста, сорти чаю, ціни чаю та чайних напоїв в закладах громадського харчування Луцька, способи заварювання і т.д.

Розвідування нових способів залучення туристів до відвідування Луцька опирається на вивчення такої складової туристського продукту, як чай та чайні напої, на основних принципах брендингу території, які започатковують туристичний імідж місцевості, на процесі створення враження про товар у свідомості споживачів. Місцеве приготування різноманітних чаїв і чайних напоїв можна простежувати як туристичний ресурс територій, що дозволяє створити нові туристські продукти, виявляти незвичні межі туристської дестинації. Зв'язок споживання чаю та туризму сприяє збільшенню припливу туристів, сприяє подовженню перебування туристів, збільшує прибуток від туризму.

РОЗДІЛ 4

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

4.1. КРИТЕРІЇ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ПОСЛУГ *

Проблема визначення критеріїв якості підготовки фахівців загалом та сфери послуг зокрема, завжди знаходиться на першому місці будь-якого закладу вищої освіти. Першочерговість питання зумовлена, передусім, глобальними проблемами суспільства, мінливістю зовнішніх факторів, наявністю сучасних викликів сфери послуг (пандемії, стихії, війни тощо) умовами життя. Переорієнтація пріоритетів і цінностей освіти в Україні зумовлена переходом від кількості до якості, від теорії до практики, від індустріалізації до геоінформаційних технологій, що змінює всі аспекти життя й діяльності суспільства в цілому та туристичної галузі зокрема.

Кількісні показники якості та створення офіційних стандартів якості стали фактом лише у ХХ столітті. Останнім часом підвищений інтерес до такої проблеми як якість зумовлений вимогами ринку. Сьогодні споживачі хочуть бачити належну якість кожного придбаного продукту чи послуги. У сучасних умовах ведення туристичного бізнесу багато уваги необхідно приділяти виконанню комплексу заходів, спрямованих на підвищення якості надання туристичних послуг, розроблення дієвих стандартів обслуговування туристів, поліпшення роботи всіх підприємств сфери туризму. З метою вдосконалення організації туристичної діяльності більшість країн світу все більшу увагу приділяють якості освіти, як основної складової формування якісного туристичного продукту.

Проблемам якості підготовки фахівців, якості сучасної освіти присвятили свої праці як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники, серед яких В. П. Андрущенко, Г. М. Борліков, В. Г. Вікторов, Л. А. Гаєвська, І. П. Кінаш, Ю. М. Дрешер, М. В. Кісіль, Т. М. Котенко, М. І. Мурашко, Т. І. Туркот, Ю. І. Якименко. Проте, незважаючи на значні теоретичні та практичні дослідження даного питання, авторами не запропоновано чітких критеріїв якості підготовки фахівців сфери послуг, а також всебічного з'ясування особливостей формування якості туристичної сфери.

За даними Всесвітньої туристичної організації на частку міжнародного туризму (подорожі та пасажирські перевезення) випадає 30 % світового експорту послуг і 6 % від загального обсягу експорту товарів і послуг. Туризм як експортна категорія займає четверте місце у світі після експорту палива, хімікатів і продуктів харчування, у той же час – перше місце у багатьох країнах, що розвиваються.

Пропонуємо розпочати дослідження з визначення змісту якості та складових якості туристичних послуг. Так, однією із існуючих проблем в розвитку туризму в Україні є невідповідність вітчизняних стандартів світовим а також неповна захищеність вітчизняного споживача через недосконалу законодавчу базу. Для вирішення даних проблем необхідне вдосконалення процедур із планування, розроблення, гармонізації, прийняття і перегляду

* Автори Чепурда Л.М., Бишовець Л.Г., Куракін О.Б., Карпук І.В., Подоляк В.М.

нормативних документів із метою створення національної нормативної бази, яка відповідає законодавству України і кращій світовій та, в тому числі, європейській практиці. Уніфікація законодавства у сфері стандартизації та сертифікації продукції сприятиме розвитку зовнішньої торгівлі, припливу іноземних інвестицій, співробітництву у науково-технічній сфері. Хоча варто зазначити, що окрім посилення ролі міжнародних стандартів, Україна має запроваджувати і власні внутрішні стандарти, які призначені ретельно захищати інтереси національного споживача. Потрібно розуміти, що на даний момент законодавча база України не дозволяє повною мірою використовувати міжнародні норми і вимоги.

За визначенням Всесвітньої туристичної організації, якість – це виконання за встановленою і прийнятною ціною будь-яких бажань і сподівань клієнта, які не суперечать законодавству, при одночасному дотриманні вимог безпеки, гігієни і доступ пості туристичних послуг та гармонії людського і природного середовища¹.

У державному стандарті України наведено визначення якості продукції як економічної категорії, яка відображає сукупність властивостей продукції, що зумовлюють міру її придатності задовольняти потреби споживача відповідно до свого призначення. Основні принципи та елементи систем якості, які охоплюють усі процеси, необхідні для забезпечення ефективності послуги, встановлює «ДСТУ 180 9004-2-96. Управління якістю та елементи системи якості. Частина 2. Настанови щодо послуг».

Якість послуги визначається вимогами ст. 6 Закону України «Про захист прав споживачів», згідно з яким виробник туристичної послуги зобов'язаний передати споживачеві продукцію, яка за якістю відповідає вимогам нормативних документів.

Поняття «якість» з позиції споживача розглядають багато авторів. Так, американський спеціаліст Дж. Харрінгтон підходить до цього поняття наступним чином: якість – це «задоволення очікувань споживача за ціну, яку він може собі дозволити, коли в нього виникає потреба»; висока якість – це «перевищення очікувань споживача за більш низьку ціну, ніж він планує»².

Заслуговує на увагу підхід до визначення поняття якості сформований професором Гарвардської школи бізнесу Д. Гарвіном, який розглядаючи поняття «якість», визначає п'ять найбільш істотних його характеристик (таблиця 1.)³.

У практиці використовується термін система якості – що означає сукупність організаційної структури, методик, процесів і ресурсів, необхідних для здійснення загального керівництва якістю⁴.

¹ Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.world-tourism.org>.

² Харрінгтон Дж. Совершенство управления процессами. – М.: Стандарты и качество, 2007. – 192 с.

³ Кудла Н.С. Управление качеством в туризме / Н. Кудла – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 328 с.

⁴ Ткаченко Т. Управление качеством гостинничных услуг / Т. Ткаченко // Гостинничный бизнес. – 2005. – № 4. – С. 24-27.

В туризмі дефініція якості складається з таких критеріїв: доступність, комунікабельність, компетентність, ввічливість, довірливість, стабільність і обережність, чуйність, безпека, відчутність та розуміння.

Таблиця 1 – Змістовні підходи до розуміння якості

Види підходів	Сутність підходів
Трансцендентальний погляд на якість	Ототожнення поняття якості з поняттям вихідної досконалості, стандартів і високих досягнень, тобто відповідність технічним показникам кращих аналогів
Підхід, який ґрунтується на продукті	Якість є конкретною й вимірною змінною
Виробничий підхід	Ступінь точності дотримання усіх виробничих процесів продукту
З огляду на сподівання споживачів	Відповідність вимогам й очікуванням споживачів
Підхід, базований на визначенні цінності	Співвідношення цінності й ціни продукту (відповідність платоспроможному попиту)

Оскільки вимоги до якості в туризмі визначає споживач, не може існувати такого поняття, як постійний рівень якості туристичних послуг. Підвищення якості повинне йти по зростаючій, тому що якість – це безперервно змінна ціль.

Якість надання туристичних послуг складається з структурних компонентів наведених в таблиці 2.

Таблиця 2 – Складові якості туристичних послуг

Складові якості	Сутність складових
Соціальна (культурна)	Відповідність туристичних послуг рівню добробуту громадян, національним і регіональним традиціям та особливостям; етика; високий рівень культури
Технічна	Забезпечення належної матеріально-технічної бази, надання послуг за принципом комплексності та своєчасності; впровадження засобів автоматизації
Правова	Відповідність туристичних послуг вимогам законодавчих актів, стандартів, норм та правил, вивчення вимог споживачів
Економічна	Туристична послуга повинна мати корисний ефект як для споживача (задовольняти його потреби, очікування), так і для сервісної організації (отримання прибутку)
Функціо-нальна	Якість всього технологічного процесу виробництва та надання туристичних послуг

Таким чином, виходячи з змісту якості туристичних послуг та її складових можна визначити чинники які впливають на досліджувану якість.

Одним з таких чинників є інфраструктурне забезпечення туристичних регіонів держави. Так наприклад, на даному етапі стан транспортної системи України не можна вважати задовільним. Більшу частині інфраструктурних об'єктів транспорту необхідно визнати застарілими і такими, що не

відповідають сучасним вимогам щодо виконання своїх основних функцій. Насамперед, це стосується залізничного та автомобільного транспорту. Автомобільні дороги, зокрема, не відповідають європейським стандартам щодо багатьох показників, вони не дають можливість здійснювати перевезення швидко, безпечно та комфортно. Хоча саме вони є першою ланкою туристичного потоку іноземних громадян в Україну.

Ще однією проблемою забезпечення якості туристичних послуг в регіонах є низький рівень обслуговування. Ввічливість і висока культура спілкування не потребують ніяких матеріальних затрат, не потрібно багато часу саме ці чинники роблять атмосферу обслуговування максимально сприятливою. Отже, одним із головних завдань сучасного розвитку туристичної діяльності регіонів України є, постійне вдосконалення працівників тому що саме вони мають найбільший вплив та значення на покращення процесу виробництва чи обслуговування. Чинне законодавство України містить нечіткість, щодо визначення вимог готельного господарства. На сьогодні в Україні практично відсутня відповідна система в галузі туризму для підготовки і перепідготовки кадрів, а також чіткі та відповідні світовим стандартам кваліфікаційні вимоги.

Також, для підвищення рівня якості надання туристичних послуг необхідна ефективна система державних органів контролю. За останні 25 років відбулося 10 реорганізацій органу виконавчої влади цієї галузі. Сьогодні центральним органом виконавчої влади в галузі туризму є Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Крім того, українське туристичне законодавство морально застаріло. Враховуючи вектор зовнішньої політики, доцільно використовувати туризм як майданчик для апробації європейських стандартів і принципів роботи. Необхідно привести норми Закону «Про туризм» у відповідність директивам ЄС в туристичній сфері, в першу чергу директиві ЄС від 13.06.1990 р. № 90/314 ЄС про комплексний туризм, відпочинок та тури. Закон повинен бути більш прикладним, а не декларативним, має містити основні вимоги та механізми реалізації послуг туристичними підприємствами.

Більшість регіонів регламентують підвищення якості туристичних послуг формуванням регіональних програм розвитку туризму⁵. Так наприклад, 2013-2015 роках проблеми розвитку туризму в м. Одесі розв'язувалися у межах Програми розвитку туризму на 2013-2015 роки, завдяки якій проведені основні заходи, що сприяли популяризації м. Одеси як на українському, так і на міжнародному туристичних ринках, залученню додаткової кількості туристів в Одесу, а саме: проведено 12 прес-турів, 3 рекламних тури для українських й іноземних представників засобів масової інформації та туристичних операторів; 15 візитів до інших міст України та країн світу задля реалізації проекту «Одеса їде в гості»; 22 заходи (конференції, семінари, «workshops»,) за участю

⁵ Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р..

міжнародних експертів у сфері туризму; взято участь у 5 міжнародних туристичних виставках тощо⁶.

Варто зазначити, що у 2014 році було витрачено багато зусиль на переорієнтацію діяльності, оскільки структура в'їзних туристичних потоків до м. Одеси істотно змінилася. У 2014-2015 роках переважно акцент ставився на внутрішній туризм. Вживалися заходи для створення сприятливої, безпечної обстановки в місті. Величезна увага також приділялася синергії зусиль міської влади, туристичного бізнесу та громадськості. Як результат, туристичний сезон 2015 року був досить успішним.

До прикладу, на Волині також успішно реалізуються регіональні програми розвитку туризму. Так, місто Луцьк згідно Програми розвитку туризму на 2017-2018 роки реалізувало значну кількість заходів туристичного спрямування, що дозволило підвищити якість туристичних послуг в регіоні. У 2016 році у Луцьку відбулися «Ніч у Луцькому замку», «Бандерштат», «Поліське літо з фольклором», «Князівський бенкет» та інші фестивалі. Крім того, у 2016 році було вдосконалено двомовну систему туристичної інформації (українською й англійською мовами), реалізовано проєкт «Луцький кликун», проведено першу театралізовану екскурсію «Староміська прогулянка з Оксинею».

З вище зазначеного, фаховість людей які пишуть та реалізують програми розвитку туризму, а також усіх суб'єктів туристичного ринку є важливим критерієм розвитку сфери послуг. У високій якості освітніх послуг туристичної сфери зацікавлені усі суб'єкти, від окремої особи (туриста) до держави, що має виступати гарантом надання якісних послуг. Крім того, до якості освіти виявляє зацікавленість і роботодавець. Якість – одна з найважливіших філософських категорій. Якість освіти залежить, значною мірою від активності того, хто навчається на заняттях, від бажання кожного студента розвиватись і самовдосконалюватись, від здатності та готовності використовувати набуті знання тощо.

Науковці виділяють три складові якості освіти:

- якість освіти (знань, способів вирішення завдань);
- якість методів навчання і виховання (організації пізнавальної діяльності, мотивації пізнавальної діяльності, контролю за здійсненням навчальної діяльності);
- якість освіченості особистості (засвоєння знань, умінь та навичок, засвоєння моральних норм)⁷.

Нові реалії висувають нові вимоги до якості освіти, зокрема, універсальності підготовки випускників загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, їхньої адаптації до соціальних умов, особистісної орієнтованості

⁶ Офіційна сторінка Порталу «Zruchno.Travel». Режим доступу: <https://zruchno.travel/News/New/3101?lang=ua>.

⁷ Міжнародні стандарти якості освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-70147.html>.

навчального процесу, його інформатизації, визначальній важливості освіти у забезпеченні сталого людського розвитку⁸.

Так, основними факторами, які забезпечують якість освіти, є:

- рівень підготовки абітурієнтів;
- матеріально-технічне забезпечення закладу вищої освіти;
- наявність та якість освітніх стандартів та вимог;
- рівень професійної підготовки професорсько-викладацького складу;
- якість організації навчального процесу;
- впровадження наукових досягнень у навчальний процес;
- практична підготовка студентів;
- мікроклімат в колективі;
- залучення студентів до науково дослідницької діяльності;
- наявність лабораторій та оснащених кабінетів;
- використання інформаційних технологій;
- застосування сучасних освітніх технологій;
- наявність системи якості освітнього процесу в закладі вищої освіти;
- наявність досконалої системи контролю й оцінювання викладання;
- якість системи моніторингу;
- задоволеність роботодавців якістю підготовки фахівців;
- задоволеність студентів якістю професійної підготовки та організацією навчального процесу;
- контакти з провідними вітчизняними та іноземними фахівцями, зв'язок з роботодавцями і колишніми студентами;
- стимулювання розвитку професорсько-викладацького складу;
- мотивація студентів до якісного навчання тощо.

Практичним підтвердженням високої якості освіти будь-якого навчального закладу є наступні показники: кількість організацій-партнерів кафедри, факультету, закладу вищої освіти та їх рівень; визнання бізнесом результатів досліджень; рейтингування закладу вищої освіти бізнесом; тривалість існування закладу вищої освіти; рівень заробітної плати випускників; оновлення програм, їх відповідність до потреб бізнесу; кількість абітурієнтів, а подалі і студентів випускників; кількість абітурієнтів а надалі кількість випускників; кількість запитів від підприємств на працевлаштування випускника⁹.

Показниками якісної підготовки фахівця також можна прийняти такі критерії: кількість часу, необхідне випускникові закладу вищої освіти для адаптації на робочому місці відповідно до своєї спеціальності; кількість «споріднених» (суміжних) спеціальностей, за якими випускник може працювати без значних витрат часу і сил на їх освоєння.

⁸ Гаєвська Л. А. Управління освітою: нові пріоритети / Л. А. Гаєвська // Проблеми та перспективи входження України в європейський інтелектуальний простір: освітні аспекти : збірник науковоекспертних матеріалів. – К.: Санспарель, 2009. – С. 73–79.

⁹ Вікторов В.Г. Регулювання якості освіти як філософськоосвітня проблема : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук : 09.00.10 / Вікторов Віктор Григорович ; Ін-т вищої освіти АПН України. – К., 2006. – 30 с.

В умовах ринкової економіки головним критерієм якості підготовки фахівця є його професійна конкурентоспроможність.

Іншим критерієм підготовки фахівця є його компетентність. У своєму дослідженні М.С. Головань підкреслює такі характеристики компетентності:

– компетентність – це володіння компетенцією, що виявляється в ефективній діяльності і включає особисте ставлення до предмету і продукту діяльності;

– компетентність – це інтегративне утворення особистості, що інтегрує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні властивості, які обумовлюють прагнення, здатність і готовність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності;

– «компетентність» є системним поняттям, що має свою структуру, рівні, функції, своєрідні характеристики, властивості;

– компетентним можна стати опановуючи певні компетенції і реалізуючи їх у досвіді конкретної діяльності¹⁰.

Аналіз навчальних планів вищих навчальних закладів засвідчив, студенти, які навчаються за спеціальністю 242 Туризм, вивчають велику кількість спеціальних дисциплін, серед яких: «Інформаційні системи та технології», «Управління проектами в туризмі», «Інформаційні системи і технології в туризмі», «Аналіз діяльності підприємств туризму», «Інноваційні технології в туризмі». Нами проаналізовано типові програми спеціальних дисциплін підготовки майбутніх фахівців сфери туризму і виділено узагальнюючі вимоги до фахової компетентності спеціальності:

– розуміння сучасних тенденцій і регіональних пріоритетів розвитку туризму в цілому та окремих його форм і видів;

– здатність розробляти, просувати, реалізовувати та організовувати споживання туристичного продукту;

– розуміння принципів, процесів і технологій організації роботи суб'єкта туристичної індустрії та її підсистем;

– здатність здійснювати моніторинг, інтерпретувати, аналізувати та систематизувати туристичну інформацію, уміння презентувати туристичний інформаційний матеріал;

– здатність використовувати в роботі туристичних підприємств інформаційні технології та офісну техніку;

– здатність визначати індивідуальні туристичні потреби, використовувати сучасні технології обслуговування туристів;

– здатність до співпраці з діловими партнерами і клієнтами, уміння забезпечувати з ними ефективні комунікації;

– здатність створювати спеціалізовані туристичні продукти та організовувати обслуговування туристів.

¹⁰ Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 23-30.

Організацію педагогічного середовища, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, в закладах вищої освіти можна розглядати за рівнем охоплення:

- на рівні навчального закладу;
- на рівні структурного підрозділу (підрозділів) навчального закладу;
- на рівні спеціальності підготовки;
- на рівні циклу навчальних дисциплін;
- на рівні окремої навчальної дисципліни.

Крім того, проблема якості підготовки студентів пов'язана з вирішенням самим ВНЗ низки складних питань, наприклад, треба впровадити систему збирання інформації про якість підготовки протягом усього навчального циклу, починаючи від абітурієнта і закінчуючи вже працюючим фахівцем, а також статистичного оброблення зібраних даних. Існують і інші проблеми ¹¹:

- невідповідності структури знань, умінь у молодих фахівців виробничим вимогам унаслідок розриву раніше існуючих системних зв'язків між виробництвом, наукою і освітою;
- проблема оцінки рівня конкурентоспроможності підготовки фахівців і виявлення чинників його підвищення;
- невідповідності кваліфікаційної характеристики фахівця вимогам ринку професійної праці, роботодавців;
- проблема залучення роботодавців до внесення коректив у підготовку майбутніх фахівців;
- проблема забезпечення наступності дворівневої підготовки фахівця в системі.

Частково вирішити зазначені проблеми можна за допомогою інформаційного середовища навчального процесу. Так, для організації навчальних занять при вивченні спеціальних дисциплін необхідно створити інформаційне середовище, в межах якого застосовується комплексне поєднання:

- *комунікаційних засобів*:
- електронна пошта (найбільш розповсюджена технологія обміну інформацією в мережі Інтернет, яка реалізується не лише для розваг та соціальних потреб, а й в професійній сфері – розгляд етапів створення 3D-туру, дистанційна розробка технічної документації та її опрацювання тощо);
- блог (веб-сайт з широким або обмеженим доступом, який дозволяє взаємодіяти з його автором через коментарі);
- «віртуальна дошка» (інтерактивний дистанційний засіб взаємодії викладача зі студентами, який також може застосовуватися в майбутній професійній сфері для організації процесу створення 3D-турів);

¹¹ Мурашко М. І. Формування моделі оцінювання якості вищої освіти і можливість її реалізації в системі підготовки фахівців [Електронний ресурс] / І. М. Мурашко, С.О. Назарко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»: зб. наукових праць. – Чернігів: ЧДТУ, 2010. – №43. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_43/16.htm.

– соціальні мережі (активний засіб налагодженого контакту між співрозмовниками, який реалізує не лише обмін інформацією, а можливий розвиток соціального статусу та як презентаційний засіб) та інші;

– *інформаційних засобів:*

– традиційний офісний набір програм та додатків (їх використання не обмежується застосуванням вже відомого функціоналу, а може додатково відкривати нові елементарні способи розробки 3D-туру, оформлення творчої ідей, просте графічне представлення пошукового ряду, аналізу 3D-турів та розробленого прототипу);

– програмне забезпечення для обробки зображення (різноманітне програмне забезпечення дозволяє проводити обробку вихідних знімків та створювати рівнокутні проекції панорами, тобто з'єднувати знімки в єдине зображення);

– програмне забезпечення для графічного оформлення туру (їх використання дозволяє в кожному панораму додавати активні зони, розробляти графічне оформлення туру, при необхідності додавати звуковий супровід, спливаючі вікна з текстом та інше).

Підвищення рівня якості підготовки фахівців сфери послуг має важливе значення для туристичної галузі загалом та споживача даних послуг і економіки туристичного регіону в цілому. Надання якісних туристичних послуг сприяє збільшенню обсягу їх реалізації, рентабельності туристичної галузі, зростанню престижу регіону та на пряму залежить від фахової підготовки.

Сьогодні в Україні туристична освіта знаходиться на достатньому рівні, особливо зі сторони теоретичного навчання, проте існують деякі проблеми щодо практичної підготовки потенційних кадрів в галузі туризму, спричинені доволі низьким рівнем взаємодії навчальних закладів та підприємств туристичної індустрії. Тому, важливим залишається питання забезпечення якості підготовки фахівців шляхом ефективної співпраці між закладами вищої освіти та туристичними компаніями і іншими стейкхолдерами, оскільки обидві сторони зацікавлені в якісній підготовці фахівців туризму – заклади вищої освіти прагнуть забезпечити свою престижність та якість освіти, а підприємці хочуть залучати до праці висококваліфікованих кадрів.

4.2. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ТЕОРЕТИЧНОЇ І ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОВАННОЇ СПРАВИ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ *

Проблема якості підготовки фахівців у вищому навчальному закладі. Становлення системи підготовки фахівців вищої кваліфікації в сфері готельно-ресторанного обслуговування в Україні обумовлено активним розвитком туристичної сфери в країні, зростанням її ролі в економіці держави, а також підвищенням вимог до забезпечення високого рівня туристичного сервісу, який відповідає світовим тенденціям у розвитку туризму і гостинності. Становлення і розвиток підготовки таких фахівців відповідають змінам, які відбуваються у системі вищої освіти України, пов'язаної з приєднанням країни до Болонського процесу.

Індустрія гостинності є однією з найважливіших складових сфери послуг у сучасному світі – це сфера підприємництва, що складається з таких видів обслуговування, які спираються на принципи комплексного соціально-сервісного забезпечення клієнтів, доброзичливого ставлення по відношенню до гостей і професійною компетентністю обслуговуючого персоналу¹.

Сучасна соціально-економічна ситуація в нашій країні, розвиток ринкових відносин висувають нові вимоги до рівня практичної кваліфікації персоналу установ інфраструктури готельної індустрії. Забезпечити необхідний високий рівень практичної компетентності фахівців готельного господарства покликана система вищої професійної освіти за допомогою практико-орієнтованої підготовки майбутніх фахівців².

Аналіз досліджень і досвіду практичної підготовки бакалаврів готельно-ресторанного обслуговування дозволив виокремити суперечності між: сучасними вимогами ринку праці фахівців сфери гостинності та сервісу і обмеженими можливостями їх задоволення сучасною системою професійної освіти; необхідністю підвищення якості професійної освіти фахівців сфери сервісу і недостатньою розробленістю методології, теорії та технологій її досягнення; потребами особистості в інтелектуальному, культурному і професійному розвитку, що забезпечує її конкурентоспроможність на ринку праці і обмеженістю їх задоволення в умовах ВНЗ³.

Етап професійного становлення майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі – це початок процесу визначення відповідності обраній професії. Високий рівень професіоналізму передбачає успішну взаємодію в процесі діяльності, яка ґрунтується на пізнанні людиною змістовної сторони

* Автори Лісова С.В., Дупак Н.В.

¹ Онлайн-словарь Мерриам-Вебстер Режим доступа: <https://context.reverso.net/перевод/русский-английский/Онлайн-словарь+Мерриам-Вебстер>

² Гринькевич О.С. Моніторинг професійних знань та навиків менеджерів у сфері готельно-туристичного бізнесу [Текст]: / О.С. Гринькевич, М.М. Юнко, А.В. Мацелюх // Вісник Львівського інституту економіки і туризму: Збірник наукових статей. – Львів, 2007. – № 2. – С. 92 – 96.

³ Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – 2-е вид., перероб. та доп. / О.О. Любіцева. – К.: «Альтерпрес», 2003. – 436 с.

свого існування, пізнанні своєї здатності до нового, власного бачення майбутньої професії, формує свою змістовну модель професійної діяльності⁴.

Сформувати висококваліфікованого фахівця з готельно-ресторанної справи необхідно ще під час навчання у вищому навчальному закладі, щоб він не просто набував знання, удосконалював уміння, а й глибоко усвідомлював сутність обраної професії⁵.

Проте, в сучасних умовах однією з проблем, що безпосередньо впливають на професійне становлення, вибір професійного шляху є проблема працевлаштування після закінчення ВНЗ. Сучасний ринок праці висуває серйозні вимоги, як до рівня теоретичних знань, так і до професійної компетентності. На жаль, не кожен випускник професійного навчального закладу відповідає цим вимогам. Це пов'язано з певними причинами, зокрема з тим, що навчальний заклад готує випускників, які не завжди адаптуються до виробничих умов.

Спостерігається суттєва розбіжність професійних умінь, отриманих у процесі навчання, і вимог роботодавців. Шанси отримання роботи у випускника нижчі в порівнянні з фахівцем, що має досвід і кваліфікацію. Серед проблемних питань, пов'язаних з професійною адаптацією випускників, виокремлюються такі як:

– завищені очікування випускників вищих навчальних закладів, які приходять влаштовуватися на роботу з упевненістю, що вони відразу можуть претендувати на управлінські позиції;

– слабка мовна підготовка випускників вищих навчальних закладів. Знання іноземної мови є обов'язковою вимогою привступі на роботу в готельне підприємство. У міжнародних готельних корпораціях стандартом якісного обслуговування є знання, як мінімум, однієї іноземної мови.

Етап підготовки у вищому навчальному закладі - це процес професійного становлення, коли в особистості майбутнього фахівця готельно-ресторанної справи відбувається пізнання професії, осмислення соціокультурної ситуації, самопізнання. Ефективність професійного становлення на цьому етапі можна визначити як різницю між вимогами та змістом професійної діяльності та ступенем відповідності особистісних якостей і очікувань студента.

Професійне становлення вимагає більш повного врахування не лише динаміки розвитку особистості, а й зміни змісту професій, позитивних і негативних аспектів обраної професійної діяльності.

Залишаються невирішеними проблеми, пов'язані з якістю підготовки фахівців. При нестачі кваліфікованих кадрів для сфери гостинності, має місце не затребуваність випускників ВНЗ через відсутність у них практичних навичок та належних знань з конкретних спеціалізацій. В умовах, коли збільшується кількість навчальних закладів, є потреба у кваліфікованих викладачах. Вони

⁴ Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова, Г.М.Несен – К. : Богдана, 2003. – 520 с.

⁵ Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму: навчально-методичний посібник / [В.Т. Лозовецька, Л.Б. Лук'янова, Л.В. Козак, Л.Б. Паламарчук, Л.В. Грибова, Л.В. Гусечко, Н.С. Мартинова, О.Г.Оліферчук]. За заг. ред. Лозовецької В.Т. – К. : Педагогічна думка. 2010. – 134 с.

повинні володіти сучасними професійними вміннями та знаннями, а також повинні мати досвід роботи у даній сфері ².

Зростає потреба навчальних закладів в адекватному методичному забезпеченні навчального процесу, в освоєнні інноваційних технологій професійної освіти, впровадженні методів і засобів дистанційного навчання.

У зв'язку із складним соціально-економічним становищем у країні, відсутня координація в питаннях забезпечення системи професійної освіти сучасним навчально-методичним забезпеченням. Студентам не вистачає практичних навичок, яких можна набути у процесі практики, навчального стажування та тренінгів ⁶.

Потрібні також знання з технології виробництва і надання окремих видів послуг, враховуючи різноманітність і особливості підготовки різних типів програм сфери гостинності. Все це вимагає величезних практичних навичок. Тому, на нашу думку, система теоретичної і практичної підготовки бакалаврів готельно-ресторанної справи має базуватися на особливостях підприємницької діяльності у сфері гостинності і спиратися на принципи педагогічної дидактики.

Концепція компетентнісного підходу. Система теоретичної і практичної підготовки бакалаврів готельно-ресторанної справи в умовах вищого навчального закладу має бути побудована на основі компетентнісного підходу. Індикатором якості освіти, який було уведено структурною реформою вищої освіти на європейському просторі (Болонський процес), є компетенція. Це складне системне утворення, що складається із професійних знань, умінь, способів і технік фахової діяльності, сукупності установок та орієнтацій, набутого досвіду й дає змогу педагогу досягати високих освітніх результатів ⁷.

Здатність людини ефективно реагувати на зміни ринку праці, адаптуватися до них, відображена у сучасних тлумаченнях поняття якості освіти. Ключовим елементом, що входить до більшості визначень сутності поняття якості освіти, є поняття компетентності.

Відомі російські дослідники В. Звонников і М. Челишкова якість освіти розуміють як «комплекс характеристик результатів освітнього процесу, що визначають послідовне, ефективне формування компетентності, професійної свідомості, організаційної культури, здатності до самоосвіти» ⁸.

Цілком закономірна наявність тісного зв'язку між поняттями «компетентність», «компетенція» та «якість освіти». Це пояснюється тим, що останнє узагальнює величезну кількість характеристик і властивостей освітнього процесу, самої системи освіти, усіх компонентів навчання, у тому числі результатів навчальної діяльності, інакше кажучи, набутих студентом компетентностей та сформованих компетенцій. Відповідно, якість навчальних

⁶ Носова І.О., Хаєт Л.Г. Тренінгові методи у розвитку професійних компетенцій фахівців готельно-ресторанної справи / Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві, 2013, вип. 1(2) [Електронний ресурс] / І.О.Носова, Л.Г.Хаєт/ Режим доступу <http://sbornik.college.ks.ua/downloads/sbornik2/pdf/38.pdf>.

⁷ Наумова Г.Р. Компетентностно-ориентированная подготовка специалистов гостиничного сервиса / Вестник Челябинского педагог. ун-та. – 2009, № 11. – С. 111–118.

⁸ Звонников, В., Чельшкова М. (2009) Контроль качества обучения при аттестации: компетентностный подход [Текст] : учеб. пособие. М. : Университ. кн. : Логос. 272 с.

досягнень випускника ВНЗ має оцінюватися не за обсягом засвоєного знання та певних алгоритмів діяльності, а за набором ключових компетенцій, які визначають його здатність до самостійного здобуття знань та використання їх у різноманітних ситуаціях, застосування творчого підходу до вирішення життєвих проблем і виконання завдань, пов'язаних із майбутньою спеціальністю ⁷.

Поняття «компетенція» й «компетентність» тлумачаться в сучасній науці багатьма авторами в різних значеннях і модифікаціях. В одному із значень тлумачного словника іноземних слів «компетентний» – це той, хто володіє достатніми знаннями в конкретній галузі, добре обізнаний, кваліфікований, тобто відповідає вимогам, придатним до певної діяльності. Компетенції – відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки учня або студента, необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат. Результатом набуття компетенцій є компетентність, яка на відміну від компетенції передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності ⁹.

У словнику «Професійна освіта» компетентність (від лат. *competens* – належний, відповідний) визначена як сукупність знань та умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію ¹⁰.

Компетентності є динамічною комбінацією знань, умінь, навичок і здібностей. Формування й розвиток компетентностей є метою освітньої програми. Компетентності формуються в різних розділах курсу навчання і оцінюються на його різних стадіях. Вони можуть поділятися на компетенції, що відносяться до предмету навчання (професійні), й загальні компетенції (не залежні від змісту програми навчання) ⁸.

Аналіз наукової літератури з проблем формування професійної компетентності засвідчує, що дослідженню окремих питань зазначеного предметного простору приділяли значну увагу такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Р. Гільмеєва, Л. Даниленко, Н. Козлова, В. Олійник, М. Лобанов, В. Маслов, І. Жерносек та ін. Вони визначають професійну компетенцію як інтегральну якість особистості, що має свою структуру та дозволяє фахівцеві у найбільш ефективний спосіб здійснювати свою діяльність, а також сприяє його саморозвитку і самовдосконаленню. Розвитку професійно-педагогічної компетентності присвячені праці таких учених, як: В. Адольф, Н. Бібік, І. Ісаєв, І. Зимня, Н. Кузьміна, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пометун, С. Ракова, О. Савченко, В. Сластьонін та ін.

Кількість наукових доробок у галузі професійної освіти в готельному господарстві настільки незначна, що ми можемо говорити лише про окремі дослідження: вивчення особливостей цього процесу (М. Морозов, М. Немоляєва, І. Рябова); забезпечення принципів його неперервності та наступності (А. Віндюк); навчально-методичного забезпечення (І. Абдулліна);

⁹ Кремень, В. (2008) Енциклопедія освіти / Акад. пед. Наук України; К.: Хрінком Інтер, 1040 с.

¹⁰ Гончаренко, С. (2000) Професійна освіта: словник. - К. 380 с.

визначення сутності професійної компетентності цих фахівців та умов її формування (Д. Ем, М. Курдакова, Г. Наумова, В. Полуда, К. Стародуб, Т. Тимохіна, К. Трофімук та ін.); формування їхньої конкурентоспроможності (Н. Журанова, Н. Корнейченко); визначення змісту та організація їх практичної підготовки (Л. Поважна).

Вивчення зарубіжного досвіду засвідчує, що в останні тридцять років достатньо уваги приділяється різноманітним моделям, які використовуються для наочного й адекватного представлення майбутньої професійної діяльності спеціаліста та проектування ефективності спеціаліста, проектування ефективних технологій відповідної підготовки до неї^{11 12}.

Основою більшості сучасних моделей, які представлені зарубіжними вченими, є поняття «ключові компетенції», введені в науковий обіг на початку 90-х років минулого століття Міжнародною організацією праці¹³. Це поняття тлумачиться як загальна здатність людини мобілізувати в ході професійної діяльності здобуті знання та вміння, а також використовувати узагальнені способи виконання дій.

Підкреслюється, що ключові компетенції забезпечують універсальність і тому не можуть бути вузькоспеціалізованими. Рада Європи визначила п'ять груп ключових компетенцій, котрими в процесі здобуття освіти має оволодіти молодь:

1. політичні та соціальні компетенції, пов'язані із здатністю брати на себе відповідальність, бути активними учасниками спільного прийняття рішень, бути підготовленим до регулювання конфліктів ненасильницьким шляхом, брати участь у громадському житті, у функціонуванні демократичних інститутів;

2. компетенції, що визначають підготовленість до життя у полікультурному суспільстві, підтримувати і поширювати клімат толерантності, поваги до людей інших культур, мов і релігій, розуміння особистостей один одного;

3. компетенції, що визначають комунікативні вміння усного і письмового спілкування, в тому числі іноземними мовами, що набуває все більшого значення. Це забезпечує інтеграцію людини в суспільство, систему нових відносин, що виникають в ньому;

4. компетенції, пов'язані з появою інформаційного суспільства: володіння новими технологіями, розуміння їх застосування, здатність аналізу і відбору різної інформації, обсяги якої постійно зростають;

5. компетенції, що реалізують здатність і бажання неперервного здобуття освіти – освіти впродовж усього життя. Це є основною підтримкою професійної конкурентоспроможності, адаптаційного потенціалу людини до постійних змін у суспільстві¹⁴.

¹¹ Джонс Дж. Методы проектирования / Дж. Джонс. – М., 1986. – С. 7-10.

¹² Шелтон А. Введение в профессиональную педагогику / А. Шелтон. – Екатеринбург, 1996. – С. 3-8.

¹³ Колер Ю. Обеспечение качества, аккредитация и признание квалификаций как контрольные механизмы Европейского пространства высшего образования//Высшее образование в Европе. - № 3. - 2003.

¹⁴ Глоссарий терминов профессионального образования. – Турин, 1998. – 26 с.

Розглядаючи компетентнісний підхід стосовно підготовки фахівців готельно-ресторанної справи, слід позначити низку питань, які потребують особливої уваги, а саме: перелік компетентностей, необхідний для майбутніх фахівців готельного й ресторанного сервісу з урахуванням особливостей діяльності як готелів та інших засобів розміщення, так і ресторанних підприємств різних категорій і різного призначення; співвідношення й взаємозв'язок загальних і спеціальних (фахових, предметних) компетентностей (частина компетентностей, віднесених до категорії загальних для інших спеціальностей, може виявляти фаховий характер у готельному та ресторанному сервісі, наприклад, ефективно спілкуватися з колегами, клієнтами); структура й зміст модульних програм для різних рівнів фахової підготовки: курси, професійно-технічна освіта (адміністратор, портье, офіціант, кухар), вища освіта (фахівець з готельної і ресторанної справи, менеджери (управителі) в готельному та ресторанному господарстві, керівники малих підприємств - готелів та закладів ресторанного господарства без апарату управління, тощо); необхідні й достатні умови формування професійних компетентностей; способи діагностики сформованих компетентностей¹⁵.

Особливості європейської освіти у сфері гостинності. Порівняльний аналіз освіти у сфері готельного бізнесу і туризму в європейських країнах (Австрія, Бельгія, Великобританія, Німеччина, Іспанія, Італія, Нідерланди, Португалія, Франція, Швейцарія) засвідчує, що за певної різноманітності підготовки, визначається поступове їх зближення за основними напрямками. Оригінальність і сильні переваги європейської освіти полягають, насамперед, у чергуванні теорії, що викладається в аудиторії або лабораторії (іноземні мови, науки, технології), та практики, яка проходить у майстернях, на виробництві¹⁶.

Співвідношення теорії та практики від базового до університетського рівня в європейських школах варіюється⁶. Загальна частка практичного навчання в курсі складає: – для рівня навчання кваліфікованого службовця: від 30% (у Великій Британії) до 60% (в Німеччині), тобто в середньому 50%; – для рівня навчання технічного спеціаліста: від 30% (в Бельгії) до 90% (в Німеччині), що в середньому 60%; – для рівня навчання старшого технічного персоналу: від 0% (в Німеччині) до 30% (в Австралії, Бельгії, Франції). Це в середньому складає 20% від загального навчального часу; – для рівня навчання керівного персоналу: від 0% (в Австрії) до 20% (у Франції), тобто в середньому 10%. Таким чином, тривалість практики знижується залежно від рівня навчання (від 50% до 10%). Відповідно до нової типології робочих місць Міжнародного бюро праці (ВІТ) прийнято трирівневу структуру освіти: – базовий рівень – кваліфікований службовець; – середній рівень – технічний спеціаліст; – вищий рівень – старший технічний персонал, управлінець чи менеджер (залежно від країни чи виробництва). До цих трьох рівнів майже у всіх країнах приєднується університетський рівень, але він завжди сформований на базі попереднього рівня, практично постійно взаємопов'язаний із ним. Таким чином, особливістю

¹⁵ Круль Г. Я. Основи готельної справи. Навч. посіб. / Г. Я. Круль. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 368 с.

¹⁶ Высшее образование в XXI веке. Подходы и практические меры. Всемирная конференция по высшему образованию / ЮНЕСКО. – Париж, 1998 – 108 с.

європейської освіти є взаємодія «технологічна школа готельного бізнесу – університет»¹³.

Наявність у школі пристосованих приміщень, професійного обладнання та навчальних інструментів: майстерень для практики (кухні, обладнані для навчання і для реальної роботи; бари, ресторани; готелі), лабораторій і технологічних зал для виноділля, вакуумної обробки, сенсорного аналізу тощо, тобто орієнтованих на розвиток смаку, творчих здібностей, професійної культури. Водночас європейські готельні школи виконують три функції: комерційну, педагогічну та наукову.

Сутність комерційної функції полягає в тому, що студентів орієнтують на розвиток професійних якостей, необхідних у справі гостинності, обслуговування. Педагогічна функція передбачає здобуття майбутніми фахівцями умінь і навичок, освоєння технологій, необхідних для досягнення професіоналізму. Наукова функція розуміється як надання послуг локальному та регіональному професійному середовищу. В зв'язку з цим створюються умови для підвищення кваліфікації і перепідготовки, співробітництва, прикладних досліджень тощо.

Аналіз європейських освітніх програм підготовки фахівців для готельної справи виправданий вагомістю туризму в Європі та європейською орієнтацією у цій галузі інших країн. За даними Всесвітньої туристичної організації (ВТО), чемпіоном у світовому туризмі є країни Європи¹⁷. Частка світового доходу від туризму в Європі складає 57% та 58% від усіх міжнародних поїздок¹⁸. Туризм зародився в Європі, зокрема в країнах Середземномор'я. Разом із цим з'явилися і цінності, які дотепер свідчать про значущу і благородну роль туризму: закон гостинності, кулінарна майстерність тощо. Європейський вплив вагомий у матеріальному плані (розвиток інфраструктури, транспорту тощо), у соціальному плані (значення готельного бізнесу як найважливішого джерела робочих місць і підвищення соціального статусу), в культурному плані (збереження і створення істинних національних цінностей, культурних пам'яток, організація культурних подій). Таким чином, Європа у сфері готельної та туристичної освіти, як і, власне, туризму загалом, випереджає інші континенти.

Неперервне розширення й оновлення дисциплін, що викладаються, їх адаптація до кожного рівня професійної підготовки. Це, насамперед, економічний блок (економіка, право, управління, організація, маркетинг, фінанси, стратегія); по-друге, науковий блок (науки і технології); по-третє, прикладний блок (туризм, культура, традиції, кроскультурні комунікації, іноземні мови).

Зростаючий гнучкий темп та послідовність навчання, запровадження новітніх технологій у навчальний процес, неповний навчальний день, використання інформаційних технологій, дистанційного навчання тощо. Головне для європейських шкіл підготовки фахівців для готельного бізнесу – це

¹⁷ WTO News. – 2015. – January–February–March: issue 1. – 20.

¹⁸ Европейский гостиничный маркетинг: Учебное пособие / Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 2014. – 224 с.

реалізація на практиці принципу сучасного навчання – «освіта упродовж всього життя». Спостерігається турбота про підготовку майстрів у системі професійного навчання. Якщо держава неспроможна це здійснювати, то готельна школа бере на себе цю турботу¹³.

Історичний розвиток європейських готельних шкіл засвідчує сформованість вимог до професійної компетентності випускника. Професійна компетентність – це не емпіричні навички, а здобуті базові знання і техніки. Тому студенти готельних шкіл мають засвідчити особисту й соціальну придатність, що включає: гнучкість, мотивацію, винахідливість, універсальність, командний дух, толерантність, готовність спілкуватися, відчуття відповідальності¹⁹.

Проблеми підготовки майбутніх фахівців для вітчизняного ринку готельних послуг. Вітчизняний ринок готельних послуг, на жаль, переживає складні часи, що зумовлено низкою причин, серед яких називається й недостатня забезпеченість кваліфікованими фахівцями. Відзначимо, що кадрові проблеми на підприємствах готельного господарства детерміновані низкою чинників і об'єктивного, і суб'єктивного характеру, зокрема, недостатнім рівнем розвитку практичної підготовки фахівців².

Новий професійний стандарт вищої освіти за спеціальністю 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (2019)²⁰, націлює на зміни за напрямками в освітньому процесі: в методичному забезпеченні навчального процесу; в підходах до оцінки результатів запровадження освітніх програм; у змісті програмного матеріалу; стимулює до розробки нових методик і технологій освітньої діяльності, форм контролю за їх здійсненням.

Стандарт 2019 р. маючи компетентнісно-орієнтоване спрямування, спонукає не тільки до переосмислення цілей, але вимагає пошуку оптимальних способів формування професійної компетентності фахівців готельно-ресторанної справи, і, в першу чергу, шляхом удосконалення системи теоретичної і практичної підготовки.

У новому стандарті вищої освіти зазначено, що «мінімум 50% обсягу освітньої програми має бути спрямовано для здобуття загальних та спеціальних (фахових) компетентностей за спеціальністю, визначених стандартом вищої освіти.» Формування практичної компетентності фахівця з готельно-ресторанної справи, поєднує уявлення про розвиток студента як індивідуальності в першу чергу, а потім як фахівця з глибоким розумінням ситуації у сфері готельної індустрії.

У Рівненському державному гуманітарному університеті розпочали здійснювати у 2019 році підготовку фахівців за першим рівнем вищої освіти

¹⁹ Keane L. International Restaurant English. – London: ATTT Presentation, 1997. – 135 p. 4. WTO News. – 2000. – January–February–March: issue 1. – 20 p.

²⁰ Стандарт вищої освіти України перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 01 - «Освіта / Педагогіка», спеціальність 015 - «Професійна освіта (за спеціалізаціями)». Затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 21.11.2019 р. № 1460. [online]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/11/22/2019-11-22-015-B.pdf>.

(бакалавр) за кваліфікацією – бакалавр професійної освіти, педагог професійного навчання, фахівець з готельно-ресторанної справи.

Зазначимо, що саме використання умов розширення академічної, самостійності, варіативності та альтернативності підготовки фахівців дозволило скласти освітньо-професійну програму підготовки висококваліфікованого конкурентоздатного педагога професійного навчання з готельно-ресторанної справи не тільки на ринку освітніх послуг, а також у сфері обслуговування.

Обираючи напрям спеціалізації, випускники отримують кваліфікацію фахівця з готельної справи чи із спеціалізованого обслуговування, що дозволить їм бути більш мобільним на ринку праці та стати професіоналами у галузі

Освітньо-професійна програма підготовки фахівця визначає мету, умови, зміст, форми і методи, очікувані результати від практико-орієнтованої професійної підготовки майбутніх фахівців за спеціалізацією «Готельно-ресторанна справа»²¹.

Відповідно, після визначення ключових загальних і спеціальних (фахових, предметних) компетентностей розроблено зміст освіти на основі модульних програм, що забезпечують реальну інтеграцію навчальних дисциплін з практичною діяльністю в готельно-ресторанній сфері.

У переліку програмних результатів навчання висунуто вимоги в якості певних компетенцій, які можна розділити на:

– вимоги до теоретичної підготовленості: глибокі знання із загальноосвітніх, профільних і прикладних дисциплін, необхідні для професійної діяльності в сфері гостинності; володіння інформацією чинних нормативно-правових документів, законодавства, галузевих стандартів; знання іноземної мови загальноєвропейської класифікації рівнів володіння іноземною мовою; базові знання в галузі інформаційних технологій, володіння комп'ютерною термінологією і принципами роботи різних комп'ютерних програм;

– вимоги до практичної підготовленості: здатність оцінювати кон'юнктуру ринку послуг і продукції готельно-ресторанного господарства, інтерпретувати результати дослідження та прогнозувати напрями розвитку суб'єкта підприємницької діяльності в сфері обслуговування; уміння здійснювати педагогічне керівництво самостійною роботою студентів для опанування професійною діяльністю; застосовувати новітні методи та інструментальні засоби освітніх досліджень; впроваджувати в освітній процес елементи електронного навчання на базі комп'ютерних телекомунікацій;

– вимоги до особистості фахівця: креативність, лояльність, гнучкість і адаптивність, оптимізм, обов'язковість, доброзичливість, цілеспрямованість, клієнтоорієнтованість, незалежність, емпатичність, здатність до інтелектуального, культурного, морального саморозвитку., які, зокрема, зазначені в таких компетенціях, як – вміння аналізувати суспільно й

²¹ ОПП. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. 015 Професійна освіта (Сфера обслуговування). Професійна освіта. Сфера обслуговування (готельно-ресторанна справа). [online]. Режим доступу: <http://www.rshu.edu.ua/navchannia/osvitni-prohramy/bakalavr>.

особистісно значущі світоглядні проблеми, усвідомлювати цінність захисту незалежності, територіальної цілісності та демократичного устрою України; розуміти особливості комунікації, взаємодії та співпраці в міжнародному культурному та професійному контекстах; обирати оптимальну комунікаційну стратегію у спілкуванні з групами та окремими особами ²¹.

Формування необхідної практичної компетентності фахівця з готельно-ресторанної справи, у процесі його професійної підготовки у вищому навчальному закладі може бути забезпечена, якщо:

- базується на кваліфікованих вимогах до професіоналізму різних структурних ланок фахівців готельно-ресторанного господарства, запитів роботодавців, об'єктивних вимог клієнтів;

- забезпечується інтеграція різних аспектів навчальних дисциплін (соціокультурного, професійно-комунікативного, психологічного, правового, економічного, соціально-педагогічного та ін.) в практичній компетентності майбутніх фахівців;

- здійснюється включення студентів в реальну особистісно-ділову взаємодію з клієнтами готельних комплексів в процесі реалізації завдань різних видів практики;

- оцінюється і коригується на основі результатів моніторингу сформованості рівня практичної компетентності ²².

Концепція практичної підготовки бакалаврів професійної освіти.

Одна з головних особливостей підготовки студентів у вищій школі – її зв'язок з життям, з конкретними особливостями майбутньої практичної діяльності. Взаємозв'язок теоретичної та практичної підготовки можливий за умови оновлення змісту освіти з урахуванням досягнень науки, новітніх технологій та передового досвіду. Практична підготовка в галузі професійної освіти виступає з одного боку, як частина базової професійної освіти, а з іншого – є основою подальшого професійного самовдосконалення фахівця, зростання його професійної компетентності.

Практика, як філософська категорія, тлумачиться, як вся діяльність людей, спрямована на перетворення матеріального світу (на створення матеріальних і духовних благ, необхідних умов існування суспільства, втілення в життя ідей, планів, намірів) ²³.

Практика – це чуттєво-предметна діяльність окремої людини, і загальний досвід усього людства в його історичному розвитку. Практична діяльність за своїм змістом і за способом здійснення завжди має суспільний характер. В широкому розумінні практика об'єднує всі види чуттєво-предметної діяльності людини: виробничу, художню, адміністративну, технічну, спортивну, педагогічну і т.д.

²² Носова І. О., Машкова О. В., Хаєт Л. Г. Концептуальні підходи до підготовки фахівців готельно-ресторанної справи [Електронний ресурс] /І.О.Носова, О.В.Машкова, Л.Г.Хаєт/ Режим доступу http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/nosova_i._mashkova_o._hayet_l._the_concept_of_education_in_hotel_and_re_staurant_business.pdf

²³ Академічний тлумачний словник української мови [online]. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/praktyka>

Разом з тим зазначимо, що істинний сенс поняття «практика» розкривається в єдності з поняттям «теорія». Теорія і практика – філософські категорії для позначення духовної і матеріальної сторін єдиного суспільно-історичного процесу.

Відомо, що практична підготовка студентів починається в процесі теоретичного навчання, коли проводяться лабораторно-практичні заняття, розв'язуються завдання певного виробничого змісту.

Традиційно в професійній педагогіці термін «практична підготовка» використовується для визначення характеру навчання як складової частини професійної освіти. Вона відображає закономірності, зміст, методи і форми організації процесу формування умінь і навичок, який спрямований на формування здатності студентів до кваліфікованої праці за обраною спеціальністю. При підготовці фахівців різних за рівнями, практична підготовка має велике педагогічне (практика стає критерієм засвоєння знань, перевірки їх якості і кількості), психологічне (позитивне ставлення до праці, може виявлятися як життєва необхідність і як внутрішня потреба людини), а також психофізіологічне значення (чергування розумової праці з фізичною діяльністю сприяє поліпшенню кровообігу, удосконалює м'язову систему, підвищує розумову працездатність; під час роботи відбувається тренування різних аналізаторів, їх розвиток; має місце вдосконалення професійної уваги).

У педагогічній науці усталеною є думка про те, що активність людської свідомості і пізнання обумовлено їх зв'язком з практичною діяльністю. Активність пізнавального суб'єкта обумовлена його практичним ставленням до дійсності. Отже, пізнання і практика, як один з послідовних етапів практичної підготовки, тісно взаємопов'язані і є органічним поєднанням двох сторін єдиного процесу, так як пізнавальна діяльність неможлива без активної взаємодії між суб'єктом і об'єктом ²⁴.

Для концепції практичної підготовки можна зробити висновок: однією з основних детермінант структури практичної освіти є структура поетапного засвоєння діяльності. Ця структура є наскрізною. Можна виокремити низку її наскрізних компонентів, які і утворюють зміст (програму) кожної окремої практики.

Отже, документом, який регламентує практику на весь термін навчання за фахом і визначає організаційні відносини, а також методи і форми практичної підготовки, є наскрізна програма.

При розробці програми підготовки бакалаврів професійної освіти враховуються наступні принципи:

– зміст наскрізної програми визначається моделлю діяльності фахівця, освітньо-професійною програмою, кваліфікаційною характеристикою та навчальним планом.

²⁴ Фоменко Н.А. Педагогіка вищої школи: методологія, стандартизація туристської освіти. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.А. Фоменко. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2005. – 216

– зв'язок між практиками передбачає наступність навчальної діяльності у формування умінь і навичок в загальному процесі професійного становлення майбутніх бакалаврів.

– в основу змісту покладено опис методів і форм діяльності студентів і керівників практики.

– керівник практики планує, які теоретичні знання і в якій конкретній ситуації мають бути застосовані студентами на практиці.

– при складанні програми враховуються принципові відмінності методів, форм і прийомів, що використовуються в навчальній практичній діяльності ²¹.

Наскрізна програма визначає мету, зміст і послідовність проведення практики студентів на певних базах практики, а також дозволяє забезпечити:

– цілісність професійної підготовки, визначеної змістом професійної діяльності, тобто дидактично обґрунтовану послідовність процесу формування у студентів системи професійних компетенцій;

– оптимальний зв'язок змісту практики зі змістом навчального плану (програму практики за змістом і термінами потрібно пов'язувати з відповідним матеріалом програм теоретичного навчання);

– послідовне розширення кола умінь і навичок, їх поступове ускладнення при переході від одного виду практики до іншого;

– безперервність і наступність практик (на підґрунті наскрізної програми щорічно розробляються або затверджуються робочі програми відповідних видів студентської практики).

Практична компетентність фахівця з готельно-ресторанної справи - складне особистісне утворення, що відображає єдність мотиваційної готовності до діяльності в індустрії гостинності та володіння практичними технологіями розв'язання трудових завдань у сфері особистісно-ділової взаємодії в системі «клієнт – співробітник готелю» ¹⁵.

Змістовно-технологічна складова даної підготовленості обумовлена сегментацією і диференціацією ринку готельних послуг, специфікою маркетингового позиціонування конкретної установи готельної індустрії.

Практична компетентність фахівця з готельно-ресторанної справи поєднує у собі сукупність наступних професійно-прикладних компетенцій:

– професійно-комунікативні (володіння навичками соціальної перцепції в особистісно-діловій комунікації;

– вміннями попереджувати і розв'язувати конфліктні ситуації; користуючись знанням іншомовної культури, вміннями аргументовано викладати свою точку зору, переконувати, вести переговори і ін.);

– організаційно-адміністративні (володіння технологіями роботи з співробітниками різного рівня кваліфікації;

– корпоративно-етичні (дотримання системи норм і правил корпоративного етикету; вміння працювати в команді з представниками різних структурних підрозділів і ін.);

– соціально-економічні (вміння обґрунтовувати і реалізовувати бізнес-плани розвитку готельного господарства та ін.),

- соціально-педагогічні (володіння педагогічними технологіями взаємодії з різними категоріями клієнтів, студентів, людей різних за віком);
- етнопедагогічні виховні технології²².

Комплекс умов, що забезпечують результативність формування практичної компетентності фахівців з готельно-ресторанної справи, поєднує наступні складові:

1. варіативність, динамічність змістовно-технологічного базису професійної освіти, дисциплін спеціалізації, курсів за вибором і програм практики;

2. інтеграція і спадкоємність соціогуманітарної, культурологічної, психолого-педагогічної, нормативно-правової, соціально-економічної та спеціально-предметної підготовки фахівця;

3. прогностичність формування практичних компетенцій з урахуванням перспектив розвитку готельної індустрії;

4. педагогічний моніторинг особистісного просування студента в процесі формування практичних компетентностей фахівця тощо²⁵.

Необхідною умовою формування професійних компетентностей фахівців готельно-ресторанної справи є наявність спеціалізованих лабораторій з організації ресторанного та готельного обслуговування, баз для проведення всіх видів практики.

Діагностика сформованих компетентностей фахівців готельно-ресторанної справи на рівні вишу здебільшого орієнтована на оцінку когнітивних компетентностей та практично не має інструментів для оцінки багатьох спеціальних (фахових, предметних) компетентностей.

Розв'язання даної проблеми можливе за рахунок запозичення відповідного інструментарію із практики професійного середовища, а саме за умов соціального партнерства, всебічної підтримки з боку діючих підприємств готельно-ресторанного бізнесу та її провідних фахівців, які повинні встановити вимоги щодо стандартів діяльності в рамках конкретної професійної галузі (професії).

Соціальне партнерство передбачає спільну розробку соціально-економічної та педагогічної програми взаємодії в інтересах суспільства, працівників і роботодавців та включає в себе: проходження виробничої практики, з можливістю подальшого працевлаштування; залучення до проведення навчальних занять фахівців, які мають досвід професійної діяльності у сфері готельного та ресторанного бізнесу; спільну розробку основних професійних освітніх програм за спеціальностями, експертизу і коригування робочих програм навчальних дисциплін і практик роботодавцями з урахуванням сучасних і перспективних вимог; взаємодія з місцевими органами державної служби зайнятості, відділами кадрів баз практик, що дозволить інформувати студентів про стан ринку праці, формувати банк даних вакансій, брати участь у спеціалізованих виставках, ярмарках вакансій підприємств

²⁵ Ефремова Н.Ф. Подходы к оцениванию компетенций студентов первокурсников / Н.Ф. Ефремова. – Высшее образование в России. – 2010. – №4. – С. 43 – 48.

тощо; участь роботодавців у конкурсах професійної майстерності, науково-практичних конференціях, семінарах, організації стажувань викладачів та студентів.

У подальшому це дасть змогу сформулювати вимоги до результатів навчання, до того, що реально буде вміти студент після закінчення навчання, тобто до компетентностей. При визначенні результатів навчання також потрібно брати до уваги потреби роботодавців та регіональний аспект розвитку готельно-ресторанного бізнесу, що значною мірою впливатиме на перелік сформованих компетентностей.

Отже, стратегія удосконалення системи теоретичної і практичної підготовки бакалаврів готельно-ресторанної справи в умовах вищого навчального закладу має будуватися на таких засадах:

- формування змісту освіти (розподіл обсягу навчальних годин, визначення дисциплін за вибором студента, спеціалізацій, переліку та змісту дисциплін) - буде спрямовано на забезпечення конкурентоспроможності випускників відповідно до запитів сучасного ринку праці, потреб галузі, вимог професійного стандарту;

- освітні технології повинні мати практичну спрямованість і сприяти формуванню готовності студентів до професійної діяльності;

- процес курсового і дипломного проектування має бути побудовано на використанні студентами реальних проектів підприємств сфери гостинності за пропозиціями роботодавців та соціальних партнерів.

- успішному вирішенню завдань з розбудови системи підготовки фахівців туристичного і готельного бізнесу сприятиме впровадження в процес навчання досвіду зарубіжних країн з урахуванням національної специфіки;

- необхідно удосконалити бази практик студентів, що навчаються за програмами навчального закладу;

- необхідно залучати до викладання фахових дисциплін практиків серед авторитетних (успішних) працівників сфери готельного-ресторанного бізнесу;

- необхідно готувати і видавати за участю практиків фахові навчальні підручники, методичні рекомендації щодо вивчення спеціалізованих дисциплін у тому чи іншому навчальному закладі;

- збільшити для студентів – майбутніх фахівців можливостей отримання досвіду навчання в туристичних вищих школах європейських держав;

- удосконалювати механізм працевлаштування випускників сфери готельно-ресторанного бізнесу, надавати можливості проходити практику з подальшим працевлаштуванням в успішних структурах туризму і готельних господарствах.

4.3. ОРГАНІЗАЦІЯ КВАЛІФІКОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ПОСЛУГ ДЛЯ ПОТРЕБ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ *

Проблема підготовки кваліфікованих кадрів сфери послуг для потреб інклюзивного туризму стоїть гостро. У туристичному бізнесі, як і будь-якому іншому, потрібні професійні кадри різного рівня – від секретаря до керівника загалом та відповідно до нашого дослідження та кадри здатні задовольнити інклюзивні потреби туристів та сформувати доступне середовище. Оскільки туристична діяльність інклюзивного спрямування тісно пов'язана з роботою з особливими людьми, дуже важливо, щоб усі співробітники складали єдине ціле, одну команду, були дружелюбно налаштовані по відношенню до такого клієнта, могли замінити один одного. Крім того, потрібно бути дуже терплячими та хорошими психологами, щоб знайти підхід до кожного такого особливого гостя і кожного задовольнити. Більшість навчальних закладів України випускають фахівців, які не мають практичного досвіду роботи щодо інклюзивного туризму міжнародного рівня. Тому, значну роль у підготовці майбутніх висококваліфікованих кадрів відіграють сучасні компетенції та практична підготовка у відповідних інклюзивних умовах, що в результаті буде відповідати міжнародними стандартами такого сервісу.

Крім того, щороку значення туризму в економіці більшості регіонів світу зростає, зростає також кількість туристів з особливими потребами. У світі більше 15 % населення людей з особливими потребами і їх кількість постійно зростає. Також, події пов'язані з поширенням пандемії світового масштабу COVID-19 потребують перегляду та удосконалення компетентностей у сучасного фахівця туристичної сфери щодо зазначеної проблеми.

Питання підготовки фахівців у сфері туризму загалом та інклюзивного туризму в Україні розглянуто недостатньо у зв'язку з тим, що це порівняно новий напрям в туризмі. Широке коло питань проблематики розвитку інклюзивного туризму присвячені наукові праці дослідників: Анікеєвої О. А., Бейдика О. О., Іванової В. М., Кирпич І. О., Ковальської Л. В., Маньшиної Н. І., Медведського Р. С., Перфільєвої М. В., Смірної Д. Б., Смородинової Ю. С., Угоднікової О. І., Хрущ Ю. М. та інших. Проте, незважаючи на значні теоретичні та практичні дослідження, авторами не запропоновано чіткого алгоритму підготовки кваліфікованих кадрів сфери послуг для потреб інклюзивного туризму.

У сучасних умовах середовище туристичної галузі загалом формується не дуже ефективно. В цьому випадку, безпека та доступність, під впливом різних факторів не в повній мірі відповідає запланованому результату, зменшується попит на пропоновані туристичні послуги, погіршуються показники діяльності туристичних підприємства. Зазначене, може призвести до погіршення іміджу туристичних об'єктів та територій. Щоб запобігти цьому, потрібно ефективно та продумано сформувати доступне туристичне середовище, згідно діючих

* Автори Чепурда Г.М., Івашина Л.Л., Корнілова Н.В.

світових норм та стандартів. Для кожного типу туристичного об'єкту та туристичного регіону середовище має свою специфіку.

Наявність дієвої законодавчої бази щодо інклюзії, забезпечує рівне право на відпочинок усіх категорій туристів та відіграє важливу роль в розвитку туристичних регіонів. В Україні понятійний апарат у галузі інклюзивного туризму не закріпленій в будь-яких нормативних документах. Закон України «Про туризм», який є основним нормативно-правовим документом, що здійснює регулювання у галузі туризму, не визначає поняття інклюзивного туризму. Проте у статті 6 Закону України «Про туризм» визначено, що державна політика у галузі туризму повинна здійснюватися на основі «забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб»^{1*}.

В туризмі загалом, та інклюзивному туризмі зокрема, ключову позицію займають туристичні суб'єкти: з одного боку – туристи, для якого надаються туристичні послуги, з іншого боку – фахівці, які надають відповідні туристичні послуги або продають туристичні продукти. Якість послуг що надаються напряму залежить від якості підготовки зазначених фахівців.

На сьогоднішній день в Україні налічується більше ста вищих навчальних закладів, що мають спеціальності туризм, готельна та ресторанна справи. Поява в останні роки такої кількості академічних і наукових закладів в сфері туризму відображає глобальні тенденції економічного зростання сектору і вимагає системної координації, кооперації, консолідації та конвергенції між усіма організаціями, залученими в процес освіти і підготовки майбутніх кадрів індустрії загалом та інклюзивного туризму зокрема.

Сучасна освіта повинна вирішувати проблеми підготовки фахівців, що володіють необхідними навичками доведення освітньо-наукових досягнень до комерційного результату і впровадження новацій в процес створення продукту.

З метою з'ясування ознак якісного фахівці у сфері інклюзивного туризму, вважаємо за доцільне, розглянути підходи вчених до трактування поняття «інклюзивний туризм». Інклюзивний туризм як специфічний вид туристичної діяльності почав розвиватися відносно недавно. В науковій та практичній літературі окрім терміну «інклюзивний туризм» можна зустріти поняття «доступний», «універсальний», «безбар'єрний», «інклюзивно-реабілітаційно-соціальний туризм», «туризм для всіх», «пара туризм», «туризм для інвалідів», «соціальний», «реабілітаційний», «туризм для людей з обмеженими можливостями» тощо. Для порівняння визначень «інклюзивний туризм» розглянемо таблицю 1.

Аналіз наукової літератури з туризму засвідчив, що в Україні поки не існує загальноприйнятого визначення інклюзивного туризму, а існуючі підходи до його визначення не мають глибокого дослідження, яке розкривало б сутність цього явища.

¹ Закон України «Про Туризм» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95>

Таблиця 1 – Критеріальні підходи до трактування поняття «інклюзивний туризм»

Джерело	Визначення	Критерій
Всесвітня туристська організація	Інклюзивний туризм – форма туризму, що включає в себе процес співпраці між різними учасниками сфери туризму, який дає змогу людям з особливими потребами в доступності, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові частини доступності, функціонувати незалежно, на рівних умовах, із почуттям особистої гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг і середовища.	Комунікація
Н. Маньшина	Інклюзивний туризм – процес розвитку туризму, який передбачає доступність туризму для всіх, в плані пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристського показу до різних потреб всіх людей, в тому числі інвалідів, літніх, їх опікунів та членів сімей, людей з обмеженими тимчасовими можливостями, сімей з маленькими дітьми.	Доступність
В. Лепський, Л. Науменко, І. Борисова	Інклюзивно-реабілітаційно-соціальний туризм – це система заходів, спрямованих на надання особам з інвалідністю можливості відновлення та розвитку їх фізичного, соціального, духовного, творчого та інтелектуального рівня з метою сприяння подальшої інтеграції в суспільство.	Сприйняття
Є. Ліханос, О. Байдаков	Доступний туризм – поняття, яке вказує на усунення/адаптацію саме фізичних бар'єрів та асоціюється, насамперед, з фінансовою доступністю.	Адаптація, Економічність
Д. Смірнова	Безбар'єрний туризм – це переміщення осіб з постійною або тимчасовою обмеженою здатністю до мобільного пересування та їх супроводжуючих на територію, відмінну від постійного місця проживання, і маючу всі необхідні ресурси для здійснення цілей подорожі	Забезпеченість ресурсами
Д.Смірнова, Ю.Смородина	Безбар'єрний туризм – це діяльність підприємств туристської (і суміжними з нею) індустрії, спрямована на формування і продаж комплексного туристського продукту, що відповідає додатковим потребам окремих маломобільних категорій туристів (з урахуванням їх фізичного і психологічного стану здоров'я), а також людей, які супроводжують їх.	Відповідність
Ю. Хрущ, В. Іванова, Р.Медведський	Туризм для людей з інвалідністю – процес розвитку туризму, вид діяльності, суб'єктом якого виступає особа з обмеженими можливостями здоров'я (інвалід), спрямований на надання туристичного продукту, інформації, окремих туристських послуг з урахуванням потреб інвалідів усіх нозологій, в плані пристосування туристичної інфраструктури і об'єктів туристського показу.	Інфраструктурність
Власне бачення	Інклюзивний туризм – це специфічний (безпечний) вид туризму, основною метою якого є безбар'єрний доступ до усіх туристичних ресурсів, позитивний психологічний клімат, рівність можливостей усіх туристів, повномасштабне інформування людей з особливими потребами про можливості того чи іншого туристичного об'єкту, а також передбачає швидку здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами.	Комплексний підхід

Всесвітня туристська організація надає таке визначення інклюзивного туризму: «Інклюзивний туризм – це форма туризму, що включає в себе процес співпраці між різними учасниками сфери туризму, який дає змогу людям з особливими потребами в доступності, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові частини доступності, функціонувати незалежно, на рівних умовах, із почуттям особистої гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг і середовища»². Більшість науковців трактують досліджуване поняття як туризм для інвалідів та осіб із відхиленнями у стані здоров'я, а також призначений для фізичної реабілітації, оздоровлення і соціальної інтеграції зазначеної категорії людей³. Проте, вважаємо за доцільне інклюзивний туризм розглядати як туризм для усіх категорій туристів з рівноправним доступом до усіх туристичних ресурсів.

Аналіз підходів вчених до змісту поняття «інклюзивний туризм» дозволив визначити основні критеріальні ознаки доступного середовища досліджуваного типу туризму:

– адаптивність – передбачає швидку здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами;

– комунікативність – передбачає повномасштабне інформування людей з особливими потребами про можливість того чи іншого туристичного об'єкту чи туристичного маршруту;

– доступність – пов'язана з безбар'єрним пересуванням та можливістю доступу до усіх туристичних об'єктів та користування усіма туристичними послугами.

– відповідність – включає позитивний психологічний клімат, рівність можливостей, поваги і гідного відношення людей один до одного;

– безпека – досягається дотриманням чітких технічних, санітарно-епідемічних, фізичних вимог, норм та правил згідно світових стандартів, а також усім типам туристів, в тому числі людям з особливими потребами, дозволяє отримати усю необхідну інформацію про туристичні об'єкти, їх категорії, зручності, заходи щодо безпеки;

– інфраструктурність – передбачає забезпеченість відповідними типами ресурсів туристичні об'єкти та території.

– раціональність, що включає пошук найоптимальніших шляхів використання туристичних ресурсів людей з особливими потребами.

Проаналізувавши підходи вчених до поняття «інклюзивний туризм», можна зробити висновок, що кожен із дослідників має власне бачення, щодо цього поняття. Тому на основі їхніх тлумачень вважаємо, що інклюзивний туризм – це специфічний вид туризму, основною метою якого є безбар'єрний доступ до усіх туристичних ресурсів, позитивний психологічний клімат, рівність можливостей усіх туристів, повномасштабне інформування людей з

² Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www2.unwto.org/>

³ Угодникова О.І. Перспективи реалізації державної політики у розвитку інклюзивного туризму. Аспекти публічного управління. 2019. Т. 7 № 1-2. С. 37-42.

особливими потребами про можливості того чи іншого туристичного об'єкту, а також передбачає швидку здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами.

У Законі України «Про туризм» щодо професійної підготовки фахівців у галузі туризму визначено, що:

– професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів у галузі туризму здійснюються державними, комунальними та приватними навчальними закладами в порядку, визначеному законодавством;

– підготовка окремих категорій фахівців туристичного супроводу (гідів-перекладачів, екскурсоводів, спортивних інструкторів, провідників тощо), які не потребують здобуття громадянами професійно-технічної або вищої освіти із здобуттям кваліфікації за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, може здійснюватися у встановленому порядку юридичними чи фізичними особами;

– центральний орган виконавчої влади в галузі туризму бере участь у підготовці навчальних планів і програм навчання фахівців у галузі туризму, їх професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації, затверджує перелік посад фахівців туристичного супроводу, кваліфікаційні вимоги до них та порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу⁴.

Аналіз нормативних стандартів та навчальних планів підготовки фахівців сфери туризму освітнього рівня бакалавр засвідчує, що питанням інклюзивного туризму приділяється недостатня увага. У незначній кількості навчальних планів у блоці вибіркових дисциплін, зустрічається навчальна дисципліна «Туризм неповносправних» та в програмі навчальної дисципліни «Організація туризму» спостерігається теми для вивчення щодо даного питання. Сучасний фахівець із туризму має володіти соціальними, гуманітарними, культурологічними, історичними, правовими, естетичними, рекреаційними, екологічними, економічними та іншими аспектами знань щодо організації туристичної діяльності для різних категорій туристів, а також двома-трьома іноземними мовами, сучасними комп'ютерними інформаційними технологіями. З іншого боку, професіоналам туристської індустрії мають бути притаманні доброзичливість, знання психології, уміння самостійного туроперейтингу і надання різних видів туристських послуг, що передбачає ширший обсяг фундаментальних знань в тому числі щодо ефективної організації інклюзивного туризму.

Аналіз туристичної інфраструктури засвідчив, що вся вона налаштована на обслуговування та задоволення потреб здорових людей. Незначна кількість туристичних фірм України декларує у своєму переліку послуги для людей з особливими потребами. Як правило, більшість готелей та садиб сільського зеленого туризму не пристосовані для забезпечення комфортних умов людей з

⁴ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 № 1282-IV // Відомості Верховної Ради України від 26.03.2004. – 2004 р. – № 13. – Ст. 180.

особливими потребами. Більшість з них не мають кваліфікованого персоналу та не знають як правильно обслуговувати таких гостей⁵.

Фахівці туристичної сфери мають володіти відповідними компетенціями, які дають змогу сформувати доступне туристичне середовище для усіх категорій туристів. Аналіз міжнародного досвіду з цього питання засвідчив багато дієвих інструментів формування такого середовища. Так, до структурних компонентів інклюзивного туризму міжнародними організаціями було включено наступні елементи⁶:

- забезпечення реалізації концепцій безбар'єрної архітектури шляхом створення інклюзивного туристського простору, інклюзивної інфраструктури, спорудження об'єктів нерухомості відповідно до норм та стандартів інклюзивності;

- доступність усіх видів транспорту для користування ним людьми з інвалідністю;

- забезпечення якісних послуг щодо супроводження туристів шляхом навчання персоналу відповідним кваліфікаціям;

- інклюзивність культурно-розважальних об'єктів;

- інклюзивна складова маркетингової діяльності, зокрема формування комфортних умов бронювання, презентації туристських пропозицій тощо.

Крім того, стаття 30 Конвенції ООН про права інвалідів говорить про те, що люди з інвалідністю мають право брати участь нарівні з іншими в культурному житті, проведенні дозвілля і відпочинку. У пункті 5 цієї статті говориться, що «щоб надати інвалідам можливість брати участь нарівні з іншими у проведенні дозвілля та відпочинку й у спортивних заходах, держави-учасниці вживають належних заходів ... для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до спортивних, рекреаційних і туристичних об'єктів», а також «для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до послуг тих, хто займається організацією дозвілля, туризму, відпочинку та спортивних заходів»⁷.

Вважаємо, що доступність передбачає адаптацію інфраструктурного середовища, а інклюзія в туризмі включає зміну відносин між людьми, які мають діяти спільно та комфортно перебувати в спільному туристичному просторі. Зважаючи на зазначене, доцільно створити таке середовище, яке об'єднувало б у собі процеси доступності та інклюзії, дозволило б людям з особливими потребами та людям без них рівноправно користуватися туристичною інфраструктурою. В науковій літературі найчастіше можна зустріти поняття «доступне середовище». Так, доступне середовище – це така організація навколишнього простору, при якій будь-яка людина, незалежно від свого стану, фізичних можливостей і інших обмежень, має можливість безперешкодного доступу до будь-яких об'єктів соціальної, громадської,

⁵ Ковальська Л. В. Зарубіжний досвід розвитку туризму для неповносправних, та його інтерпретація в Україні. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні»: Збірник тез доповідей (I частина). Миколаїв: Миколаївська філія КНУКіМ, 2017. 194 с.

⁶ Офіційний сайт міжнародної організації ETAN. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.etan.org/>

⁷ Конвенція ООН о правах инвалидов [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/

транспортної та іншої інфраструктури, а також може вільно пересуватися по будь-якому обраному туристичному маршруті⁸.

На нашу думку, доступне середовище інклюзивного туризму – це вид безбар'єрного середовища, яке адаптоване у відповідності до вимог людей з особливими потребами, де усі без винятку туристи мають рівноправний, безперешкодний доступ до усіх туристичних об'єктів (безперешкодне пересування, відчуття комфорту, можливість вільно спілкуватися, знаходити необхідну туристичну інформацію тощо).

Виділимо основні компоненти доступного середовища інклюзивного туризму:

– інституційний, тобто удосконалення інституційного середовища розвитку інклюзії, формування стратегії та планів щодо забезпечення інклюзивності; трансформація відповідних органів влади та структур, що відповідають за інклюзивні процеси в регіонах країни;

– просторовий, тобто створення доступного середовища та безбар'єрної туристичної інфраструктури, що включає можливість пересування і користування спеціальними технічними пристроями для того, щоб люди з особливими потребами мали доступ до туристичної інфраструктури;

– інформаційний, тобто надання людям з особливими потребами повної інформації про діяльність туристичних об'єктів в доступних форматах і з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, які враховують різні форми порушень (інвалідності);

– комунікативно-організаційний, тобто організація комунікації між усіма суб'єктами туристичної діяльності, в тому числі людьми з особливими потребами на засадах рівних можливостей, поваги та гідного відношення один до одного.

Формування доступного середовища вимагає розробку відповідних інклюзивних програм і заходів, призначених як для людей з особливими потребами так і людей без них. Зазначене можливе за наявності кваліфікованих фахівців. Крім того, розвиток сучасної сфери туризму та туристичної освіти відповідно до вимог сучасного середовища можливий тільки на основі реалізації ідей про те, що якість і ефективність туристичної освіти гарантує якість і ефективність галузі туризму. Це положення повинно бути реалізовано і в змісті навчальних планів, і в тексті навчальної літератури, і в міжнародних угодах, які реалізуються в закладах вищої освіти⁹.

Професійна підготовка фахівців туристичної сфери, зокрема інклюзивного туризму, не повинна обмежуватись формуванням системи теоретичних знань і практичних навичок – її кінцевим орієнтиром і об'єктивним принципом підвищення ефективності туристичної діяльності має бути вимога щодо формування професійної культури фахівців туризму й учасників громадських туристських союзів і об'єднань щодо питань інклюзії.

⁸ Інклюзивний туризм як вид реабілітації: наукове обґрунтування та перші кроки втілення у життя. Лепський В., Науменко Л., Борисова І. та ін. Український вісник медико-соціальної експертизи. 2016. № 4. С. 47– 52

⁹ Хрущ Ю. М., Іванова В.М., Медведський Р.С. Туризм для інвалідів : сучасні підходи до визначення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. Херсон, 2017. № 6. С. 206-211

Адже зростання масовості та доступності національних контактів і обмінів, розширення сфери офіційних і неформальних форм туристського спілкування об'єктивно викликають потребу в розвитку такої культури. Вона не лише є засобом ефективного управління туристичною діяльністю, але й гарантом мирного співіснування різних націй на землі: «підготовка спеціалістів у галузі туристської індустрії має стати частиною навчання молоді, а введення туризму до програм навчання молоді є важливим елементом освіти та виховання, який сприяє постійному зміцненню миру»¹⁰.

Таким чином, основними напрямками підготовки кваліфікованих кадрів сфери послуг для потреб інклюзивного туризму є забезпечення фундаментальної наукової, професійної і практичної підготовки у сфері туристської діяльності; здобуття здобувачами знань і вмінь освітніх рівнів відповідно до міжнародних стандартів, а також, інтересів і здібностей студентів; удосконалення наукової і професійної підготовки кадрів для сфери туризму.

Реалізація сучасної моделі професійної підготовки фахівців туристичної сфери в Україні, націленої на забезпечення туристичної галузі кваліфікованими кадрами, гальмується через ряд факторів: відсутність єдиної системи прогнозування потреб у професійних кадрах для сфери туризму, відсутність єдиної статистичної бази даних; недосконалість нормативно-правової бази; відсутність комплексної системи оцінки персоналу та керівників підприємств сфери туризму, недосконалість системи підготовки та підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку кадрів для сфери туризму.

Запропоновані на основі здійсненого аналізу, шляхи підготовки кваліфікованих кадрів сфери послуг для потреб інклюзивного туризму є забезпечення фундаментальної наукової, професійної і практичної підготовки у сфері туристської діяльності; здобуття здобувачами знань і вмінь освітніх рівнів відповідно до міжнародних стандартів, а також, інтересів і здібностей студентів; удосконалення наукової і професійної підготовки кадрів для сфери туризму.

¹⁰ Лук'янова Л. Г. Освіта в туризмі / Л.Г. Лук'янова. – К. : Вид-во «Вища школа», 2008. – 719 с.

4.4. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТА ПРОСУВАННЯ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ *

В умовах зростаючої конкуренції у сфері туризму кожна країна знаходиться в постійному пошуку унікальних продуктів, за допомогою яких можна себе позиціонувати на світовому ринку. Національна кухня виступає саме тим джерелом, що містить необхідні ресурси, які можна використати для залучення туристів, просування міст, регіонів, країн.

Гастрономічний туризм є досить прибутковою статтею економіки і за його розвиток беруться навіть країни, гастрономічна культура яких малознана у світі. Яскравим прикладом може слугувати розвиток гастрономічного туризму у Сполучених Штатах Америки. Національна кухня цієї країни не була раніше широко відомою, як французька або ж італійська. Проте шляхом вмілого просування особливостей національної кухні цієї країни та гастрономічних заходів, що у ній відбуваються, США завойовують усе більший інтерес у середовищі гастрономічних туристів. Нині США посідають четверте місце у світі за популярністю цього виду туризму.

Гастрономічний туризм є одним з наймолодших видів туризму. Його дослідження було започатковано саме в США. Термін «кулінарний туризм» вперше ввів у науковий обіг доцент кафедри народної культури державного університету Боулінг Грін Л. Лонг¹. Перша стаття з проблематики цього виду туризму та перша книга «Міжнародна організація кулінарного туризму» також належить американцеві Е. Вольфу. У 2012 році Міжнародна організація кулінарного туризму, що також була створена за ініціативи американців, замінила термін «кулінарний туризм» на «гастрономічний туризм», тому що для більшості пересічних потенційних туристів кулінарний туризм асоціювався з туризмом лише для «обраних» прошарків населення.

У сучасній науці ще й досі немає єдиного загальноприйнятого термінологічного визначення гастрономічного туризму. Для іменування цього виду туризму використовуються терміни «кулінарний туризм», «винно-гастрономічний туризм», «гастрономічний туризм» та ін. У закордонній, зокрема англомовній літературі, (автори Г.Аллента, К.Албала, Л. Лонг, Б.МакКерчер, Е.Вольф, М.Холл, Р.Мітчел) вживаються поняття «culinary tourism», «gastronomic tourism», «food tourism»¹.

Українська дослідниця Д. Басюк вважає, що поняття «гастрономічний туризм» є похідним від терміна гастрономія – науки, яка вивчає зв'язок між харчуванням та культурою і відноситься до галузі соціальних дисциплін. Тоді як кулінарія є галуззю прикладної діяльності, пов'язаної з приготуванням їжі, що включає комплекс технологій, обладнання та рецептів і є частиною гастрономії. Тобто гастрономічний туризм – вид туризму, пов'язаний з

* Автори Шпарага Т.І., Хоменко Ю.М.

¹ Lucy M. Long Cultural politics in culinary tourism with ethnic foods [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0034-75902018000300316.

ознайомленням з виробництвом, технологією приготування та дегустацією національних страв і напоїв, а також з кулінарними традиціями народів світу.

Головною метою гастрономічного туризму є насолода кулінарними особливостями. При чому вона не зводиться тільки до смакування унікальних страв. Важливо відчути саме місцеву старовинну рецептуру, зануритися в неповторну атмосферу їх приготування. Перевагою гастрономічного туризму, в порівнянні з іншими видами туризму, є те, що у ньому задіяні, окрім зору і слуху, також інші органи чуття людини, зокрема нюх та смак.

Об'єктами відвідування у гастрономічному туризмі є країни, що мають кухні зі специфічними особливостями (Італія, Франція, Японія, Китай, США)²; окремі регіони, які відомі продуктами, що виробляються лише в цій місцевості (регіони Бордо, Бургундія у Франції, що відомі своїми винами та сирами); ресторани, котрі виділяються якістю, ексклюзивністю кухні та оригінальним меню (володарі зірок «Мішлен»: «Ла Пергола» в Італії, «Коджі» в Японії, «Chef's Table at Brooklyn Fare» у США); підприємства, що відомі власною кулінарною продукцією (найбільша в світі фабрика шоколаду «Альпрозе» в Швейцарії, монастирські пивоварні «Андекс» та «Етталь» у Верхній Баварії та ін.); установи, що надають освітні послуги за напрямками гастрономії та кулінарії (Академія кулінарного мистецтва «La Cordon Bleu» у Франції, Вища школа італійської кухні Italian Cuisine High School); кулінарні заходи (конференції, фестивалі, свята, дегустації, майстер-класи, виставки, ярмарки, зокрема, Різдвяні ярмарки в Кельні, Дрездені, Будапешті).

Сьогодні існує велика кількість досліджень, що присвячені класифікації видів гастрономічного туризму. С.Ю. Гатауліна, В.В. Шикеринець та С.А. Макаручук виділяють два види гастрономічного туризму: сільський («зелений») та міський³. На думку Т. Трададенко, гастрономічний туризм слід класифікувати за програмним забезпеченням (кулінарні свята, фестивалі) та окремо автором виділено івентивний гастрономічний туризм⁴. С.Є. Саламатіна до основних видів гастрономічного туризму за його спеціалізацією відносить: рибний, винний, сирний, медовий, кавовий, цигарковий, фруктовий-ягідний, чайний, агро-, шоколадний та змішаний⁵. Г.Г. Вишневецька, А.П. Бусигін поділяють гастрономічний туризм за такими ключовими критеріями як специфіка місцевості (сільський та міський); мета поїздки чи бажання спробувати певну страву або напій: винний, сирний, пивний, шоколадний^{2 6}.

На думку Д.О. Стешенко, А.Ю. Парфіненко гастрономічний туризм поділяється на сільський, освітній, ресторанний та подієвий. Разом з тим кожен вид має свої підвиди. Наприклад, сільський гастрономічний туризм поділяється

² Бусигін А.П. Как организовать кулинарный туризм? // Гостиничный и ресторанный бизнес. – 2008. – № 2. – С. 74-76.

³ Корнілова В.В. Гастрономічні фестивалі в Україні як фактор розвитку гастрономічного туризму / В.В. Корнілова, Н.В. Корнілова // Агросвіт. – 2018. – № 20. – С. 21-26.

⁴ Нестерчук І. К. Специфіка і просторові особливості гастрономічного туризму: теоретичний конструкт // Часопис картографії. – 2016. – № 16. – С. 203-213.

⁵ Саламатіна С.Є. Стан та перспективи розвитку гастрономічного туризму на півдні Одещини // Наук. пр. ОНАХТ – 2014. – № 46. – С. 325-329.

⁶ Вишневецька Г. Г. Потенціал кулінарних турів у контексті спеціалізованого туризму // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – 2013. – № 31. – С. 112-118.

на дегустацію місцевої кухні або продуктів, що вироблених у конкретному регіоні⁷.

На нашу думку, гастрономічний туризм слід диференціювати за метою подорожі.

Сільський Гастрономічний туризм передбачає перебування туристів у сільській місцевості для дегустації страв місцевої кухні та продуктів, які вироблені в цьому регіоні. Він може включати збір ягід, фруктів, овочів, грибів. Вирушаючи до сільської місцевості, туристи прагнуть спробувати саме екологічно чистий продукт, без будь-яких домішок, приготований традиційними способами. Сюди входить відвідування виноградників, чайних або кавових плантацій, агрокомплексів та фермерських угідь, дегустація фруктів та ягід, які вирощуються в цій місцевості⁸.

Міський гастрономічний туризм включає в себе відвідування фабрики, цеху з вироблення певного продукту (наприклад, кондитерської фабрики, пивного заводу, сироварні), ресторану, де пропонується страва, виготовлена з цієї продукції.

Існують тури, що знайомлять не з різними стравами однієї місцевості, а з варіаціями однієї страви чи напою в різних місцевостях. Це, зокрема, винні тури, які пропонують збирання винограду, прогулянки виноградниками, дегустації або кавові тури.

Ресторанний туризм – подорож, що складається з відвідування найбільш відомих ресторанів національної кухні. Освітній гастрономічний туризм ставить за мету відвідування майстер-класів, проходження кулінарних курсів. Екологічний гастрономічний туризм за своєю суттю наближений до сільського туризму. Він також включає куштування екологічно чистих, органічних продуктів, проте спрямований на ознайомлення з їх виробництвом в екологічно чистих господарствах. Подієвий туризм передбачає відвідування певної місцевості для участі в гастрономічних ярмарках, виставках, фестивалях, святах. Комбінований туризм є поєднанням кількох зазначених вище напрямків. Він підходить для досвічених гастрономічних туристів, ознайомих з особливостями кухні та закладами харчування країни. Для початківців організований тур такого формату може видатись інформативно перенасиченим⁹.

Основою для розвитку гастрономічного туризму та приводом для гордості багатьох країн і народів є їх національна кухня. Де б не побувала людина, у її пам'яті назавжди залишаються спогади про нові страви, їх вигляд, аромат і смак. Знайомство із національною кухнею допомагає глибше пізнати країну, її національний характер, культуру та звичаї.

⁷ Стешенко Д.О. Гастрономічний туризм як чинник розвитку туристичної сфери України / Стешенко Д.О., Парфіненко А.Ю. // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети: Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2012. - №1. - С. 239-241.

⁸ Омельницька В.О. Сучасний стан ринку послуг гастрономічного туризму України // Економічні студії. – 2018. - №1. – С.121-126.

⁹ Иванов В.Д. Гастрономический туризм как популярное направление в туристической индустрии // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация., – 2018. - №3 (2). – С. 105-113.

Американська національна кухня як ресурс розвитку гастрономічного туризму. Кухня кожної країни виступає невід'ємною складовою культурної спадщини, вона є оригінальним надбанням усіх етносів, що населяють її територію. Найбільш яскраво це можна прослідкувати на прикладі країн зі змішаною культурою. США є расово- та етнічно-різноманітною країною, що історично формувалася під впливом великих імміграційних хвиль. Прибуваючи сюди, іммігранти привозили традиції своєї національної кухні – англійської, іспанської, італійської, німецької, шотландської, французької та інших кухонь. Запозичена кулінарна культура взаємодіяла з культурою аборигенів Північноамериканського континенту¹⁰. Таким чином, починаючи з XVII–XVIII століть, на базі англійської кухні з поступовим додаванням традицій індіанців та інших народів формувалася інтернаціональна американська кулінарія. У деяких місцевостях країни змішання етносів сприяло створенню унікальних кухонь.

У кінці XIX століття у США зародився новий напрям розвитку національної кухні, так званий раціоналістичний. Його сутність полягає у використанні простих продуктів та методів приготування для отримання дешевої та доступної у споживанні їжі. Головними її продуктами є пресерви, консерви, ковбасні вироби, бутерброди та готові напої (соки, віскі, коктейлі, пиво). Серед гарячих страв сюди належать лише ті, що швидко готуються, зручні для стандартизації порцій та встановлення цін (сосиски, котлети, яєчня). Саме у цей період з'явилися нині широко відомі символи американської національної кухні – гамбургер та кока-кола. У 1920 році було відкрито перший ресторан швидкого харчування «White Castle». Головними стравами у його меню стали гамбургери та картопля-фрі. У 1940-х роках популярності набрали ресторани «McDonald's», яких зараз нараховується понад 30 000 закладів у 119 країнах світу. Ресторани індустрії фастфуду – це втілення кулінарного протестантизму, вони створили підпростір швидкого харчування в глобальному кулінарному просторі^{9 11}.

Особливістю національної кухні Сполучених Штатів Америки є наявність регіональних відмінностей. Північний схід тяжіє до кулінарних традицій Великої Британії та інших західноєвропейських країн. На Середньому заході популярною є італійсько-американська кухня, наприклад, чиказька піца з високими бортами, смажені рав'юлі¹⁰. Поширеними стравами є біфштекс з яловичини, що готується на вугіллі, печена картопля, шоколадний торт. У Новій Англії через близькість океану люблять страви з риби та морепродуктів (суп клем-чаудер, крабовий суп та ін.). Традиційною є відварена солонина з овочами. Південні штати знаходяться під впливом африканської та середземноморської кулінарних традицій. Типовою для їх кухні є курятина, смажена у фритюрі, копчена свинина, хліб з кукурудзяної муки, шніцелі з яловичини, оладки, крабові супи та котлети.

¹⁰ 7 самых популярных американских блюд [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://eda.bit.ua/2013/07/7-samyh-populyarnyh-amerykanskyh-blyud/>.

¹¹ Грабар М.В. Туристична індустрія США: основні показники розвитку // Економіка і фінанси: науковий журнал. Дніпропетровськ, 2018. – №1. – С.31-38.

У Каліфорнії національну кухню характеризує різноманітність фруктів та овочів, широке використання морепродуктів. Характерним є змішання рецептів з різних країн, унікальне поєднання спецій. Страви високої каліфорнійської кухні готують у ресторанах «Spago», «Chez Panisse», «The French Laundry»¹.

Для південно-західної частини країни характерний значний вплив мексиканської кухні. Це призвело до формування «текс-мекс» – різновиду американської кухні, у якій місцеві продукти і технології приготування поєднуються з кулінарними традиціями Мексики. Використовують яловичину, кукурудзу, пшеницю та бобові. Ще однією особливістю кухні «текс-мекс» є швидкість та мобільність у приготуванні страв. Найбільш відома страва – фахітос (смажені зі спеціями м'ясо та овочі, що загорнуті в мексиканський корж на основі кукурудзяної муки – тортилья).

На території Луїзіани змішання народів сформувало оригінальну креольську кухню. Вона побудована на місцевих продуктах (бобові та морепродукти) та французьких технологіях. Популярною стравою є джамбалайя, що є аналогом іспанської паельї.

Також у Луїзіані поширена каджунська кухня, що переважає в сільських районах та характеризується доступністю інгредієнтів, простотою приготування. Її основу складають рис, морепродукти, місцеві овочі та фрукти, значна кількість спецій. Майже обов'язковими компонентами є перець, цибуля та селера. Страви часто готують на відкритому вогні. Відомими стравами є червона квасоля з рисом, курча по-каджунськи з бурбоном, кільця кальмарів у каджунському паніруванні¹². Висока кухня Луїзіани представлена у таких спеціалізованих ресторанах: «Stella» (Новий Орлеан) та «Dean Street» (Нью-Йорк).

Вплив каджунської та креольської кухонь на гастрономічні смаки американців не є великим. Зокрема, в Нью-Йорку нараховується всього близько двох десятків ресторанів каджунської кухні, а в Лос-Анджелесі та Сан-Франциско – менше десятка. Водночас ресторанів типової американської кухні в Нью-Йорку існує понад дві тисячі. Навіть в центрі каджунської кулінарної культури, Новому Орлеані нараховується 526 ресторанів американської кухні та лише 184 ресторани каджунської та креольської кухні. Але саме такі унікальні кухні найбільш привабливі для туристів¹³.

Загалом кожен штат країни має свою особливу страву, яка може зацікавити туристів: варений арахіс (Алабама); стейк з оленя (Аляска); скрепл (Делавер); лаймовий пиріг (Флорида), вишневий пиріг (Мічиган); хот-дог в чиказькому стилі (Іллінойс); сендвіч зі свинячою вирізкою (Індіана) та з рубаним м'ясом (Айова); попкорн (Канзас); смажене курча (Кентуккі); крабові пиріжки (Меріленд); чиліцинці чилі (Огайо); в'ялене м'ясо буйвола (Вайомінг); смажений сом (Міссісіпі) та ін.

Отже, національна кухня Сполучених Штатів Америки містить в собі поєднання традицій національних кухонь різних країн. Вона є відображенням

¹² Food Tourism in the U.S. Gets Better as Americans' Tastes Improve [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://skift.com/2016/06/10/food-tourism-in-the-u-s-gets-better-as-americans-tastes-improve/>.

¹³ Culinary tourists driving growth in US tourism [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://apnews.com/5d0219f179d34aefa84748cf74d2d582>.

менталітету американців та характеризується раціоналістичністю, стандартизованістю, масовістю. Ця кухня цікава та близька сучасній людині завдяки певній суперечливості, різноманітності, простоті та швидкості приготування, а, отже, може бути привабливою як для внутрішніх, так і для іноземних туристів.

Розвиток гастрономічного туризму в США. Протягом 2019 року США відвідали 82,2 млн. туристів. Це 60% відсотків від загальної кількості відвідувачів субрегіону Південна та Північна Америка. Обсяги внутрішніх туристів також вражають – 2,29 млрд. поїздок по країні та 1,089 млрд. дол. витрат. Зростають також витрати країни на організацію туризму. Так у 2019 році витрати становили 186,50 млрд. дол. (зростання на 7,34% у порівнянні з 2018 роком). Туристична сфера формує 4,47% ВВП країни¹⁴.

Великий туристичний портал «TripAdvisor» у 2019 році назвав топ світових лідерів серед популярних туристичних напрямків, обираючи їх по критерію найсмачнішої кухні. Переможців визначали туристи з усього світу. Опитування виявило найпривабливіші гастрономічні напрямки по регіонах світу.

Серед американських міст були виділені Новий Орлеан (Луїзіана), Напа (Каліфорнія), Чикаго (Іллінойс), Чарльстон (Південна Кароліна), Сан-Франциско (Каліфорнія), Нью-Йорк (Нью-Йорк), Саванна (Джорджія), Санта-Фе (Нью-Мехіко), Лас-Вегас (Невада), Ешвілл (Північна Кароліна). Це штати, де проводиться значна кількість гастрономічних заходів, є гастрономічні музеї та велика кількість автентичних ресторанів. Унікальними для цих регіонів є креольська, кадзунська кухні, кухня «текс-мекс».

Слід відмітити, що внутрішній туризм приніс 86% усіх доходів від туризму в США, а це 933 млрд. дол. Внутрішній туризм створює близько 7,7 млн. робочих місць в різних сферах економіки та вважається головною рушійною силою розвитку індустрії туризму в США.

На південно-східний регіон Сполучених Штатів Америки (штати Алабама, Флорида, Джорджія, Кентуккі, Міссісіпі, Північна Кароліна, Південна Кароліна, Тенессі, Вірджинія, Західна Вірджинія) припадає 30% від загальної кількості внутрішніх гастрономічних туристів. Південно-західний регіон (який охоплює Техас, Аризону, Оклахому та Нью-Мексико) посідає друге місце. До нього прибуває – 20 % таких туристів. На третьому місці знаходиться Далекий Захід (до якого належать Каліфорнія, Аляска та Гаваї), що приваблює 19 % учасників гастротурів¹⁵. Це традиційні регіони для сільського та екотуризму. На Гаваях та у Каліфорнії знаходиться значна кількість автентичних ресторанів, відбувається ряд цікавих гастрономічних фестивалів¹⁶.

Видавництво «Lonely Planet у 2018 році опублікувало свої результати опитування на тему «Де любителі гастрономічного туризму воліли б

¹⁴ Global Report on Food Tourism. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-09/food_tourism_ok.pdf.

¹⁵ Ковешніков В. С. Винний та гастрономічний туризм: важливий потенціал розвитку економіки / В. С. Ковешніков, В. В. Гармаш // Інвестиції: практика та досвід. - 2017. - № 4. - С. 32-37.

¹⁶ Brand USA Announces International Culinary Tourism Campaign And Partnership With The James Beard Foundation [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.prnewswire.com/news-releases/brand-usa-announces-international-culinary-tourism-campaign-and-partnership-with-the-james-beard-foundation-300077249.html>.

насолодитися національною кухнею?». Більшість респондентів проголосувало за американське місто Нью-Йорк. Цей напрямок займає перше місце за різноманітністю гастрономічних можливостей: від дешевої їжі, яку можна купити на вулиці, до дорогих ресторанів екзотичної кухні.

Згідно з даними «World Food Travel Association» у 2019 році доходи США від гастрономічного туризму склали більш 279 млрд. дол. Проте важко відокремити гастрономічного туриста від звичайного, адже 88% туристів відзначають, що гастрономія – це ключовий елемент у формуванні позитивного враження від туристичної дестинації¹⁷. З них 79% відсотків відвідують гастрономічні фестивалі, 62% – гастрономічні тури, 62% – гастрономічні та кулінарні майстер-класи, а 53% подобається відвідувати місцеві та фермерські ринки, щоб купити національні американські продукти.

Отже, певна частина туристів не ставить своєю метою саме гастрономічні тури, проте активно відвідує гастрономічні музеї, фестивалі, свята, відомі ресторани.

Типовий гастрономічний турист у США має вік від 30 до 50 років. Його дохід вище середнього, він має пару та є професіоналом у своїй сфері. Цей «портрет» повністю співпадає з характеристикою туриста, що цікавиться культурою та історією країни. За даними «American Culinary Traveler Report», 77% туристів, які їздять відпочити, можна так чи інакше назвати гастрономічними туристами¹². Саме ці споживачі все частіше обирають гастрономічний туризм, активно відвідують ресторани та гастрономічні фестивалі, готові витратити на це значні кошти.

Асоціація Туризму Америки у 2012 році провела дослідження, в якому понад 60% респондентів висловили готовність поїхати в гастрономічну подорож в найближчі 12 місяців¹⁸. Це дослідження також показало, що гастрономічний турист витрачає вдвічі більше коштів на подорож, ніж «звичайний». Такі туристи готові платити за можливість спробувати автентичні страви, приготовані з локальних продуктів місцевими кухарями.

Гастрономічний туризм в США перестав цікавити лише професіоналів цієї сфери та набуває масового характеру. Його обирають ті туристи, котрі втомилися від традиційних форм туризму та бажають додати різноманітність у свій повсякденний раціон. Попит на цей вид туризму підтверджується тим, що розробляється більше міжнародних програм для розвитку гастрономічних турів.

У США здобули поширення усі різновиди гастрономічного туризму.

Сільській гастрономічний туризм є популярним у так званих штатах сільської Америки, в яких має місце поєднання мальовничих природних ландшафтів (ліси, озера, гори) та сільськогосподарського виробництва. Це штати Середнього Заходу: Вісконсин, Індіана, Іллінойс, Мічиган, Міннесота, Канзас. Головною його особливістю є те, що туристи мають перебувати в сільській місцевості або ж малих містах без багатоповерхової забудови.

¹⁷ The Rise of Food Tourism [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.visitmarin.org/site/assets/files/3798/octa-skift-the-rise-of-culinary-tourism-2.pdf>.

¹⁸ Всесвітня асоціація гастрономічного туризму [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.worldfoodtravel.org>.

Популярними стають так звані винні дороги, де пропонується подорожувати одним або декількома з 308 винних маршрутів, що створені спільними зусиллями 5500 виробників вина. Окрім дегустації тут можна побачити процес збору винограду, виробництва вина, придбати гастрономічні сувеніри. Слід зазначити, що гастрономічні сувеніри є третьою за популярністю групою сувенірів серед американців. Вони активно купують місцеві продукти, вино, пиво або віскі.

Подібні тури цікаві не лише своєю кулінарною складовою, а також тим, що дають можливість через їжу та продукти зануритися в повсякденне життя місцевих людей, дізнатися їх звичаї та обряди.

Щодо ресторанного туризму, то на першому місці серед «ресторанних» міст, звичайно, знаходиться Нью-Йорк. Туристам пропонується відвідати ресторанний квартал на Таймс-сквер, а також Бродвей. Зазвичай такі тури включають ознайомлення з найбільш відомими ресторанами, огляд визначних історичних місць. Популярністю користуються тури по відвідуванню ресторанів, яким присвоєні зірки Мішлен. У Нью-Йорку налічується більше 70 ресторанів, що нагородженні однією, двома або навіть трьома зірками Мішлен, у Сан-Франциско таких ресторанів – близько 50, у Чикаго, Лас-Вегасі, Вашингтоні – близько 20.

Більшість гастрономічних туристів прагне скуштувати місцеву унікальну кухню. При виборі ресторану лише невелика частина головним критерієм вважає розмір середнього чеку та можливість зекономити.

В країні зростає популярність фуд-треків, які стають одним із символів сучасної гастрономічної Америки. За інформацією «Ypulse» за 2017 рік, 47% молоді активно купують їжу на фуд-треках. Внаслідок цієї тенденції в Портленді була побудована сцена фургонів з більш ніж 500 вантажівками, які змінили міський ландшафт. У місті Остін є навіть гастрономічні тури, присвячені виключно відвідуванню фуд-треків. Продаж їжі на фуд-треках приносить до бюджету США 2,7 млрд. дол.

Фуд-трек зараз це не лише стандартний фаст-фуд, скоріше це невелика крамниця з притаманними для певної місцевості стравами. Фуд-треки мають підписи, що рекламують фірмові страви або позначають приналежність до певної етнічної кухні. Вони зараз інтегруються в основні гастрономічні події як спосіб залучення туристів¹⁹.

Освітній гастрономічний туризм представлено курсами в Chef Darin's Kitchen Table Hands-On Cooking Classes, Undiscovered Charleston, River City Food Tours, New Orleans School of Cooking та Lajollacooks4u.

Екологічний напрям гастрономічного туризму бурхливо розвивається у Сполучених Штатах Америки. Як правило, туристи, що вибрали такий вид відпочинку, селяться на невеликій фермі, де власники самостійно ведуть господарство. Вони дегустують місцеву кухню та продукти, вироблені у

¹⁹ США как идеальная страна для гастрономического туризма [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://vitiana.com/ssha-kak-idealnaya-strana-dlya-gastronomicheskogo-turizma/>.

фермерських господарствах; знайомляться з виробництвом з екологічно чистих, органічних продуктів; збирають ягоди та гриби.

Позитивно впливає на розвиток екологічного гастрономічного туризму наявність на території регіону корінних народів, які підтримують традиції, та кухня яких є основою для розробки унікальних гастрономічних турів; наявність різноманітного природно-рекреаційного потенціалу; наявність багатой культурно-історичної спадщини та пропагування здорового способу життя¹⁷.

Щодо подієвого гастрономічного туризму, то він представлений участю в заходах гастрономічної тематики: виставках, ярмарках, шоу, фестивалях, святах. Щорічно у Сполучених Штатах Америки відбувається близько 100 гастрономічних фестивалів та більш ніж 3000 гастрономічних свят. Кожен штат має фестиваль продукту, який асоціюється саме з ним. Наприклад, в Алабамі в м. Люверн проводиться фестиваль арахісу, на Алясці в м. Кадяк – фестиваль крабів, в Аризоні в м. Юма – фестиваль салату тощо.

Широкий розвиток кулінарного туризму зумовив створення туристичних фірм, що спеціалізуються на міжнародному кулінарному туризмі, наприклад «Gourmet on Tour» (США). Пропонують вони також комбіновані тури¹⁰. Їх клієнти відмічають, що для них найважливіше знайомство з кухнею країни, яке знімає культурний бар'єр (81%); споживання на батьківщині продуктів, які вперше спробували в подорожі (62%); завдяки новій їжі та напоям їх поїздки запам'ятовуються більше (83%). З них 75% туристів привозять з собою продукти харчування або напої, а 93% туристів за останні 2 роки брали участь в будь-яких подіях, пов'язаних з приготуванням або дегустацією їжі¹³.

Отже, у поєднанні зі значними рекреаційними ресурсами, історичною та культурною спадщиною, гастрономічний туризм створює величезний потенціал для розвитку туристичної сфери США і має відповідно просуватися на внутрішньому і міжнародному ринках.

Просування гастрономічного туризму в США. Модель розвитку гастрономічного туризму Сполучених Штатів Америки можна охарактеризувати як ринкову, якій властиві відсутність централізованої державної адміністрації та вирішення питань на місцях. Близько 95% підприємств, що працюють в індустрії туризму країни, належать до сфери малого підприємництва. В цілому кількість таких підприємств перевищує 1 мільйон. Переважно дрібні підприємства туристичної індустрії функціонують незалежно один від одного, без будь-якого централізованого управління, за наявності лише номінально необхідного координаційного механізму. Однак, це не виключає наявності продуманої політики в цій галузі, яка здійснюється шляхом сприяння розвитку з боку різних структур¹³.

Питанням розвитку гастрономічного туризму на загальнодержавному рівні займається Консультативна рада з туризму та подорожей (USTTAB), до складу якої входять значні представники туристичної індустрії (саме за їхній рахунок проводяться масштабні туристичні рекламні кампанії)¹⁸. У тісному співробітництві з Консультативною радою з питань туризму працює Адміністрація з подорожей і туризму та Національна Рада з пропаганди подорожей і туризму, яка відповідальна за щорічне видання доповіді: «Туризм

працює на Америку». У цих доповідях чітко простежується думка, що гастрономічний туризм є важливим сектором національної економіки.

У кожному зі штатів є служба, відповідальна за розвиток гастрономічного туризму. Як правило, це Агентство з торгівлі, комерції та туризму. Аналогічна ситуація й у містах, де при місцевих органах влади є спеціальні Бюро з туризму, головною функцією яких є залучення туристів¹².

З метою привернення уваги до сфери туризму, у тому числі до гастрономічного туризму, та розгляду її проблем у Білому Домі регулярно проводяться національні конференції з розвитку туризму. Адміністрація подорожей і туризму США підтримується федеральним урядом. Організація фінансується шляхом щорічних федеральних кредитів і партнерських внесків приватного сектора. Ця організація представляє Сполучені Штати Америки в UNWTO, і на неї покладаються наступні обов'язки у сфері гастротуризму:

- стимулювання гастрономічних подорожей до США;
- скорочення перешкод у розвитку гастрономічного туризму;
- заохочення дешевих турів та послуг;
- збір туристичної інформації тощо.

Велику роль у просуванні гастрономічного туризму відіграє Асоціація туристичної індустрії Америки. Вона здійснює і координує маркетингову діяльність з просування Сполучених Штатів Америки як туристичного напрямку на внутрішньому і зовнішньому ринках²⁰.

В Сполучених Штатах Америки також була створена Всесвітня асоціація гастрономічного туризму, яка досліджує та популяризує гастрономічний туризм. Нині дана асоціація охоплює близько 50 тис. професіоналів в 139 країнах світу¹⁸. У вересні 2013 р. під її егідою відбувся «World Food Travel Summit», тематикою якого є саме тенденції гастрономічного туризму. Метою саміту стало створення форуму для діалогу, обміну знаннями, знайомство з новими тенденціями гастрономічного туризму, бізнес-знайомства, а також обговорення проблеми зацікавленості споживачів якістю продуктів та впливу навколишнього середовища на її показники¹⁷.

Одним із цікавих заходів з просування туризму в національних масштабах є щорічна акція, що спонсорується Асоціацією туристичної індустрії та Управлінням з подорожей і туризму США – «International Pow Wow – Відкрийте для себе Америку». Вона являє собою чотириденний захід, що збирає разом американських постачальників туристичних послуг, закордонних фахівців з туристичної діяльності, звичайних туристів. І американці, і іноземці відвідують цю виставку насамперед для того, щоб укласти конкретні угоди та підписати нові контракти. Це активний ринок, де основні гравці, збираються в один час в одному місці¹¹.

Гастрономічний бренд Сполучених Штатів Америки слід відносити до таких, які є вже сформованими, проте не отримали всесвітню відомість. «Brand USA» створив кулінарну ініціативу для того, щоб їжа стала однією з головних товарів країни, для підвищення кількості туристів за найпопулярнішими

²⁰ US. Travel Association [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.ustravel.org/>.

кулінарними напрямками. Вже на другий рік фокусування на національній кухні, як одній з головних туристичних особливостей країни, вона піднялася в п'ятірку причин вибору для туризму. Сьогодні мета «Brand USA» – привернути відвідувачів не лише до міст, відомих своєю кухнею, але й до менших міст та сільських районів, які також можуть запропонувати гастрономічні тури¹⁶.

Сполучені Штати Америки використовують інноваційні технології для популяризації власного бренду. Так було розроблено путівник «Ароматизація США», який наповнений рецептами та фото страв, зроблених відомими американськими шеф-кухарями, такими як Джон Беш та Сара Дженкінс. Цей кулінарний путівник є результатом спільних розробок Дипломатичного кулінарного партнерства, Міністерства США Державного бюро протоколу та Фонду Джеймса Беарда.

Також дипломатичне кулінарне партнерство допомогло створити Американський кухарський корпус – програму, яка відстоює американських кухарів за кордоном, просуває американські харчові продукти та сприяє зацікавленню в американській кулінарній культурі та історії за допомогою міжнародних програм та ініціатив.

Кампанія просування бренду «Смаки США» проводиться за допомогою партнерства з «Food Network International» та «The Travel Channel International»¹⁶.

Також діє програма «30 шеф-кухарів, 30 днів», у рамках якої відомі американські шеф-кухари демонструють кухню регіону, в якому вони живуть або працюють, розповідають чому ця кухня є частиною національного надбання. Відео виступів демонструються в 98 країнах світу.

Сполучені Штати Америки активно просувають власний бренд під час міжнародних заходів. Так, під час Всесвітньої виставки «Expo Milano 2015» («Ярмарок світу») за участі Державного департаменту США, Міністерства торгівлі, Управління публічної дипломатії було зроблено павільйон «Food Truck Nation», який демонстрував багатство національної кухні¹³.

Вагому роль в поширенні гастрономічного туризму відіграли засоби масової інформації, які демонструють подорожі та прив'язують їх до харчування. Існує цілодобовий телеканал – «Фуд Нетворк», який дуже тісно об'єднує їжу та подорожі, і навіть складно відразу визначити напрямок, якого дотримується даний телеканал: чи то гастрономічний, чи то туристичний.

Важливе значення відіграє просування через мережу Інтернет та соціальні медіа. У липні 1997 року Джим Лефф і Боб Окумура заснували «Chowhound», онлайн-дискусійний форум про їжу. Зараз існує сотні тисяч подібних сайтів на різних мовах, які присвячені їжі та гастрономічному туризму. Наприклад, «Slice» (formerly Slice NY) – перший нішевий блог, що присвячений такій страві як піца Нью-Йорка; «Eater» (formerly Eater NY) – блог, що зосередив увагу на кулінарному мистецтві кухарів Америки; «The New York Times' Diner's Journal» – блог фуд-критиків, який посилює інтерес до гастрономічного туризму; «Foodspotting» – сайт соціального обміну фотографіями їжі¹⁴.

Розвиток гастрономічного туризму відбувається шляхом взаємодії споживачів в Інтернеті та виробників продуктів, напоїв, характерних для

конкретного місця призначення. Найкраща практика успішно інтегрує створений користувачами контент у свої рекламні кампанії, в той же час розробляючи власні складні платформи контенту.

Постійна конкурентна боротьба, що ведеться між місцевими туристичними підприємствами за отримання прибутку від туристів, спонукає бачити розв'язання багатьох проблем саме в об'єднанні сил з метою більш ефективної конкуренції з іншими штатами за іноземних туристів, що розпочинають подорож Сполученими Штатами Америки. В такому випадку завдання кожної громади полягає в об'єднанні всіх зусиль для того, щоб залучити туриста приїхати саме до їхнього регіону і у ньому витратити гроші.

Вони прагнуть продемонструвати державі, які переваги може принести розвиток гастрономічного туризму саме у цьому штаті для отримання державної підтримки в організації рекламної кампанії. Так, «The Kentucky Bourbon Trail и Kentucky Bourbon Craft» силами Асоціації лідерів штату Кентуккі публікували цифри щорічного приросту відвідувачів. Це дозволило державній туристичній раді та винокурним заводам побачити можливість використання гастрономічного туризму для просування бурбону. Було розроблено гастрономічні тури з дегустацією та екскурсіями, а також гастрономічну сувенірну продукцію.

Проте останнім часом все більша кількість штатів розпочинають власні рекламні кампанії. Найбільш популярними маркетинговими інструментами просування є організація заходів; виготовлення брошур та реклами; розробка спеціалізованих веб-сайтів, мобільних додатків про гастрономічний туризм.

Менш популярні такі рекламні інструменти як друковані туристичні путівники та рекламні поїздки для журналістів та туроператорів. Значна кількість штатів використовують соціальні мережі для просування гастрономічного туризму.

Штат Луїзіана, наприклад, у своїх рекламних оголошеннях часто згадує саме креольські традиції та кухню. Кожна з цих рекламних формул складена цілком професійно. Використані в них слова дійсно покликані посилювати загальний імідж або відповідати адресним запитам цільової аудиторії. Наприклад, «Втеча до Вісконсину» адресована безпосередньо тим, хто відчуває розчарування від міського життя та хоче спробувати сільський або екологічний гастротуризм.

Іноді просування пов'язують з конкретною подією. Слоган гастрономічного туризму в Атланті – «Taste of Atlanta». Щороку під цим слоганом місто проводить великий фестиваль «Atlanta's «Must Do» Food, Wine, Beer and Cocktail Event» в історичному парку «Fourth Ward Park». На фестивалі десятки місцевих шеф-кухарів у три етапи готують фірмові, національні страви. Увесь процес демонструється публіці²¹.

Місто Нешвіл просуває гастрономічний туризм, прив'язавши його до відомої в країні музичної індустрії. Було організовано «Music City Food + Wine

²¹ Фестиваль класичної кухні [Електронний ресурс] / Режим доступу:<http://atlfoodandwinefestival.com/>.

Festival», який став відомий стравами та виступами музикантів. Сьогодні фестиваль сприяє поширенню обізнаності про місцеву кухню в інших регіонах²².

Інший приклад – це реклама гастрономічного туру в м. Колумбус, що є типовою для інших гастрономічних турів Сполучених Штатів Америки в тому, як вона підкреслює краще та унікальне в етнічній їжі. Реклама говорить: «Подорожуйте по світу, не покидаючи Колумбус – якщо ви шукаєте цікаві речі, які можна зробити в Колумбусі, цей кулінарний тур познайомить вас з деякими з кращих етнічних продуктів харчування в місті». Такий типовий кулінарний тур охоплює: дегустації в декількох закладах, досвідченого гіда з великою кількістю місцевих кулінарних знань та спеціальний транспорт.

Важливою є співпраця між туристичним сектором та місцевими суб'єктами гастрономії (виробниками, рестораторами, туристами). Проте лише 37,5% гастрономічних закладів США використовують інструменти співробітництва для розвитку та просування гастрономічного туризму.

Важливе значення має створення гастрономічного бренду міст. У 2005 році місто Провіденс посіло 7 місце у Новій Англії за критерієм якості ресторанів. Щоб покращити своє становище Бюро з туризму міста Провіденс вирішило розробити гастрономічний бренд, побудований навколо великої кількості морепродуктів, свіжих продуктів, із залученням молодих талановитих кухарів, що приїжджають до регіону, та кулінарної програми університету «Johnson & Wales». Після розробки бренду було проведено ресторанний тиждень, який об'єднав майже 100 місць-учасників. Головна тема для обговорення на ресторанному тижні була «кухар як особистість». Після чого почалося активне використання рекламних засобів. Кампанії також проходили в Інтернет-ресурсах з аудиторією «гурманів», включаючи «Boston Globe», «Eater» и «Saveur». Місто щороку розширює свою гастрономічну медіа-кампанію. Воно запустило новий інформативний веб-сайт. Як результат, зараз місто Провіденс потрапило до списку «Travel + Leisure» у США¹⁶.

Гастрономічний туризм має за мету ознайомити туристів з культурою та менталітетом народу, що проживає в місці призначення, через пізнання кулінарних традицій, а також надати їм можливість якісно відпочити та отримати яскраві емоційні враження завдяки участі у гастрономічних заходах. Сполучені Штати Америки – країна зі змішаною культурою, однією із граней якої є колоритна традиційна національна кухня, що має свої регіональні відмінності. З іншого боку, сучасна кухня США є відображенням американського менталітету і характеризується раціоналістичністю, стандартизованістю, масовістю. У США національна кухня розглядається як важливий ресурс туристичної діяльності. Нині на її базі активно розвиваються усі різновиди цього виду туризму. Країна досягла значних успіхів у просуванні гастрономічного туризму на національному і міжнародному рівнях. Її досвід напрацьований у цьому напрямку може бути корисним для подальшого розвитку вітчизняного гастрономічного туризму, потенціал якого використовується не в повній мірі.

²² Лучшие гастрономические фестивали ждут туристов этим летом [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/travel/tourism/06528-luchshie-gastronomicheskie-festivali-zhdut-turistov-etim-letom.htm>

4.5. ДОСЛІДЖЕННЯ ЛАНДШАФТНОГО ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ, ЯК СУСПІЛЬНОГО ГЕОГРАФІЧНОГО АСПЕКТУ ТУРИЗМУ *

Останнім часом тема ландшафтного планування в суспільно-географічних дослідженнях почала набирати значної актуальності. Ландшафтне планування як одна з форм соціокультурної адаптації людини в навколишньому середовищі є складовою частиною територіального планування господарської діяльності. Воно набуває науково-прикладної актуальності через усвідомлення громадськістю багатоаспектності та складності рішення екологічних проблем, що швидко загострюються, та їх впливів на соціально-економічний добробут людей. Головними позиціями у дослідженнях є наступні: або ландшафт пов'язується з виглядом місцевості (синоніми – view, scenery; Old English *landscape* tract of land, тощо), або це фізична поверхня з її структурою, або структура земної поверхні як шару. Відзначаємо, що між науковцями ведеться дискусія по даним питанням й дотепер. Становлення теорії ландшафтного планування є конструктивним для розвитку суміжних розділів фізичної і соціально-економічної географії, архітектури, біогеографії, класичної екології та неоекології. Одним з основних питань, що стоїть перед ландшафтним плануванням, так і перед географією в цілому, є визначення ролі і місця ландшафтного планування в організації життєвого простору суспільства¹.

Це вимагає попереднього вирішення таких проблем:

- 1) яким чином здійснити об'єднання каркасу економічної активності з екологічним (ландшафтним) каркасом;
- 2) наскільки нині чинний правовий механізм функціонального територіального зонування здатний створити умови для такого гармонійного об'єднання;
- 3) чи володіє географічна наука методологією, що зможе забезпечити теоретичне обґрунтування і практичну реалізацію програм ландшафтного планування території.

Україна має значний природно-рекреаційний потенціал, це, насамперед, сукупність фізико-географічних умов та об'єктів території: геолого-геоморфологічних, кліматичних, гідрологічних, земельних, мінерально-сировинних, ландшафтних. Україна займає вигідне для життя населення та господарської діяльності фізико-географічне положення та характеризується різноманітним природно-ресурсним потенціалом, її територія знаходиться в західній частині Східноєвропейської рівнини, в зонах мішаних і широколистяних лісів, лісостепу і степу. Україна розташована приблизно на широті Франції, північної частини Сполучених Штатів Америки і південних районів Канади, має аналогічні з ними природні умови і характеризується великими природними запасами, вдалим поєднанням і територіально компактним заляганням покладів багатьох цінних природних ресурсів². В Україні значну частину природного потенціалу складають: рекреаційні ландшафти (лісові, приморські, гірські),

* Автори Машіка Г.В., Лужанська Т.Ю., Маслиган О.О., П'ятка Н.С.

¹ Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології / М.Д. Гродзинський. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.

² Ковалёв А.П. Ландшафт сам по себе и для человека. – Харьков: Бурун-книга, 2009. – 927 с.

оздоровчі ресурси (мінеральні води та лікувальні грязі), природно-заповідні об'єкти (національні природні та регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва тощо), території історико-культурного призначення (пам'ятки архітектури та містобудування, історико-архітектурні заповідники та інші). Природні ландшафти України характеризуються високим рівнем естетичної цінності, що задовольняють потреби туристів. Передбачено збільшення лісистості країни, як важливого показника рекреаційно-туристичної експлуатації лісів до 16,1%, для чого планується збільшити площу лісів щонайменше на 2-2,5 млн. га³.

У класи ландшафтів об'єднуються природні комплекси з однаковими географічними ознаками. В межах України розрізняють два класи ландшафтів: рівнинні і гірські. Клас рівнинних охоплює понад 94% території України і об'єднує типи і підтипи ландшафтів. Залежно від співвідношення тепла і вологи, яким зумовлюються зональний розподіл типів ґрунтового і рослинного покриву, хід фізико-географічних процесів, особливості гідрологічного режиму, клас рівнинних східноєвропейських ландшафтів поділяється на такі типи: мішано-лісові, широколисто-лісові, лісостепові, степові, які, в свою чергу, поділяються на підтипи: північностепові, середньостепові, південностепові, сухостепові.

Мішано-лісові ландшафти поширені в північній частині України. Вони сформувалися в умовах помірно теплого і вологого клімату на водно-льодовикових, льодовикових і давніх річкових суглинкових і піщаних відкладах, де переважають дерново-підзолисті ґрунти під сосново-дубовими лісами. Серед мішано-лісових ландшафтів трапляються льодовикові, річково-долинні, лучні і болотні ландшафти. Землеробський вплив на мішано-лісові ландшафти найбільше проявляється в процесі хімічних (вапнування кислих ґрунтів) та осушувальних меліорацій¹.

Широколисто-лісові ландшафти сформувалися в умовах помірного теплого клімату з близьким до оптимального співвідношенням тепла і вологи. Для них характерним є помітно виражений період активної вегетації (6-7 місяців), протягом якого відбувається накопичення органічних речовин у ґрунті і рослинному покриві. Широколисто-лісові ландшафти поширені переважно на височинах у західній та північній частинах лісостепової зони, в Передкарпатті, на схилах хребтів Українських Карпат і Кримських гір. Широколисто-лісові ландшафти західної частини України характеризуються помірно теплим літом з вегетаційним періодом 200 днів і сумою температур 2700°, річною сумою опадів 600 – 620 мм. Серед широколисто-лісових ландшафтів переважають височинні глибоко розчленовані лесові рівнини з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами під грабовими дібровами, а на високих вододілах – буковими лісами. На правобережжі і лівобережжі Дніпра в межах лісостепової зони широколисто-лісові ландшафти розвинулись на височинах та їх схилах і високих правобережжях приток Дніпра.

³ Ковалёв А.П. Ландшафт: возвращение к проблеме интерпретации. «Fundamental problems of Geography». Блог Александра Ковалёва, 2012а. Интернет ресурс: <http://www.geography.pp.ua/2012/02/blog-post.html>

Лісостепові ландшафти займають більше третини території України. Первинні широколисті ліси і лучні різнотравно-злакові степи змінені сільськогосподарськими угіддями на 80-90%. їх відмінна риса – значна поширеність ерозійних форм (яружно-балкові, долинно-річкові).

Степові ландшафти розвинулись в умовах жаркого клімату і недостатньої кількості опадів. Під степовою рослинністю на суглинкових лесових породах розвинулись звичайні і південні чорноземи, – тепер на 90% розорані.

Сухостепові ландшафти поширені на півдні Причорноморської низовини, у Присивашші; там під типчачово-ковилловими і полиново-злаковими степами утворились темно-каштанові солонцюваті ґрунти, розвинулись солончаки, солонці.

Прояв зональних ландшафтоутворюючих процесів, істотні зміни елементів теплового і водного балансів, балансів органічних і мінеральних речовин залежать від континентально-океанічного перенесення тепла і вологи, від особливості будови поверхні. Цим обумовлюються внутрішньозональні відмінності рівнинних ландшафтів та ярусна відмінність гірських ландшафтів, що враховуються у фізико-географічному районуванні.

Згідно з оцінкою **ландшафтних ресурсів** (НДШ містобудування), потенційний фонд природоохоронних, оздоровчих та рекреаційних територій становить 12,1 млн. га, тобто 20 % площі території України, що відповідає міжнародним показникам раціонального збереження природно-рекреаційних ресурсів. Одноразова місткість ландшафтів України, враховуючи допустимі природоохоронні норми, становить понад 40 млн. чоловік. Нині загальна частка земель що включені до складу ПЗФ України становить 4,95% від площі країни. Це становить майже 30 тис. км² – площа окремої адміністративної області, або невеликої держави. Станом на серпень 2018 року ПЗФ України нараховував 7346 територій та об'єктів, з них 19 національних природних парків та 49 регіональних ландшафтних парків – установ ПЗФ. Проте рекреаційно-туристичний потенціал цих об'єктів використовується дуже неефективно. Та незначна кількість інформації про НПП та РЛП, що є в мережі Інтернет, ні в якій мірі не задовольняє попит серед населення. Одним із варіантів вирішення проблеми дефіциту інформації може стати інтерактивна кадастрова система.

Ландшафтне планування – це, *по-перше*, сукупність методичних інструментів та процедур, що використовуються для побудови такої просторової організації діяльності суспільства в конкретному ландшафті, яка забезпечувала б сталий розвиток і збереження основних функцій цього ландшафту як системи підтримання життя. По-друге, ландшафтне планування – це комунікативний процес, в який залучаються всі суб'єкти господарської і природоохоронної діяльності на території планування, місцеве населення та громадські організації, і котрий забезпечує виявлення інтересів природокористувачів, проблем природокористування, вирішення конфліктів і розробку узгодженого плану дій і заходів⁴. З **ландшафтознавчої точки зору** сутність територіального планування

⁴ Дударець В.М. Ландшафтна архітектура і морфологія / Культура України. Випуск 30. 2010. – С.27-32.

полягає в адаптації господарської підсистеми ландшафту з його природними структурами та процесами. Ця адаптація можлива, якщо у територіальне планування здійснюється на таких головних ландшафтознавчих засадах:

1) господарська підсистема, що проектується, повинна бути сумісною з природною;

2) територіальне планування не можна проводити без врахування сучасного стану ландшафтів;

3) господарські об'єкти повинні оптимально вписуватися в територіальні структури ландшафту (генетико-морфологічну, позиційно-динамічну та інші);

4) територія повинна відрізнятися високим ландшафтним різноманіттям;

5) територіальне планування має враховувати прогноз можливих прямих і опосередкованих наслідків змін ландшафтів, особливо можливості розвитку деструктивних процесів (обвальних, карстових, ерозійних тощо);

6) у структурі ландшафтів, що проектуються, обов'язково повинні бути елементи екологічної інфраструктури (екомережі).

Потреба провадження принципів і підходів сучасного ландшафтного планування в практику вітчизняного територіального планування полягає у тісному взаємозв'язку ландшафтного планування з концепцією сталого (стійкого) розвитку, якої намагається дотримуватися і Україна. Згідно проекту Закону України «Про ландшафти» саме ландшафтне планування покликане «забезпечити стійке природокористування». Крім того, для процедури територіального планування в Україні характерні домінування містобудівного підходу, жорстка орієнтація на генеральні схеми розселення і підпорядкована роль природоохоронних вимог. Цей дисбаланс допоможе виправити саме впровадження принципів ландшафтного планування.

Ландшафтне планування – це варіант планування, пов'язаний з GeoPlanning, що базується на холізмі. Ландшафтне планування – це різновид географічного планування, метою якого є гармонійна організація середовища, що відображається у вигляді гармонійного ландшафту як організації малюнку денної поверхні. Географічне планування – це планування зміни геосередовища з врахуванням інтересів всіх учасників спільного руху – природних, антропізованих і антропосоціальних тощо. Природа діє у режимі «Open-ended», тобто рух має багато варіантів і не зупиняється на досягнутому, фронт змін є відкритим⁵. Ландшафтне планування має використовуватись у сполученні з GeoPlanning – більш розгорнутою формою планування, що базується на виділенні геохолонів і характеру їх взаємодії. Спочатку необхідно виявити ту холонічну структуру, яка є у межах зони планування. Далі необхідно спробувати виявити, як ця холонічна структура функціонує. Якщо йдеться про заселені території, то слід врахувати моменти, що стосуються людських спільнот, їх культурних традицій. Варто відзначити й те, що людина пов'язана з природним середовищем, без контакту з яким геокультура взагалі не формується, що є характерним для жителів великих міст, територій з широким розповсюдженням порушених земель і т.д. Ландшафтне планування ґрунтується на ретельному

⁵ Белочкина Ю.В. Ландшафтный дизайн. Х.: ФОЛИО, 2006. – 317 с..

врахуванні ландшафтних особливостей територій і характеру природокористування у них. Це складний комплекс завдань, які необхідно вирішити, обґрунтувати таку організацію території за якої господарські угіддя промислові підприємства, шляхи сполучень, природоохоронні об'єкти тощо були оптимально вписані у ландшафт, не порушували його стійкості, різноманіття й сприяли ефективному використанню та збереженню його цінностей, у тому числі естетичних. Досягнення цих цілей вимагає проведення комплексу ландшафтознавчих досліджень території і їх ретельного планування, тому структура ландшафтного планування є складною, а його проведення – багатоетапним.

Ландшафтне планування здійснюється для різних за призначенням та розмірами територій. Розмір території та її адміністративне підпорядкування істотно визначають перелік завдань ландшафтного планування, методи їх вирішення та сфери практичного застосування результатів. У зв'язку з цим розрізняють різні територіальні рівні ландшафтного планування: державний (макрорівень), регіональний, дрібнорегіональний, локальний, мікротериторіальний.

Інвентаризаційний. Збір наявної інформації про стан довкілля і соціально-економічні умови території. Виявлення основних конфліктів та проблем у сфері природокористування та соціально-економічних відносинах. Визначення компонентів довкілля для аналізу та пріоритетних природних галузевих функцій розвитку.

Оціночний. Розробка критеріїв шкали оцінки чутливості і значення окремих природних компонентів. Зонування території за значенням і чутливістю окремих природних компонентів для реалізації цілей галузевої функції.

Розробка галузевих цілей територіального розвитку. Розробка концепції інтегрування оціночних категорій в територіальні галузеві цілі розвитку. Зонування території за галузевими цілями.

Інтегрована концепція цілей територіального розвитку. Розробка концепції інтегрування галузевих цілей територіального розвитку. Зонування території за інтегрованими цілями.

Концепція основних напрямів дій і пріоритетних заходів. Інтегрування конфліктів землекористування з цільовою концепцією. Визначення заходів за галузями господарства. Визначення типів заходів та їх зонування.

На найвищому рівні територіального планування – державному, розробляються і обґрунтовуються концепції, генеральні схеми і плани розвитку господарської діяльності на території країни, крупних регіонів, економічних районів, у тому числі галузеві схеми промислового розвитку, схеми розселення і охорони навколишнього природного середовища. В залежності від розміру держави операційними одиницям планування, тобто –*територіальними ландшафтними одиницями*, які аналізуються й за якими обґрунтовуються планувальні рішення, можуть бути ландшафтні зони, провінції, райони. Зручними такими одиницями можуть також бути басейни річок, які аналізуються як цілісні у ландшафтному відношенні територіальні одиниці. Басейновий підхід у плануванні ландшафту здобуває зараз дедалі більшої популярності.

Дрібно регіональний територіальний рівень є основою для розробки ландшафтного рамкового плану, який розробляється в складі територіальних комплексних схем містобудівного планування, проектів районних планувань невеликих районів і окремих поселень, промислових зон, земельних угідь. Такі плану розробляються у масштабах від 1 : 200000 до 1 : 50 000. Основними операційними одиницями ландшафтного планування є ландшафти, місцевості і урочища, а за таксономією геохор – мезо-і мікрогеохори. На локальному(місцевому) територіальному рівні проводяться ландшафтно-архітектурні розробки і обґрунтування проектів планування населених місць, промислових зон і природоохоронних територій, детального планування забудови центрів, житлових і промислових районів міст, розробляються плани і проекти землеустрою. Роботи ведуться в масштабах 1:25 000 – 1: 2 000. На цьому рівні операційними одиницями є місцевості, урочища і підурочища, або мікро-та мезогеохори. Головний інструмент ландшафтного планування – ландшафтний план.

Мікро територіальний рівень (рівень ландшафтно-архітектури і дизайну) передбачає обґрунтування і розробку проектів забудови і оформлення центрів поселень, мікрорайонів і промислових майданчиків, міських і приміських паркових комплексів, окремих будівель, скверів, садово-дачних і коттеджних ансамблів. Ландшафтно-архітектурні розробки, розміщення і ландшафтний дизайн мікро-і внутрішньодворових нанотериторій і проектів (малих архітектурних форм і фітооб'єктів) здійснюється в масштабах 1: 2000 і крупніше. Його операційними одиницями є підурочища, а в окремих випадках – фації, або мікрогеохори та геотопи. Головний інструмент ландшафтного планування цього рівня, що інтегрується до генерального плану населеного пункту, – план озеленення («зелений» план).

Результати кожного вищого рівня територіальних розробок повинні бути рамковим документом робіт на нижніх територіальних рівнях планування і проектування господарської діяльності. Крім рангу та розмірів території зміст і завдання ландшафтного планування залежать й від господарської спеціалізації території, її сучасного екологічного стану, наявності та ступеня збереженості культурних цінностей, її рекреаційного, природоохоронного та інших потенціалів. Обґрунтовуються спеціальні територіальні програми розвитку (наприклад, розвитку екологічної інфраструктури, рекреаційних зон і осередків, протиерозійних заходів і контурно-меліоративного землеустрою тощо). Із цією специфікою програм і проектів територіального розвитку пов'язані й відповідні напрями ландшафтного планування. Основними з них є такі:

- 1) оптимізація територіальної структури ландшафтів задля покращення умов проживання людини;
- 2) еколого-економічна оптимізація розміщення господарської діяльності у ландшафті;
- 3) розміщення і раціональна організація територій населених пунктів (селитебних ландшафтів);
- 4) підвищення стійкості ландшафтів до антропогенних навантажень дій;
- 5) підвищення естетичної привабливості ландшафтів;

б) охорона навколишнього природного середовища шляхом обґрунтування мереж природоохоронних об'єктів (заповідників, заказників, екомереж, водоохоронних смуг та ін.);

7) відновлення деградованих земель і збільшення ландшафтного різноманіття.

Ландшафтне планування території є одним з екологічно орієнтованих засобів управління природокористуванням і важливим інструментом охорони довкілля, який забезпечує реалізацію основоположних напрямів політики сталого розвитку. Це важлива складова територіального планування і управління розвитком господарської діяльності регіонів, виступає інструментом впровадження екологічної політики на місцях. На основі результатів ландшафтно-планувальних робіт приймається комплекс рішень стосовно оптимізації довкілля, а його результати знаходять відображення в районних плануваннях, планах розвитку держави та окремих галузей господарства. Зважаючи на досить невизначену позицію формування та впровадження ландшафтно-політики в Україні, а також на недостатню опрацьованість українськими науковцями теми ландшафтного планування і його практичного використання, необхідно, насамперед, окреслити пріоритетні напрями та можливості його впровадження. Україна лише починає впроваджувати підходи і принципи ландшафтного планування в різні сфери господарської діяльності і в управлінські рішення. З огляду на це, вкрай важливими є ознайомлення із європейським досвідом ландшафтно-планувальних робіт, запозичення теоретико-методичних засад ландшафтного планування територій і адаптування їх до сучасних реалій вітчизняної науки і практики.

Ландшафтне планування як засіб екологічної організації території може реалізуватися на різних ієрархічних рівнях. Результати верхнього рівня обумовлені ефективністю ландшафтного планування на нижніх рівнях. Необхідно визначити, і яким найефективнішим способом підключити процедуру ландшафтного планування до реалізації членами суспільства завдань щодо створення сприятливого місця існування.

Слід відзначити, що процедура ландшафтного планування у більшості європейських країн вже набула правової чинності, необхідно в Україні досягти того, щоб міжнародний рівень ландшафтного планування перейшов зі стану наукових декларацій в ситуацію взаємних правових зобов'язань і договірної відповідальності. До того ж, ландшафтне планування все частіше виконує завдання забезпечення членів суспільства екологічною інформацією та залучення їх до врегулювання стосунків у системі «людина – суспільство – природа – ландшафт». Така інформаційна функція ландшафтного планування є необхідною в Україні, де не існує усталеної традиції здійснення цієї процедури для будь-якої території і де є лише фрагментарні залучення ландшафтного дизайну на деяких територіях.

Використовуючи новітні технології обробки даних та передачі інформації, ландшафтне планування може розвиватися на інформаційній і комунікаційній платформі, on-line інформує населення, забезпечує простоту взаємних консультацій та можливість участі населення в обговоренні проєктів

ландшафтного планування через Інтернет. Можливість залучення населення є досить прогресивною і необхідною умовою ландшафтного планування, зумовленою новим розумінням екологічної політики, яка характеризується більшою близькістю до громадян і прозорістю діяльності. Ландшафтне планування, таким чином, підтримує виконання «Порядку денного на ХХІ ст.», а також умов Охрузької конвенції і відповідних директив України стосовно доступу громадськості до екологічної інформації.

Збереження здатності ландшафту протистояти антропогенному навантаженню є найвищою метою ландшафтного планування. Ландшафтне планування зосереджує свою увагу на виявленні й оцінці властивостей і функцій ландшафту, які дозволяють забезпечити стале збереження природних характеристик ґрунтів, повітря, вод, зоо- і фітоценозу території разом зі збереженням естетичної якості ландшафту. Екологічне впорядкування територій вимагає від процедури ландшафтного планування різних зусиль по відношенню до різних природних компонентів. Стосовно атмосферного повітря і клімату необхідно забезпечити захист ландшафту від емісій поллютантів, шумового навантаження та покращити мікроклімат шляхом збереження існуючих і створення нових зелених зон. Відносно ґрунтів слід основну увагу звернути на збереження і відновлення регуляторної та продукційної функції, щоб забезпечити необхідними умовами існування фіто- і зооценозів. Досягти цього можна шляхом послаблення ерозійних процесів, запобігання виснаження і забруднення ґрунтів. Окремих досліджень заслуговує захист процесів формування водозабезпечення ландшафту, збереження якості і самоочисної здатності вод і регулювання поверхневого стоку. Необхідним також є виявлення специфічної біологічної структури ландшафту, захисту місць природної локалізації рослин і тварин. Створюються біотопи, які є екологічним каркасом ландшафтів для збереження їх біологічної структури не лише на локальному, але й на регіональному рівні.

Екологічний каркас визнаний сьогодні базовою конструкцією ландшафтного планування, особливо на макрорегіональному (адміністративна область) і мезорегіональному (місто, міський чи сільський район) рівні. Необхідно дослідити такі аспекти:

- 1) визначення природного ландшафтного каркасу території;
- 2) визначення соціального каркасу місцевості;
- 3) об'єднання у межах єдиної методики географічних, соціальних і біогеографічних принципів конструювання ландшафтно-екологічного комплексу;
- 4) розробка методики урболандшафтної диференціації та ідентифікації території в рамках проблематики ландшафтного планування;
- 5) оцінка ефективності використання сучасної правової бази для конструювання основних блоків ландшафтно-екологічних комплексів.

Антропогенно-ландшафтна структура є одним з параметрів структурно-функціональної організації ландшафтно-господарських систем. Дану структуру досліджуваного регіону на певні часові зрізи може бути розкрито шляхом визначення локалізації, структури та динаміки ландшафтно-господарських

систем. Тому конкретні методи і системи методів історико-ландшафтних досліджень спрямовані головним чином на картографічні реконструкції природно-антропогенної структури ландшафтно-господарських систем досліджуваної території на певні історико-ландшафтні зрізи, визначення антропогенної перетвореності ландшафтів, історико-ландшафтне районування.

Для визначення природно-ландшафтної структури регіону в період давнього природокористування використовуються основи сучасних типологічних ландшафтних карт, дані палеогеографії та палеоландшафтознавства, історичні матеріали (описові та картографічні) та топоніміка. Крім того, проводяться польові дослідження на ключових ділянках. Обстежуються ґрунти, поховані під фортифікаційними спорудами городищ, курганними насипами, делювіальними і алювіальними відкладами. Здійснюється відбір зразків для палінологічного аналізу, перевіряються та дешифруються сліди давнього природокористування за матеріалами аерофотозйомки³.

Методика антропогенно-ландшафтних реконструкцій суттєво відрізняється для зрізів різної інформативної забезпеченості. Для документованого періоду використовуються давні картографічні матеріали, з яких на ландшафтну основу переносяться межі ділянок природної рослинності, сільськогосподарських угідь, населених пунктів та інших типів господарського використання ландшафтів. Такий підхід застосовується переважно для великомасштабного картографування на ключових ділянках. При середньо- і дрібномасштабному картографуванні великих регіонів у ландшафтних контурах подаються дані про типи й площі антропогенних ландшафтів або загальна оцінка антропогенної перетвореності ландшафтів. Цей процес пов'язаний з картометричними роботами на давніх картах або з ландшафтною інтерпретацією статистичних, кадастрових та інших матеріалів.

Формування і розвиток природно-територіальних комплексів ускладнюються тим, що кожний компонент природи має свої закономірності розвитку. Основні риси рельєфу тісно пов'язані з геологічною структурою, клімат формується під впливом сонячного тепла, руху атмосфери та властивостей підстилаючої поверхні. Гідрологічний режим визначається як кліматичними умовами, так і характером рельєфу. Ґрунтовий і рослинний покриви, які тісно між собою пов'язані, залежать від клімату, рельєфу і материнських порід. Відзначаємо, що одні компоненти (клімат, ґрунти, рослинність) змінюються в зональному напрямі, а другі (рельєф, материнські породи) не підлягають зональним закономірностям. Крім того, велику роль у формуванні природних компонентів відіграють палеогеографічні умови.

При ландшафтному плануванні значна увага приділяється оцінці пам'яток садово-паркового мистецтва. *Пам'ятка садово-паркового мистецтва* – це історико-культурна пам'ятка, що органічно включає у свій склад рослини, особливості ландшафту (пагорби, долини струмків чи річок, каміння, скелі, дальні пейзажні перспективи, іноді заболочені ділянки), архітектурні споруди, скульптури, квітники. Парки сприяють не лише естетичному, а й етичному, екологічному вихованню громадян, викликають почуття гордості за рідний край,

дають змогу відчутти себе єдиним цілим із ним, виконують освітню функцію, спонукають внести свій внесок у збереження та охорону природи.

Національний дендрологічний парк Софіївка – парк, науково-дослідний інститут Національної академії наук України, розташований в північній частині міста Умань Черкаської області України, на берегах річки Кам'янки. У наші дні це популярне місце відпочинку. Щорічно його відвідують близько 500 тисяч людей. Софіївка – один із семи переможців конкурсу «7 чудес України».

Парк Софіївка – шедевр садово-паркового мистецтва, дендрологічний парк у Черкаській області України. Парк по праву вважають місцевим «чудом світу», гості бувають просто вражені побаченням, там є і Женевське озеро, і Єлисейські поля, і «частинка» Китаю, і інші дивовижні куточки нашої планети. І це такі результати колосальних зусиль творців унікального парку. Парк вражає своєю красою, а саме гармонійним поєднанням води, каменю і пишної зелені. Не дарма його включили в номінацію на 7 чудес України. Буквально всюди водоспади, фонтани з золотими рибками, річечки з красивими містками через них, озера з лебедями, і все це оповите таємницею, старовинними легендами і романтикою. Один з найвідоміших в Україні парків був заснований в 1796 р. власником міста Умані, польським магнатом Станіславом Потоцьким, названий на честь його дружини Софії і подарований їй же на іменини. Був створений в майже безлісій місцевості, розділений річкою Кам'янкою, силами кріпаків. На сьогоднішній день це місце щороку відвідує близько 500 тис. людей. Його площа становить 179 га, і він є пам'яткою ландшафтного типу світового садово-паркового мистецтва кінця XVIII – першої половини XIX ст. Тут росте понад 3300 різновидів місцевих і екзотичних рослин, серед яких болотний кипарис, сосна Веймутова, тюльпанове дерево, платан, гінкго, ялини та інші. А також є безліч старовинних альтанок, містків, фонтанів, павільйонів і тематичних затишних куточків⁶.

Дендропарк Олександрія, Біла Церква. Дендропарк Олександрія був заснований в 1793 р. гетьманом Браніцьким і також названий на честь дружини – Олександри. Територія парку становить близько 200 га, і в той час він вважався одним з кращих в Європі, завдяки своїм 25 водоймам і 2500 видів рослин, привезених з Південної Америки, Китаю і Японії, серед яких червоний дуб, тюльпанове дерево, магнолія Кобус, рододендрон японський та інші. В основі ландшафтно-композиції лежить Велика галявина, від якої розходить мережа алей з парковою архітектурою і скульптурою. Є колонада з цікавою акустикою – сказане пошепки слово чути на протилежному її боці. А в спеціальному саду, де вирощуються екзотичні плодові та ягідні культури, проводяться екскурсії, дегустації і продаються саджанці.

Кременецький ботанічний сад було створено ще в далеких 1806 – 1809 р. при Волинській гімназії (пізніше – Кременецькому ліцеї). Цей сад мав слугувати навчальною та науковою базою для студентів з метою збереження, вивчення та розмноження у спеціально створених умовах рідкісних і типових видів місцевої і світової флори. Поряд з ботанічним садом Львівського Університету він є одним із найдавніших в Західній Україні. Ботанічний сад у Кременці (парк Єзуїтського

⁶ Дендрологический парк Софиевка / Косенко И.С. и др. К.: Наук. думка, 1990. – 160 с.

колегіуму), розміщений у Тернопільській області є одним з найдавніших ботанічних садів України, славиться своєю унікальною рослинністю і належить до пам'яток садово-паркового мистецтва державного значення. Парк знаходиться на узвишші, у кінці вулиці Словацького, яка починається лівіше від комплексу колегіуму. Дорогою сюди можна оглянути будинок-музей Ю.Словацького, а трохи звернувши у бічну вуличку – також колишній палац графині Дзембровської. Знаний майстер садово-паркового мистецтва Діонісій Мак-Клер (ірландець, 1762-1853 рр.) та Віллібальд Бессер (австрієць, 1786-1842 рр.) – доктор медицини і ботаніки, заснували на початку ХІХ ст. у місті Кременець ботанічний сад, якому належить пріоритет перших наукових досліджень рослин, широкої інтродукційної роботи, наслідком якої стало впровадження на теренах України близько 100 нових видів рослин.

Тоді сад складався з парку відпочинку, розарію, парників, трьох оранжерей та аптекарського городу, його площа становила 4,5 га. З метою його створення використовувалися саджанці з парків України, Швеції, Англії та Росії. Згодом, у 1809 р. на посаді директора саду став працювати австрієць Віллібальд Бессер, який за фахом був доктором медицини і ботаніки. На той час площа саду розширилася до 20 га. Ботанічний сад перетворився на один з найкращих і зажив слави далеко за межами наших земель. Новий етап його розвитку розпочався у 1990 р. згідно з Постановою Ради Міністрів України. У 2001 р. установу перевели у підпорядкування Міністерству екології та природних ресурсів України. Нині тут функціонує 5 наукових відділів: квітничково-декоративних рослин, дендрології, акліматизації плодово-ягідних культур, лікарських рослин і нових культур, а також – фітосозології. У наш час ця видатна пам'ятка садово-паркового мистецтва розкинулася на площі 200 га. Її територія відтворює типовий ландшафт Кременецьких гір, оскільки представлена гористою місцевістю, що знаходиться у межах Волино-Подільської височини. Тут можна оглянути захоплюючі пейзажі, неповторні і мальовничі краєвиди природи, які не залишать нікого байдужим. На сьогодні ботанічний сад приймає активну участь у природоохоронній діяльності області та функціонує як науково-дослідна і навчально-освітня установа, а також налагоджує міжнародну співпрацю. Можна відвідати колекції та експозиції саду: дендрофлори; квітничково-декоративних рослин; плодово-ягідних культур; природної флори; лікарських рослин, нових овочевих, кормових та пряносмакових культур⁷.

Райвський ландшафтний парк розташований у с. Рай під Бережанами, що у Тернопільській області. Цей славетний заміський мисливський палац Потоцьких у селі Рай вважався одним з найбільш розкішних у Центральній Європі. Був закладений старовинний ландшафтний парк, у якому на початку ХІХ ст. нараховувалося понад 360 видів кущів, ліан і дерев. Саме в цей час власницею маєтку стала Ізабелла Любомирська. Одна з її доньок стала дружиною графа Олександра Потоцького, тому з 1816 р. палац разом з парком і землями перейшов у власність родини Потоцьких, відбулася реконструкція

⁷ Клименко Ю.О., Кузнецов С.І., Черняк В.М. Старовинні парки України загальнодержавного значення: Довідник. Тернопіль : Мандрівець, 1996. Ч.1 : Полісся та лісостеп. – 105с.

парку. Магнат Олександр Потоцький наказав реконструювати парк за зразком Уманської «Софіївки». Наступна реконструкція Раївського парку відбулася наприкінці XIX ст., у його північній частині вирубали старі дерева, на цьому місці посадили нові. Крім того, до 1888 р. в одній з частин парку розміщувалася ділянка у вигляді стрижених так званих французьких садів, однак згодом вони занепали через відсутність догляду. У 1892 р. відомий європейський паркобудівник В. Кронненберг здійснив ще одну реконструкцію: у парку встановили античні скульптури, спорудили острів, водоспад і два ставки, у яких плавали лебеді. Так само тут заклали зимовий сад, де вирощували лимони, апельсини і камелії. Лише у 1966 р. парк увійшов під юридичний захист держави як пам'ятка природно-заповідного фонду, а з 1996 р. вважається пам'яткою садово-паркового мистецтва державного значення. На сьогоднішній день у парку міститься 56 видів дерев і кущів, б'ють три джерела, що дають живлення чотирьом ставкам. На його території розміщені вікові дерева, які зростають поодинокі і у групових посадках, серед яких особливо відзначаються – дуб звичайний, п'ять видів кленів, ясен звичайний, кедр сибірський, модрина європейська, різноманітні види тополі, горіхів і дуба лісового. До унікальних дерев відносяться – 850-річний дуб Богдана Хмельницького, 450-річний дуб «Богатир» і 300-річна сосна⁸.

Резиденція митрополитів Буковини і Далмації – визначний архітектурний шедевр Західної України, розташований у місті Чернівці. З 24 серпня 1963 року є пам'яткою архітектури національного значення. 28 червня 2011 року на 35-й сесії комітету ЮНЕСКО архітектурний ансамбль резиденції включено до списку Світової спадщини. Нині там розміщується Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича.

Дендропарк резиденції. Парк резиденції та паркові будівлі є пам'яткою архітектури національного значення з 24 серпня 1963 року. Дендропарк було сплановано у ландшафтному стилі одночасно з резиденцією. Доглядали за ним найкращі садівники з обов'язковою вищою освітою. Його початком є природній майданчик із дивовижними пірамідальними туями, у центрі якого встановлено бронзове погруддя Йозефу Главці. Далі починається вже безпосередньо парк, де поряд з екзотичними видами дерев ростуть клени, дуби, липи, граби. Посажені по периметру, вони створюють суцільну захисну смугу, що забезпечує повну ізоляцію й створює відчуття абсолютного спокою. Центральна алея впирається у невеличкий ставок, навколо якого ростуть плакучі верби, магнолії Суланжа (лат. *Magnolia soulangeana*) та катальпи. Вже звідси алеї розходяться у різних напрямках з асиметричною посадкою дерев, відкритими галявинами, боскетами. До дивовиж парку відносять тюльпанове дерево, яке розцвітає в червні, а також «триногу» яблуню. Її крону було нащеплено одразу на дві сусідні підщепи, які утворили разом з прищепою таке ботанічне диво. Найстаршим деревом парку є 130-літній бук. За підсумками загальнонаціональної акції «Сім чудес України: замки, фортеці, палаци», що проводилась протягом 2010-2011 років, дана резиденція потрапила до ТОП-7.

⁸ Корчемний В. Г. Заповідники та парки Надзбруччя. Тернопіль: Книж.-жур. видавництво, 1994. – 52с.

Парк імені Івана Франка. Один з центральних парків Львова, розташований перед головним корпусом університету ім. Івана Франка (будівля колишнього Галицького сейму). У парку ростуть одні з найстаріших в Україні дерева: платан західний, бук, каштан, трьохсотлітні дуби, велетенські ясени. Серед екзотів з Північної Америки, Далекого Сходу, Середземномор'я – тюльпанове дерево, маньчжурська аралія, катальпа, оцтове дерево, золотий дощ звичайний, магнолія, деревоподібна гортензія, японська айва. Вважається найстарішим міським парком в Україні і занесений до Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО⁹.

Парк санаторію «Карпати» (Закарпатська область). Це пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Розташований на території санаторію «Карпати», що біля села Карпати Мукачівського району Закарпатської області. Площа парку 19 гектарів. Закладений у 1848 році у ландшафтному стилі з цінних декоративних порід рослин, має наукове значення. В парку зростає понад 50 видів цінних і декоративних рослин, таких як: сосна Веймутова, бук пурпуролистий, гліцинія китайська, аристолохія, оцтове дерево, сосна австрійська, сосна кедрова, дуб європейський, тюльпанове дерево, самшит вічнозелений, ялина та інші. У центрі парку міститься декоративний ставок, що живиться гірськими потоками, вкритий листям і білим лататтям. Парк прикрашений парковою скульптурою ведмедиці з ведмежатами й оленя, а також різьбленими статуями з дерева. В північній його частині діє бювет з мінеральною водою «Поляна Купель» та є «Джерело Краси» з цілющою водою. Щороку відбуваються культурно-розважальні заходи. Один з найкрасивіших парків Закарпаття був відкритий в карпатських лісах в 2013 р. Крім рослин і кельтського саду з календарем друїдів в ньому є сім незвичайних ліхтарів, які символізують дні тижня і 12 мостів, що позначають знаки зодіаку.

Таким чином, ландшафтне планування є складовою частиною територіального планування господарської діяльності. Воно набуває науково-прикладної актуальності через усвідомлення громадськістю країн багатоаспектності та складності рішення екологічних проблем, що швидко загострюються, та їх впливів на соціально-економічне благополуччя людей.

⁹ Еволюція ландшафтного проектування у Львові ХХ - ХХІ століття / Ю. Л. Богданова // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». – 2014. – № 793. – С. 126-133.

4.6. ВИВЧЕННЯ ЛАНДШАФТНОГО ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ТУРИСТИЧНІ ПІДХОДИ *

Вивчення питань ландшафтного планування має складну історію. Роботи, в яких обговорюються ця історія і варіанти визначення ландшафту, добре відомі. Даний термін широко використовується у різних сферах життя – в літературі, живописі, архітектурі, географії, психології, економіці, політиці, у різних сферах науки, у звичайному бутті. Це накладає обмеження на варіанти його визначення, тим більше, що цей термін увійшов у науковий вжиток з живопису, хоча, можливо, стимулом для його виникнення була у середні віки аграрна діяльність.

Ландшафт – цілісний складний природно-територіальний (географічний) комплекс, який є результатом дії та взаємодії природних та/або антропогенних факторів та складається із взаємодіючих природних або природних та антропогенних компонентів і комплексів більш низького таксономічного рангу¹.

Історію дослідження ландшафтного планування господарської діяльності та перетворень в ландшафтах науковці простежують з глибокої давнини. Найбільш давніми (і 105 років тому) напрямками ландшафтного планування життєдіяльності людини є циклічні міграції первісних племен, зумовлені як природними циклами розвитку природи (сезонні, багаторічні), так і антропогенними факторами. У пошуках більш сприятливих умов життєдіяльності і просто для виживання люди були змушені шукати та освоювати інші ландшафти. Цей вид ландшафтного планування життєдіяльності простежується в деяких районах з екстремальними і сезонно контрастними природними умовами до наших днів (кочове тваринництво півночі, аридних та гірських районів). Причому приклади такого виду ландшафтного планування життєдіяльності спостерігаються як на локальному, так і на регіональному рівнях. Міграції народів зі сходу з Центральної та Південно-Західної Азії на захід і північ або «Великі переселення народів» кочових народів-скотарів, що супроводжувалися війнами, дослідники пов'язують з посушливими періодами багаторічної тривалості. Так, історики-етнографи пишуть, що землі Фінікії, захоплені в IV ст. до н. е. О. Македонським (Давня Греція), який зруйнував м. Тир, а потім Карфагена, зруйнованого римлянами у II ст. до н. е. (Пунічні війни), представляли собою високопродуктивні, грамотно сплановані агроландшафти.

Ландшафтно-екологічна зумовленість (планування життєдіяльності) відслідковується з давніх часів (10 тис. років тому і більше) до наших днів також у розселенні людей і розміщенні в ландшафтах перших сільськогосподарських угідь. Відповідно до широтної зональності ландшафтів найбільш щільно заселялися більш сприятливі в біокліматичному відношенні регіони субтропічної та тропічної зон. Розселення і первинне освоєння земель

* Автори Смочко Н.М., Медведь Л.І., Кампов Н.С., Касинець О.В.

¹ Гуцуляк В.М. Ландшафтознавство: Теорія і практика / В.М. Гуцуляк / Навчальний посібник. – Чернівці: Книги XXI, 2008. – 168 с.

йшло переважно вздовж річкових долин і по прибережних ландшафтах інших водойм, в передгірних та лісолугових ландшафтах. Дані ескотонні ландшафти, дозволяли краще задовольняти життєві потреби людей. Саме тут сформувалися найбільш древні цивілізації, спостерігалася найбільша щільність населення та освоєність території².

Відзначаємо, що вже в неоліті досить яскраво виявлялися такі дві форми ландшафтного планування:

– вибір для життєдіяльності більш сприятливих ландшафтів шляхом адаптивних циклічних міграцій;

– адаптація життєдіяльності шляхом ландшафтно-обумовленої спеціалізації побуту при невеликих господарсько-обумовлених трансформаціях ландшафтів.

На перших етапах розвитку людського суспільства проявлялося адаптивне ландшафтно-екологічне планування життєдіяльності його первісних та пізніших ланок (племен, етносів, цивілізацій). Про це свого часу писали Л. І. Мечников, у роботі «Цивілізація та великі історичні ріки» (1889), Н. Гумільов та інші, виділяючи з ландшафтної приуроченості та специфіці життєдіяльності етноси і типи цивілізацій: приморська, долинна (річкові), гірські і т.д.³.

Науковці відзначають, що розроблені з античних часів аспекти ландшафтного планування, пов'язані з плануванням міських ландшафтів та садово-паркових ансамблів. Так, у Стародавній Греції та Римі з V ст. до н. е. по V ст. н. е. Платон, Аристотель, Гіппократ та інші вчені у своїх трактатах, відображаючи концептуальні засади містобудування, розглядали питання планування міст та міських ландшафтів, оптимального розміру поселень, їх облаштування, гігієни, благоустрою, будівельного мистецтва та архітектури. Платон вважав, що ідеальне планування міського ландшафту має передбачати зв'язок кожної ділянки його території найкоротшим шляхом з виходом з міста. Гіппократ вже у V ст. до н. е. обґрунтовував принципи вибору місця для міського будівництва, в тому числі враховуючі ландшафтні особливості територій, панівні вітри, їх вплив на мікро та місцевий клімат, що відображаються на здоров'ї людей. У ті часи досить широко використовувалися напрямки, пов'язані з адаптивним вписуванням різних видів господарської діяльності в найбільш сприятливі ландшафтні умови, з перетвореннями ландшафтів, орієнтованих на поліпшення умов життєдіяльності.

У Візантії, що успадкувала після розпаду Римської імперії і падіння рабовласницького ладу архітектурно-планувальні та правові досягнення, у X і XII ст. н.е. було прийнято містобудівне законодавство – «Закон градський» та Кормчі книги. У них визначалася просторова структура міста з урахуванням його взаємозв'язків з навколишньою місцевістю (ландшафтами). У середньовіччі отримав розвиток тип поселень у вигляді невеликих міст-фортець

² Бобра Т.В., Личак А.І. Ландшафтні основи територіального планування / Т.В.Бобра, А.І.Личак / Навчальний посібник – Сімферополь: Таврія-Плюс, 2003. – 172 с.

³ Николаев В. А. Ландшафтоведение: Эстетика и дизайн: Учеб. пособие для студ. вузов по геогр. спец.. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 175с.

і замків з оборонними спорудами. При їх розміщенні та будівництві враховувалися і використовувалися ландшафтні особливості місцевості. Для них була характерна невелика чисельність мешканців (кілька десятків тисяч чоловік), при великій щільності населення на одиницю площі і повній відсутності елементів екологічного благоустрою. Такі міські території забудовувалися хаотично, мали вузькі та брудні вулиці. Тому для них були типові часті катастрофічні епідемії.

До епохи Відродження і переходу феодалізму до абсолютизму правлячі клани та церква у великих державах, накопичивши значний капітал, почали будувати палацові резиденції та розкішні храмові й інші культові комплекси з красиво спланованими садово-парковими ансамблями.

В епоху Відродження з'являються нові, у тому числі утопічні, містобудівні ідеї та проекти ідеально спланованих міст (Т. Кампанелла та інші). У XVII-XVIII ст. отримує розвиток регулярне планування міських та палацових садово-паркових ландшафтів з геометрично правильним плануванням кварталів, алей та дорожньої мережі. Прикладами садово-паркового та палацового мистецтва строго регулярного або французького типу служать паркові ансамблі Версаля – резиденції французьких королів, Риму, Петергофа та інші. Вони були важливими елементами приміської ландшафтно-садово-паркової архітектури столиць. Тут відпрацьовувалися різні варіанти та елементи ландшафтного планування та дизайну з використанням малих архітектурних садово-паркових форм. Від строго регулярних рівнинних французьких парків відрізняються регулярні терасовані паркові ансамблі італійського типу. Їх попередниками були античні садово-паркові палацові ансамблі Стародавньої Греції та Риму, де при створенні архітектурних ансамблів вдало використовувався складний рельєф та різноманітність середземноморської рослинності, на уступах терас влаштовувалися сходи та пандуси.

У зв'язку із зростанням чисельності населення міст та інтенсифікацією вирубки приміських лісів з'явилися закони, що обмежували і впорядковували вирубки та інші види природокористування. З урахуванням чисельності населення до міст та інших поселень приписувалися відповідні площі орних земель та вигонів, встановлювалися лісові угіддя, де допускалася рубка лісу для будівництва, полювання і т.п. Саме ландшафтне планування приміських територій того часу орієнтувалося на оптимізацію площ необхідних городянам господарських угідь. Загальна планувальна структура міст характеризувалася тим, що на піднесених, сухих, добре провітрюваних ділянках міської території розміщувалися палацові та церковні ансамблі, а також будинки знаті. Трохи нижче будувалося купецтво. Низькі, погано провітрювані, з частими туманами й заморозками, сирі місця («поділ») на перших терасах та високих заплавах освоювалися нижчими станами ремісників, дрібних торговців та селян. Струмки та інші водотоки, що стікали сюди, були сильно забруднені комунально-побутовими стоками та засмічені. До них примикали городи, невеликі поля і пасовища. Ландшафту не притаманні просторово-часові властивості, бо це абстракція, що пов'язана з організацією малюнку денної

поверхні. Це образ, інформаційний згусток, паттерн певної частини денної поверхні, який перцепієнт сприймає як цілісний. Проте науковці відзначають, що паттерн місцевості виникає тільки тому, що має місце певна організація структури поверхні – форма, що припускає можливість введення такого поняття, як *онтоландшафт* (онтичний ландшафт), який вже по-різному сприймається різними перцепієнтами. Все це свідчить про те, що ландшафт має не фізичну, а семантичну природу. Не фізична природа ландшафту не дозволяє ставити питання про можливість його кількісної оцінки, ландшафти відрізняються тільки якісно. Денну поверхню (а не ландшафт) можна порівняти з палімпсестом – поверхнею, на якій створюються і стираються малюнки, хоча сліди минулих малюнків лишаються. Це означає, що втілення будь-якого плану означає перетворення саме структури денної чи земної (як шару) поверхні шляхом переорганізації режиму⁴.

Охарактеризуємо історичні аспекти дослідження ландшафтів на території України. Важлива інформація міститься у роботах давніх авторів. Так, у праці визначного грецького історика *Геродота* (484 р. – 425 р. до н.е.) «Скіфія», яка є 4-ю частиною його 9-томної «Історії», написано: «Їхній край – це добре наводнена трав'яниста рівнина, а рік пливе через нього не багато менше, ніж у Єгипті є каналів. Ось визначніші з них такі, що доступні для морських кораблів: Істр (Дунай), що має п'ять гирл, за ними Тірас (Дністер), Гіпаніс (Південний Буг), Борисфен (Дніпро), ... Танаїс (Дон)...». Геродот дав у своїй четвертій книзі всебічний опис життя не лише скіфів, а й кіммерійців, таврів та інших племен, опис давньогрецького міста Ольвії.

Значну спадщину, в тому числі з географії, залишив давньогрецький географ та історик *Страбон*, який жив на межі нашої ери (64 р. до н. е. – 23 р. н.е.). У своїй великій (17-томній) праці «Географія» він на основі власних спостережень і літературних джерел наводить цікаві історико-географічні матеріали з розселення племен Північного і Східного Причорномор'я, особливості розвитку їх господарства, побуту, культури, зв'язків з давньогрецькими містами тощо (11-14 томи).

Визначними географами античного світу були старогрецький мандрівний лікар *Гіппократ* (460 р. – 377 р. до н.е.), який описав свої враження від подорожей, в тому числі і подорожі південною частиною сучасної України в праці «Про повітря, воду та місцевість»; грек *Птолемей* (II ст.), римський натураліст *Пліній Старший* (23 р.-79 р. до н. е.), які залишили описи Південної України і деяких інших її частин.

Слід окремо виділити працю відомого французького військового інженера і картографа *Гійома Левассера де Боплана* (1600 р. - 1673 р.). В 1673 рр. Г.Л. де Боплан склав цілий ряд оригінальних географічних карт України, а також першу в світовій історії детальну військову топографічну карту цілої країни – «Спеціальний і докладний план України з належним їй воєводствами, округами і провінціями» (в масштабі 1:463000). По прийняттю християнства в

⁴ Вергунов А.П. Ландшафтное проектирование: Учеб. пособие для вузов по спец. Архитектура / А.П. Вергунов, М.Ф. Денисов, С.С. Ожегов. М.: Высш. шк., 1991. – 240 с.

Київській Русі розповсюдження отримали сади при монастирях. Їм передували малі сади і городи ще дохристиянської доби. Відтепер зустрілись дві традиції – місцева та іноземна, візантійська. Відомо, що прибулі ченці-греки і візантійське священство брали активну участь в створенні яблуневих, вишневих і горіхових садів в Києво-Печерському монастирі. Вже тоді почався перерозподіл садових ділянок на: лікарські, фруктові, декоративні, квіткові. Відомі сади як при монастирях, так і при княжих дворах в декількох містах Київської Русі – серед них Чернігів, Галич, Путивль, Новгород-Сіверський. За типом київських садів закладали і сади в Суздалі, Володимирі, Муромі, але суворі зими значно обмежували інтродукцію південних рослин і дерев на півночі. Тутові дерева там вимерзали.

Декоративним малим садам і палісадникам надавали прямокутні форми з простим, хрещатим розплануванням з натяком на християнську символіку, що також сприяло догляду і поливам. Традицію створення садів на землях України не перервали ні суспільні, ні природні катаклізми, ні трагедії поневолення. Монастирі українських земель уславились власними садами. Так, в середині 17 ст. Київ відвідав патріарх Макарій з Антіохії. Він був вражений, побачивши серед напівсільської київської забудови сади з квітами, виноградниками і фруктовими деревами. Патріарху Макарію навіть здалося, що «при кожному домі, наче при палацах, створено великий сад», а серед огірків мешканці розводили крокуси, руту та різноманітні гвоздики. Чисельні сади описані в Борисполі. В містечку Медвин зафіксували низку з десятка штучних ставків, всі обсажені вербами, а на ставках утворені млини⁵.

Помітний внесок у комплексне вивчення природи України, насамперед, загально знаних українських чорноземів, вніс *Василь Васильович Докучаєв* (1846 – 1903 рр.). Упродовж тривалого часу (1888-1894 рр.) він очолював експедицію, яка вивчала ґрунти, рослинність та геологічну будову Полтавщини, склав оригінальну ґрунтову карту цього регіону, дав комплексну фізико-географічну характеристику причорноморських степів.

Павло Аполлонович Тутковський (1858 - 1930 рр.) – відомий український географ і геолог. Закінчив Київський університет (1882 р.), де працював у 1884-1895 рр. Завідував кафедрою географії цього ж університету (з 1914 р.), був одним з ініціаторів створення Української Академії Наук, автором багатьох праць з геології та гідрогеології, ландшафтознавства, фізико-географічного районування України, навчальних посібників для вузів. Відомими його працями з географії є «Природна районізація України», «Генетична класифікація і розподіл фізико-географічних краєвидів України на підставі геологічної їх еволюції» (1922 р.) «Загальне землезнавство» (1927 р.) та інші.

Вагомий внесок у дослідження ландшафтів України вніс відомий учений *Степан Львович Рудницький* (3 грудня 1877 р., м. Перемишль, розстріляний 3 листопада 1937 р.) - академік АН України, географ широкого профілю. Автор багатьох підручників з географії України. Працював у вузах Львова, Кам'янець-Подільського, Відня, Праги, Харкова. Організував Український науково-

⁵ Ожегов С. История ландшафтной архитектуры – М.: Архитектура-С, 2003. – 232 с.

дослідний інститут географії і картографії, був першим керівником. Досліджував фізичну географію західної частини України, Донецького краю.

Видатним вченим з фізичної географії та геоморфології України був *Микола Ізмаїлович Дмитрієв* (9 квітня 1886 р., с.Уль'янівка на Сумщині – 8 листопада 1957 р., Харків). Понад сорок років працював у Харківському університеті, у 1994 – 1957 роках завідував там кафедрою регіональної фізичної географії. Одночасно вів дослідження в Українському науково-дослідному інституті географії і картографії, став визначним спеціалістом з рельєфу України, геоморфологічного районування, географії антропогену, лесових відкладів. Узагальнив геоморфологічну будову України².

У 70-ті роки спостерігалось розширення понятійно-категоріального апарату рекреаційного ресурсознавства, сформувалися основні методичні підходи до аналізу та оцінки ресурсів. Саме у цей період були досліджені такі їх властивості як комфортність, рекреаційна ємність, стійкість до рекреаційних навантажень. У працях М.В. Багрова, Г.В. Ковалевського, А.А. Мінця, В.Б. Нефедової, М.О. Омуша, В.С. Преображенського були описані прийоми і методи рекреаційного оцінювання територій з позицій технологічного, медико-біологічного та психолого-естетичного підходів. Здійснювалась перевірка технології оцінки на різноманітному регіональному матеріалі. Серед наукових здобутків того часу важливе значення також мали дослідження Л.І. Мухіної, присвячені, зокрема, питанням суб'єкт-об'єктних відносин у рекреаційній оцінці, особливостям застосування кількісних і якісних, часткових та інтегральних оцінок. У 80-ті роки в працях науковців спостерігається перехід від оцінки кількості і якості ресурсів до визначення можливостей їх освоєння, експлуатації, вартості створення інфраструктури. Втім, принципових змін, порівняно з підходом минулого десятиріччя, не відбулося.

У 90-х роках минулого століття проблема визначення та розрахунку ресурсного потенціалу туризму розглядається під різними кутами зору в багатьох суспільно-географічних дослідженнях. Механізм оцінювання природних та інших туристичних ресурсів аналізується такими авторами як О.О. Бейдик, Л.С. Гринів, О.В. Живицький, С.П. Кузик, В.І. Павлов, Л.М. Черчик та багатьма іншими.

Найдовшу історію ландшафтне планування має у Німеччині, де воно розпочалося ще на початку ХІХ ст. з поліпшення і прикрашання земель та з появи суспільного руху із захисту природи і Батьківщини. Законодавче закріплення ландшафтне планування як основного засобу планування, захисту і розвитку ландшафту також уперше відбулося в Німеччині – у 1976 році. Разом з тим, значні зміни у суспільному житті й господарстві європейських країн (у т. ч. ФРН) викликали дискусію стосовно місця і ролі ландшафтне планування у реалізації ідей сталого розвитку, висунутих на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро в «Порядку денному на ХХІ ст.» (1992 р.). У зв'язку з цим, розвиток ландшафтне планування вимагає узагальнення і переосмислення сучасних уявлень про екологічні аспекти організації території регіонів, переоцінки біоекологічних і географічних підходів до екологічного

планування, виявлення специфіки формування екологічного каркасу на різних ієрархічних рівнях організації території.

На початку 90-х років минулого століття Ковальов (1991 р.) писав про єдиний схильний процес, в роботі Ковальова, Шевченко (2010) автори розглядають долино-твірний, балко-твірний, яро-твірний процеси, про місто-твірний та інші варіанти. Все цілісне формується під дією складного холистичного *ключового процесу*. Починаючи з 2011 року, Ковальов почав розробку концепції, яка базується на холистиці. Йдеться про холонічний (holonic) підхід, який почав поширюватись з кінця 60-х років минулого століття у різних наукових сферах і пов'язаний з роботами А. Кьостлера. Все, що є цілісним, що може розглядатися як холон або орг, має у своїй основі певний цілісний процес/режим, що його організує. Він може бути мінеральним, біотизованим чи антропізованим. Саме такий підхід, який враховує відносний характер частини і цілого, найбільшою мірою відповідає складності геосередовища з нечітко вираженою структурою.

Як вважали Ж. Дельоз і Гваттарі, план виникає на основі безкінечно швидких рухів, що черпає план іманенції з хаосу. Ось чому планів багато, вони мають різну кривизну, що визначається значеннями концептів, які його заселяють – контурів, конфігурацій, констеляцій. План забезпечує взаємну стиковку концептів, які відповідають за його заселеність, що веде до постійної зміни його кривизни. Плани групуються або розділяються в залежності від точок зору планувальників. Успіх плану у випадку його реалізації залежить від того, наскільки повно враховані інтереси різних сторін. І цей рух відбувається у напрямку певного аттрактору – морфологічно і динамічно узгодженого стану.

Л.Г. Руденко і Е.А. Маруняк визначають ЛП як ключовий інструмент планування, спрямований на збереження природи та управління ландшафтом. Автори порівнюють підходи до ЛП і його визначення у роботах К.М. Дьяконова і О.В. Хорошева та К.А. Позаченюк. Відмічаємо, що ЛП – це тільки різновид планування взагалі. Але якщо додати до планування ознаку його різновиду – «ландшафтне», - то сконцентруватися слід саме на цій його видовій відмінності. У К.А. Позаченюк ЛП – це «научное направление и научно-практический вид деятельности, обеспечивающий оптимальную организацию территории в целях её устойчивого развития». Пошук оптимального варіанту життєдіяльності має вестися в рамках більш широкого, *географічного планування (GeoPlanning)*, а ЛП є тим аспектом, який стосується ландшафту місцевості, що, при умові реалізації плану, має стати більш гармонійним, більш привабливим тощо.

Деяко іншим чином виглядає визначення ЛП у Європейській ландшафтній конвенції (2006): це чітко визначена, спрямована на перспективу діяльність з поліпшення, відновлення або створення ландшафтів, а «ландшафт» означає територію, як її сприймають люди, характер якої є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів. Наприклад, термін «ландшафтне планування» є тільки знаком, символом того, що насправді має називатися географічним плануванням, тобто плануванням, направленим на досягнення

узгодженості між природним середовищем та дією соціальних груп у всьому спектрі масштабів⁶.

Таке планування не можна зводити до вироблення якоїсь конкретної конфігурації тієї чи іншої місцевості, бо ситуація весь час змінюється. Для ландшафту характерним є те, що складові денної поверхні у ньому нероздільні: різні, з різним походженням і, разом з тим, невід'ємні одна від іншої – ось статус складових, яким визначається консистенція такого концепту. Ландшафт не є тілесним, хоча він втілюється у речовинній поверхні як її організація. Але він не співпадає зі станом тієї речовинної поверхні, у якій він реалізується. Він позбавлений просторово-часових властивостей, бо має тільки інтенсивні ординати. У ньому немає енергії, є тільки інтенсивності. Він є абсолютним як цілісність і, водночас, відносним у своїй фрагментарності: його фрагменти – це теж ландшафти, бо вся семантична структура є холархічною.

Ландшафтне планування – це організація тих розбіжностей, на основі яких перцепієнт формує свій паттерн місцевості у її наявному стані чи у тому, який ще має статися у майбутньому, тобто, це – концентрована ідея, що дозволяє відрізнити у свідомості дану місцевість від будь-якої іншої. Ландшафт – це не просто образ ділянки місцевості, який вбачається як цілісність. Змінити вигляд місцевості означає, перш за все, змінити структуру процесів у її межах на більш оптимальну, що відразу піднімає питання стосовно критеріїв оптимальності, бо слід врахувати інтереси всіх учасників спільного руху, включаючи природні. Головним режимом у природному середовищі є комунікація між складовими, які мають виражену холонічну природу. Тому не можна у таке середовище впроваджувати жорстку структуру з заглушеною комунікацією, що є характерним для всього штучного: ніщо штучне не може стало існувати у рухливому природному середовищі, бо природні процеси її поглинуть. Певне співвідношення між дослідженням і дизайном у ландшафтній архітектурі розглянуто у роботі.

Контекстний підхід до планування робить цікавим *Geoism*, введений у середині 70-х років минулого століття Антоніо Ламела (2005). Це чітко виражене холархічно-контекстне бачення, що базується на контекстах всього спектру масштабів, які можуть бути охоплені такою організацією. Кожний наступний масштабний рівень тут виступає як контекст для попереднього і має бути врахованим при плануванні територіальної організації. Цьому відповідає *стратегія узгодженого руху* (Coordinated moving strategy), яку у різних варіантах автор пропонує з кінця минулого століття. Її основою є принцип узгодженості між всіма учасниками спільного руху, незалежно від масштабу ситуації.

Планування в режимі GeoPlanning означає впровадження нових утворень. Задача ландшафтного планування складається у тому, щоб знайти такі форми нової організації, які відзначаються найменшою конфліктністю з існуючою структурою, були з нею максимально спорідненими. Це стосується як

⁶ Європейська ландшафтна конвенція // Сайт «Ліга-закон». Інтернет ресурс:: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU00247.html

природних, так і антропних форм. Можливі варіанти комунікації між ними, без чого нова організація не зможе вийти на синергетичний режим розвитку. Головна задача – вивести нову організацію на режим самоорганізації, що має привести до її самонастроювання й укорінення. Зрозуміло, у кожному випадку мають місце свої обставини, але завжди слід враховувати ті головні ключові процеси, які є відповідальними за цілісність природних і антропоізованих або антропогенних утворень. Без врахування функцій, у яких задіяні природні об'єкти, територіальне планування веде до виникнення **конфліктних геоситуацій**. Стоїть питання про необхідність розгляду альтернативних варіантів трансформації. Надзвичайно важливим стає врахування тих аспектів, які розглядаються артгеографією. Йдеться про естетичний вимір місцевості.

Ландшафтний підхід у територіальному плануванні став одним із провідних після Другої світової війни. У країнах Середньої та Західної Європи цьому сприяло становлення та бурхливий розвиток ландшафтної екології – наукового напрямку, який був орієнтований саме на вирішення прикладних проблем раціональної організації території. Ландшафтно-екологічні принципи та методи територіального планування були розроблені у Німеччині, Голландії, колишньої Чехословаччині, де відповідними нормативно-правовими актами визначається обов'язковість і порядок ландшафтного планування. У країнах бувшого Союзу ландшафтний підхід знаходив дедалі ширше використання при обґрунтуванні схем меліоративних систем, планування сільських та приміських рекреаційних територій. Особливо ефективним було його застосування при розробці комплексних територіальних схем охорони природи (ТерКСОП) та при обґрунтуванні схем районного планування.

Ландшафтне планування зараз розвивається у діапазоні від жорсткого проектування для впорядкування території до взагалі доступного і легкого, спрямованого на естетичне відновлення екосистемних зв'язків. Для всіх форм і рівнів ландшафтного планування необхідно створити інформаційну основу.

Визначення ареалів природокористування за часовими зрізами, а також параметрів їх ландшафтної та антропогенно-ландшафтної структури здійснюється шляхом послідовного застосування низки спеціальних методів картографічного моделювання. На історико-ландшафтних картах відображується процес освоєння і змін ландшафтів: на аналітичних – зміни лісистості, розораності, поширення реліктових фітоценозів та інші; на синтетичних – ландшафти різного таксономічного рівня, систематизовані за ступенем зміненості. Ландшафтна основа подається кольоровим фоном. Різною штриховкою позначається ступінь зміненості ландшафтів. Для якісної характеристики В.С.Жекулін (1982) пропонує таку градацію:

- 1) *окультурені* – сільськогосподарські угіддя займають всю територію;
- 2) *дуже змінені* – сільськогосподарські землі займають більше 70% території;
- 3) *змінені* – на сільськогосподарські угіддя припадає 50% і більше;
- 4) *слабко змінені* – сільськогосподарські землі займають менше 30%;
- 5) *не змінені* – сільськогосподарські землі зустрічаються окремими «острівками».

Дослідження ареалів природокористування передбачає аналіз територіальної диференціації освоєності в кожному зрізі, визначення середніх і максимальних значень, а також фіксацію давніх ядер освоєння і їх успадкованість від зрізу до зрізу. Зміна площ і конфігурацій ареалів надає можливість районувати регіон відповідно до критерію часової структури природокористування. Відносно тривалості та послідовності господарських функцій регіон доцільно районувати за наступними часовими структурами природокористування: постійне, переважне, періодичне, нетривале, відсутнє.

Історико-ландшафтне районування вирішує два основні завдання: регіональна систематика ландшафтів за ступенем їх освоєності для певного етапу природокористування; поділ території за віком і характером освоєння її ландшафтів. На заключній стадії дослідження за картами антропогенних модифікацій ландшафтів усіх часових зрізів проводиться **діахронічний аналіз** природокористування досліджуваного регіону.

В історичному ландшафтознавстві – це виявлення тенденцій природно-антропогенного розвитку ландшафтів за історичний час, аналіз послідовності змін їх структури та станів в процесі становлення, поширення і ускладнення господарських функцій з урахуванням глобальної ритміки, суцесійної динаміки біоценозів в періоди ренатуралізації, інтенсивності фізико-географічних процесів, прогнозування змін ландшафтів у майбутньому.

Залежно від завдань дослідження об'єктом діахронічного аналізу можуть бути природно-територіальні комплекси будь-якого рангу – від ландшафтних зон і їх сполучень до окремих урочищ та фацій, детальність і глибина аналізу яких суттєво відрізняються. У першому випадку може аналізуватись весь період природно-антропогенного розвитку ландшафтів, в другому – тільки час від появи певних господарських функцій, що обумовили виникнення цього антропогенно-ландшафтного комплексу. У будь-якому разі діахронічний аналіз мусить спиратися на послідовні характеристики природно-антропогенної структури території та стану її ландшафтів на певні моменти часу⁷.

Для історико-ландшафтних досліджень мають значення кілька принципів виконання **історико-ландшафтних зрізів**:

– виявлення і дослідження провідних взаємозв'язків між природою, населенням і господарством, що притаманні даному історичному періоду. Так, при вивченні історії ландшафтів найбільш суттєвими є взаємозв'язки між особливостями природокористування, що обумовлені рівнем розвитку продуктивних сил, з одного боку, та станом ландшафту, з іншого;

– синхронності аналізу всієї інформації, яка відноситься до певного етапу природокористування, що представлений історико-ландшафтним зрізом;

– територіальної цілісності регіонів, в яких виконуються історико-ландшафтні зрізи. Цей принцип передбачає можливість зіставлення одержаних результатів між усіма зрізами.

⁷ Ковальов О.П. Ландшафт у різних аспектах: науковий, естетичний і феноменологічний аспекти. – Харків: Екограф, 2005. – 388 с.

– одномасштабності картографічних матеріалів для всіх історико-ландшафтних зрізів, узгодженості їх змісту й детальності.

В залежності від розмірів держави масштаби карт, які складаються у процесі ландшафтного планування і становлять найважливіший його результат, можуть коливатися у широкому діапазоні. Наприклад, у Чеській республіці і у Словаччині масштаб карт, що забезпечують ландшафтно-екологічне планування у національному масштабі, становить 1: 200 000. В Україні з її набагато більшими розмірами, територіальне планування у загальнодержавному масштабі виконується у більш дрібному масштабі – від 1 : 1000 000 до 1: 5 000000. На регіональному рівні проектуються і обґрунтовуються схеми і проекти районного планування. Цьому рівню відповідають масштаби дослідницьких робіт і картографічних матеріалів 1 : 2 500 000 – 1 : 25000. Основними операційними одиницями планування є ландшафтні райони та місцевості, а за таксономічною системою ландшафтних комплексів, прийнятою у Середній Європі, – макро- та мезогеохори. Головний інструмент ландшафтного планування, що розробляється на регіональному рівні – ландшафтна програма, яка є складовою частиною територіальних комплексних схем і консолідованих схем містобудівного планування.

Таким чином, ландшафтне планування є розробкою проекту використання ландшафтів або проекту змін цілей та методів їх використання із застосуванням сукупності методичних інструментів, що використовуються для побудови такої просторової організації діяльності суспільства в конкретних ландшафтах, що забезпечує стійке природокористування і збереження основних функцій цих ландшафтів як системи підтримки життя.

Наукове видання

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
УПРАВЛІННЯ, ТЕХНОЛОГІЇ, МОДЕЛІ**

Колективна монографія

*За науковою редакцією доктора економічних наук,
професора Матвійчук Л.Ю.*

Підп. до друку 10.06.2020 р.
Формат 60x84/16. Папір офс. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 13,8.
Тираж 300 прим. Зам. 36.

Інформаційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ІВВ Луцького НТУ